प्रयागमहात्म्यताध्याइ॥१००
पत्रे सुमार १९३

श्रीवेणीमाधवाभ्यां नमः श्रीरस्तु कदाचिन्नैमिषारण्ये सूतं
प्रश्न. परमकोविदं कोविदाः सर्वधर्मेषु सर्वयज्ञेषु कोविदाः ॥ श्रुतिस्मृतिपुराणज्ञाः सदाचारपराय-
णाः अनूचानाः सदस्याश्च सर्वदा धर्मवादिनः ॥ केचित्स्वाध्यायनिरताः केचिद्वेदार्थतत्पराः के-
चिदध्यात्मतत्त्वज्ञाः केचिद्योगविशारदाः ॥ तर्केषु निपुणाः केचिन्मीमांसायां विचक्षणाः वेदांतज्ञा-
नसिद्धांताः सोऽहमस्मिन् जपे रताः ॥ वेदाभ्यासेति निपुणास्तपसा मौनमाश्रिताः सर्वतीर्थकृत-
स्नानाः पृथ्वीपर्यटने क्षमाः ॥ चतुःषष्टिकलाभिज्ञास्तेजसा सूर्यवर्चसः त्रिकालज्ञा महात्मा-
नः स्वधर्मनिरताः सदा ॥ हिमवन्निलयाः केचिन्महेंद्रनिलयाः परे विंध्याद्रिनिलयास्त्वन्ये सह्या-
द्रिनिलयास्तथा ॥ श्रीशैलनिलया ये च कुरुक्षेत्राश्रिताश्च ये पंपानिवासिनो ये च कुमाराचल-
वासिनः ॥ मलयाचलगाः केचिन्निषधाचलवासिनः माल्यवन्निलयाः केचित्त्रिकूटाचलवा-
सिनः ॥ दंडकारण्यनिलया नर्मदारण्यवासिनः चंपकारण्यगाः केचिद्दीहारण्यनिवासिनः ॥
धर्मारण्यरताः केचित्कुशारण्यरतास्तथा ब्रह्मारण्यरताश्चान्ये वृंदारण्यनिवासिनः ॥ एते चान्ये

च मुनयः सशिष्या बहवोऽमलाः संतः सत्यधना दक्षा जितमाया जितेंद्रियाः ॥ अहंकारविही-
नाश्च निर्ममाः कामवर्जिताः भगवद्ध्याननिरता लोकानुग्रहतत्पराः ॥ निर्मोहाः क्रोधनिर्मुक्ताः
शांता निर्लोभमत्सराः शमादिगुणसंपन्ना हरिभक्ता दयालवः ॥ नारायणं जगन्नाथं सर्व-
व्यापकमनामयं यजंतः परया भक्त्या तत्पदार्पितमानसाः ॥ कृष्णाजिनधरा वल्कजटिला ब्रह्म-
चारिणः गृणंतः परमं ब्रह्म जगत्कारणमव्ययं ॥ जितनिद्रा जिताहारा द्वंद्वदुःखसहिष्णवः प्र-
पश्यंतो विष्णुरूपेण चराचरमिदं जगत् ॥ अब्भक्षा वायुभक्षाश्च शीर्णपर्णाशनाः सदा निराहा-
रास्तथा चान्ये कंदमूलफलाशनाः ॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्रपाराकैस्तप्तकृच्छ्रैस्तथैंदवैः नित्यं संशो-
षिता कायास्तथा संतपनादिभिः ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणामुपायज्ञास्तथैव च एकत्र मिलिताः २४
सर्वे पप्रच्छुरिदमादरात् ॥ ऋषय ऊचुः सूत सूत विरंचिश्च व्यासहार्दविचक्षण परोपकार-
निपुण सर्वशास्त्रविचक्षण ॥ व्यासोक्तानि पुराणानि त्वया ख्यातानि यानि ते तेषु चोक्तानि ती-
र्थानि यानि यानि विविधानि तु ॥ तत्र तत्र यथाकालं गत्वा विधिपुरःसरं सेवितानि च विन्मासंख्य

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

णां संवत्सरं तथा ॥४४॥ माहात्म्यानि च सर्वेषां मोक्षदानि श्रुतानि च यात्राश्च तत्र ताः प्रोक्ताः पुण्यका
स्क·पु· लप्रकाशकाः ॥४५॥ दैनंदिनाः पाक्षिकाश्च मासिका ऋतुजास्तथा षाण्मासिका वार्षिकाश्च कृताः स
२ र्वविधानतः ॥४६॥ मुक्तिदाः सप्तपुर्यो पि तथान्यानि बहूनि च श्रुतानि प्रणिधानेन सेवितानि यथा
श्रुतं ॥४७॥ चरद्भिः सर्वदास्माभिः सर्वैरवनिमंडले चतुर्विधानि तीर्थानि दृष्टानि त्वत्कृपावशात् ॥४८॥
कानिचिद्देवखातानि दैत्यखातानि कानि च ऋषिखातानि चान्यानि सिद्धखातानि कानि च ॥४९॥ सात्वि
कानि तथान्यानि राजसान्यपराणि च तामसानि च मिश्राणि फलदानक्षमाणि च ॥५०॥ काम्यानि का
नि चित्तशुद्धौ नित्यकामप्रदाणि च पापक्षयकराण्येवं तथा नैमित्तिकानि च ॥५१॥ भुविस्थानि दिविस्था
नि संतरिक्षस्थितानि च पातालस्थानि भिन्नानि नामरूपविभेदतः ॥५२॥ वैष्णवानि च शैवानि गाणप
त्यानि कानि च सौराणि शाक्तपीठानि सद्यः फलकराण्यहो ॥५३॥ दमादयाश्चेंद्रियाणां निग्रहो मनसस्त
था यत्सेवनाच्च सिध्यंति सत्वशुद्धिस्तथान्तरा ॥५४॥ एवंविधानि तीर्थानि त्वन्मुखाच्छ्रुतानि च नः संदे
होयं समुत्पन्नस्तेषां तारतम्यं विना नवा ॥५५॥ इदं श्रेष्ठमिदं श्रेष्ठमित्याग्रहपराः सदा विवदामो वयं सर्वे सं

शयापन्नमानसाः ॥५६॥ इदानीं त्वामनु प्राप्ताः सर्वसंशयनाशनं त्वमिमं संशयं छिंधि छेत्ता नान्
न्योस्य सुव्रत ॥५७॥ त्वमेतदखिलं वेत्सि व्यासशिष्यो यतः प्रियः पुराणसंहितास्थाने समर्थोसि म
हामते ॥५८॥ वेदव्यासमुनिः साक्षान्नारायणकलाधरः शुश्रूषया पुराणेषु भवान्वै तेन शासितः ॥५९॥
त्वमेवातः पुराणार्थवेत्ता व्यासमुखोद्गतं नान्यस्त्रिभुवने तस्य भवतोस्ति वदावदः ॥६०॥ यः पुराण
वित्तिलोके सर्वज्ञः स च बुद्धिमान् सशांतः सर्वधर्मज्ञः कर्मभक्तिसमन्वितः ॥६१॥ वेदवेदांगशास्त्रा
णां सारमुद्धृत्य यत्नतः जगद्धितार्थं तत्सर्वं पुराणेषूक्तवान्मुनिः ॥६२॥ तत्कृपापात्रमखिलज्ञानं सर्व
तत्वार्थकोविदं तस्मात्त्वामेव पृच्छामो वयं संदेहनाशनं ॥६३॥ यानि यानि च तीर्थानि संति त्रैलोक्य
मंडले समस्तफलदं श्रेष्ठं तेष्वेकं वर्तते नवा ॥६४॥ [illegible]
[illegible] ॥६५॥ [illegible]
अथ यान्यपि पृच्छामो वयं संदेहनाशनं कृपया सर्वजंतूनां वद विद्वन्यतो भवान् ॥६६॥ श्रोतादिका
नयः सूत ये चान्ये द्विजगणाः सर्वेषां श्रूयते तेषां राजा किल शतक्रतुः ॥६७॥ कृष्णं धनको राजान

श्री
२

नक्षत्राणां च चंद्रमाः पर्वतानां गिरिर्मेरुर्नदीनां सागरस्तथा आदित्यानां पतिर्विष्णुर्ज्योति
षामग्निनीपतिः यज्ञानां राजराजश्च मरीचिर्मरुतां पतिः वेदानामधिभूः साम वसूनां पावक
स्तथा जपयज्ञश्च यज्ञानां स्रोतसां जाह्नवी तथा पुरोधसां गुरू राजा देवर्षीणां च नारदः क
पिलः सर्वसिद्धानां द्रुमाणां चलपत्रकः वैश्वानरस्तथा धान्यानामिभेशोऽभ्रमुवल्लभः आयुधा
नां स्मरू राजा धेनूनां कामधुक् तथा अनंतः सर्वनागानां सर्पाणां वासुकिस्तथा विहंगानां वि
ष्णुरथः पशूनां केसरी तथा मासानां मार्गशीर्षश्च ऋतूनां कुसुमाकरः वर्णानां ब्राह्मणो रा
जाश्रमाणां चतुर्थकः हृषीकाणां मनो राजा स्थाणूनां मकरस्तथा वीणां व्यासः स्त्रप
शुक्रादेः सुरविद्विषां अकारश्चाक्षराणां स्याद्वनानां नंदनं तथा सर्वद्रुमाणां पारिजातो न
राणां पुरुषोत्तमः पुराणानां भागवतं वर्षाणां भारतं तथा शास्त्राणां परमीमांसा सरसां मा
नसं सरः प्रजापतीनां दक्षश्च रत्नानां पद्मरागकः धातूनां कांचनं राजा फाल्गुनश्च धनुष्मतां
चूडामणिश्च भूपानां सस्यानां शालयस्तथा ब्रह्मानंदश्च हर्षाणां हेतूनां ब्रह्मसंस्कृतं एवं

सर्वेषु भावेषु राजा सर्वत्र दृश्यते तथा समस्ततीर्थानां राजा कीर्त्यते नवा राजते नावद्या
ति स्वमहिम्ना बहून्यपि यावन्न राजते राजा न तथा तस्य राजता अराजकेन निष्ठा स्यात्प्र
वृत्तिर्विधिचोदिता भयविह्वलता जन्तोः सर्वधर्मफलसंक्षयः सदा सकलतीर्थानां समस्तफ
लदायकः राजा नैव श्रुतोऽस्माभिरतः संदेहमागताः नियंतारं विना किंचित्तत्कार्यं नैव सि
ध्यति अतः सर्वे भवंतेवैव लोमहर्षण तीर्थराजं विनिश्चित्य सर्वेषामनुकंपया व
दतः श्रद्दधानानां गुरुलक्ष्या महामते सूत उवाच गुरुन्नत्वा गुरून्नत्वा गुरून्नत्वा महर्
षयः यद्वदामि बुधैस्तत्र यत्नतश्च विचार्यतां गुरुः प्रमाणं गुरुरेव कारणं ज्ञानं गुरुः सर्व
सुखस्य साधनं गुरोः परं नास्ति विचिंत्यमूचुः एतन्मा स्वयं स्वगुरुं नमामि भवंति ते यत्कृप
याखिलार्था येष्वेव लभ्या न हि जन्मनि वा सर्वे व्यनर्थाश्च लयं प्रयांति तं व्याससवर्यं प्रणमामि सं
ततं महर्षे व्यास गुरुणा लोकानामुद्धृतये यया अष्टादश पुराणानि कल्पितान्यनुकंपया
प्रस्तावेतत्र भूतापावर्तमानाश्च भाविनीः सर्वस्वं परयाभक्त्या श्रीमन्नवाः कथाः १

तस्मिन्नवसरे त्वार्यगुरुः संप्रार्थितो मया स होवाच क्षणं ध्यात्वा नेत्रे चोन्मील्य मामिति
अ॰श॰ श्री स व गा सम्यगुक्तं त्वया सूत शृणु तीर्थपुरंदरं परं तु यस्य कस्यापि न वाच्यं पुरत
४ स्त्वया दांभिकायातिलुब्धाय वंचकाय दुरात्मने सारासारतरं वस्तु नाख्येयमिति वै श्रुतिः
सारांशभागिनो ह्यग्रे भविष्यंति हि वै नरा यतः क्षीणायुषः क्षीणसत्वाः क्षीणपुण्याः कलौ युगे
कृतं त्रेता द्वापरं च चतुर्थं तु कलेर्युगं उत्तरोत्तरमेतेषु धर्महासो परागमः आद्ये प्रवर्तते
धर्मश्चतुष्पाज्जनपालितः सत्यं दया तपो दानमेते पादाः प्रकीर्तिताः तदा सर्वे जनाः शांताः
संतुष्टाः करुणामयाः आत्मारामास्तथा मैत्रा दांताश्च समदृष्टयः उत्तरत्रास्य धर्मस्य पाद
नाशः प्रजायते अधर्मपादवृद्धिश्च क्रमशः संप्रजायते हिंसानृतमसंतोषो विग्रहश्चारणा
अमी चत्वार एवैते लिते ह्यधर्मस्य प्रकीर्तिताः न त्वे परा नातिहिंस्राः कर्मठाश्च तपस्विनः
विद्यादिगुणसंयुक्ताः त्रेतायां मनुजोत्तमाः स्वाध्यायाध्ययनेसक्ता महाशीला यशस्विनः कु
टुंबिनश्च धनिनो जना वै द्वापरे युगे कलौ तु दुर्भगा लोका बहुतृष्णाश्च निर्दयाः दुराचा

रा अतिलुब्धाश्च दैविलोप्यर्थवैरिणः अधर्मनिरताः सर्वे दांभिकाः कुहकास्तथा असूय
वो भविष्यंति ह्रस्वाल्पायोत्सुकाः कामादिनिघ्नाः सततं ब्रह्मसत्रविशोऽदराः तदास्य
धर्मविभ्रंशादापतंत्येते हि तुर्यतः स्नाने दाने जपे होमे स्वाध्याये यज्ञकर्मणि शिथिला बध
चौर्यादावुद्युक्ताः पापकर्मणि नीचोत्तमा विपर्यंति राजानोऽत्यलोभिनः चौरप्रधाना दे
शाश्च वेदाः पाखंडदूषिताः गुरुं शिष्यास्तु तातं तु द्विषंति वनिताः पतिं निर्गुणा गुणिनं वै
वनं तत्राधनोत्सुकाः अन्यकर्मरतो विप्राः शिश्नोदरपरायणाः क्षत्रियाश्च विशश्चैव
शूद्रा धर्मस्य बोधकाः परदारपरद्रव्यपरद्रोहरतास्तथा अल्पकाया महाहाराः स्त्रैणाश्च
नष्टमतयः आचारवंतं जपिनं स्नानदानरतं नरं दृष्ट्वा गतैर्विपिनं भर्त्सं कारयंत्युपहासवत्
वाचा धर्मप्रवक्तारो मनसा पापलोलुपाः निर्मंत्रा लोलसद्विप्रा आत्मस्तुतिपरायणाः
स्त्रियश्च बहुशोभनाः कामार्ता भोगलंपटाः भर्तृश्वशुरवैरिण्यः परुषानृतभाषणाः दुः
शीला दुर्गुणासक्ता भस्यादी भर्तृवंचकाः अधर्मनिरता नित्यं सर्वदा कलहप्रियाः इत्यो

मतं२

दिदोषविध्वस्तबुद्धीनां वैकल्यौयुगे तीर्थयात्रा हरेर्नाम स्मरणं तारकं ॥ तत्राप्यन्येषु
प्र·श· तीर्थेषु यथाकर्णाकरणात्सदा पापानि संभवंत्येव यानि यानि मुनीश्वराः ॥ तेषां भोगस्तत्रैव
५ कार्यते तीर्थदेवतैः भोगं विना तयो नास्ति सत्यं पूर्वोपि कर्हिचित ॥ कदाचिद्दैवयोगाद्धि
तीर्थराजं गता नराः पापानि भस्मसात्तेषां भवंत्यालोकमात्रतः ॥ तस्माद्धित्रमसंदिग्धं गोत्वं
कुरु महामते प्रकृष्टः सर्वयोगेभ्यो वरिष्टः कामदं भुवि ॥ वर्तते संगतो यत्र गंगा तरणिकन्यया
सरस्वत्या मध्यभागे कीलिता मिलिता सदा ॥ सदा सकलजंतूनां भक्त्या स्नान्वपेयुषां कृते
रीतिसमाख्याता सर्वपापनिकृंतिनी ॥ तदेवं राजमानत्वात्तीर्थराज इति स्मृतं. अतस्तस्य स्वकस्य
पिनप्रकाश्यं ममाहात्म्यं ॥ इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे प्रयागमाहात्म्ये [illegible] तीर्थाध्यायः २ सू
त उवाच इति तद्वाक्यसुधासेकनिरस्ताखिलसंशयः तं प्राहेऽहं सदा विप्राय त्र कुत्र गतोपि वा ॥
तस्यास्य तीर्थराजस्य चतुर्वर्गप्रदस्य हि श्रुतिस्मृतिप्रसिद्धस्य महिमानं ब्रवीतु कः ॥ दारिद्र्यपर
मांधानामयं हि परमांजनं दुःखशोकभयार्तानां क्लेशनिर्वाणसाधनं ॥ संसारोदधिमग्नानां

प्लवोयं पारदर्शिनः निराश्रयाणां जंतूनामाश्रयोयं वरप्रदः ॥ अज्ञानतिमिरांधानां दीपो
यं ज्ञानदृष्टिदः संसारोरगदष्टानां पथ्यं हि परमौषधं ॥ नानाकलुषशैलानां वज्रघातः सुदा
रुणः भर्जने कर्मबीजानां निदानं सर्वसंपदां ॥ मनोवाक्कायजं पापं सर्वेषां सकलं च यत्
तदत्र लयमाप्नोति वदामि गुरुवाक्[illegible]न्यक्षेत्रे कृतं पापं पुण्यक्षेत्रे विनश्यति पुण्यक्षेत्रे
कृतं पापं सम्यक्पूर्वं विनश्यति [illegible] तत्रापि यत्कृतं पापं कुंभकोणे विनश्यति कुंभकोणे कृतं पा
पं कुंभकोणे विनश्यति [illegible] कुंभकोणादितीर्थेषु यन्न नश्यति पातकं तत्सर्वं यमुने वैकादशी
नान्नाशयत्यहो ॥ तत्रापि यत्कृतं पापं गंगायां तद्धि नश्यति तद्भवं नाशमायाति गंगायमुनयोः
संगमे [illegible] सत्यत्रैवं विधश्चासौ संगमः स्नापनादिके अन्येपि तादृशा यत्र किं वर्ण्यते स्ववैभवं ॥
तत्र जातं च यत्पापं मरणे समुपस्थिते तत्सर्वं नाशमायाति सेस्तितार्कश्च सिध्यति ॥ राघवो
मुनिशार्दूलाः कश्चित्सौरकुंभूपतिः एतत्तत्वं विविक्तं ते ते सूर्यनामस्तुतः [illegible] यत्र२
सूतः सूतविदां श्रेष्ठपौराणिक सुमंगल श्रुत्वा तीर्थपतिं त्वत्तः परं हर्षमुपागताः ॥ अत्रैकः

संशयो जातः सर्वेषां नो विविक्तये तं कृपयात मिमं छिंधि कुर्महे च वयं तथा ॥ अनाख्येयं
अ·श· कुतः प्रोक्तं हेतं सर्वार्थसाधने यस्मात्परोपकरणं सर्वेभ्योप्यधिकं मतं ॥ परोपकरणे दत्ता
अपि प्राणास्त्वमिः पुरा सुलभान्यप्रदानेन तत्को न कुर्यादिति कृती ॥ अष्टादशपुराणानि वे
६ दभागाश्च कृत्स्नशः परोपकरणायैव व्यासवर्येण कीर्तितः ॥ परोपकरणं मूलमैहिकामु
ष्मिकश्रेयं एतद्गोप्यं कृतं कस्मादायुष्मन्नतद्वदस्व नः ॥ सूत उवाच अनाख्याने गु
रूणां हि साधने वच एव सत् नान्यदस्मात एवात्र गूढता विहिता मया ॥ सर्वाभीष्टप्रदं
पथ्यं परत्रेहापि शोधकं तापत्रयहरं प्रोक्तं गुरोर्वचनमौषधं ॥ ये यो वेदस्य वचनेकरणाकु
रणेक्षितिः नलक्ष्यते पुरा विद्भिस्तपस्त्यास्तु गुरोर्मता ॥ संदिग्धा गुरुवाक्ये ये विपर्ययपथं
गताः न तेषां वैदिकमप्यस्ति चैहिकामुष्मिकं फलं ॥ अतस्ते नानुयोक्तव्याः सर्वथा सर्वदर्शि
नः ज्ञानदीपाश्वराः तेषां निर्णयाः फलमिच्छता ॥ त एव जानन्ति निदानमस्य त एव जा ६
नन्ति रहस्यमस्य त एव कुर्वन्ति पुनः प्रसिद्धं माहात्म्यजातं कृपया मुनीश्वराः ॥ गुरवो निर्म

मांशांताः साधवो मितभाषिणः कामक्रोधविनिर्मुक्ताः सदाचारा जितेंद्रियाः ॥ तस्मा
त्सेव्याश्च विज्ञात्यादयावंतो भवंतिते तदाकूरं समयं वै जायते गूढतां गतं ॥ एवं ज्ञात्वा वि
शेषमस्माग्गुरवः सेविता मया तत्प्रसादात्पुनर्मेऽभूदयं वेदपारगः ॥ तीर्थराजस्य हृदयं त
दहं प्रब्रवीमि वः शृणुध्वं तत्सावधानेन मुनयः प्रश्नकोविदाः ॥ व्यास उवाच सूतजानेतवा
भीष्टं वेदसारं न भाषितं मया तेन धिकारेण वाल्मीकाह्वंतरादथ ॥ वेदोक्तानि समस्तानि
तीर्थानि भुवनत्रये वर्द्धयाच माहात्म्यं पुराणेषु प्रगीयते ॥ तेनास्य वर्णितं नूनं महिमा
परमाद्भुतः मज्जनात्स्वःसुखावाप्तिर्देहपातादहेहता ॥ विशालादयः सुराः सर्वेप्यपि त्रै
लोक्यवासिनः सर्वदा तत्र तिष्ठंति धर्मसंग्रहकारणात् ॥ अतोत्र माधवा वासे धूर्त्तादुष्टाः
कलौ नराः बहुविघ्नान्करिष्यंति तेन दं गोपितं मया ॥ अतस्त्वयापि नो वाच्यं मोहदं तादृशा
मिदं भक्तिश्रद्धावतां नृणां वाच्यमुद्धारकारकं ॥ आसीन्निर्व्यपुराशेषं सनकाद्या महर्षयः सं
कर्षणमुपाजग्मुः पातालतलवासिनं ॥ नानामणिशिखारादीप्तं महेंद्रभवनोपमं वज्रवि

द्रुमवैडूर्यस्तंभराजिविराजितं ॥ नागनागीगणाकीर्णंमुक्तादामभिरुज्वलं रत्नोनानाद्भु

तजनकं सर्वतःसकलर्धिमत ॥ सहस्रमुकुटाघृष्टोमिसहस्रफणमंडितं अनर्घ्यमणिसं

कीर्णरत्नसिंहासनेस्थितं ॥ दिव्याभरणदीप्तांगं दिव्यचंदनचर्चितं तेजसादित्यसंकाशंदुग्ध

धवलयानिवत ॥ अनंतैःपन्नगश्रेष्ठैरत्नपीठसमाहृतैःसुरभिः उपासितंप्रांजलिभिर्नानाक्र

तिपुरःसरं ॥ रूपयौवनमाधुर्यविलासगतिशोभिना नागकन्यासहस्रेणसमंतात्परिवारि

तं ॥ भक्तिप्रियंभक्तिगम्यंभक्तकामामरांघ्रिपं भजनीयंभवत्रस्तैर्भावेनचभवप्रियं ॥ गत्वा

दृष्ट्वातथानत्वाब्रह्मपुत्रामहौजसः स्तोत्रमारेभिरेदेवंस्वस्वपारतितीर्षया ॥ दृ...श्री...च

पु...रा...ण...पा...ल...ड...प...पा...मा...तो...र...ती...पा...ध्या...प...र...स...न...का...र...पु...चुः स्वस्तिश्रीमद

नंतायफणिराजायतेनमः नागराजायशेषायभोगराजायतेनमः ॥ पवित्रानंतसंशोभि

फणामंडलमूर्तये नरकादिस्वरूपाय...लतलवासिने ॥ धरामंडलधाराय...संहा

रकारिणे विशेषायविशेषायसहस्र...च ॥ ...नेत्रायत्रिनेत्रायबहुनेत्रायतेनमः

अनंतनामधेयायअनंतगतयेनमः ॥ अनंतसुखरूपायनित्यरूपायतेनमः ॥ नित्या

नंदस्वरूपायपरानंदायतेनमः ॥ अवेद्यायसुवेद्यायभाववेद्यायतेनमः अणोरणुस्वरू

पायमहतोमहतेनमः ॥ ज्ञानिनेज्ञानगम्यायज्ञानदायनमोनमः ज्ञानिहृन्निलयायालं

प्रणामामहुर्मुहुः ॥ अनंतसंसारनिमग्नदेहिनःसमुद्धराम्यान्शरणागतान्

त्वन्माययाभासितनवविश्वानुनीहिरूपाय रूपयानमोनमः ॥ इतिश्रोत्रस्वस्तिंशुत्वा ६ ष्ठा५

श्रावाचतान्मुनीन् किमर्थमागतायूयंवदंतुब्रह्मनंदनाः ॥ भवंतोज्ञानिनःसर्वेसर्वविद्या

विशारदाः निर्ममानिर्गतातंकांसारासारविचक्षणाः ॥ भगवद्भक्तिनिरताःधर्माधर्मवि

गतैषणाः निर्मलानिर्गताहंकारस्वपसासूर्यवर्चसः ॥ आत्मारामाजितक्रोधाःहदयविव

र्जिताः अतर्कागतयःशांतानिःसंगाःसमदर्शिनः ॥ निष्कामममूर्तेनिर्द्वंद्वानिरस्पृहादराः

सदा चराचरात्मकंविश्वंपश्यंतोविश्वरूपतः ॥ ईदृग्विधानांवःकोर्थःपरोलोकेजग

त्रये यतोहृदिस्थितोजस्रमखिलार्थप्रदोहरिः ॥ आगमोभवतामत्रसंदेहयतिमेमनः ब्रू

ताश्चकारणं तत्र माविलंबो विधीयतां १३ स(न) का(द) य(स्तु) चुः साधुत्सारतरं वक्तुं ज्ञातव्यं गुरुवा
कृ.प्रा. क्यतः तस्मात्तद्वयं समायाताश्च मंतो भवदंतिके १४ कर्मश्रृंखलबद्धानां भ्रमतां बहुयोनिषु मोचकं
८ ज्ञानमेवान्यन्नेति सर्वत्र डिंडिमः १५ कलौ विमंदबुद्धीनां मंदभाग्यादिसंपदां कष्टसाध्यं परं ज्ञानं
कथं भवितुमर्हति १६ पिंडब्रह्मांडविज्ञानं सर्वेषां नास्ति देहिनां तत्फलप्रापकं किंचित्तीर्थं ति
ष्ठति वा न वा १७ दर्शनस्नानपानैश्च दानवाससनिषेवणैः विज्ञानं प्राप्यते यत्र भवपाशविदार
कं १८ लभ्यते यत्र मरणात्पुरुषार्थचतुष्टयं तद्वदस्व दयापूर्वं येन नष्टे पतत्संशयः १९ इति विज्ञा
पितः शौनकः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मुनीन् सुधानेकं पयन्न सत्यमक्लिसमालिकरं नृणां २० शौ(नक उ)वाच भ
वंतो ब्राह्मणाः पृच्छादंत्यायत्नरसंज्ञकाः नह्येव वास्ति नो पूर्वं किं मां पृच्छथ पृच्छत २१ तीर्थं हि द्वि
धं प्रोक्तं कामदं मोक्षदं तथा कामदं मोक्षदं नैव मोक्षदं कामदं नच २२ तत्रापि सर्वतीर्थानि तीर्थरा
जाज्ञया विना कामदाने मोक्षदाने समर्थानि भवंति न २३ स्त्रीपुन्नपुंसकाख्यानि यानि तीर्थानि
सर्वतः तेभ्यो विराजमानत्वाद् तीर्थराजतां २४ सर्वेषां तीर्थकोटीनां ब्रह्मांडे राजते परं

धर्मार्थकाममोक्षाणां दानेनापि विराजते २५ अतो मतेतीर्थराजः प्रयागः सर्वतोधिकः त
स्य श्रृण्वंतु माहात्म्यं मुनयः सनकादयः २६ तिस्रः कोट्योर्धकोटी च दिविभुवि सुतले संति तीर्था
नि तेषां राजा मुख्यः प्रयागः स जयति जगतां भुक्तिमुक्तिप्रदाता यत्राक्षय्यं छत्रमेतद्वटविटपि सितं
चामरे श्वेतनीले गंगेवारवादिनी सा कलयति च ततः को वदान्यो विमानः २७ सुरमुनिदितिजें
द्रैः सेव्यते योस्ततं द्रैर्गुरुतारदुरितानां कालकचामा नवानां स्वभुक्तिमुक्ती तकर्तुं कीर्तितानावा द्विदे
तुर्जयति विजितयागस्तीर्थराजः प्रयागः २८ श्रुतिः प्रमाणं स्मृतयः प्रमाणं पुराणमप्यत्र परं
प्रमाणं यत्रास्ति गंगा यमुना प्रमाणं स तीर्थराजो जयति प्रयागः २९ न यत्र योगाचरणप्रतीक्षा
न यत्र यज्ञेष्टिविशिष्टदीक्षा न तारकज्ञानगुरोरपेक्षा स तीर्थराजो जयति प्रयागः ३० चिरं नि
८ वासं न समीहते यो ह्युदारचित्तः प्रददाति कामान् यः कल्पितार्थांश्च ददाति पुंसां स तीर्थराजो
जयति प्रयागः ३१ तीर्थावलिर्यस्य तु कंठभागे दानावलिर्वल्गति पादमूले व्रतावलिर्दक्षिण
बाहुमूले स तीर्थराजो जयति प्रयागः ३२ अज्ञानसुविज्ञाः प्रभवोपि यज्ञाः स रत्नपिंडास्तं कृ

तानमित्राः वित्तापयंतः सततं हि कालेस तीर्थराजो जयति प्रयागः ॥१४॥ पुर्यः सप्त प्रसिद्धा ॥
प्र॰श्रा॰ प्रतिवचनकरी स्तीर्थराजस्य नार्यो नेकद्रोनातिहृद्या प्रभवति च गुणैः काशते ब्रह्मयस्याः सेयंरा
२ ज्ञीप्रधाना प्रियवचनकरी मुक्तिदाते नियुक्ता येन ब्रह्मांडमध्ये सजयति सततं तीर्थराजः प्रयागः
॥१६॥ तीर्थराजं समायांति ह्यात्मसंशुद्धिहेतवे मकरस्थे रवौ माघे प्रयागं माधवान्वया ॥१७॥ प्रयाग
वासिनां नृणां स्पर्शमात्रेण देहिनः स्वर्गस्थाप्यपि मुच्यंते का कथा भुवि वासिनां ॥१८॥ जगती त्रितय
स्थानां पापकर्मनिवारणे तत्सामर्थ्यबलेनैव तीर्थानाम स्ति पुण्यता ॥१९॥ तस्मिंस्सर्वतीर्थानां
पं जानीध्वमधिपं ॥२०॥ परोपकृतये यूयं यदर्थमिह चागताः ॥२१॥ एवं प्रयागमाहात्म्यं केन वर्ण्यं मुनी
श्वराः तथापि वाचैव वः किंचित्प्रतिवाक्यमुदितं मया ॥२२॥ इति श्रीप ... राणे पाद्मे ... खंडे प्रया
गमाहा ... त्म्ये चतुर्थो ऽध्यायः ॥४॥ ऋषय ऊचुः सूत त्वमुपकारज्ञ वदनो वदतां वर माहात्म्यं तीर्थ
राजस्य तत्र तत्र कथयेति मनः ॥१॥ सूत उवाच शृण्वंतु तीर्थराजस्य माहात्म्यं तन्मुनीश्वराः श्रुतं व्यास २
नकादिभ्यो व्यासेनात्म समांतिके ॥२॥ प्रयागस्तुतिसंजात पराह्लाद परिप्लुतः कंरको जिन्नसर्वो

गो नागराजो ब्रवीत्पुनः ॥३॥ श्रुणु चावर्णनातीर्थराजस्य उत्कंठाकुलितेंद्रियाः गत्वा ब्रह्म
वर्षस्सर्वे स्वच्छयस्य स्पर्शने ॥४॥ इत्युक्ता विचरन्सर्वे वासुकि प्रमुखास्तदा नागाश्च नागकन्याश्च
नागलोकनिवासिनः ॥५॥ शेषोनंतश्च कपिलः कालियः शंखपालकः कर्कोटकमहापद्मधृतराष्ट्र
धनंजयाः ॥६॥ एते च सपरीवाराः प्रयाता वासुकिं सह सर्वतः अनेकरत्नभरणैर्भूषिता दीप्तकांतयः ॥७॥
सप्तपातालसंस्थानि यानि तीर्थानि तान्यपि स्वराजदर्शनाह्लादपरिपूर्णानि तैः समं ॥८॥ स्थाना
दानि परित्यज्य वाहनानि च मंडले आगत्य दंडवत्सर्वे प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥९॥ नत्वा गायनसंतोष
करतालपुरःसरं जयशब्दे नमः शब्दं धायशब्दं च चक्रिरे ॥१०॥ तत्रैव स्थापितस्तेषां भोगवासुकिप्रमुखा
स्ततः संसंस्थानमधिष्ठाय च स्वपुत्रैः समन्विताः ॥११॥ ततो ब्रह्मादयो देवास्समाजग्मुः सपरिच्छदाः
मंदाकिन्यादयो नद्यस्तीर्थानां यान्यकोटयः ॥१२॥ महानुत्सवसंघाकाशे तावदासीन्मनोरमः ताल
वीणामृदंगानां ध्वनयश्च बभूविरे ॥१३॥ गगनादवतीर्यैव गंधर्वा ननृतुर्जगुः विमानानि परित्यज्य
लुलुठुर्देवतागणाः ॥१४॥ शंकरो वा रविर्देवास्ते ब्रह्मादयोमराः गंधर्वप्रमुखैः सार्कमवतस्थुर्य

यास्तु रवे ॥ भुवि स्थानि च तीर्थानि पुष्करादीन्यनंतरं ब्रह्मर्षयो वसिष्ठाद्यास्तथा राजर्षयः ॥
प्र.शा. आजग्मिरे च दिक्पाला इंद्राग्नी यमनिर्ऋती वरुणः पवनः सोम ईशानश्च तपोधनाः ॥ पर्वताः साग
१० राः सर्वे [redacted] क्षेत्रमंडले ॥ तस्मिन्क्षेत्रे यते
सर्वतीर्थराजप्रभावतः इंद्रोः पुरहवो भूनिति प्रभाः समजायिरे ॥ तदा चुक्षेत्रमिदं वेदेन
वर्णितं सर्वेभ्यो दृश्यते श्रेष्ठं येन नादिः कादिदर्पं ॥ सर्वेषामत्र तेजांसि लघुतां यांति पश्यत स्वे स्वे स्था
ने यथा भांति न तथात्र विभांति वै ॥ अत्र किं कारणं सर्वं विवदंतश्च ते वनात् पश्चात्ति सुंतक र्त्ताराः प्र
कुर्वन् विधिं स्व ॥ ततो नो चुर्मिथः सर्वे संदेहापन्नमानसाः आपनांका प्रमोति तमस्य संस्थापनाय
कं ॥ महतीकण्यनायन हरेर्गुणगणान्मुहुः तावन्नारदं देवर्षिराजगाम विहायसा ॥ भ्रांता
न वेष्टान् तान् दृष्ट्वा हाग्नावावतदंतिकं प्रोवाच देवदेवेशान्स्वर्गपातालवासिनः ॥ ना' द' वा' १०
भो भो हे दारकाः सर्वकार्याकार्यविचक्षणाः कस्मादत्र समायाताः केन पुण्येन योजिताः ॥ किं तपः
फलितं किं वा समाजस्य च कारणं कुतो वा भ्रांतता वो घ कुतो वा निर्मनस्कता ॥ प्रयोजनमनुद्दि

श्यन मंदो पि प्रवर्तते इति शास्त्रीयवचनात्संशयो मां हृहरति ॥ विचित्राणि तु कर्माणि विविं
त्रागतयस्तथा चित्राः प्रहृतयश्चेन देहिनां मतयस्तथा ॥ अहो किमिदमाश्चर्यं सर्वेषां फलितं त
पः येन चित्रामतिः श्रैकाकाराजाता सुरोत्तमाः ॥ अतो निवेद्यतां शीघ्रमत्रागमनकारणं प्रायेणै
न विलेवंति मनीषिण इति श्रुतिः ॥ सु' त' उ' वा' इति नारदवाग्गर्थमाकर्ण्य विबुधादयः नैवोत्तरं
दद्रुस्तस्मै तत्त्वज्ञात्वा पुनरब्रवीत् ॥ ना' द' उ' वा' गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः इति
पौराणिकी वार्ता श्रुता हृष्ट्वा य निश्चिता ॥ इत्युक्तो नारदमुनिर्देवादिगणसंवृतः क्षेत्रं सर्वागमेत्तात
पितामहमथागमत् ॥ पितरं च ततः प्राप्य प्रणम्य विधिवन्मुनिः कृतांजलिपुटो भूत्वा वाग्भिर्ब्रह्माण
मैडयत् ॥ ना' द' उ' वा' नमस्ते देवदेवाय ब्रह्मणे परमात्मने पुरुषाय पुराणाय शाश्वताया जाय
च ॥ स्वयंभुवे नमस्तुभ्यं नद्ये सर्वात्मसाक्षिणे नमो हिरण्यगर्भाय वेधसे परमात्मने ॥ हरिप्रिया
य देवाय देवानां हितकारिणे भक्तेष्टाकल्पवृक्षाय चतुर्वक्त्राय ते नमः ॥ सर्वाद्याय नमस्तुभ्यं पुष्कर
स्थाय नमो नमः नमो वेदरहस्याय नमस्ते वेदयोनये ॥ नमः स्वानंदरूपाय साक्षिणे जगतो नमः

अनंतायाप्रमेयाय कार्यकारणरूपिणे ॥ इति स्तुत्वा पुनर्नत्वा विष्णुर्देवगणैर्वृतः ॥ अथ याव
अ.श. न्तो वो चत्वारो भगवान्नृषिः ॥ नारद उवाच ॥ विश्वरूपकारणेशेय विश्वमुत्पद्यस्यैव कुतो
११ ऽगमनं जातं निदानं तद्वदस्व मे ॥ स्तोत्रं संगीजवाक्यं तदुपधार्य पितामहः ॥ प्रत्युवाच सदोमध्ये
हासविस्फुरिताधरः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ पातालस्याति तीर्थानि पातालस्थाश्च देवताः ॥ किमर्थं वा समा
याता ज्ञातुं वयमागताः ॥ भवतो भ्रातरः संतश्चत्वारः सनकादयः ॥ शेषेण सह संवादं चिरका
लं प्रचक्रमुः ॥ कुतस्ते च गतास्तत्र सशेषास्तत्र नारद ॥ मत्संगेन मदीया ये समायाताः समुत्सुकाः ॥
शेषांतिकमथो गत्वा मया देवादिभिः सह ॥ कारणेन त्वं किं वा तस्य विचार्यतां तथाधुना ॥ इति श्री
पद्मपुराणे पातालखंडे अनंतमाहात्म्ये चतुर्थोऽध्यायः ४ सूत उवाच ॥ एवं ब्रह्मवचः श्रुत्वा विस्मय
याकुलितेंद्रियः ॥ मुनिः पुरोगतान्वीक्ष्य जोषमास स पर्वणि ॥ ततः प्रणम्य पितरं शेषांतिकमुपाययौ
विशेषतश्च जिज्ञासुः सर्वागमनकारणं ॥ वृतस्तापि दृष्टस्तस्य देवर्षिगणसंवृतः ॥ ज्ञात्वा मकोपकावि स
ष्टः सहस्रफणसन्निधौ ॥ ददर्श तत्र तं देवं फणामंडलमंडितं ॥ तीर्थराजस्य माहात्म्यं शृण्वंतं सनका

दिकात् ॥ पद्मासनपुरोगास्ते नत्वा संकर्षणं प्रभुं ॥ कृतांजलिपुटाः प्रह्वाः स्तोतुमारेभिरे गिरा ॥ १
ऋषय ऊचुः ॥ नमः शेषाय देवाय सहस्रवदनाय च ॥ फणिराजाधिराजाय नमः संकर्षणाय ते ॥ अ
नंतकोटिब्रह्मांडधारिणे सृष्टिकारिणे ॥ पातालतलमूलाय पन्नगाय नमो नमः ॥ यस्य मूर्ध्नि वि
राजंते ब्रह्मांडानि अनंतकोटयः ॥ सर्षपा इव तस्यांतं को विजानाति तत्त्वतः ॥ वयमत्रागतमाहात्म्यदर्शना
र्थमुपागताः ॥ प्रसीदानंत देवेश दयां कुरु दयानिधे ॥ स्तुत्वैवं ते सुराः सर्वे विरिंचिप्रमुखाः परे अ
तिष्ठन्नेकतानेन पुरतस्तस्य निश्चलाः ॥ शेषोपि तद्वचः श्रुत्वा तयात्युत्यातिहर्षितः ॥ ततः प्रबक्तु
मारेभे सहस्रमुखपंकजैः ॥ शेष उवाच ॥ ब्रह्मादयः सुराः सर्वे नारदाद्या ऋषीश्वराः ॥ शृणुध्वं साव
धानेन मदागमनकारणं ॥ वासुकिप्रमुखैर्नागैरन्वितोहं रसातलात् ॥ एतेषां सनकादीनां संशयं
तुमागतः ॥ पिंडब्रह्मांडयोर्ज्ञानमखिलानां न विद्यते ॥ तत्फलं प्रापकं चैव तीर्थं तीर्थेषु तद्वद ॥
अवर्णयं प्रयागस्य महिमानं एवं प्रबोधितः ॥ पुनः सत्यपदार्थं तद्दर्शयितुमागतः ॥ ब्रह्मोवाच ॥ अ
यं हि संशयोस्माकं सर्वेषां मनसि स्थितः ॥ यथा निःसंशयो भूयात्तथा कुरु दयानिधे ॥ शेष उवाच ॥ श्री

चरिष्येतथैवाहं यथाभिलषितंवचः श्रूयतामवधानेनसर्वसंशयभंजनं १५ तुलामानंतुलादि॰
ध·शा· कंतुलासंशयनाशनं तुलाप्रमाणंसर्वेषांविहितंधर्मनिर्णये १६ दानानामुत्तमंदानमभयंस
१२ र्वतोधिकं व्रतानामुत्तमंप्रोक्तंतथाचैकादशीव्रतं १७ तपसामुत्तमःप्रोक्तोरसनेंद्रियनिग्रहः १८
यात्तुलातुदिव्यानामुत्तमोत्तममुच्यते १९ वेदशास्त्रप्रणीतानियानिदिव्यानिभूतले वेदमंत्रैःसंभि
तानितथैवंकचितुला २० तस्मात्तुलितंतत्रसर्वस्पष्टंभविष्यति किंवाकस्यविचारेणप्रत्यहंत
द्विधीयतां २१ न्यूनाधिकंसमंयत्स्यात्तत्तथैवनियामकं इदंसत्यमिदंसत्यंसर्वेषांसंमतंमतं २२ इ
तिशेषवचःश्रुत्वास्वयंभूर्हृष्टमानसः कल्पितुंतुलितुमारेभेसर्वेषामपरोक्षतः २३ तावत्समीहितं॰
कौठेप्रयागस्यसुनिर्मले आदर्शेजठराभासेदर्शनाह्लादकारके २४ उभौस्थूलतरौतत्रस्तंभौमाया
विनिर्मितौ वर्तुलौविलसत्कर्णौविचरौत्वातयथाविधि २५ तत्कर्णयोर्दृढंरज्जौप्रसार्यवलिकांततः
विस्तीर्णजठरांस्निग्धफलकद्वितयान्वितां २६ प्रोद्दामदृढसंबद्धदंडराजविराजितां तुलांतन्म॰ १२
ध्यमेभागस्याबबंधसमाहितः २७ अनेकधाप्रभुत्वेनसंभारान्समकल्पयत् सर्वेषांदेवतादीनां

सौमनस्यमथाकरोत् २८ अथहेशांततःकृत्यकृत्वासंभारविस्तरैः तथैवगौरीमानवीरखंडकर्पूर
निर्मितां २९ तारणींतरणींचैवमहाविलंबमाधवं ३० उद्यापरयाम्नत्तुलांप्रोक्तंसमारंभे ३१
तु[illegible]वा[illegible] नमस्तेसर्वदेवानांशक्तिरूपेणसत्यमाश्रिता साक्षीभूताजगद्धात्रीनिर्मिताब्रह्मणापुरा ३२
सर्वानृतानिविवेकस्त्वंसर्वसत्यानिवेकतः धर्मात्मनांसदोमध्येस्थापितासिजगद्धिते ३३ त्वंतुलेस
र्वमानानांप्रमाणमिहकीर्तिता धर्मस्वरूपांभवतींप्रवदंतिमनीषिणः ३४ योसौतत्त्वाधिपोदेवःपु
रुषःपंचविंशकः सएषोधिष्ठितोदेवित्वयिनित्यंनमोनमः ३५ त्वयाधृतंजगत्सर्वंसदेवासुरमानुषं
इदानीमस्मदादीनांसंशयंविनिवारय ३६ सूतउवाच इत्युक्त्वादौसप्तपुर्यस्तुलिताब्रह्मणानृपः न
न्यूनानाधिकाजातास्तुलायांसमतांगताः ३७ ततएकत्रपुर्यस्ताअपरत्रकुलाचलाः सप्तापिविधृ
ताःसांगानप्रापुस्तत्समानतां ३८ ततःसप्तसमुद्राश्चतुलितानाभवन्समाः सप्तद्वीपानिखंडानिन॰
ताभिःसमतांययुः ३९ ततःसमस्ततीर्थानिनदानद्यश्चसर्वशः स्थापिताःफलकेतस्मिंस्तत्रापिन
समातुला ४० ततश्चसंहिताभेदैर्वेदाःसांगैर्विभूषितैः ग्रसहतुलितंप्रागस्तत्रापिनसमाभवत्

प्र॰ मा॰ ४१ तदा बभूविरे सर्वे संदेहापन्नमानसाः । निस्पंदाश्च निरुत्साहा ह्यमिथोलोकनलालसाः ॥ ४२ ॥ ल-
ब्धस्मृतिकलाः सर्वे मुहूर्तान्तु भवादयः । संहत्या ईजसागत्वा शेषराजं विजिज्ञिपुः ॥ ४३ ॥ च ... द ... उ
१२ शेष सर्वविधानज्ञ तुलायां तुलितं जगत् । न समं नाधिकं जातं ह्येतन्न्यूनतां गतं ॥ ४४ ॥ किं तत्र ... र्य
कारणं स्पष्टं वक्तुमर्हसि नः प्रभो । स्पष्टीकरणसामर्थ्यं संशयेषु त्वयेव हि ॥ ४५ ॥ सू ... च किं कर्तव्य-
विमूढानां श्रुत्वा तेषां वचस्ततः । उवाच संकर्षणो देवः प्रहसन्दिव्यलोचनः ॥ ४६ ॥ ... शेष ... रा
... पा ... ल ... डे ... या ... मा ... लाभिरूप ... णे नाम ... ४७ ... शेष उवाच ब्रह्मादयो
देवाः कुतः संदिग्धमानसाः । भवंत्येवाधिकास्तेभ्यः सप्त पुर्यस्तु मुक्तिदाः ॥ ४८ ॥ एकत्र तुलितं सर्वं स-
रत्रे पुरीकं निधीयतां । प्रयागमपरत्रैव स्थाप्यतां सकलाधिकं ॥ ४९ ॥ विराजः पुरुषस्येदमुत्तमांगं प्रकीर्तितं
निर्मूलं तेन वो गंता सर्वेषामपि संशयः ॥ ५० ॥ अस्य ह्यवयवा देवाः पुर्यः सप्तापि धातवः । नाड्यो नद्यो
जलधरा मूर्धजास्तीर्थानि पर्वताः ॥ ५१ ॥ तत्रोत्तमांगे वेदस्य प्रयागः सर्वतोधिकं । श्रुतिस्मृतिसंगीतं च १२
त्वर्वर्गफलप्रदं ॥ ५२ ॥ अपीवरहणयोर्मूलं ह्यतिनीयो गावरहंशा प्रत्यक्षीकरणे नान्यदस्ति ब्रह्मांडगो-

लके ॥ ५३ ॥ ब्रह्मांडांतर्गतादुत्पत्तिर्ब्रह्मांडगातो न हि । प्रयागात्सर्वतीर्थानि न प्रयागोन्यतीर्थतः ॥
॥ चराचरस्वरूपो यस्तद्द्विभित्तिनाशकृत् । माधवो वसते यत्र सलक्ष्मीकः सदा मुदा ॥ हेमचूडा-
मणिर्यत्र राजते वटहत्तराट् । फूलितांडवसंहृष्टमाधवावासमंडलः ॥ गंगा च यमुना चैव मध्ये
गुप्ता सरस्वती । तदग्रभागो निःसरति सा वेणी यत्र शोभते ॥ तत्र वासं प्रकुर्वंति स्नांति ये ह्यात-
त्मनो जनाः । कल्पितं फलमाप्नोति न यांति पुनरागमं ॥ यागा तीर्थानि नामो गातिं ब्रह्मांडभेद-
नात् । स्नाताः ते ते ब्रह्मसंन्यासा ... तत्र नाप्नायते सदा ॥ अस्य हेत्रस्य माहात्म्यं वेदो जानाति नापरः ।
स्नातिनोप्यत्र तन्नेहः संशयापन्नमानसाः ॥ अत्रयः संशयं धत्ते वेदे तस्यापि संशयः । अत्र यो नि-
श्चयं याति स सर्वत्र विनिश्चयी ॥ अत्र योनास्तिक्यं मनुते गतिस्तस्य न कुत्रचित् । न धर्ममत्र योश्नुते
तस्य धर्मो न कुत्रचित् ॥ अर्थमत्र न योश्नुते तस्यार्थो नैव कुत्रचित् । अत्र कामं न योश्नुते तस्य का-
मो न कुत्रचित् ॥ अत्र मोक्षं न योश्नुते तस्य मोक्षो न कुत्रचित् । अत्र ज्ञानं न योश्नुते तस्य ज्ञानं न कुत्र-
चित् ॥ अत्र हेमं न योश्नुते तस्य हेमं न कुत्रचित् । वैराग्यं नात्र योश्नुते तस्य तत्कापि कुत्रचित् ॥

चतुर्वर्गप्रदानेपि जागरूके जगत्त्रये यदत्र नास्ति यो ब्रूते तं व्रतस्थापि किं कृतं वित ॥ क्षेत्रं तु यस्य
अ॰पु यत्रोक्तं तावदेव न चेतरत् तदत्र लक्षगुणितं हापि किं न तु नास्ति के ॥ तस्मात्त्वद्वचसादेवा
१५ निश्चयं ज्ञातुमिच्छवः ईदृग्गुणान्वितं पुण्यं हृद्गतार्थप्रदायकं ॥ पंचक्रोशात्मकं क्षेत्रं यद्द्रको
णं विश्वतोन्नतं प्रकृष्टं सर्वयागेभ्यः स्वलाघानधिरोहतु ॥ इति संकर्षणवचः समाकर्ण्योत्कु
लेन्द्रियाः क्षेत्रमेतन्न लाभाय गोष्ठापयामासुरंजसा ॥ न्यस्तमात्रे तदा क्षेत्रे पुर्यादिफलकं परं
ध्रुवमंडलमाक्रम्य द्व्यंगुलं चोन्नतं भवत् ॥ तदा विधिमुखाः सर्वे तुलयानिश्चयं गताः प्रयागः
सर्वतीर्थानामधिभूरित्यमंसत ॥ श्री[illegible]स[illegible] वा [illegible] एवं [illegible] मिदं क्षेत्रमहज्ञानामप्यशेषतः ना
वोचं कलिदोषेण स्तकस्य विदंति के ॥ आयुष्मन्यात्रसारत्वामयलब्धाविशेषतः अवर्णयं
समासेन परानुग्रहकाम्यया ॥ सूत उवाच श्रीगुरोर्व्यासदेवस्य साक्षादाननपंकजात् कृपा
रसामृतेहोतदश्रौषमनघाः परं ॥ तदेवोक्तं भवद्भ्योद्य भक्तिमद्भ्यो विशेषतः प्रयागं सर्वतीर्थानां
जानीध्वं जीवनं परं ॥ पोषणं सर्वधर्माणां शोषणं सकलापदां भूषणं [illegible] नां तोषणं भ

क्तचेतसां ॥ आश्रित्य यमिमं सर्वे ब्रह्मानंदं न हृदयंगमान् अप्रसाधयन्साधयंति साधइष्टं विशे
षतः ॥ भयोपि तस्य माहात्म्यं प्रवक्ष्यामि निबोधत ॥ यथोक्तं व्यासगुरुणा बोधबोधके निबोधत ॥ ए
वं तत्तीर्थमाहात्म्यं दृष्ट्वा प्रमुदितानना: शक्रादयः सुराः सर्वे मिथः प्रोचुरिदं वचः ॥ किमस्माकं द्रे
व्यलोके पाताले वा भुवस्तले सर्वं पवित्रं वर्तिष्यामः क्षेत्रसर्वोत्तमोत्तमे ॥ इति निश्चित्य ते सर्वे स्थिताः
स्थाने यथोचिते आचरन्धर्मकर्माणि तस्य पुण्याः स्वभूमिषु ॥ इ[illegible] दे
या[illegible] मा [illegible] सृजत्सृजन्महात्म्यं [illegible]
त्रे स्वभूमयः स्थितायत्राय जनः सर्वे माधवं भक्तवत्सलं ॥ सूत उवाच श्रुत्वैवं मुनयः सर्वे तस्य क्षेत्र
स्य भूमिर्ध्रुवेदीरूपा महापुण्याः कल्पितार्थविधायकाः ॥ अंतर्वेदी बहिर्वेदी मध्यवेदीति सा त्रिधा का
मकल्पलतारूपा भक्तानां स्वनिवासिनां ॥ वह्निकुंडमादिमं क्षेत्रं वेणीसंज्ञाविनिर्मितं साधयोजनमा
त्रं तत्परिताश्वेश्वमाहृति ॥ तन्मध्ये वसतां पुंसां क्षेत्रज्ञानं विनापि च धर्ममाचरतां सद्यः कल्पितं फल
मुत्तमं [illegible] क्षेत्र सक्रिहितायेच तेषां प्रकृतं फलं यथा दूरात्समागता येच वदतेषां फलंक

ये ॥ कृपामृतपरिक्लिन्नगिरा मधुरयानघ परोपकृतये नूनमिमं नश्छिंधि संशयं ॥ सूत उवाच
श्री दुरादुपागता ये च व्रतस्थाधीश्मासकं पक्षार्धसत्र पंचत्रिदिनमेकमिहस्थिताः ॥ श्रद्धया श्रद्धया
२५ युक्ता धनिनो धनिनस्तथा तेषामपि दरिद्राणां च फलं भक्तिमतोऽधिकं ॥ अत एवात्र देवाग्रे माधववीर
तिकामय्या चक्रिरे साधुकर्माणि तत्परा विष्णुचेतसः ॥ ब्रह्मा ह्यानाय्य यागार्थं मध्यमे धाम्नि धर्मराट् पारे
मे पुरतः तेषामंतर्वेद्यां यथाविधि ॥ मरीच्यांगिरसावि... त्विश्य तार्थकर्मसाक्षिणः अनाहूताः समाहूता
ब्रह्मांडांतर्गता नराः ॥ ऋषयो देवताः सिद्धा गंधर्वाप्सरपन्नगाः भूचराः खेचराः सर्वे पातालतलचारि
णः ॥ अंगिरःप्रमुखाश्चान्ये सपत्नीकाः सपुत्रकाः जातहर्षाः समाजग्मुर्ब्रह्मणः पत्तदिदृक्षया ॥ आदौ
ब्रह्मा स्वयो देवालौ गालेन महीतलं सौवर्णेन विसंशोध्य तत्र वेदीमचीकरत् ॥ आदर्शतलभूतायां वर्ते
लायां समंततः वेद्यां मंडपमत्युच्चं व्यधत्त ऋत्विग्वरैः सह ॥ उपयुक्तानि पात्राणि नानासंख्यानि सर्वतः
पालाशोदुंबराण्यानि वैकंकतमयानि च ॥ खादिराणि तथान्यानि यथामानं यथाविलं कारयित्वा यथा १५
विधिना सर्वाणि समसादयत् ॥ सौवर्णे रत्नखचिते नवरत्नप्रपूरिते नटस्य दक्षिणे भागे संस्थाप्य

कलशौ ततः ॥ गायत्रीं दक्षिणे भागे सावित्रीं चोत्तरे स्थिता तयोर्मध्यगतो ब्रह्मा चकारारंभ
मंगलं ॥ ततो यज्ञे समेतानां विप्राणां मृत्विजां तथा यथाधिकारं सर्वेषां पादशालनमाचरत् ॥
संपूज्य वस्त्रभूषा[illegible]दिभिः स्रगनुलेपनैः प्रार्थयामास धर्मात्मा यज्ञसांगुण्यहेतवे ॥ भो भो तपोध
नाः श्रेष्ठाः साक्षान्माधवरूपिणः अस्य यज्ञस्य सांगुण्यं यथा स्यात्कुरुतांशु तत् ॥ एवं संप्रार्थिता वि
प्राः प्रहृष्टा यज्ञकर्मणि ऋग्यजुःसामसंभूतान्वेदमंत्रानवाशिरे ॥ सर्वलक्षणसंपन्नां सर्वो
पस्कारसंयुतां देवर्षिसंवृतां साक्षात्सुधर्मेवापरेतरा ॥ सर्वांगोपांगसंयुक्तं सर्वलक्षणलक्षितं भा
मयित्वाश्वराजं तं समालभत धर्मवित् ॥ तिष्ठतः प्रागुदग्वक्त्रा ऋत्विजोऽध्वर्यवादयः स्रुग्गतानि
हवींष्यग्नौ सप्तारे जुहुवुः क्रमात् ॥ ऋत्विजः करिकराकाराग्न्याज्यधाराः समंततः दीप्तवह्नौ कुं
डे पुवरमंत्रैर्जुहवीत ॥ पयोदधिघृतक्षौद्रकुल्याः स्वादुतराः शुचीः निर्ममे यज्ञपानेन सर्वतः
प्लावभूविरे ॥ यथाकालं यथावरं यथामंत्रं यथार्त्विजं यथा दक्षिणमारब्धं मखराजं समापय
त ॥ तस्मिन्नवसरे तत्र माधवो ललितं वपुः दर्शयामास यज्ञांते ब्रह्मणो यज्ञकारिणे ॥ प्रसन्न

वदनांभोजं पद्मगर्भारुणेक्षणं इंदीवरदलश्यामं शंखचक्रगदाब्जयुक् २२ विकसत्कंजकिंज
प्र॰मा॰ ल्कपीतकौशेयभूषितं कांचीगुणलसत्कोटिभक्तस्वांताब्जविष्टरं २३ गुंजद्द्विरेफकलयासंवीतंव
१६ नमालया परार्ध्यहारवलयकिरीटांगदनूपुरं २४ श्रीवत्सलक्ष्मसंराजत्कौस्तुभाभोगिकंधरं वे
दगणैर्यतमं शांतं परमानंदबृंहितं २५ ध्येयस्वरूपं तं ज्ञातं सर्वलोकनमस्कृतं प्रजापतिरुपा
स्तौषीदुत्थितः सभयासह २६ ब्र॰ उवाच इदं वपुस्ते ललितं मनोहरं चतुर्भुजं श्यामलकं तलाहृतं ना
तः परं सर्वसुखस्य साधनं पश्येऽहमो माधव विश्वमंडले २७ परंपराणामपतं पुराणं पारं परं विष्णुम
नंतवीर्यं नमामि नित्यं पुरुषं प्रधानं हरिं विभुं तं यज्ञफलप्रदं त्वां २८ तवैव भीत्या पवनोऽनुवाति तवै
व भीत्या तपतीह भास्वान् तवैव भीत्या जलमुद्धरत्या तवैव भीत्या भगणो विभाति २९ तवैव भी
त्यौषधयो लताश्च वनस्पतिग्राम्यमिकाश्च यान्ति स्वे स्वे च काले फलपुष्पसंगं व्रजंत्यधीना सकला १६
नियंतः ३० तवैव भीत्या सरितः स्रवंति नातिक्रमंत्यंबुधयोऽपि वेलां तवैव भीत्या कृतभुक्समिंधे
वनाद्युपेतापि न मज्जते भूः ३१ नभो ददाति श्वसतां परं यत्तवैव भीत्या समयात्मकस्य वराव

रं यस्य वशे क्षितिनित्यं मुक्तिप्रदं त्वामहमानतोऽस्मि ३२ स्तुत्वेत्थं पतितं पादे प्रजापतिमकल्म
षं कराभ्यां तं समुत्थाप्य पतिरुपेदमब्रवीत् ३३ श्रीमाधव उवाच ब्रह्मन्सदा प्रसन्नोऽहमधिकं
यत्त्वकर्मणा वरयस्व वरान्कामं स्वकर्मसमुपार्जितान् ३४ ब्र॰ उवाच श्रीमाधव दयासिंधो त्वदा
लोकः परोवरः यदर्थं विविधा यासाः श्रुतिस्मृतिविजृंभिताः ३५ प्रवर्तीर्णे पुरस्तस्मिन्ततः कोऽन्यः
परोवरः तथापि याच्यते स्वामिन्परोपकृतिहेतुना ३६ त्वत्पदाब्जे मनः सो भक्तिमंतोऽस्तु अतः प्र
त्रैतेऽत्र समायाता लोकामेवं विधो भव ३७ स्नानं दानं जपो होमः सव्रतं हरिपूजनं श्रद्धाविधिविहीनं
च कृपया सफलं कुरु ३८ पुमर्थसाधनं पुंसां ख्यातं ब्रह्मांडमंडपे प्रयागं वेदवद्वेत्रमन्नाम्नाचि
ह्नितं कुरु ३९ इत्थं ब्रह्मवचः श्रुत्वा परोपकृतितोषितः माधवः प्रत्युवाचेदं तथास्तु चतुरानन
४० युक्तमेवेदमत्युच्चैः फलदं हर्षवर्धनं परोपकरणं केषां रोचते न सुखप्रदं ४१ शंखचक्रधरो देवः
सच्चिदानंदविग्रहः इतितस्मै वरं दत्वा माधवोऽंतर्दधे विभुः ४२ तदारभ्य प्रयागाख्यं विख्यातं त्रमपि
द्विजाः विधिप्रजापतिहेत्रमिति हृष्टिमुपागतं ४३ एवं ब्रह्माश्वमेधानां दशकेनायजद्धरिं तीर्थ

माहात्म्यमालोच्य माधवप्रीतये परं ॥ अतोत्र माधवस्थाने ह्यग्निष्टोमादिकं मखं भक्त्या परमया
स्कं॰मा॰ कुर्वन्ननंतफलमश्नुते ॥ पंचयज्ञानसामर्थ्याद्यः करोति निरंतरं सोपि तत्फलमाप्नोति भावशुद्धी
८ यतो हरिः ॥ इति श्रीस्कंदपुराणे पातालखंडे यात्रामाहात्म्ये स्कंदवर्णनं नाम सप्तमोध्या
य ८ सू उ च परमो वैष्णवो योसौ शिवोपि शिवकृत्तमौ वटमूले समासाद्य माधवानुग्रहेच्छ
या ॥ एकलः प्रेमवेगेन नटनं कुर्वन्निर्विकारकं तांडवेनातिरम्येण माधवं समतोषयत् ॥ माधवो
यत्तस्याद्भुतं विधाय परमेष्ठिनः नृत्यमानं महेशानं द्रागागाद्विश्वरूपतः ॥ गत्वाथ वटसामीप्य
मद्वाद्यीन्मुहितेक्षणं शूलपाणिं हरं तं तं माधवेति पुनः पुनः ॥ दृष्ट्वा तं प्रेमरभसप्रसन्नहृदयां
बुजः ततः संदर्शयामास स्वं रूपं परदुर्लभं ॥ चतुर्भुजं वराधस्ताद्धालवीलाविचक्षणं कंबुकं
ठं स्तताम्रोष्ठमरविंददलेक्षणं ॥ निम्ननाभिं घनश्यामं वनमालाविभूषितं हारनूपुरकेयूरमु
द्रिकाकंकणोज्वलं ॥ चंद्रार्कतुल्यकांतिभ्यां विबिताभ्यां कपोलयोः नानारत्नद्युतिभिन्नाभ्यां कुं ९
डलाभ्यां विराजितं ॥ करेणव रथाखानमाधुन्वन्नसफलं मृदु रोचनारोचिरोचिष्णुरुचिरांशुक

रोचितं ॥ तदेव मनसि ध्यायंस्तद्भासान्ननिमीलनः दृष्ट्वा तं नीलकंठोपि किमेतदिति विस्मि
तः १० यावत्पश्यति तद्रूपं कमनीयं मनोहरं तावत्स बालकवपुः शारदोपरि नर्तते ११ तथापि
ह्यक्रियां तस्य विरूपाक्ष स्वमत्कृतौ भगवान्माधवो योसौ सोप्साक्षिति विलक्षयत् १२ ततः पुनर्न
मस्कारान्विधाय विधिपूर्वकं ननर्त प्रेमतरसा तांडवेन त्रिलोचनः १३ सगद्गदं साश्रुहर्षरोमां
चितकलेवरं ह्यस्य विलोकहर्षिकेशो माधवेतीरयन्मुहुः १४ एवं विधं तमालोक्य माधवो भक्तवत्सलः
उवाच वचनं रम्यं मेघगंभीरया गिरा १५ श्री मा धव उवाच नीलकंठ त्वमस्माकं वल्लभो विष्णुहोः प
रैः नरनेगायनेत्वत्तः कोन्योस्ति कुशलः परः १६ त्वदीयतांडवेनाहं परितुष्टो महानट कामिकृ
स्सर्वं सुलिकं जस्माद्विमाचिरं १७ माधवोक्तामिमां वाचमाकर्ण्यातिप्रहर्षितः शिवः स्कंदोति प्रेम
मोरमे माधवं प्रणतांजलिः १८ श्री नीलकंठ उवाच नारायण हरानंत शरणागतवत्सल कु
रुष्व विज्ञो रमाकांत पाहि मां शरणागतं १९ नमो देवाधिदेवाय शंखचक्रगदाभृते नमः सकृ
णरूपाय नमो ब्रह्मांडहेतवे २० नमस्ते देवदेवेशन्नमस्ते लोकपावन सर्वसाक्षिन्नमस्तेस्तु नाथ

नाथ्यनमोस्तुते २१ नमस्ते ध्यानगम्याय नमस्ते ध्यानसाक्षिणे २२ नमो ज्येष्ठाय श्रेष्ठाय निर्गु
प्र·श्री· णाय गुणात्मने अरूपाय सरूपाय बहुरूपाय ते नमः २३ नमो हिरण्यगर्भाय नमः सकलरू
१८ पिणे सोमसूर्याग्निरूपाय हव्यकव्यभुजे नमः २४ नमो नित्याय पूर्णाय सदानंदैकरूपिणे स्मृत
र्तिनाशिने तुभ्यं भूयो भूयो नमो नमः २५ पद्मपत्रसमलोचन विष्णो केशवाच्युत जनार्दन शौरे
वासुदेव मधुसूदन शार्ङ्गिन् त्वां नमामि हि नमामि नमामि २६ त्वं माधवेति जय माधव माधवेति
भो मूलमाधव मनोहर माधवेति हे बिंदुमाधव सदा वद माधवेति ह्यच्युत माधव वदन् लभते हि
लार्थान् २७ इति स्तुत्वा पुनर्नत्वा माधवस्याग्रतः स्थितः वरं यया चे वरदं माधवं भक्तवत्सलं २८
श्री· ल· ठ· वा· देवदेव प्रसन्नोसि वरदो यदि मे प्रभो अस्य क्षेत्रस्य सान्निध्यं नित्यमस्तु व
रोत्तमे २९ माधवस्त्वथ तद्वाक्यं श्रुत्वा [illegible] ति हर्षितः प्रसन्नो गतमालस्य [illegible] वाचाहितं १८
३० श्री· माध· उ· च· अत्र क्षमिति [illegible] वरस्य सन्निधौ तथापि लोकस्योपरोहाय यत्त्वया मदाज्ञया
नं दवने विचारत्स्वया [illegible] प्रियया मदीया ३१ श्री· ल· ठ· वा· त्वदाज्ञया तत्र वसामि माध

MEMORIAL BHAU DAJI

८ल

वश्रयो जनं तद्वद मे मुरारे चतुर्विधस्यापि पदस्य दाता त्वत्तो न चान्यो ऽस्ति गुणत्रयेषु । [illegible] इमं
दीर्घं सद्वैत्रं प्रसादेनाश्रितोपि कं नाधिकारो ऽस्ति दंडस्य पापस्य मम सन्निधौ [illegible] अत्रवासी कृति(
श्यापी यो वा को वा नराधमः बाध्यमानोपि विघ्नैर्यः सहिष्णुर्मां प्रपद्यते [illegible] यमिनः क्षेत्रे विना स्नानं
विना चेंद्रियनिग्रहं योगं विना विना ध्यानं विना व्रतसमाधिभिः [illegible] विना दानं विना [illegible] विना च क्रु
तिश्रवणं विना विद्यां विना संस्कारं विना कायस्य शोषणं [illegible] कृच्छ्रातिकृच्छ्रपराकतप्तकृच्छ्रादिकं वि
ना मासमात्रेणमर्त्यैः प्राप्यते मुक्तिरुत्तमा [illegible] इहत्यागन्तुकेनापि कर्मणा यस्य जायते तदास
ध न्यो मान्यश्च ममापि भवतामपि [illegible] तस्मान्नात्रोपदेष्टव्या जनाः पापस्य कारिणः त्वया क्षेत्र
कृतिः शंभोर्दूतानां दंडकारिणी [illegible] तदस्मान्निकटे क्षेत्रे मदीये लोकविश्रुते पंचक्रोशात्मकं वि
द्धि पूर्वद्वारमपाहतं [illegible] अशीवरणयोर्मध्ये वनमानंदसंज्ञितं तत्र स्थित्वा त्वया जीवा दंड्याः पा
पस्य कारिणः [illegible] यथादेशं यथाकालं यथापातकसंभवं नानोपायैश्च नितरां यथा दंडमहर्निशं
[illegible] दंडशालितपापास्ते तत्र कार्तस्वरोपमाः पश्चात्त्वयोपदिष्टास्ते गमिष्यंति परं पदं [illegible] पुर्यापिस

प्रविख्यातानि तीर्थान्यन्यानि यानि च मुक्तिदानि तानि तेन शक्तानि तीर्थराजात् प्रयागाद्विना । अन्यजन्मांतरेभ्यस्तात्

प्र॰श॰ येर्वा सम्प्रमुखाः क्रियाः तेषां प्रयागे मरणं नान्येषामिति वेदश्रुतिः । अर्थं तादत्र वासस्य गम्यतां तत्र धूर्जटे

१२ अत्रापि भवतः स्थानं भविष्यति मम प्रियं । इत्युक्त्वा माधवो देवस्तत्रैवांतरधीयत । शूलस्यटंकनादेन

शिवोप्यानंदमन्वगात् । तदादि हृदयस्य च शूलटंकेश्वराभिधं स्थानमासज्जगाद् हृद्यं वदि प्रेतनस्ववित्र

रे । द श्री स रा पा ल हे पा मा त्ये व सा व ते म व आ ए सु

उ च पुनः शृणु त्वं विशिष्टं गुरुतरो बोधिते वचः हृदयं दृष्ट्वैतान्नृणां पापमत्तानां नाशनं । दिव्या

लाङ्गापिशक्तायाः प्रयागस्योपमंडले संवत्सभागमवद्धम्यचक्रुर्माधवतो वरणे । इद्रोमाधवप्रजात

र्यं चकारफलपुष्पाढ्यं नानावृक्षलताकुलं । मंदारपारिजातांत्रकोविदारासन

नार्जुनानैः कदंबनागपुन्नागचंपकाशोकपाटलैः । प्रियालुजंबूखर्जूरपूगैः करवकैरपि नी

जपूरैश्च बकुलैस्तिलकैरुपशोभितं । मल्लिकामाधवीकुंदमालतीजातिकाः : मुदोत्पलक

ल्हारशतपत्रवनर्धिभिः । निर्मलोदसरोवापीविहारस्थानभूषणैः सर्वर्तुफलपुष्पाढ्यैः सर्वतः

परिशोभितं । मयूरपिकसत्वादिमंदानिलविमूर्छितं मत्तद्विजगणैर्युक्तं मत्तभ्रमरसेवितं ।

वनराजिश्रियायुक्तं पथिकज्वरनाशनं सुस्निग्धशीतलच्छायं दर्शनाह्लादकारकं । ततस्तु दुर्व

सिंदुः कुसुमैः स्वयमाहृतैः मल्लिकामालतीजातीमंदारशतपत्रकैः । यूथिकाकुंदकह्लारकरवी

रैः सितासितैः हेमपुष्पकपुन्नागैर्बकुलैः पाटलैः स्तथा । सेवतीपारिजाताद्यैः सहस्रदलनीप

कैः इंदीवरैः पुंडरीकैस्तथा कोकनदादिभिः । कुमुदैः कर्णिकारैश्च शोभनैरिष्टगंधिभिः त्रिशि

रैर्बिल्वपत्रैश्च कोमलैस्तुलसीदलैः । अनेकमंजरीमिश्रैस्तथा रमनपत्रकैः प्रत्येकं लक्षसं

ख्याकैः पूजयामास माधवं । एवं पूजनसक्तांतःकरणे सुरनायके कदाचिन्माधवो देवः प्रसन्नः

समजायत । पश्यतसीपुष्पसंकाशः पद्मपत्रनिभेक्षणः चतुर्बाहुः प्रसन्नास्यः शंखचक्रगदाम्बु

जक । पीतांबरधरः पीतचंदनालिप्तकंधरः वनमाला विलोलगोवामपादधृतावलिः । कंद

र्पदर्पदलनो लसत्कुंडलभूषणः श्रीवत्सकौस्तुभधरो विभ्राजन्मुकुटोज्वलः । दीर्घबाहुरु

दारांगः सुरार्चितपदांबुजः हारकेयूरसद्रत्नमुद्रिकाकंकणान्वितः । सर्वांगसुंदरतरो लालि

तात्वरभावणः सुपर्णस्कंधदत्तांगः परमानंदविह्वलः ॥ दृगपांगावलोकेन हृदयंगम

श्रीः ॥ तमानसं दृष्टो मघवन् तातेन माधवः हेत्रनायके ॥ दृष्ट्वा निरुपमं रूपं भक्तानां वरदं परं श्र

द्धवी जयशब्देन विडौजाः प्रयतांजलिः ॥ इं उ वाच जय श्यामलसर्वांग जय लावण्य

सागर जय सर्वगुणोदार जय माधव माधव ॥ जय कंदर्पदर्पघ्न जय लक्ष्मीविभूषण जय

प्रणतभूपाल जय माधव माधव ॥ जय गोविंद गोपाल जय दुष्टनिवर्हण जय भूतेश देवे

श जय ॥ जय कृष्ण महाविष्णो जय नारायणाच्युत जयानंत हृषीकेश जय ॥ जय यज्ञ

पते देव जय वैकुंठ वामन जय भक्त महोदार जय ॥ जय सर्वेश्वरानंद जय लोकगुरो हरे ज

य शंखगदापाणे जय ॥ जय योगेश योगज्ञ जय योगविभूषण जय योगिमनोवास जय ॥

जय सर्वसुराध्यक्ष जय सर्वसुरार्चित जय सर्वगुणातीत जय ॥ जय नित्य निराधार जय वि

श्वंभराव्यय जय कोट्यर्कसंकाश जय ॥ जय नाथ कृपासिंधो जय भक्तार्तिभंजन जय संसा

रसारांश जय ॥ जय सर्वज्ञ सर्वात्मन् जय शंकर शाश्वत जय मायापते मायिन् जय ॥ जय

भूतपते नाथ जय भूतविभावन जय भूतेश भूतादे जय ॥ संसारवनदावाग्ने जन्ममृत्यु

जरापह समस्तभुवनाधार जय ॥ अंतर्बहिश्च सर्वत्र जय ॥ निर्विकार निराकार जय ॥ सप्त

पातालविवरे जय ॥ आद्यंतमध्यरहित जय ॥ माधवे परया भक्त्या स्तुत्वैवं पाकशासनः स्वर्गंटका

शुभिर्बाष्पैः पपात पदपद्मयोः ॥ पादानतमथोत्थाप्य मुत्याप्यालिंग्य सादरं उवाच मधुरां वाचं

माधवो भक्तवत्सलः ॥ श्रीमाधव उवाच उत्तिष्ठोत्तिष्ठ मघवन् नत्वत्समानं शाश्वतं हतं अभीप्सि

तमथान्यद्यद्याचितं त्वमनोगतं ॥ इं उवाच विष्णुपावनसंसक्त एवमेव तथापि प्रसन्नेन

त्वया कांतेमा कां तमेव परं भवेत् ॥ नाकाधिपत्यं नैवाहं कामये भंगुरं फलं इ मेव वरं याचे त्रैव वा

सोऽस्तु मे सदा ॥ न्यस्तनत्वविधिना कुलमेतन्मधूजनं करिष्यंति नरा नार्यो येते यांतु निजेप्सि

तं ॥ १ मत्कृतस्तोत्रपाठं ये करिष्यंत्यत्र भक्तितः इदमेव परं रूपं तेषां दर्शय सत्वरं ॥ एतस्यां वा

टिकायां ये स्नानदानेन पूजनं स्वाध्याय जपहोमादियोगं सारमिवेवलं ॥ तत्परा विष्णुमनसो

ममध्वजमहोत्सवं तत्प्रीतये करिष्यंति ते वांछितं निजं तिकं ॥ ऐंद्रीमेतां समाकर्ण्य वाचमुत्फुल्ल

भूम३ना २१

लोचनः तथेति तं प्रतिश्रुत्य माधवीं तद्दिदेश पुनः ॥७ इंद्रोपि तद्दपुष्पार्थं स तत्रैव हि क्षेत्रमंडले आस
अ॰श्री॰ नियतं भक्त्या ब्रह्माद्यादिपराङ्मुखः ॥८ इ श्री स रा पा ल इ या मा त्म्ये दृ र
२१ दा ना र मो यः ॥१० सू उ प चुः विधानं सूत तत्पुष्पाप्रचयालक्षपुष्पैः फलं च यत् तत्सर्वं वद सं
शितं कर्मीयेन स्वर्खलभेत् ॥१ सू उ च यस्मिन्सौयानि यानि मल्लोषकराणि च कुसुमानि सु
गंधीनि तुलसीनां दलानि च ॥२ बिल्वपत्राणि चान्यानि कोमलानि विशेषतः तैस्तैर्लक्षमितैः पू
जा भक्त्या कार्या हृताहते ॥३ श्रीकामो बिल्वपत्रैश्च शांतिकामस्तु दूर्वया आयुष्कामः सदा कुर्याच्चंपकैः
पूजनं हरेः ॥४ विद्याकामस्तु कुर्वीतातसिकाकुसुमैर्नवैः विष्णुप्रसादकामस्तु तुलसीमंजरीदलैः
॥५ पुत्रकामश्चरेत्पूजां मल्लिकाद्यैः सुमैः शुभैः दुःखप्रशमकामस्तु पूजयेत्कुंदपुष्पकैः ॥६ तिलतं
दुलमुद्गैश्च यवगोधूमकादिभिः चणकद्विदलैः सत्यं गणितैः पूजयेद्धरिं ॥७ रंगावल्यादिभिर्भक्त्या
माधवस्यायतः कृतैः शंखचक्रगदापद्मैः स्वस्तिकैर्लक्षसंख्यया ॥८ कृतनित्यक्रियः प्रातः पूजयित्वे २१
ष्टदेवतां तन्नाम्नां सहस्रेण स्वयं विप्रेण वार्चयेत् ॥९ गणयित्वाथ तत्पुण्यं माधवाय समर्पयेत्

सोत्तमो मध्यमः कल्पो जघन्योऽगणनेन तः ॥१० यथाशक्ति यथावित्तं यथाभक्ति यथामति श्र
द्धेनादिकल्पेन बुद्धिमान्पूजयेद्धरिं ॥११ लक्षं वा नियुतं वापि कोटिं वा स्वेच्छया चरन् उद्यापनं प्रकुर्वी
त व्रतसाकल्यहेतवे ॥१२ आदौ मध्येथवा प्रांते मध्ये पुण्य नं मतं ॥ अत एव तथा यत्र कुर्यादुद्यापनं
शुभं ॥१३ ऋ ष यः ऊचुः सूत सूत वदायुष्मन्नुद्यापनविधिं शुभं लक्षपुष्पादिपूजायाः सर्वेषामुप
कारकं ॥१४ सू उ च लक्षपुष्पादिपूजानां वदाम्युद्यापने विधिं श्रूयतामवधानेन मुनयः प्र
शाकोविदाः ॥१५ संस्कारसंस्कृते देशे विविक्ते निर्मले शुचौ गोमयाभूमि वारादत्वफलैः पुष्पसाधनैः
॥१६ सपुष्पफलपत्राढ्यकदलीस्तंभनिर्मितं पुष्पमालाफलोपेतं मंडपं तत्र कारयेत् ॥१७ मंडपां
तः प्रकर्तव्या वेदिका चतुरस्रशोभना समा सुवर्णेष्टहस्ता च चतुरस्रा समेततः ॥१८ तस्याः पश्चिमदि
ग्भागे वह्निः स्थंडिलैर्द्विजैः पुण्याहवाचनं कुर्यादाचार्यं वरयेच्छुभं ॥१९ गीतवादित्रनिर्घोषैर्वेद
घोषेण भूयसा प्रविश्य मंडपे तस्मिन् रात्रौ जागरणं चरेत् ॥२० वेदिकायां प्रकर्तव्यं स्वस्तिकं वर्णचि
त्रितं तन्मध्ये तु प्रकर्तव्यं तद्दीपं दलान्वितं ॥ कलशं स्थापयेत्तत्र ताम्रमव्रणमुत्तमं पंचपल्लव

संयुक्तं स्वक्चंदनविभूषितं २२ तस्योपरिन्यसेत्पात्रं ताम्रं वैणवमेव वा न्यसेत्तत्राहतं वासः कुं
अ॰धा॰ कुमाष्टदलान्वितं २३ सौवर्णी प्रतिमां तस्मिन्नम्युत्तारणपूर्वकं स्थापयेत्परया भक्त्या माधवस्य ज
२२ गत्पतेः २४ पूजां तस्य प्रकुर्वीत पंचामृतपुरःसरैः धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैः फलतांबूलमंगलैः २५ वे
दशास्त्रपुराणैश्च गीतवादित्रनर्तनैः स्तुतिपाठनमस्कारैस्तां रात्रिमतिवाहयेत् २६ ततः प्रभा
तसमये कृतनित्यक्रियः शुचिः स्थंडिले प्रतिष्ठाप्य स्वशाखोक्तविधानतः २७ मूलमंत्रेण गा
यत्र्या तन्नाम्नां सहस्रकैः हवनं तत्र कुर्वीत तिलाज्यचरुभिः क्रमात् २८ अष्टोत्तरसहस्रं तु सं
ख्यामानं प्रकीर्तितं जुहुयात्तेन मंत्रेण येन मंत्रेण पूजनं २९ आचार्यः स्वयमन्यैर्वा तर्पयित्वा द
शांशतः तदन्यतममंत्रेण पश्चाद्धवनमाचरेत् ३० चत्वार ऋत्विजः कार्याः समर्था वेदवादिनः सह
स्रनामपाठार्थं प्रधानकलशोपरः ३१ ततः स्विष्टकृतं हुत्वा पूर्णाहुतिमनंतरं आचार्यमृत्विजः पूज्य
तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां ३२ वस्त्रालंकारभूषाश्च गाः सवत्साः पयस्विनीः कलशं प्रतिमां वस्त्रं तथा तं २२
दुलपर्वतं ३३ येनयेन कृता पूजा माधवस्य स दक्षिणं तत्तद्द्यात्सुवर्णेन निर्मितं गुरवे नघाः ३४

तुलसीमंजरीभिश्च सपत्राभिः प्रपूजयेत् अयमेव विधिस्तत्र विशेषस्त्ववधार्यतां ३५ पंचसा
हस्रं तथा सर्पिःपालाशो वरुमेव च समर्पकेण मंत्रेण जुहुयात्सर्पलोत्तरं ३६ रौक्मं हंदवनं कृत्वा र
सपत्रां तेन मंजरीं आचार्याय यथाशक्त्या दद्याद्दक्षिणान्वितं ३७ सौवर्णं बिल्वपत्रं स्याद्बिल्व
पत्रप्रपूजने अशक्तौ सर्वतो रौप्यं वित्तशाठ्यं न कारयेत् ३८ सर्वमन्नकृतः कर्मबंधमोक्षकरं म
नः अमनस्कः कृतं यच्च कृतं तदकृतं भवेत् ३९ होमशेषं समाप्यैवं ब्राह्मणान्भोजयेद्बुधः अशक्त
श्चेत्तदर्धं वा शक्तौ द्विगुणं चतुर्गुणं ४० श्रीमाधवदयासिंधो व्रतमेतन्मयाकृतं महाण्यप्रसादात्
मित्रकलत्रदेहि वांछितं ४१ बद्धांजलिर्मां धनयनिवेद्यस्वकृतं व्रतं होमभस्मसमादाय सर्वांगेषु
विलेपयेत् ४२ कुष्ठराक्षसवेतालपिशाचग्रहभंजकाः पीडां तत्र न कुर्वंति होमभस्मांकितपत्रवै
भव सर्वबाधाभये प्राप्ते गर्भिण्या मृतवितिर्मित्र भस्मप्रलेपमात्रेण सर्वं नश्यति संकटं ४३ दीनांधकृ
पणादिभ्यो दत्वाभोजनमुत्तमं ततः स्वयं हि भुंजीत स्वजनैर्बंधुभिः सह ४४ इदं व्रतं महापुण्यं सर्व
कामप्रपूरकं बिल्वप्रसादजनकं सर्वदुःखविनाशनं ४५ कुर्वन्व्रतमिदं भक्त्या नारी वा पुरुषोपि

वा सर्वपापविनिर्मुक्तो वैकुंठभवनं व्रजेत् ॥ ६७ ॥ इदं व्रतं प्रयागे च हुटेनोद्यापनान्वितं तदात
प्र॰श्री॰ त्कोटिगुणितं फलं यत्कृतं तिष्ठति ॥ ६८ ॥ श्री प द्म पु रा णे पा ता ल खं डे या मा त्ये घा न
२२ ग्या सं र्प वि नि प ना म का ध्या यः ॥ स्र ३ ॥ व अथ चान्यदपि वक्ष्यामि
प्रसंगस्मारितं वचः शृण्वंतु ऋषयः सर्वे श्रुतं धीयाति पुण्यतां ॥ कलसंप्रदक्षिणाः कार्या नमस्काराश्च
यैव च तथा दीपाः प्रदातव्या लक्ष्मीमाधवतुष्टये ॥ कार्तिके माघमासे वा वैशाखे वा यथाविधि व्रत
वेषमिदं भक्त्या समाप्य मुनिपुंगवाः ॥ यस्मिन्मासे समाप्तिः स्यात्तस्मान्मासद्वयं पुरा आरभेत्तावत
न्मासे पौर्णमास्यां समापयेत् ॥ स्यात्तामारंभपर्यन्तीमासमात्रेण चेदिह यथा वक्ष्याम्यथवा कुर्यात्
न नियतैर्दिनैः ॥ सकामो वाथ निष्कामो नारी वा पुरुषोपि वा कृतनित्यक्रियः कुर्याद्धामध्याह्ने सदा
मुनिः ॥ तं मेध्यं वा भुंजीत कुर्वीत लघुभोजनं अन्नं तन्न वदेत्कापि न च ध्यायेदमंगलं ॥ देवता
र्चा जपं होमं न त्यजेच्च कथंचन अतिथिं पूजयेन्नित्यं यथाशक्त्या फलादिभिः ॥ गोविप्रसेवनं कुर्व २२
न्नेव हुतं त्रितये पि च सहस्रं प्रत्यहं कुर्यान्नमस्कारकलौ यमीरितः ॥ अथवा मासमात्रेण लक्षपूर्णसं॰ ति॰

तीर्वरेत् यद्वा स्वशक्त्या कुर्वीत पुण्यमासे विशेषतः ॥ सहस्रगुणितं धत्ते व्रतमेतत्कार्तिके
तस्मात्कोटिगुणं धत्ते माघमासे इदं व्रतं ॥ तस्मात्कोटिगुणं धत्ते वैशाखे तद्व्रतं फलं तस्मादनंतफ
लदं प्रयागे तपसि व्रतं ॥ देवतां मनसि ध्यायन्नुर्विलोगतिर्वक्र्वरेत् कवन्वाचा न मन भन्तगण
यन्मालया करे ॥ पदे पदे भगवतीतरूपं दिशां चानवलोकयन् शुचिः समाहितो भूत्वा विदधीत
प्रदक्षिणाः ॥ अनेनैव प्रकारेण देवस्य पुरतः स्थितः अष्टांगसहितान्भक्त्या नमस्कारान्प्रकल्प
येत् ॥ उरसा शिरसा दृष्ट्या मनसा वचसा तथा पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यां प्रणामोष्टांग ईरितः ॥ सह
स्रं हुतपात्राद्विपुरस्कारपञ्चकल्पितान्दीपान्दद्याद्धरेरग्रे सहस्रं प्रतिवासरं ॥ निर्मितान्सर्पिषा
प्रकुंभमध्ये तिलतैलतः अन्येनानाविधैस्तैलैर्हरेर्नंदीपनिवेदनं ॥ कार्तिके माघमासे वा वैशाखे
वा प्रदीपदः यद्यत्फलमवाप्नोति शृणु धत्तं तपोधनाः ॥ यो दीपमालां कुरुते कार्तिके श्रद्धयान्वि
तः यावत्सोमार्कदिविष्टतः तावत्स्वर्गे स्थितो भवेत् ॥ माघमासे यथाशक्त्या दीपमालाकृतां नृणां
वैकुंठभवने वासो जायते बहुवासरं ॥ वैशाखे दीपदानं तु लक्षं शतं कृत उपदेशे शुभे अनेकभोगसंप्रा

श्रीजायते नात्र संशयः ॥ प्रयागे लक्षदीपान्यो दद्यात्तिहरिमंदिरे माघमासे विष्णोर्वेणीगंगाती
प्र.श. रेमनोरमे ॥ शतकोटिमितान्कुर्याल्लक्षसंख्या घृतोपि वा ॥ सहस्रसंमितान्दीपान्शतकोशत
२४ मेव च २४ अतसीतैलसंभूतान्दीपान्दत्वा हरेर्गृहे दशपूर्वान्दशपरान्पितॄनुद्धरते नरः २५ स
स्यात्पीतमसामर्थ्यकरणपाटवेन च श्रीगंगाद्वाविदध्यात्तदाखिलं सावधानतः ॥ दारिद्र्यं बुद्धि
निर्मानो भक्तिमाननुतापकृत परदीपप्रबोधेन तत्फलं समवाप्नुयात् ॥ कर्पूरदीपदानेन दीप्ति
मान्जायते नरः इहलोके परत्रापि परं सौख्यं च विंदति ॥ श्रीमाधवालयं भक्त्या दशांगागुरुकौ
शिकैः धूपयन्धूतपापौघो माधवप्रियकृद्भवेत् ॥ शारदेंदुप्रतीकाशं मुक्तादामविभूषितं बध्नंदे
वालये मंत्री वितानं विधिलोकगः ॥ कौशेयपट्टोमवासोभिर्यो ... विनिर्मितं ध्वजं चकलशोप
तं दत्वा वैकुंठं न सीदति ॥ एवं विधानि कर्माणि प्रयागे कुर्वतां नृणां इहलोके सुखावाप्तिः परत्रापि
न संशयः ॥ प्रदक्षिणनमस्कारदीपानां वै समापने ... व्रतसंपूर्त्यै कुर्यादुद्यापनं सुधीः ॥ नि २४
त्यकृत्यमनुष्ठाय संपूज्य च गजाननं प्रतिमास्थापनं पूजा रात्रौ जागरणादिकं २४ तर्पयित्वा दशांशे

न प्रतिष्ठाप्य हुताशनं जुहुयात्तत्र मंत्रेण सहस्रं पायसाहुतीः ॥ होमशेषं समाप्य स्यात्ततः स्विष्ट
कृतादिकं कपिलां गां ततो दद्यादाचार्याय सदक्षिणां ॥ प्रदक्षिणोद्यापने यं विशेषः परिकीर्तितः
नमस्कारोद्यापने च विशेषः श्रूयतां द्विजाः ॥ संकल्पपूजनं रात्रावतोरणेति ... ततः नामभिः केश
वाद्यैश्च सांगपूजा विधीयते ॥ नैवेद्यांतं समभ्यर्च्य पश्चात्कुर्यात्तु तर्पणं नमस्कारदशांशेन हवनं
तद्दशांशतः ॥ शर्करापूरितं तोयेन तिलगोधूमतंदुलैः गंधपुष्पाक्षतैर्युक्तं विप्रायैवं निवेदयेत् ॥
देवदेव जगन्नाथ सर्वव्रतफलप्रद व्रतेनानेन संप्रीतो ग्रहाणार्घ्यं मयार्पितं ॥ संपूज्य जागरं कृत्वा
प्रातः स्नात्वा यथाविधि प्रतिष्ठाप्यानलं सम्यगाचार्येण यथाक्रमं ॥ समिद्भिस्तिलव्रीहिभिर्हुता न
मंत्रेण सर्पिषा ततो वै नमस्कारानमस्कृत्वा ... होमशेषं समाप्याथ पूर्णाहुतिपुरःसरं (
आचार्यं पूजयेद्भक्त्या दद्याद्गां ... ततः ॥ नमस्कारविसर्गे सो विशेषः परिकीर्तितः लक्षदीपवि
सर्गे च विशेषः परिकीर्त्यते ॥ स्नानं नित्यक्रियाशुद्धिः पंचगव्याशनं ततः गणेशादींश्च संपूज्य दवाच
नादियथोक्तवत् ॥ कलशस्थापनं रात्रौ पूजयेद्वस्त्रपूजनं तर्पणं पूर्वकार्यमनेनैव पूजयेत्ततः ॥

प्रातः[illegible]थ संस्थाप्य होमपात्रे दधिमधुजं तर्पयेत्तेन मंत्रेण पायसं घृतमिश्रितं ॥८॥ मालाश्च
प्र·शु· समिधश्चैव तद्विष्णो रिति मंत्रतः घृतं च विष्णुगायत्र्या सहस्रं मिलितं हुनेत् ॥९॥ होमशेषं समा
२५ प्याथ ततः स्विष्टकृतादिकं पूजयाचार्यं सवत्सां गोर्देयात्तस्मा अलंकृता ॥ रौप्यपात्रं यथाशक्त्या घृते
न परिपूरितं सुवर्णवर्तिसंयुक्तमाचार्याय निवेदयेत् ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यथाशक्ति व्रत
स्थो स्वयं भुंजीत मतिमान्सुजनैर्बंधुभिर्युतः ॥ एवमुक्तं व्रतं विप्राः पवित्रं सर्वकामदं विष्णुप्र
जापतिर्देवैर्यश्चाचरति धर्मवान् ॥ पूर्वजन्मार्जितैः पापैरिहजन्मार्जितैरपि आगामिजन्मजै
श्चापि मुच्यते नात्र संशयः ॥ १ श्री य रा पा ल रे मा मा त्ये त य रू ण
म र ध्या १२ सू ३ च एवमिदं प्रयागे मिलितो माघस्नानधर्वं प्रभुं पूर्वजन्मांतराना
र्जितपुण्यकर्मसंचयं ॥ तस्मादत्र वसन्प्राज्ञः सकामः कामवर्जितः स्नानदानादिकं कुर्वन्भुक्तिं मुक्तिं
च विंदति ॥२॥ इदमेव परं श्रेयः श्रुतिस्मृतिविनिश्चितं यद्वत्या माघवर्षे वै स्नानदानजपादिकं ॥ कुली २५
नो वाकुलीनो वा पंडितोपंडितोपि वा सधनो निर्धनो वापि फलमृच्छति माधवात् ॥ अयः कांचनतां

मेति चिंतामणिसमागमात् यथा मानसवासेन हंसतां याति वायसः ॥ यथा जंबूनदीं प्राप्य मृत्ति
का याति रुक्मतां यथा पीयूषपानेन देवत्वं मनुजो व्रजेत् ॥६॥ यथा च ब्रह्मतामेति ब्रह्मध्यानेन मानवः ।
पापोपि पुण्यतामेति तथा माघनिषेवणात् ॥७॥ न कालनियमश्चात्र न दाननियमस्तथा व्रतादिनियमो
नात्र भक्त्यैवैनं भजंतीनराः ॥८॥ अशक्तः स्नानमात्रेण शक्तो दानादिकर्मणा अखंडं फलमाप्नोति ना
त्र कार्या विचिकित्सया ॥९॥ अत्र दाने यथाशक्त्या यश्चाचरति धर्मवान् अनंतदानाह्लादनं पुण्यं प्राप्नोति
मानवः ॥१०॥ अल्पदानफलं चात्र वर्धते वटबीजवत् स्वल्पदक्षिणतिभीत्यैव देवा यां विघ्नयंत्यमी ॥११॥ म
तिर्नीत्यद्यते पुंसां प्रयागे दानकर्मणि प्राचीनानि च पापानि बुद्धिभेदं नयंति हि ॥१२॥ देवा ब्राह्मणवे
षेण नीचा निधनरूपिणः व्रतानि स्नेहभावेन बुद्धिभंगं प्रकुर्वते ॥१३॥ अस्मिन्नर्थे पुरा चैव कदाचिन्मा
धवालये द्योतमाना बलाकाभिदर्दर्श सकले जनैः ॥१४॥ उत्फुल्लमल्लिकादामसुकुमारांगयष्टिका ।
लावण्यपिंडसंभूता चंद्रिकेव समुज्वला ॥१५॥ भस्मे वा लोकमात्रेण युवकामानि बोधने गुणैस्ताता वा
गुरेव वशिष्ठं हन्मयगपंचकेण ॥१६॥ हरन्ति तं च विश्वामित्रेलसुखिदरूपकृततल्पा अतिचंडाननाग्रभ्रूः सभा

लत्तलद्दपणा १७ रत्नताटंकविभ्राजत्कर्णशष्कुलिराजिता तिलप्रसूननिर्भर्त्सिसमुन्नतफलना
प्र·पु· सिका १८ बिंबाधरोष्ठरोचिष्णुवज्रखंडाभिगद्विजा चलद्विरेफसंराजत्फुल्लकोकनदेक्षणा १९ जि
२६ तवीणारवाशोभिकंबुकंठालसद्भुजा जितचंद्रार्धनखरा सुहृद्वांगुलिशोभिता २० पद्मरागदलाशो
णविलसत्पाणिपंकजा उद्भिन्नकुचराजीवावहा: शृंगगणान्विता २१ सद्वृत्ततिलोपाननाभिवा
पीविराजिता हट्टल्लितंबजघनातनीसंदिग्धमध्यमा २२ करभोरु:सुजानुश्रसुजंघासुपदांबुजा सु
यौवनभराक्रांतानंगावेशमिवश्रिता २३ हारिद्रगौरसर्वांगीसर्वालंकारभूषिता धृतशोणांबराभू
ज५ षा काश्मीरविलेपना २४ सुमनोमाल्यनिर्यातगंधवासितदिङ्मुखा हर्षागावलोकेनकर्षंतीस
र्वमानसं २५ दृष्टौवजीवयंतीवदग्धंचेतोभुवंदृशा यामाश्रुत्यपपुर्दृष्टुंसुरासुरनरादय: २६ किंनर्यो
नागकन्याश्चदृष्ट्वायांहरिमंदिरे देव्योपिकृतलावण्याविस्मयंपरमंययु: २७ माधवालोकनेसक्ताऽरू
पसौंदर्यगर्विता दृष्ट्वारमांहरे:पार्श्वेतथापिनचसाब्रवीत् २८ तस्याश्चापितुतांरूपेनिरूप्यपररूपया २६
कररमोविस्मयमापन्नापश्चकुमारकध्वजं २९ र वा भगवन्सृष्टिनिर्माणेवहवोरचितास्त्वया प

रंचेतादृशीरूपंनान्योममापितेषुहि ३० एतज्जन्मप्रभृतेनजन्मांतरकृतेनवा इयंतुकेनपुण्येनप
रंलावण्यमागता ३१ भवानज्ञभवानेतन्मह्यमाख्यातुमर्हति अनुग्राह्यतयास्वामिन्श्रवणेस
स्पृहास्म्यहं ३२ श्रीभगवानुवाच मादेविमवधार्यरमावचः अभाषतवचोरम्यंमाधवःसस्मिताननः ३३
श्री ग नु च अस्याःपुण्यस्यमर्यादांनाहंवर्णयितुंप्रभुः तथापिवच्मितेकिंचित्तिवाकस्म
दितस्त्वया ३४ गुणज्ञातिक्रियायुक्तोगोधनालंकृताश्रमः विकटोनामगोपेशश्चासीन्माथुरमंडले
३५ सवहितरतःश्रीमाननपत्यत्वदुःखितः वार्धकेविकटोनामकन्यामलभतप्रिये ३६ पितृवें
श्मनिसाकन्यावद्धयेस्वर्धलालिता स्वरूपाचारुसर्वांगीपितृमातृहितेरता ३७ विवाहार्थमथोप
कालेकन्यकामनुरूपतो न्वेषितावरवंशायविकटोऽवाद्विधानतः ३८ उत्कटोपिचतांलब्ध्वा
पाणिगृहीतांवधूं ग्राममथाकटेनाशुसपत्नीकःस्वमाश्रमं ३९ तत्रसेहर्षयन्सर्वान्सुहृदोविक
टाग्निकः सन्मार्गनिरतस्तोतोगार्हस्थ्यंबुभुजेसुखं ४० विकटापिसदावारापतिशुश्रूषणेरता यद्
कर्मेतिसंसक्ताबुभुजेयौवनंसुखं ४१ ... [illegible]

पा० ने० यो० प्रो० प० २३ स्तू० ३ च एवं तयोः सुदंपत्योर्गृहकर्माणि कुर्वतोः रूपसौंदर्य
प्र.खं. संयुक्ता बभूवतुर्द्वे सुते तदा ॥ सा तु लक्षणसंपन्ना युक्तदर्शनयोः सुकौ चकार विप्रसे मत्या
२० नाम्ना प्रतिमदोद्धरौ ॥ कदाचिन्नगरे तस्मिन्कश्चित्कार्पटिको नमः द्विकरंडेन गांगेयं वहन् जल
मगाद्गमन ॥ गत्वा सा तु तटद्वारे स्थाती प्रीतविह्वलः ययाचे शरणं सायं गृहदासरयागि
रा ॥ श्रुत्वा दसीयां तं वाणीम तिदीनां रयान्विता प्रायच्छ शरणं तस्मा युक्तटे नानुमोदिता ॥
प्राप्य स्थलपलालान्दधिदुग्धजलादिभिः इंधनातिप्रदानेन पथिकं पर्यतोषयत् ६ सोपि हृष्टे
ति साहित्यं पत्ना भुक्ता तिहर्षितः दधिदुग्धादिकं पीत्वा प्राप्य निशितद्रुरे ॥ प्रयागतीर्थराजे
ति माधवेति वदन्मतो वर्णयंस्तस्य माहात्म्यं त्रियामामतिवाहयत् ॥ सा तस्य भजनं रात्रौ जयती
पतिसंनिधौ श्रुत्वा प्रतीर्थे भूपाले रूढभक्तिर्बभूव ह ॥ प्रभाते ततः समुत्थाय प्रभुः कार्पटिको २०
नमः सौर्दपती समामंत्र्य ततो सदनं स्वकं ॥ विकरापितदारम्य सर्वदा गृहकर्मणि तदुक्त
विधया ध्यायन्प्रयागेति जजाप ह ॥ दधिविक्रयकालेपि प्रयागाग्रहरी मुदा निरर्थकपरा

सौ ... ततः पर्या जपराङ्मुखी ॥ तेन नाम प्रभावेन विक्रीतेपि दधि न्यहो परिपूरितमेवासीद्दधि
भांडं मनोरमं ॥ दृष्ट्वेतत्परमाश्चर्यं स्वभर्तारि निवेद्य च प्रयाग स्मरणस्येदं बुद्धे निश्चितं फलं ॥ त
देव प्रत्यहं भांडं गृहीत्वा सकले पुरे यद्वेकं दधि विक्रीय भांडं संस्थापयस्तती ॥ एवं तयाल्पकालेन
भूयिष्ठं धनमर्जितं परं पारं न जानाति स्वयं तस्य यथा तथा ॥ एवं बहुतिथे काले कालवेगप्रचो
दितः ममार विप्रकरस्तत्र मथुरा प्रांतभूमिषु ॥ पावनस्य स्थलमाहात्म्यात्तातिप्रत्येन च स्त्रियः स्वस्या
पि धर्मशीलत्वाद्वाप स्वर्गमंडले ॥ पतुर्मरणमात्रेण शोक संविग्नमानसा चकार तौर्ध्वपुत्रेण न
दीयं प्रौपराथिकं ॥ ततः संसार विरक्ता सर्वभोगागतस्पृहा स्मरंती मम तां शून्या हितं स्वर्गं विचारय
त ॥ संसारो यं स्वस्वाभासो दुःखमूलो न संशयः अतोहमधुनानैव कामये भंगुरं सुखं ॥ पतिपु
त्रधनागारं बंधुभृत्यजनादिकं स्वप्नेंद्रजालसदृशं मन्येहं न यथार्थतः ॥ सौलंभती परो देवद
हामुत्र सुखावहः तेविना मृतकप्रायं नेहे सांसारिकं सुखं ॥ तस्मात्क्षमाधवस्थानं चतुर्विधफल
प्रदं गत्वा सर्वधनं तत्र वितरिष्यामि यथा सुखं ॥ महादाना न्यदानेन प्रागुप्रदानादिनातथा तपथिक

परं कालं नियमव्रतमज्जनैः ॥ विचार्यैवं निजस्वान्ते गरम्यो सोपमं ग्रहं चतुर्धा व्यभजत्पश्चात्स
प्र॰मा॰ कलं सेवितेधनं ॥ भागद्वयं स्वपुत्राभ्यां दत्वा भागद्वयं परं स्वयमादाय धर्मार्थं कनिष्ठतनयं तथा ॥
२८ प्रयागध्याननिरता संछिन्नहृद्बंधना कतिभिर्नागरैः साकं प्रचचाल निजाश्रमात् ॥ ततः कति
पयाहोभिर्यात्राधर्मपुरःसरं प्रयागमंडलं प्राप्ताधनदानादिगर्विता ॥ मंडलप्राप्तिमात्रेण सर्वं
धालोभिता मतिः विपरीतैव संजाता व्रतदानसमाधिषु ॥ अथापि विप्ररूपेण देवा मंडलवासिनः
नानावेषधराभीतास्त्राजग्मुर्विकरोतिकं ॥ सा तान्दृष्ट्वा नमस्कृत्वा उपवेश्यासनादिषु स्वागतीकृ
त्य तीर्थस्य नपछत्वमुत्तमं ॥ वि रो व मोभो तपस्विनः श्रोताः सीर्थवासगातैनसः अत्र सं
सकलं कृत्वा मसेकथयतद्विजा ॥ द्वि दु विकटे लोकविख्याते श्रुणुतीर्थगतं विधिं यस्य श्र
वणमात्रेण समग्रं जायते फलं ॥ अत्र दानं च योगं च समाधिं नियमं व्रतं माघवोपेतनैव स्नानमा
त्रफलप्रदः ॥ तस्मात्वमपि राज्ञो च वपनं मज्जनं कुरु पृथा धनव्ययं तत्र मा कुर्याः श्रुणुनो वचः ॥ २८
न हष्टः स्वायुषः पारीनकालः सकलः समः रहलौयं धनं तस्मादिति नीतिविदो विदुः ॥ २७ मातापितृ

तस्मात्सुहृन्मित्रसर्वे प्रियः त्यजंति निर्धनं काले मरालाः सरितो यथा ॥ न विद्या न कुलं
वर्णो साश्रमो न तथा तपः धनेन सदृशो किंचिदतः कार्यं धनार्जने ॥ उपदिष्टेति ते सर्वे सा
धयित्वा प्रयोजनं तामाभाष्य यथाकामं जग्मिरे स्वं स्वमाश्रमं ॥ तदा कर्णं च विकटाध
नलोलुपा अजनिष्ट हृणैनैव तत्कथा परिबोधिता ॥ तत आगात्य सावेषं स्नानं मुंडनमाचर
त् सर्वैः सैः सेविभिः सार्धं दानादिकमलोपयत् ॥ कति विद्वासरां निस्पृसार्धं रेभिः
तावज्वरी इति संजात स्यादेहे स मध्यमे ॥ ज्वरदेहेन संतप्ता प्राप्तकालावशालिनी तत्याज
प्रयता देहं गंगायमुनसंगमे ॥ स मातरं मृतं वीक्ष्य पुत्रः शोकपरिप्लुतः तदौर्ध्वदैहिकं कृत्वा
सधनः स्वपुरं ययौ ॥ इयं च भामिनी पुण्यावहरी पठना सदा महादु समाप तान्तानि नाम
ह्णो नव ॥ तेनेयमतिरूपासीत् पूर्वं गर्वेणगर्विता जाता छिकन्यके पश्य त्वमिवेयं मम प्रिया ॥
९७ स्व ३ व इति श्री भागवत नाकं श्रुत्वा निःसंशयं गता लक्ष्मीवासं ततः स्वस्व प्रयागे तीर्थना
यके ॥ अतोत्र तीर्थे भूपाले दाने बुद्धिर्न जायते तत्रेदं कारणं प्रोक्तं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ यस्त्वा

परिभवेत्तद्दृष्टिः कृपामृतपरिप्लुता माधवस्य दयासिंधोस्तस्य दानेन तिर्भवेत् ॥ ॥ श्रुतो वै ये
यथावित्तं नानादानानि कुर्वते प्रसन्नो माधवस्तेषां मितिमे निश्चिता मतिः ॥ ५ ॥ श्री न र न
स्कं॰पु॰ रा पा ल डे या मा त्रे कृ पा ने लु श्री यः ४६ सू ३ च अथागतेषां
२९ वसन्तित्यं माधवप्रीतिहेतवे धनंजयोप्यत्र चक्रे लक्षहोमं मनोरमं ॥ निर्माय देवपूजने कुंडमंड
पमंडितं सर्वोपस्करसंयुक्तं मुनिव्रातविराजितं ॥ प्रत्यहं लक्षहोमेन तिलाज्यघृतेन च तोषया
मास यत्नेन माधवं वरदं विभुं ॥ एवं यदा दृढधानुः कोटिसंख्यामपूरयत् यज्ञेशो यज्ञरूपेण कुं
डे प्रादुरभूत्तदा ॥ तं विलोक्य शशिकोटिद्योतनं लंकृतं मूलचलकुंडलोज्वलं राजमानमरविंद
लोचनं शंखचक्रसुगदाब्जशोभितं ॥ नीलवस्त्रयुगलेन शोभितं नीलकेशविवृताननांबुजं
इंद्रनीलसदृशाकृतिं परैरिंद्रपद्मजभवादिभिः स्तुतं ॥ कौस्तुभेन वनमालया युतं सत्वपोचि
भंगुलक्षणेन तथा अंगदांगुलिविभूषणादिभिर्भ्राजमानमभयप्रदं सतां ॥ कृशानुः स्वहर् २९
सोतस्थौ प्रेमनिर्भरमानसः माधवं प्रणिपत्याह एहि माधव माधव ॥ वेदाः स्तुवंति यं सर्वे यज्ञभा

गविकारिणः तावैव प्रीतये कुर्मो यज्ञदानव्रतादिकं ॥ त्वं क्रतुस्त्वं हविर्भोक्ता मंत्रस्त्वं देवता
स्त्वमग्निर्होता त्वं तथा सोमः पशुराज्यं त्वमेव च ॥ कर्मणां फलदाता त्वं सर्वेषां सर्वकामधुक् ८
नान्यः समर्थो येदातुं फलं कर्मसमुद्भवं ॥ अपरावधिकं कर्म विना त्वयि समर्पणं किं फलं दद्
त्यकामार्थं ज्ञातेहं निश्चितं प्रभो ॥ ९ ॥ दरिद्रेणापि यत्कर्म कृतं स्वल्पमपीश्वर तदनंतफलदं
भवति त्वत्समर्पणात् ॥ तत्राप्यस्मिन्मासे तेन कृतमल्पमपि प्रयत्नैः तत्कोटिगुणितं कर्म जाय
ते तव सन्निधौ ॥ तावैवं देवमाहात्म्यं दृष्ट्वेंद्रादिभिः कृतं प्रकारियमहं चैतद्धनं प्रीतये तव
नृनु भक्तानां कल्पवृक्षाय भक्तविघ्नविनाशिने भजनीयपदाब्जाय माधवाय नमो नमः ॥ १३ ॥ भूय
एवं नमस्कृत्य वाष्पापूरितलोचनः उत्कंटकः कृतकम्पोपपात पदयोर्हरेः ॥ तथाभूतं तमा
लोक्य माधवो भक्तवत्सलः कराभ्यां तं समुत्थाप्य परिष्वज्येदमब्रवीत् ॥ श्री प उ व उ
निष्ठो नित्य भद्रं ते प्रसन्नोहं तवानघ मद्भक्त्या कर्मणा चापि पुमानिंद्रः इति [illegible] १९ त्वयायाल्लक्ष
होमार्च्या पूजा संपादिता च वहं तयैवाहं च तुष्टोस्मि वरं मार्गय कांक्षितं ॥ ह्रषयः पावकस्त्वेवं सु

त्वामाधवभाषितं उवाच वचनं रम्यं प्रसन्नेनांतरात्मना ॥ २ ॥ च श्रीमाधवकृपाप्रभक्त
[illegible] संकष्टनाशन। दर्शनं तव देवेश वररूपं नचेतरत् ॥ वराः सर्वे त्वबुद्धीनां कामनासक्तचेतसां भवं
तिसर्वनाशाय भवद्दर्शनमंतरा ॥ तस्मान्नको देव वरं प्राप्य त्वामितरं वरं अथापि याचे भगवन्
परोपकृतये वरं ॥ दूरादत्र समायाता जना वात्रैव संस्थिताः अभक्ता भक्तिमंतोपि निर्धना धनिनो
पि हि ॥ ईर्ष्यालेनापि यावापि दंभेन मनसाथवा विधिनाविधिना वापि यावच्छक्त्या चतुष्टयं २६ अ
स्मिन्क्षेत्रे तु ये होमं करिष्यंति तिलादिभिः त्रिगुणं चापि तं होमं संपूर्णं कृतरयाविधे २७ यावत्तिला
नमम्पुरस्ये होष्यंतीह मानवाः तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके वसंतु ते ॥ तथैव मम कुंडे ये स्ना
नदानजपादिकं करिष्यंति शुभाचारा देवर्षिपितृतर्पणं ॥ पंचरात्रं त्रिरात्रं वा एकरात्रमथापि
वा वसिष्यंति ये मत्पार्श्वे प्रांते हि मनोगतं ॥ ममालये वसति अत्र शक्नुवत्सर्वदा हरे मद्भक्ति
[illegible] युतसेवायां तत्परा विशुद्धचेतसः ॥ मनसो यदि विद्वेषेन मनलस्य जगत्पतिः प्रत्युवाच समायन्तं वंशो ॥
नकायाम हर्षयः ३२ श्री माध ७३ च तथैवास्तु त्वया विलं वरं यच्च याचितं ततोधिकं तु छेमथितं जगन्ना

ये दुर्लभं किं महात्मनो ॥ प्रयागे यत्कृतं कर्म साधसाधु मम प्रियं मन्नाम स्मरणाद्यक्तं सा
गंकोटिगुणं फलं ॥ भूमिदोषो न वात्राप्ति कालदोषो न विद्यते कुंडमंडपदोषोपि वेदीदोषस्तथै
व च ॥ मंत्रलिंकद्रव्यदोषश्च दक्षिणादोषएव च तथैव तु निर्दोषं अत्र संस्मादोष्य महल्पशुभं क ॥ ९
त्रिविष्टमंडिते सुत्रपंचकुंडविराजिते त्रैलोक्यामल भूभागे प्रसन्नमंडपमंडिते ४० नकश्चिदत्र दोषो हि
भक्तिमत्कृतकर्मसु तथापि विशेषाद्धो न सर्वं न भवति नान्यथा ॥ विभवे द्विगुणं कुर्यात्त्रिगुणं
वा चतुर्गुणं कल्याणम्य यथा कुर्याद्यथा तिष्ठालं भवेत ॥ दुर्विधेन यथा तिं वित्तपत्रपुष्पफला
दिकं दत्तं मत्प्रीतये तेन कुर्वंति मे न हरणा सम ॥ माघमासे विशेषेण क्षेत्रे स्मिन्वैश्यावेन्हि तिल
होमफलं वक्तुं नाहं शक्तः कुतोपरः ॥ तवाप्यत्र निवासो स्तु श्रीसोमेश्वरपूर्वतः यावद्विंध्य मम स्थे
त्रे कर्मिणां फलदो भव ॥ इति दत्वा वरं वह्नेर्वत्रैवांतरधीयत माधवो वह्निरप्यत्र तन्नामा समु
वास ह ॥ तदा दिक्षु [illegible] प्रसिद्धिं समुपागते [illegible] तीर्थं महापुण्यं मंविकुंडविराजिते [illegible]
ये गत्वा तत्र विधिना स्नानदानजपादिकं तर्पणं वा करिष्यंति प्राप्स्यंत्याशु मनोरथं [illegible] ६ श्री

य रा पा ल ३ या मा त्मे नि र्थ र्ण ना पं द धा ५५ ३ ५

ग्र॰ भ्रा॰ चुः सूतसूतमहाबुद्धे सर्वलोकोपकारक लक्षहोमविधिं ब्रूहि कर्तायेन सुखं लभेत् ॥ सू ३

१४ च प्रवक्ष्यामि मुनिश्रेष्ठ लक्षहोमविधिं शुभं कर्तुर्येन भवेत्सम्यगैहिकामुष्मिकं फलं २ उ

दग्माते सहस्रांशो पुण्ये तीर्थे पुण्यमासि च शुक्लपक्षे शुभतिथौ वारे शोभने ह्रुति सुयोगल

ग्नकरणे सुचंद्रे सुमुहूर्तके भूलोके चापि निवसतां सुग्रहास्येन तथा कृतौ विचार्यैवं ततः प्रा

ग्यान्तीये पंचमे दिने विदध्याद्भूमिसंशुद्धिं शल्योद्धारपुरःसरं ४ दहनं खननं प्लावः शल्यो

द्धारसमीकृतिः पंचैताः शुद्धयो भूमेर्विद्वद्भिः परिकीर्तिताः ५ ईशाको एवाप्यभूमिः कर्तुः सर्वार्थदा

यिनी पूर्वप्लवा वृद्धिकरी वरदा तन्नरप्लवा स्फुटिता च सशल्या च वल्मीकारोहिणी तथा श्मशा

च परिवर्ज्या भूः कर्तुरायुर्धनापहा एवं समीकृते भागे प्राचीं संसाध्य यत्नतः वेदिका तत्र कर्तव्या

दशहस्ता द्विका क्रमात् मंडपं कारयेत्तत्र यथा विध्युपशोभितं पत्रपुष्पफलाकीर्णं वितानध्वजभू ३।

षितं कुर्यात्तन्मध्यमे भागे चतुरस्रं चतुःकरं मेखलायोनिसंयुक्तं कुंडं कंठविराजितं ११ प्रधानदे

वता वेदी कर्तव्यातस्य पूर्वतः हस्तोत्सेधस्तु विस्तारो वप्रत्रयसुशोभिता ग्रहवेदी तदीशाने ग्रथा

नोत्तरतो भवेत् नैर्ऋत्यां वास्तुवेदी च तावदुन्नतिविस्तरा १५ ततः प्रागुक्तसमये श्रीकामः शांतिकापु

कः दृष्टायुः पुष्टिकामो वा स्त्रीपुत्राभयकामनः स्वर्गकामोथवा विष्णुप्रीतिकामस्तथायुमान्

लक्षहोमं कोटिहोमं मारभेत विचक्षणः १७ कृतनित्यक्रियः शांतो हृतवासो द्वयः शुचिः विप्रानाका

र्य धर्मज्ञान्ततः संकल्पमाचरेत् १८ गणेशं पूजयित्वा च सपत्नीकः सबांधवः पुण्याहं वाचयेत्पश्चा

न्नांदीश्राद्धं ततः परं १९ आचार्यं ब्रह्मसादस्य ऋत्विजां वरणं क्रमात् कृत्वा ततः पूजनं कुर्यान्मधुपर्कवि

धानतः २० संप्रार्थितो स्वतैः सार्कं यजमानः कलत्रयुक् गृहीत्वा कलशं हस्ते पूर्णं पुष्पफलार्चितं २१

मंडपं प्रदक्षिणीकृत्य भद्रमंत्रानुदीरयन् ततः द्वारेण पश्चिमेनात्र प्रविशेन्मंडपं ततः स्थित्वासने तथा

चम्य प्राणानायम्य वाग्यतः आचार्यक्रियमाणं च सर्वं कर्मावलोकयेत् नियुक्तो यजमानेन आचार्य

स्तदनंतरं सकलं कर्म कुर्वीत त्यागपूजनमंतरा २२ आचार्यः सर्षपान्नीरान्यरक्षेत्यादिमंत्रतः दिक्षि

रेत्मंडपस्यांतर्भूतानुत्सार्य यथाक्रमं तत्रैव प्रोक्षयेत्पश्चात्पंचगव्येन सत्कुशैः स्वलिंगैः शुचिभिर्मं

पृ

त्रैः पुनः शुद्धजलेन च ॥ ततो गृहीतसंभारो यजमानः समीपतः । तन्मंडपद्वारातान्देवांस्तत्रावाह्य प्र
प्र॰शु॰ पूजयेत् ॥ मंडपस्थास्ततो देवाः पूज्याः सर्वे यथाक्रमं । आवाह्य बलिदानाद्यैः स्वपचारैः पृथक्पृथक्
२२ ॥ मुख्यपीठे तथासित्वा यजमान पुनः शुचिः । सौवर्णे राजते ताम्रे मृन्मये कलशे यथा ॥ २ ॥ पंचपल्लव
दूर्वाढ्ये गंधस्रग्वस्त्रभूषिते । पूर्णपात्रसमायुक्ते कुंकुमाष्टदलान्विते ॥ सौवर्णीं राजतीं ताम्रीं निष्कार्धा
र्धप्रमाणकं । स्थापयेत्प्रतिमां मुख्यां मन्त्रानुसारपूर्वकं ॥ षोडशोपचारैस्तां पूजयित्वा यथाविधि स्व
शाखाध्यायिनं तत्र वृणुयाद्देवमूर्तिजं ॥ मेखलासु त्रितयेयोन्यां विष्णुब्रह्मेशपार्वतीः । आवाह्य पूजयेत् (
यित्वा चकुंडे प्रतिप्रणयेत्ततः ॥ तदीशान्यां प्रयोगात्वा ग्रहदेवांस्तु रंगकैः विन्यस्य सर्वतोभद्रं ब्रह्मादी(
स्तत्र पूजयेत ॥ तदुपर्यथ सूर्यादीन्तत्र नवग्रहान्यथाक्रमं । आवाह्य पूजयेद्देवान्मनुध्यानानि यथाक्रमं ॥
॥ स्थापयेत्कलशं पश्चाद्दिशाने मलहरं । आवाह्य [illegible] तत्र संपूज्य प्रार्थयेत्ततः ॥ अन्वाधाय य
थाशास्त्रं ग्रहनामपुरःसरं । स्वगृह्योक्तेन मार्गेण चरुं तं समापयेत ॥ हवनीयेततो द्रव्यैः सर्वा उद्दिश्य ॥
देवताः यजमानेन संत्यक्तैर्होमं कुर्युरथर्त्विजः ॥ शुचयः सावधानाश्च यजमानधिकारिणः जान्वा(

ञ्च दक्षिणं चोपवीतिनः प्रहरावधि ॥ गणेनेतत्पराः सर्वे ध्यात्वा हृदि दिशि देवताः यद्देशोक्तसमिद्भिर्यो
ध्यायंतो वह्नियंत्रिताः ॥ समिच्चरुतिलाज्यैश्च विनायकपुरःसरं ग्रहाणां हवनं कुर्युरष्टचत्वार
वका ॥ अर्कादिप्रभवाः श्रेष्ठाः समिधो नवधास्मृताः पलाशप्रभवा एव स्युः परासामसंभवे ॥ अ(
ष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तथा अष्टाविंशतिरष्टौ वा कुर्युः प्रतिहोमिकं ॥ अनानामेकयाहुत्याच
रितार्थत्वमिष्यते अधिप्रत्यधिदेवानां ततन्यूनाहुतिर्भवेत ॥ [illegible] स्यात्तत्पर्यशिरा दर्थवा दशवैकि
का तत्रैव स्थापयेत्संम्यक यद्वा सिद्धान्तमेव वा ॥ दधिक्षीरघृताभ्यक्ता होतव्याः समिधोऽखिलाः प्रादेशे
द्रद्रुसंवर्तीमकरसेस्पृश्यहयुतेः ॥ प्रादेशाः कुकुटांडं च मराली शूकरी मृगी स्तुवमात्रप्रमाणं स्यान्न
तु द्व्याहुतौ क्रमात् ॥ यद्वा दिद्वहवनेनातेतत्संख्या अतिरेकतः लक्षाद्याहुतयः पश्चाद्धोतव्या द्विजाति
भिः ॥ अथवा निश्च समस्ताभिः समस्ताभिरथैव वा कुर्युर्व्याहृतिभिर्होममेकपक्षाश्रयेण च ॥ ब्राह्मण
होमकर्तारः शतं पंचाशदेव वा पंचविंशतिरष्टौ वा स्वयमेवाथवाहुनेत ॥ स्वयं यदा हुनेत्कर्ता सर्वत्या
गविवर्जितः प्रत्याहुतित्यजन्मंत्रा गृह्योक्तो सति संभवे ॥ होमादौ पूजनं कुर्यादुपचारैश्च पंचभिः नि

त्वं स्थापितदेवानां पश्चाद्धवनमारभेत् ५५ प्रत्यहं तोषयन्विप्रान्दक्षिणाभिश्च भोजनैः लक्षहो-
प्र०श्री० मादिकं कर्म समुहूर्ते समापयेत् ५६ श्री य रा पा ल डे या मा त्मे त न
२३ सं दे ह्न म धि र्णे ना बो श्रा पः ११ स्तू उ च पूर्णपालक्षसंख्यायामुपचारैः
श्च पंचभिः स्वाहास्वधासमायुक्तमग्निं मंत्रेण हूजयेत् ततः स्विष्टकृतं कृत्वा चतुर्द्दिक्षु यथाविधि
प्रायश्चित्ताहुतीर्हुत्वा बलिदानेन तत्परेत् पत्नीकः सहामात्यो यजमानस्ततः परं हुनेत्पूर्णाहुतिं
सभ्यैः कृत्वाग्निभिः परिवारितः वसोर्धारामथो कृत्वा पूर्णपात्रं विसृज्य च श्रेयःसंपादनं कुर्यादाचार्या
द्याय यथाक्रमं ५८ अभिषिंचेयुरुदकैः सर्वर्त्विज उदङ्मुखाः कलशस्थैः किसलयैः कर्तारं सपरिच्छदं
५९ सर्वौषध्यक्षतैर्निरीयमोन्नववाससः समलंकृतः पवित्रैरुदकैः स्नात्वा दक्षिणादानमाचरेत् ६० सर्वोपस्क-
रसंयुक्तां सवत्सां च सदक्षिणां आचार्याय तु गां दद्याद्धेमसाकृतयूथे नवे कलशेषु पंचदद्यात्स्वर २३
स्यायाश्च मे वच परेभ्यो हेमकर्तृभ्यो दक्षिणां तोषकारिणीं ब्रह्मोक्ता दक्षिणां देयात्तस्मै तस्मै यथा
विधि स्वर्णमेव वादेयं सर्वभास्करसंभवे स्तेवं दक्षिणा विप्राः सर्वपीठाधिदेवताः पंचोपचारैः

BHAU DAJI

संपूज्य प्रार्थयित्वा विसर्जयेत् संपूज्याग्निं वहिः सम्यग्गंधाद्यैरुपचारकैः विसृज्यागच्छेति
पूर्णमेदं देवकुर्वि ६१ सर्वोपस्करसंयुक्तं मंडपं वितरेत्ततः देवतानां च पीठानि मेखलादिगतैरवि:
१२ भोजनीयांश्च तान्विप्रान्हतशिष्ट्यातिरेकतः मन्त्रेणाथवा शक्त्या कर्मसाकल्यकारणात् ६२ ततो
नुभूय सीदत्वाद्द्विजान्नत्वा यथाविधि कर्मसंपूर्णतां कृत्वा प्रार्थयेन्मुख्यदेवतां ६३ श्रद्धाकालकि
याहीनं दक्षिणामंत्रवर्जितं लक्षहोमादिकं कर्म सांगं कुरुत दयानिधे ६४ एवं प्रार्थ्य द्विजैः दावर
यित्वा च पूर्णतां विसृज्य विप्राननुज्ञयेण तर्पयेत्कृपणादिकान् ६५ स्वयं च सपरीवारः सुहृन्मित्रादिसंयु
तः भुंजीत यदृच्छेन सहकैर्नातिहर्षितः ६६ एवं वो मुनिशार्दूलाः कथितो यस्सनातनः प्रकारोल
क्षहोमादेः श्रीगुरोः कृपया मया ६७ यस्तु कुर्यादिमं लक्षहोमं सर्वकामानवाप्नुयात् प्रयागे तु विशेषेण मा
घमासि विशेषतः ६८ तत्रापि विमलेपक्षे प्रातर्मज्जनमाद्दिते असंभवात्मकर्तृत्वे विनैव नियमः स्मृतः
६९ प्रयागे होमकर्तॄणां यत्फलं जायते भृशं प्रयोगो वा तत्सर्वं माधवेन दयालुना ७० नत्वोपस्यु
निषेधाः का यद्वविणपाठ्वे सकृर्यान्नलिमानन्नायुतद्वायुतायुते ७१ अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टो

तरं तथा कुर्वीतामुत्र इहैव नं तैनैव विघ्नशाठो भवेत् २५ कुंडमानं प्रकर्त्तव्यं स्थंडिलं वाप्यसंभवे मं
अ॰शु॰ डपस्यापि तावेताश्चधा नं सम्यगाचरेत् २६ अनुमेयं मालस्य स्वहस्तावर्तास्थमंडले चक्रवरहैवतं भ
३५ त्या तेन तुष्ट्यमाधवः २७ तस्मादनेन विधिना अन्वहयत्नपुरःसरं लक्षहोमादिकं कुर्वन्माधवं प्रि
यकृद्भवेत् २८ सर्वान्कामानवाप्नोति कुष्ठान्मनसि मानवः श्रेत्य कल्पावर्तकं भोगान्भुक्त्वा मोक्षम
वाप्नुयात् २९ पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनं स्त्र्यर्थी स्त्रियमवाप्नोति रोगार्तो रोगं च वि
दति ३० भ्रष्टराज्यः स्वकं राज्यं यशस्कामो यशोमलं स्वर्गकामस्तथा स्वर्गं मकामो मोक्षमाप्नुयात् ३१
कल्पं वाप्यथवा देनं सर्वं वाप्ययुसंभवः तथापि फलमाप्नोति भावयेतावतो हरिः ३२ अन्यच्च श्रू
यतां विप्रा प्रयोगे सकलप्रदे लक्षमिस्तदुविधिं कुर्यान्माधवस्य शिवात्मनः ३३ तत्रादौ पंचधा रुद्रो रु
पं रुद्रौ लघुर्महान् अतिरुद्रस्तथा सर्वो रुद्रवृद्ध्याय यथाक्रमं ३४ पंचधापि पुनस्त्रेधा जपहोमाभिषेच
नैः जपरुद्रः पुनस्त्रेधा जपान्माहवनांगकः ३५ एते वान्यतमं प्रहं समस्तं सति संभवे कुर्वीत सर्वं ८ ३६
कामार्थं माधवप्रीतये थवा ३७ रुद्रानुष्ठानमात्रेण फूलटंकेश्वरः स्वयं फलं ददाति सकलं माधवा

त्मनियंत्रितः ३८ ऐहिकान्सकलान्भोगान्भुक्त्वा बंधुसमन्वितः कैलासे वसते पश्चाद्यावच्चंद्र
कं मेदिनी ३९ फूलटंकेश्वरे वेदान् तथा सोमेश्वरे शिवा अभिषेकं प्रकुर्वाणः फलमाप्नोत्यनुत्तमं त्रै
वर्णिकाधिकारोत्र नावलाशूद्रयोः क्वचित् द्विजद्वारा अथवा कार्यं स्त्रियाशूद्रेण नैव हि ४० अत एव मवि
वः श्रोतुं रुद्रानुष्ठानमादरात् परोपकृतये मूलं किमन्यकृत्तु मिकृष [illegible]
[illegible] ४१ रू
प [illegible] विधानं लक्षहोमादेरस्याश्चैमहर्षिणे श्रुत्वा प्रमुदिताः सर्वे वयं तीर्थ स्तुताश्च यं [illegible] तीर
र्थराजस्य यागस्य प्रभावश्रवणेन च तोतलं भवति नः सोतं भूयस्तं वद विस्तरात् [illegible] पुनः
श्रुत्वैवं तु मुनयस्तीर्थराजस्य गौरवं हर्षयद्भुतपुलकाः शेषेण प्रतिपादितं ४ श्रुत्वा श्रुयागमाहात्म्य
माकार्णय मिनीयमः तेजस्वद्भिर्यो भागो समागत्य स्तितम्बिरं ४ तथापि तीर्थ महातेजे शिवलकाम
प्रवर्तिता चक्रास्सर्वदानानि यथाविधि यथाक्रमं ५ दशदानानि संख्यानिद्दादानानि षोडशं गो
दानादीन्यद्दानानि दानपंक्तिगतानि च ६ प्राहतेभ्यो तिहद्भ्यो निरवेभ्यो विधिपूर्वकं कर्तुं किमपवाप

क्षिप्य: श्रुतवङ्गौद्दौर्ध्वयं ७ तस्य तत्कृत्यमालक्ष्य देवाः शक्रपुरोगमाः चक्रुर्विरोद्धिं जश्रेष्ठाः स्वप
प्र.शु. दच्युतिकारणात् ८ ते सर्वे माधवं देवं रुत्वा नत्वा च दण्डवत् तत्कर्मवेदयामासुर्येन संतेति शंकिताः
३५ ९ तदा दहृवचनं श्रुत्वा समयं भयनाशनः तानवोचद्द चोरम्यमोषवत्स्मितसुरवांबुजः १० श्री ध ३
च भोभोः शक्रादयः सर्वे यूयं मा भैष्ट कालतः सत्यमत्रीतये रात्रं रदातिनपदे दृष्या ११ तथापि वः
कृते तत्र गत्वेनं सत्त्विकारये यथा स्यात्तल्लोके श्रेयो भवतामेतकस्य च १२ एवमाश्वास्य शक्रादीन्माध
वः कामरूपधृक् वृद्धब्राह्मणरूपेण जगाम शमनालयं १३ हड्डायमोपितं विप्रं जठरं संदर्शितः
दुर्बलं बलिसंयुक्तं सर्वांगे स्रित मूर्धजं १४ दाघीयसा धनाश्रांतं धूलिधूसरविग्रहं स्फुरत्कर्कशाच
मीणमक्षिशोफेन वायुना [illegible] सितभ्रूयुगलं कम्रावलितनाशंतलोचनं मिरिकासंहतिम्लानपद्मपत्रमि
व हृदं १५ भाराक्रांतसमेरं गीगणपतिं तं पदे श्रुवं निर्गुणं गुणवत्सेव प्रियायष्ट्यावलंबितं १६ एनमात
प्रिरोग्रीवं स्वलद्द्दरं भाषणे चैलवद्दकटिं वृद्धमरूपाश्वास मर्षितं १७ उरतिष्ठत्समं सर्वे स्वबाल
चकितपदं स्वागतीकृत्य तं विप्रमासने सन्न्यवेशयत १८ वृद्धद्विजस्य रूपेण गुप्तो विभगवांस्तत ते ३५

तसाभासयामास [illegible] लतस्यं पूजयामासकुशलप्रश्नपूर्वकं नानोपचारैर्विं१
घिवत्तमनः शोकरस तं [illegible] मे वं प्रार्थयामासभस्त्वग्रू त्यतिवात्सितं भगवन्पूर्णकामोऽहमभवं त्व
त्प्रसादतः [illegible] धन्योऽहं मे गृहं धन्यं धन्यं वै भवमव्ययं श्रुतं धन्यं कुलं धन्यं यद्द्रै हे भवदागमस्तु कथ्य
तामागृहेर्त्र हन्त्यास्या गमनकारणं मेऽत्र श्रुते न्यो नाहं कर्तव्यं भवतः प्रियं २१ श्रुत्वैवं माधवो विप्राख्या
त्रिमीयमभारती जगादतं सरोमध्ये ततो याचकमुद्रया [illegible] म एव वा च भोभोः दानपते दानान्य
मिता नि त्वया खलु दत्तानि हि जवर्येभ्यः श्रुतमेवं मया मुहे [illegible] सीदत्कुटुंबं तेना हृयाचकतामुपा१
गतः देहि दानं ममाप्ययमत्र रतं नयाचय [illegible] तितद्वाचमाकर्ण्य यमश्चकितमानसः श्वरत्तरानं वि
प्राकं प्रवक्तुमुपचक्रमे २६ य म उ वा च पुराणिवृत्तस्य दानिदानवरस्त्रीधृतानि च सर्वं रत्नानि दत्ता
नि नरत्नं मानि शाम्य २७ वा मन एवा च किं विदानं न कस्यापि त्वया दत्तं कदापि हि तत्कथं दीयता
मस्पु माधवप्रीतिकारकं २८ धर्मराज उवाच किं तद्दानं कियत्कान्तं किंचिद्धे न यत्स्मातं केनकस्मै
कदा देयं कथ्यं तद्दत्सवान्न २९ द्वि ज उवाच जातो नरः समर्थोऽस्मि दत्त्वा संपादने गृही तेन देयं सदा किं

विद्वानं माधवं तोषणं २१ गृहाश्रमे निवसतां गृह्कर्माणि कुर्वतां पापानि संभवंत्येव ज्ञानाज्ञान
कृतानि च २२ तत्तत्पापैः समायुक्ताः पच्यंते रौरवादिषु नानायोनिषु जायंते दुःखमेवाश्नुवंति ते २३
तत्र दोषापनुत्यर्थमिदं दानं निवेदितं कृपया माधवेनैव किं विद्वानं महत्फलं २४ अष्टमुष्टिमितं धान्यं
किं विद्वन्नीयते देयं विप्राय विदुषे यथाशक्ति सदक्षिणं २५ प्रत्यहं जातपापानां नाशार्थं प्रत्यहं
स्वयं सामर्थ्ये दारपुत्रान् वं धुभिश्चापि कारयेत २६ सर्वेषां वर्णजातीनां गृहस्थाश्रमवासिनां किं वि
द्वाने धिकारोस्ति माधवस्य नेनतुष्यति २७ अन्यानि सर्वदानानि विधिहीनानि निष्फलं धर्मराज तथा ने
दं भक्त्या चेत्प्रत्यहं कृतं २८ अशक्तेन तदर्धं वा देयं नित्यं सदक्षिणं मंत्रेणानेन धर्मज्ञ भोज्यं च ततः प
रं २९ प्रयाग तिलपस्य वा मे भक्त संकष्टनाशनं किं विद्वानेन मे देव प्रसन्नो भव माधव ३० एवं दद्या
ति यो दानं प्रत्यहं तारणोत्सरहो स तेनैव विमुच्येत जन्मजन्मांतरेष्वपि ३१ सर्वसौख्यं च लभते पुत्रपौत्रध
नादिकं सौहार्दं च लभेद्दुःखं किं माधवे भक्तवत्सले ३२ नहि दंती यः राजेंद्र तत्र मासमेव वा माघमासे
विशेषेण यो ददाति यथाविधि ३३ तस्य जन्मांतरीणानि दोषाणि जन्मार्जितान्यपि नश्यंत्येव पापानि द्

३६

रे तु माधवः स्वयं तस्य नैमित्तिकं कर्म सर्वसांगं प्रजायते ३४ विज्ञातं पातकं तस्य श्रुत्वापि न ददाति यः
३५ किं विद्वानं स्यमाहात्म्यमिति तत्संक्षेपेण निवेदितं दिष्टमेव धर्मराज त्वं मा कुरु विलंबितं ३६ तेन ते सर्वका
मार्थः सर्वथा संभविष्यति अचिरान्माधवो देवः प्रसन्नस्तव भविष्यति ३७ इति द्विजवचः श्रुत्वा यमः संतुष्ट
मानसः किं विद्वानं ददौ तस्मै यथाशक्ति सदक्षिणं ३८ माधवोपि [illegible] तत्र किं विद्वानं यथाविधि सं
तुष्टं दर्शयामास मुकुंदं पाणिना वहन् पीतांबरधरं दिव्यं घननीलं चतुर्भुजं शंखचक्रगदापद्मं तुष्टं
सर्वार्थसाधनं ४० प्रसन्नवदनं सार्द्रं कौस्तुभ वनमालया
[illegible] श्रीवत्सकौस्तुभाभ्यां च भूषितं वनमालया ४१
दृष्ट्वा तदद्भुतं रूपं यमः संयमिनीपतिः अपतत्पादयोस्तस्य माधवस्य जगत्पतेः ४२ माधवस्तं समुद्
त्थाप्य करसंभूषितपाणिना उवाच वचनं हृष्टः श्लाघ्य देवायसे व्रतात् ४३ श्री [illegible] जानेहं धर्म
राजत्वां न चित्र त्वं मदाश्रयः सर्वदा नादिकं कर्म करोषि त्वं नहि कामतः ४४ प्रसन्नोहं सदा तुभ्यं किं दानेन
तु विशेषतः धर्मकामार्थमोक्षाणां हृष्टो बुद्धिविधानवान् ४५ माधवस्य वचः श्रुत्वा संहृष्टः प्राह चोत्तमः
हृष्टरोमा हर्षकेशमुवाच पुरतः स्थितः ४६ धर्मराज उवाच तत्त्वानेव यमवासात तवमायाविकंपित

किं साश्चर्यं यया देवा ब्रह्माद्या मोहितास्त्वया ॥ कामये धर्ममर्थं वा न कामं मोहमेव वा । यत्कामयेत तद्वाप्तुं
श्री
मे यत्नकेनापि लभ्यते ॥ तथाप्यस्मिन्नव हेत्रे वसतिर्मे क्रमाधव यया सकलदुर्दर्शी ... महमेन
२०
सा ॥ माधवस्तं तथेत्युक्त्वा तत्रैवांतर्दधे विभुः गत्वा संतोषयामास देवानिंद्रपुरोगमान् ॥ यमोपि शत
हेवके माधवस्योपदेशतः किंचिद्दानं स्वपात्रेभ्यस्सत्कारादानंतरं द्विजाः ॥ तेन दानेन धर्मात्मा रहितो
श्मातंगतः सर्वधारं तु दाता च जातो माधववल्लभः ॥ तस्मादत्रैकवर्षं यो मासं पक्षमथापि वा ग्रो
क्तो दिनमेकं वा किंचिद्दानं करिष्यति ॥ सफलानस्य वित्तेयाः स्नानदानादिकाः क्रियाः बहुनोक्तेन किं
चात्र शौनकाद्य महर्षयः ॥ इ श्री ... पुराणे ... लक्षं ... यां मा ... त्म्ये ... वि ... न ... धि ... रूप
णं ... मा ... ह ... ध्या ... य ... १८ स्तु ... ३ ... च अथातः संप्रवक्ष्यामि नैर्ऋते पश्चिमे दिक्पतेः स्थितिं दं सर्वलोका
नां विकिरं पुण्यसाधनं ॥ आश्रमान्विविधाय ब्रह्मनीनामूर्ध्वरेतसां असंख्यातानि तीर्थानि संति देवाश्च
सर्वथा ॥ नानापुण्यफलोपेते नानावृक्षलताश्रये नानापक्षिसमायुक्ते दर्शनानंदकारके ॥ यस्यावेद २०
शिष्यभागे पुण्यतोयामलापहा सर्वकामप्रदा नृणां सौरी वहति सर्वदा ॥ अत्यंतवरसंज्ञायां हरितो

पतेत्रैघोषिमित्री हर्षदा देवतादीनां नित्यं यत्र प्रसर्पति ॥ तत्क्षेत्रं विकिरं नाम कीर्तनादघनाशनं ॥ किं
पुनर्दर्शनं स्नानपानवासैः फलप्रदं ॥ ... सुः कस्माद्विकिरसंज्ञं तद्ब्रूहि त्वं महामते एतद्वासा
द्विजः सर्वं वदन्तः कौतुकं दिव्यं ... च सूत उवाच शृण्वंतु ऋषयः सर्वे विकिरस्थानमुत्तमं यस्मात्तद्वि
किरं जातं प्रवक्ष्यामि तत्कथानकं ॥ गंगा यत्र स्वमायाता प्रयागे त्रमंडले मार्गदातं तदा तस्ये विकीर्ण
शातधा यमी ॥ अतस्तद्विकिरं नाम तीर्थं जातं मलापहं ॥ पुनरप्यस्य माहात्म्यं वर्णयिष्ये सविस्तरं ॥
प्रारब्धे ब्रह्मणो यज्ञे सामग्री यत्र कर्मणः विकीर्णाः पतितास्तत्र ततोपि विकिरं स्मृतं ॥ नानाविधं
विधे तीर्थे निर्ऋतिः श्रद्धयान्वितः ... चक्रे ... कालिंदी पुण्यपानीय
के तस्नानादि सत्क्रियः माधवं तोषयामास ... ॥ नित्यश्राद्धानि कामानि तथा वै
मित्तिकानि च अकरोत्सर्वदा तत्र माधवप्रीतये परं ॥ निर्ऋतेः कर्मकौशल्यं ... तदा हू
द्रूमाधवदेवो पितद्दी ... भक्त्या ... लितसर्वांगः कर्पूरनिचयोपमः स्फुरत्कौस्तुभिन्नी
भासोरधानः शिरसा जटाः ॥ कुटिलभ्रुकुटिक्रूरः रक्तमास्पणलोचनः लग्नकुंडलो बुसंयुक्तो जसा

५ अवधूत उवाच निर्वृते शृणु मे वाक्यमहं कं विलतापये बभुक्षितोऽहं सुस्वादु देहान्नं मम पाचितं २३ ॥ ॥५

भास्करोपमः [illegible] गुणौघैः परिवृतः कंदर्पकृतभूषणैः नम्रः प्रमत्तः सेलावीपश्यतां भयवर्धनः

[illegible] ब्राह्मणे चोपविष्टे तु ग्रासार्थे कर्मणि इदं रूपेणानुग्रहार्थं तस्मै तद्वारमाहरणं [illegible] ददौ नगोत

मागोतं भुविजानु निपात्य च देहान्नं मम देहान्नं देहान्नमिति चाब्रवीत् [illegible] दृष्ट्वा तं निर्वृतिः शीघ्रमगा

द्वारं ससाध्वसः तमवोच किमेतत्तेक कर्मलोकोपतापकं [illegible] अवधूतोपि विप्रेन्द्रः श्रुत्वा निर्वृतिभाष

षिते जगाद वचनं सत्यं करमुग्रमसमुद्भवे [illegible] मतो यमपि कर्मैते वैष्णवाः सर्वबुभुक्षिताः नेवाहं त्वपरो

न स्थितो मिथ्या मम देधसा [illegible] तेन ते विपुलं पुण्यं भविष्यति न संशयः माकुरुष्वात्र संदेहं संदेहात्मा

विनश्यति [illegible] इति तद्वचनं दृष्ट्वा दृष्टिनानुवेपति निर्वृतिः वदन्तं ब्राह्मणः सर्वं किं कर्तव्यमयं पुना [illegible]

ग्रा [illegible] चः निर्वृते कर्म निर्वाणं तस्मै व्रतिसमकं लं विधिं पादौ त्विनेकथं देयमसमाप्ते स्वकर्मणि [illegible]

असिधारासमः प्रोक्तः कर्ममार्गो मनीषिभिः अन्यथाकरणाद्वाशु नरः पतनमृच्छति [illegible] श्राद्धान्नं

प्रदातव्यं मिष्टवेन्नं न पूर्वतः सर्वबुधधर्मशास्त्रेषु दृश्यते विराजते [illegible] सर्वथापि गृहेस्माकं नास्ति

धर्माद् दर्शितः इदानीमुचितं दृष्ट्वा यथेष्ठं सितथा कुरु [illegible] अवधूतमथो वाच निर्वृतिः कर्मलालसः

श्राद्धान्नं प्रदास्यामि सर्वान्संस्थाय तान्नरान् [illegible] तितद्वाक्यात्कर्म पुनः स्थातुं मिलकाः भवति श्रद्धेयभव

स्तात्वयावत्वं परिभाषसे [illegible] तथा मां बाधते त्यर्थमेतान्यपि ततोपि कं सा धा त्वं देहि मे नात्र जनार्द

त्वं बुभुक्षितान् [illegible] भगवन्नाथ वो देवो वासुदेवो जनार्दनः भुक्तिमिच्छेत्सक्ते [illegible] पेणवतते [illegible] आयु

स्सं व पर्यन्तं जगत्यस्मिन्चराचरे एको वसति वै देवः परमात्मा सनातनः [illegible] बाह्यणा

र्थया पुनः माकृथा भेदबुद्धिं च माभूः कर्मशठो भवान् [illegible] पुनरेवं वदन्तः श्रुत्वा पत्कोभ [illegible] तरे कर्मसंक

टमापन्नो भक्तादाद विनिर्वृतिः [illegible] अथ व्यासमानीतं तद्वेहं मिष्टपतां गतं दृष्ट्वा सा तोपनमूढे

इत्यपीडितः [illegible] अवधूत उवाच किंमदर्थमिदमानीतं कुमिभाण्डममंगलं जीवानां जीवनं दत्वा विपद्ये

त्वतर्पणं [illegible] निर्वृतिर्वीक्ष्य तत्कर्मपाशनिपतितः मित्रेकोपि गताः सत्कार्याः [illegible] ततो

निर्वृति सा च सप्राणेनायमवाग्नतः ईश्वरं मनसा ध्यात्वा श्रद्धया समारमेव [illegible] परिवेषणपर्यन्तं

मेयथाविधि परिवेषणकाले तु सर्वान्नं कृमयो भवन् [illegible] दृष्ट्वा तमवदत्पायं पुनः पाकं चकार सा तस्मि

न्नपि पुनः पाके कृमयो बहवो भवन् [illegible] पुनः पुनः स पचावे ते पि जाताः पुनः पुनः ततोतिदुःखी विर्व

तिः शोकमोहवशंगतः ४३ किं कर्तव्यं मया विप्राः श्राद्धनाश उपस्थितः कथं वा कस्य वा हेतोरीदृशं [illegible] जा
प्र·पु· यते ४४ आयः फलमिदं जातमवधूततिरस्कृतेः मया कर्मशठेनाशु माधवोयं निराकृतः ४५ इदानीं तं
३९ यदा द्रक्ष्ये तदा भोक्ष्ये न चान्यथा तूष्णीमवस्थितो विप्राः कृत्वैवं दृढनिश्चयं ४६ कृपालुर्माधवस्था
पज्ञात्वा तन्निश्चयं दृढं पुनस्तेनैव रूपेण गत्वा तद्गृहमयाचत ४७ निर्दतिस्तं हि दृष्ट्वा श्रुत्वा [illegible]
र्षितः जगाम शुद्धिं जैः सा[illegible] दृष्ट्वा हरिं जगाद तं ४८ नि[illegible] नि[illegible] वा[illegible] भो भो वधूत यास्यं ग्रहाणाशु
यथेप्सितं मद्गृहं समागतोस्वामिन्दयां कुरु दयानिधे ४९ एवमुक्त्वा तमानीय गृहांतः संप्रवेश्य च तदन्नं
प्रददौ तस्मै सोमपिः साकं सुनिर्मलं ५० भुक्त्वा प्रदत्तमाकंठं ब्राह्मणैः श्रमिराहृतः पीत्वा जलमुवाचैनं पि
तृरूपी जनार्दनः ५२ श्रीमाधव उवाच तवैते पितरः सर्वे परिश्राम्यन्ति मत्कृते अहं तु माधवो देवो
निर्दते [illegible] ५३ आगतोस्मि त्वं तेद्दृष्ट्वा तां कर्म वर्तनि [illegible] सन्तोहं याचयन्मनोगतं
५४ इत्युक्ते क्षणात्सर्वे पितृरूपेण संस्थिताः स्वयं च स्वेन रूपेण [illegible] ५५ दृष्ट्वा तन्महदा ३९
श्चर्यं हर्षव्याकुलितेंद्रियः ननाम शिरसा भूमौ माधवं पुनरब्रवीत ५६ नि[illegible] नि[illegible] वा[illegible] कर्मणा दर्शनेजा

तेन त्वं माधव कामदे प्राप्तं कर्मफलं सर्वं वरेण्यं किमतः परं ५७ अथापि कामये नाथ वासो मे त्वय
यास्तु वै त्वत्पादपंकजे भक्तिः सर्वदा स्वामयं वरः ५८ किंचान्ये ये समागत्य विक्रिरे पुण्यसाधने करिष्यं
ति पितृश्राद्धं लभंतां ते मनोगतं ५९ माधवस्तदुपाकर्ण्य तथैवास्त्विति तं वदन् तत्रैवांतर्दधे देवः स्वग
णैः समन्वितः ६० निर्दतिस्तत्तदारभ्य तत्राश्रमे विक्रिरे वसन् पूजयात्तपसा भक्त्या तोषयामास माध
वं ६१ ततो ये केचिदागत्य श्राद्धं तत्र प्रकुर्वते संतृप्ताः पितरस्तेषां वसंति ब्रह्मणः पदे ६२ इ[illegible] श्री[illegible]
[illegible] ध्यायः १९ [illegible]
भगवं[illegible] भोजनात् निर्दत्याख्यानमद्भुतं श्रुत्वा निर्दतिमापन्ना [illegible] माधवाश्रयं १ माधवो गी
यते यस्मां प्रतिमा कृतं तपोधन श्रेयसे विहिता सद्भिः [illegible] कथा २ शृंगारादिरसापूर्णा सुपदा
र्था च मनोहरा छंदोलंकारसंयुक्ता हरिहीना कथा वृथा ३ निर्दतिः कर्मनिष्णात [illegible] कृतः सदा
श्राद्धानि विविधश्रुतानीत्य वीतविभवतां गतः ४ तत्र तः संप्राप्तो जातः [illegible] पथा निःस्व व्यासम
यो भूयात्तथा कुरु दयानिधे ५ अकार्षीन्निर्दतिर्यातिपदायत्र यथा तथा [illegible] नि

भेयाभवेत् ६ सू ३ च भोभोतपोधनाः सर्वे ऽशुमेवार्थमजानजाः श्रोषमाह एवं तस्मात्सर्वथा योच
श्रा·प्र· तत्पोच्यते ७ श्रो ३ च शृणुध्वं ब्रह्मतनयाः श्राद्धानां विस्तरं विधिं येनाचीर्णेनपित्रायाः कर्तृणां
४० सर्वकामदाः ८ पितृनुद्दिश्य यद्भोज्यं यत्सुपात्रियतात्मनः श्रद्धया दीयते यत्तच्छ्राद्धं परिकीर्तितं ९
संबुध्याकारितान्पितॄन् च तर्प्योद्दिश्य यद्द्विः तज्जपते श्रद्धयोपेतैस्तच्छ्राद्धमपरे विदुः १० अन्योन्यस्य प
रघु त्वमाचहे तस्य दर्शनात् विरोध एवमापन्नोव्यवस्थासंप्रदर्श्यते ११ श्राद्धोऽपाके पिंडानि तद्ब्राह्मणभोज
ने पार्वणे तु द्वयं श्रेष्ठमथ तद्भेद ईर्यते १२ नित्यानि कानि [illegible] त्रयाणि निमित्ततः काम्यानि कानि चि
त्संति द्विविधान्यपि कानिचित् १३ नित्यान्यहरहर्नैमित्तिकानि तु निमित्ततः ग्रहणादिषु काम्यानि द्विविधा
नि महालये १४ एकोद्दिष्टं पार्वणं च वृद्धिश्राद्धं सपिंडनं चतुर्विधमिदं मूलं तत्रापि चाखिलः परः १५ तत्का
लेऽप्याहु काहद्दिः कलापदीपनद्वयं द्विजद्विगुणसंपत्तिर्विषुवत्संक्रमस्तथा १६ गजच्छायाव्यतीपातो मन्वं ४०
द्वार्कयोस्तथा श्राद्धं प्रति रुचिश्चैव परोप्यस्ति मनीषिणः १७ मन्वादिश्च युगादिश्च तीर्थप्राप्तिर्विशेषतः १
एवं पार्वणकालः स्यादेकोद्दिष्टमथोच्यते १८ नवानि नवमिश्राणि पुराणानीति भेदतः एकोद्दिष्टानि मुनयः

त्रिधा तत्काल ईर्यते १९ प्रथमे तु दशाहानि द्वितीये तु तपः [illegible] अतः परं तृतीये स्यादथ देशो निरूप्यते २०
भूसंस्कारादिसंयुक्ते विविक्ते शुचितास्पदे दक्षिणाप्रवणे देशे तीर्थादावथवा गृहे २१ गंगायां यमुनायां च सर
स्वत्यां च पुष्करे प्रभासे च कुरुक्षेत्रे [illegible] शूकरे २२ यमुनानर्मदातीरे काश्यामम्मरकंटके नैमिषे च प्र
यागे च हिमाद्रौ च तथार्बुदे २३ इत्यादिपुण्यदेशेषु पितॄणां संततिर्हितं वै श्राद्धं कुर्यात् विधानेन यथाभक्तिसुतः सुतः
२४ शालग्रामे हरिक्षेत्रे [illegible] विनिर्मिते [illegible] समंतात् [illegible] अक्षयं २५ [illegible]
[illegible] तेनरैः स्नानं दानं जपं श्राद्धं सर्वमक्षयतां व्रजेत् २६ तुलसीकानने [illegible]
पावनी तत्र श्राद्धं प्रकर्तव्यं पितॄणां [illegible] कारकं २७ स्वधर्मपरमं [illegible] पितॄणां [illegible] पिंडदं [illegible]
भूमौ जन्मा [illegible] तथा २८ शमीपत्रप्रमाणेन दद्यात् पिंडं गयाशिरे [illegible] तेषां [illegible] एकोत्तरं कुलं
२९ पिता माता च भार्या च भगिनी कन्यका तथा पितृमातृ [illegible] गोत्रा [illegible] सप्तकं ३० चतुस्त्रिंशद्वि
शतिश्च षोडश द्वादशापि च एकादश तथाष्टौ च कुलमेकोत्तरं शतं ३१ कुर्वन्नेवं विधे देशे श्राद्धं यत्नतः
कल्पोक्तं फलमाप्नोति [illegible] देशान्विवर्जयेत् ३२ प्रनष्टाश्रमधर्मं च [illegible] वानि [illegible] धकं [illegible] देशं च

जयेत्कृत्वा श्राद्धकर्मणि ॥२४॥ म्लेच्छदेशे च संध्यायां ग्रामे चित्रविवर्जिते श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म न कुर्यादशुचिः क्व
प्र॰ मा॰ चित् ॥२५॥ परेषां मिलये यस्तु तर्पयेत्स पितॄन्यदि तद्भूमिस्वामिनस्तस्य हरंति पितरो बलात् ॥२६॥ तस्मात्ते
४१ भ्यो भूभागं वै दद्यान्मूल्यं च जीवतां अथवा तस्यानुज्ञातो न दोषः परिभूमिजः ॥२७॥ अटवीपर्वते नद्यां तीर्थे
ष्वायतनेषु च देवखातेषु गर्तेषु स्वामी तेषु न विद्यते ॥२८॥ एवं विचार्य सद्देशे सत्पुत्रः पुत्रधर्मवित् पितॄणां
यजनं कुर्यात्पितरं स्तान्तृप्णुता मलाः ॥२९॥ नामगोत्रं पितॄणां तु प्रापकं हव्यकव्ययोः अग्निष्वात्तादयस्ते
षामाधिपत्ये व्यवस्थिताः ॥३०॥ नाममंत्रास्तथा देशा भवांतरगतानपि प्राणिनः प्रीणयंत्येव तदाहार
त्वमागताः ॥३१॥ यदि स्याज्जनको देवः शुभकर्मानुयोगतः तस्यान्नममृतं भूत्वा देवत्वेप्यनुगच्छति ॥३२॥
नानाभोगस्वरूपेण गांधर्वेप्यनुगच्छति पानं भवति यक्षत्वे राक्षसत्वे तथामिषं ॥३३॥ दनुजत्वे तथा मद्यं
प्रेतत्वे रुधिरोदकं मनुष्यत्वेन्नपानादि नानाभोगकरं भवेत् ॥३४॥ पितृकृत्यं भवत्येवमुक्तं स्यानंदरूप ४१
तः वस्वादयस्तथा नैव स्त्रीयाभेदप्रदर्शनात् ॥३६॥ विश्वेदेवास्तथा प्रोक्ताः कालादिश्चैकसंख्यया: तस्मा
न्नामपरिज्ञानं श्राद्धे कुर्याद्विचिंत्य वै पठेत् ॥३७॥ इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे प्रयागमाहात्म्ये श्राद्धविधिनि

णो विंशोध्यायः ॥२०॥ श्रीमत्स्य उवाच ॥ परीक्ष्य दैवे पित्र्ये च स्थाने विप्रान्नियोजयेत् ते चोत्तमादिभेदेन त्रि
विधाः परिकीर्तिताः ॥१॥ सर्वलक्षणसंयुक्ता विद्याशीलगुणान्विताः पुरुषत्रयविख्याताः श्राद्धेयो
ग्याः प्रकीर्तिताः ॥२॥ जातकर्मादिभिर्यस्तु संस्कारैः संस्कृतः शुचिः वेदाध्ययनसंपन्नः षट्कर्मी
सत्यवाग्व्रती ॥३॥ श्रोत्रियस्तिता सपत्नीकः पूर्ववयसि संस्थितः अन्यूनाधिकसर्वांगस्तपस्वी संयमी
दमी ॥४॥ रागद्वेषविहीनश्च सर्वभूतहिते रतः गुरुशुश्रूषणे सक्तः श्रोत्रियो विद्वान्नरः ॥५॥ विप्र
विवेकनिधिमधुविधिवर्णैः षडंगवित् एवंविधो द्विजः श्रेष्ठः श्राद्धे साधुगुणाकरः ॥६॥ तल्लाभेनाहुं
दैवे मध्यमानपि योजयेत् पित्र्ये तु कर्मणि प्राज्ञो परीक्षेत प्रयत्नतः ॥७॥ पित्र्ये पितामहाभावे तादृ
शं वा नियोजयेत् अन्यकल्पविधिप्राप्ये सदासद्भिरनुष्ठितः ॥८॥ मातामहं मातुलं च स्वस्रीयं श्वशुरं गु
रुं दौहित्रं विट्पतिं बंधुमृत्विग्याज्यौ च योजयेत् ॥९॥ सर्वथा वर्जनीयांस्तु वर्जयेद्यत्नतः कृती श्राद्धे
गुरुजनकं स्यान्नद्यो नकारयः ॥१०॥ पंचपंक्तिविरामकानादिनोपकुतान्वये कालः स्वजाति
पापंठाः स्वर्वीन्द्रसाभ्यनिंदकाः ॥११॥ कुनखी वक्रनखी श्यावदंतश्च तथा परिवेत्ता च विप्रः

पलीपतिरेव च ॥ कुंडश्च गोलकश्चैव विप्रवेदेषु निंदकः कृतघ्नः कितवो धूर्तो [illegible] वायाज्य
स्मृ.श. [illegible] स्मृतिरसमंत्रसोमस्तु तासां विक्रयी वह्निवेदो [illegible] ॥
४२ [illegible] ग्रामपुरोहितस्तथा भृतकाध्यापकश्चैव भृतकाध्यापितस्तथा ॥ [illegible]
कांडपृष्ठश्च यश्चैव [illegible] नागर्भिणीपतिः ॥ [illegible]
[illegible] विधुरा [illegible] एवं विधान्वर्जीः श्राद्धे वै गुणप्रकारकः ॥ [illegible]
[illegible] तीर्थनिवासिनः श्राद्धे सर्वप्रियोगत्वा [illegible] वेदपारगैः ॥ [illegible]
[illegible] येषामाचरणेनैवाखिलं श्राद्धफलं लभेत ॥ श्राद्धकर्ता [illegible]
नियमी भवेत् [illegible] ॥ [illegible] हविः संपादनं तथा
[illegible] ॥ [illegible] निमंत्र
[illegible] ॥ [illegible] नीतिमंत्रयेत ॥ [illegible] भवद्भिर्भवितव्यं [illegible]

[illegible] ॥ [illegible] ॥ [illegible]
[illegible] भवितव्यं भवद्भिश्च [illegible] श्राद्धकारणे ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ एवं विधेन विधिना [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]
[illegible] ॥ [illegible]

प॰श्रा॰ ४२

भिः सहालापमस्पृश्यस्पर्शमेव च ॥१०॥ दानप्रतिग्रहस्तेयान्यध्यानं शयनं दिवा क्रोधं च कलहं सं
गं वर्जयेत्तामुभाविमान् ॥११॥ अंगीकृतस्य परित्यागमाह्वाने ह्यविलंबितं संध्याप्रतिग्रहो होमं श्राद्ध
भोक्तैव वर्जयेत् ॥१२॥ एवं नियममापन्नाः श्राद्धकालप्रतीक्षवः तिष्ठेरन्कुतपकालस्य पार्वणादिषु
भिन्नशः ॥१३॥ दिवसे पंचधा भक्ते पंचमः कालमापतेत् पार्वणं कुतपारब्धं तस्मिन्काले समापयेत् ॥१४॥
एकोद्दिष्टं तृतीये स्यादादिमे वृद्धिहेतुकं तत्तत्काले तु तान्येव यानि स्युर्यन्निमित्ततः ॥१५॥ इति श्रीपद्म
पुराणे पातालखंडे उत्रागमाहात्म्ये श्राद्धविधिनिरूपणो नामैकविंशोऽध्यायः ॥२१॥ श्री[illegible] कृतावश्यकर्ता स्ना
नादि नित्यकर्म यथोचितं जपं च सूक्तपाठं च विदधीतात्मशुद्धये ॥१॥ [illegible]पौरुषेनात्मनं हंसं च वैष्णवं वा
मनीयकं देवशुद्धिनिमित्तं च पठेद्वा शृणुयादथ ॥२॥ ततः श्राद्धीयसंभारानाहरेत्कीर्तितानितः सम्य
ग्लाभं च तान्पृथक्पात्रे पादयाः कुशाः शुभाः ॥३॥ तिलाः व्रीहिगोधूमयवमुद्गप्रियंगवः नीवाराः सर्ष
पतिलाः श्यामाकाः श्यामसाषकाः ॥४॥ राजमाषान्मसूरांश्च कोद्रवान्कोरदूषकान् आढकीं चणकं ॥४२॥
कान् राजसर्षपांश्च विवर्जयेत् ॥५॥ रामठं नागरं चैव कर्पूरा कृष्णजीरके सैंधवं मरिचं श्यामं पिप्प

ल्यैलालवंगकं ॥६॥ दधि तक्रं पयो गव्यं घृतमेव तु माहिषं आविकापस्विलं वर्ज्यं शर्करा गुडफा
णिते ॥७॥ कर्कंधुकं मूरणं च [illegible]कोशातकी तथा पटोलामलकी काला [illegible]विधोर्वारुकाद्रके
[illegible] कंतुलीयं च [illegible]कं मूलकं तथा तिंतिणीं [illegible] कदली बरिंडो मुनिमधल्लू ॥९॥ कुष्मांड
लांबुवार्ताककोविदारो [illegible]की नारिकेलं च तंडीरं पटोलं दीर्घमेव च ॥१०॥ कुसुंभपोतमरिचा
न् श्लेष्मातकरघात्वके सैंधवं मानसं ग्राह्यं तदभावे तु सांभरं ॥११॥ [illegible] वर्ज्यं मपरोरस्वं च
सांभरं शालाहूनिव [illegible] फलान्यलं ॥१२॥ शुचि [illegible] कं सीरं आकृतं [illegible] वीम
तं आहृतं तैलमसहांडे सरिदादिभवं जलं ॥१३॥ [illegible] मिलेवारं पंकिलं पल्वलादिजं शूद्राह
तं पर्युषितं जलं श्राद्धविघातकं ॥१४॥ गांगं पयः पुनितं तोयं [illegible] पयके रवे माघ [illegible] कुर्देस
र्वदा शुचिदा स्परं ॥१५॥ खड्गपात्रं [illegible] नेपालः कंबलस्तथा [illegible] पवित्रं [illegible] शाः स
[illegible] कापिलं ॥१६॥ [illegible] निर्माल्यं [illegible] इति कृतकाले [illegible] तिलास्तु
[illegible]ः ॥१७॥ [illegible] सम्यक्[illegible] फलिता [illegible] आदितेषु पवित्रास्तु [illegible] लाः

आरण्यकाः संभवेत्ग्राम्या एवार्थसाधकाः नीलाभावे तु शाकला विनियोज्याः प्रकासिताः॥
प्र॰ श॰ करटः कुक्कुटौ तत्र विड्वराहो नपुंसकः वृषली तत्पतिः कर्मी नारी रजस्वला २६ अन्ते दि
४४ पश्येरन्नहव्यकव्योपकल्पितं उत्सार्यैनद्वेदनले संस्कारशस्त्रप्रदिशन्नतः रूपांडैः पावमानी
भिः शुद्धवत्या तरत्समैः सदर्भपाणिना सिंचेद्दाशिलदेशे वसन्ततये रक्तस्त्रिश्च बरंदुत्वं सुपानत्या
दुके तथा रक्तपुष्पं चंदनं च श्राद्धभूमौ विवर्जयेत् छेरा निनादं शोषकंठारवमुन्मत्तकं तथा आत्म
कं ह्यपशाकं च वर्जयेत्कथनाशकान् एवं विवेकतो धीमान्वर्ज्यावर्ज्यपुरस्सरं श्राद्धं यतो शुभे का
ले प्रारभेत मुनीश्वराः उक्तसाधनसंपन्नः पुनः स्नात्वा यथाविधि वासोऽहतं परीधाय प्रारं
भेत्सा कमुत्तमं सौवर्णै राजतैः कांस्यैः कांस्यैर्वापि तलोद्भवैः नूतनैरब्रणैः कुर्यात् दृढैर्मार्त्तिकभाज
नैः २७ नदूषिते भुमिके पुनायसे वापि कर्हिचित् श्राद्धं कृतोपयोगे तु विरध्यान्न प्रमये तु २८
स्वयं पत्न्यथवा बंधुः सपिंडः सोदकस्तथा कृतोपकारः कुर्वीत श्राद्धीयं पावनं द्विजाः २९ पा॰ खं॰ ४४
डां पुंश्चलीं वंध्यां पतितां वान्यगोत्रजां न्यूनाधिकांगीं हस्ताग्रां मातृमित्रविमर्दकां ३॰ गर्भिणी

गर्भिणी कन्यां मृतवत्सां च दुर्मुखीं वर्जयेत्श्राद्धपाकार्थं समातृपितृवंशजां केषांचित्पचनं
गृह्ये लौकिके वानले शुभे विधुरोक्तिं न्यवद्याद्देः शृष्टो द्विविधानतः श्राद्धकर्म समारभ्य पल्लु
दूर्वादिने गते द्विजानाकार्यो ते ये उत्तमे ते वरये द्रुती तत्रस्यागता न्काले कृतकेशनखान्
न्द्विजान् अभिगम्य यथान्यायं प्रयच्छेद्दन्तधावनं तैलेनाभ्यंगं कुर्यात् तानुल्लापसा यागे वा
त्रैरौदुंबरैः स्नापयेद्वहुभिर्द्विजातिभिः स्नातो स्नातपरिवार्य कृतवत्सयं उपवेश्यासने
सम्यग् गृह्ये दूधरान्तः आर्द्रवासा स्नातो नीचविजितेन्द्रियः संकल्पं यतः कुर्यात्कश्चित्
नैव भवेत्तदा मलवद्वसनो नग्नः कौपीनधृक तथा अवस्त्रो नुत्तरीयश्च द्विकक्षोऽकक्ष एकव
स्त्र नग्नश्चाईपटोनित्यं काषाय वसनस्तथा रक्तवासा भवेत्तेन नग्नो द्विगुणवस्त्रधृक् ३९ नग्नः स्या
त्यद्बहुवसनो जान्वधीवसनस्तथा स्यूतवासाश्च नग्नो तोऽहतवासाः सदा भवेत् ४० ॥ इति श्रीपद्मपुरा
णे पातालखंडे प्रयागमाहात्म्ये सूतशौनकसंवादान्तर्गतशेषसनत्कुमारसंवादे श्राद्धविधिनिरूपणं द्वावि
शोऽध्यायः ॥२२॥ शेष उवाच ॥ श्राद्धदानीकरिष्येऽहं संकल्प्य तितयं वरं द्वितयं मध्यमं श्रोक्तं निकृष्टं त्वेक

मेवच १ जानुदक्षिणमानम्यदेवकार्यंसमाचरेत् पातयित्वाथवामंपितॄन्परिचरेत्सदा २ प्रदक्षिणं
प्र.श्रा. चदेवानांपितॄणामप्रदक्षिणं दैवेऋजुकुशाभुग्नाद्विगुणाःपितृकर्मणि ३ संकल्पेपाद्यकालेचआ
४५ सनावाहनयोस्तथा अर्घ्यदानेचगंधाद्याच्छादनेतान्नदानयोः ४ पिंडदानेभ्यंजनेचअंजनादर्शयोस्त
था कालेष्वेतेषुमतिमान्नामगोत्रंप्रकाशयेत् ५ शाकसंबंधंसमुच्चार्यततस्तन्नामगोत्रके ततोरूपंच
दैत्यकर्ताक्रमएषसनातनः शर्मवर्मतिगुप्तेतिदासेत्यंतेप्रपूरयेत् तत्तन्नामोच्चरेत्कर्ताद्विजादिषुयथा
क्रमं ७ आसनेचालयेषष्ठीद्वितीयावाहनेमता चतुर्थ्यन्नप्रदानेस्यात्संबोधनंतेमितरत्रतु ८ उपवीती संतुष्टिर
सदादैवेपित्र्येप्राचीनवीतकः असंस्कृतप्रमीतस्त्रीशूद्रादिष्वेवतत्रीयतः ९ सव्यंकृत्वाजपेभ्यामेस्वा
गतावाहनयोस्तथा अर्घ्येचपरिवेषेचप्राशनेद्रव्यदानयोः १० विसर्गेसौमनस्येपिस्वस्तिवाचनप्रार्थ्य
नेतथा स्वधावाचेषुपित्र्येषुभावेकार्योपवीतिना ११ आरंभेचसमाप्तौचपाद्यकृत्यार्चनेतयोः विकिरे
पिंडदानेचकुर्यादाचमनंकृती १२ आवाहनेचतद्धिःस्यादेकदैवेतरत्रतु विसर्जनेतद्विजातीनामपिकेच ४५
नमन्वते १३ दानेचाध्ययनेपूजाजपहोमव्रतादिकं आध्यात्मिकंतंनोकुर्यादर्वाग्विप्रविसर्जनात् १४ शिशु

देवद्विजातीनांतपस्विब्रह्मचारिणो तावदन्नादिनोदद्याद्यावन्नोपिंडपातनं १५ दैवेचैनंदक्षिणादि
पादजान्वंसमूर्धसु शिरोंसजानुपादेषुपित्र्येवामादितश्चरेत् १६ आरंभेविप्रपत्न्योश्चपूजनेक्षिणयो
द्वयोः मार्जनेतर्पणयोश्चैवदानप्रार्थनयोर्नतौ १७ पादशौचेपवित्रेच्छिष्टेपिंडघ्राणावसानयोः प्रा
र्थितकुशात्यागस्तेरेषांग्रहोभवेत् १८ विचार्यनियमानेतान्स्वयमाचार्यमेववा सन्निधापयतदाता
तः श्राद्धसंकल्पमाचरेत् १९ द्विजाग्रेब्रह्मदंडार्थहरिंचकुशमेववा द्विजान्दक्षिणीकृत्यप्रणमेद्दंड
वद्भुवि २० तदनुज्ञांसमादायभूयोविप्रान्निमंत्रयेत् स्वागतीकृत्यविधिवत्पाद्यंदद्याद्यथाक्रमं २१ आस
नानिततोदत्वाविधिवद्देवपूर्वकं आवाहनार्घ्यप्रदानेस्यात्कुंधार्यैरवैनक्रिया २२ गंधपुष्पंचधूपंचदीपमा
च्छादनंतथा प्रदद्याद्देवपूर्वंतुदद्यादायंतयोरपः २३ मंडलेषुचपात्राणिसमासाद्ययथायथं प्राप्यानु
ज्ञांततःकुर्यादग्नौकरणमंजसा २४ परिवेष्यपात्रेषुहुतशेषंयथाक्रमं गायत्र्याभ्युक्षणंमंत्रेणतेभ्यश्चो
निवेदयेत् २५ ब्रह्मार्पणंततःकृत्वाविष्णवेन्नंनिवेद्यच गयांगदाधरंविष्णुंपुण्यदेवंजनार्दनं २६ ध्या
त्वासंभोजयेद्विप्रान्पठेन्मंत्रांश्चपैतृकान् श्रुत्वातृप्तिंततःकुर्यादुच्छिष्टविकिरंभुवि २७ पिंडदानंततः

कुर्याद्द्विजेनाभक्तिमांस्ततः संभ्रम्य चाप्युपस्थाय प्रवाहणेषु प्रवाहयेत् ॥ वाचयित्वा यसंपन्नं द्वि
श्रा॰ ४६ जैः श्राद्धस्य सिद्धये द्विजेभ्यो दक्षिणां दत्त्वा पितृपूर्वं विसर्जयेत् ॥ प्रार्थये दग्धमेत्यादि मंत्रैः कर्तात
तो द्विजान् विसृजेत भक्तिसंयुतः सीमांतं चाप्यनुव्रजेत् ॥ सोन्वागत्य ततः पश्चात्क्षालितांघ्रिकरः
शुचिः निवेदयेत्कृतं कर्म विष्णवे प्रभविष्णवे ॥ मंत्रतंत्रक्रियापाकश्रद्धाभक्तिविवर्जितः मयाकृतः
श्राद्धयज्ञोयं तेन तुष्यतु जनार्दनः ॥ श्राद्धयज्ञं निवेद्यैवं विष्णोः सन्निधौ स्थले पिंडानां प्रतिपत्तिं च स्व
यं कुर्यात्तद्वितः ॥ भोगार्जितमगातिमोहकीर्त्यायुर्भाकृते आमिषी गोद्विजतले वायसेषु निवे
दयेत् ॥ दक्षिणास्यः क्षिपेत्पिंडान्मंत्रान्मंत्रविभेदतः जले चैव तु तीर्थस्यान्विकल्पोन्यत्र ईरितः ॥
मृगालखरमार्जारमूषकश्वभिराहतौ प्राजापत्यं तदा कुर्यात्पिंडान्वा पुनरावपेत् ॥ पापचार्यैर्यदि
स्पृष्टो विदीर्णो यदि वाग्रयं पुनः पाकेन तत्कुर्यात्काकस्पृष्टे न दोषकृत् ॥ युगादौ पितृमेधे वै विषु
वत्ययने तथा भरणीपुस्तोतो व्यतीपाते ग्रहे तथा ॥ रवौ कुजे तथा तंगेनंदासु च भूमौ तथा वै ४६
धृतौ च तथा गंडे [illegible] विवाहव्रतचूडासु [illegible] पिंडनिपातनं वर्षाधीधे क मासे
तथा

शुभं कुर्यात्पिंडपातनं वै ॥ [illegible] पूर्णमासे तेनैव यावन्नार्कोस्तमागतः गृहांतरे भवेदेवं विशिष्टं तेन्यथा
भवेत् ॥ स्पृष्टोच्छिष्टं [illegible] पेताय द्विजातये भांडस्थं [illegible] दद्यात्तद्भुवि निक्षिपेत् ॥
गर्तायां जानुदघ्नायां [illegible] निक्षिपेत् नियमः [illegible] विकल्पोन्यत्र ईरितः ॥ वैश्वदेवं
ततः कुर्यात् [illegible] ततो स्याद्वृत्त [illegible] ॥ श्राद्धाद्वा [illegible]
[illegible] एकादशाहिके [illegible] ॥ [illegible]
महालये [illegible] ॥ सर्वेषां [illegible]
[illegible] सपिंडादि [illegible]
[illegible] एकादशाहि [illegible]
[illegible]
[illegible] सपिंडानां [illegible]
गुरो [illegible] भोजनं नैव दोष [illegible] ॥
स्क॰ वि॰ णा॰ २

चतस्मै नोदद्यादन्यथा दोषभाग्भवेत् ॥ तांबूलं दत्तिः कर्ता शुद्धभावापराङ्मुखः भूमिशायी भवेद्रात्रौ
ग.श्रा. ध्यायन्ब्रह्मसनातनं ॥ कुर्यादेवं विधं श्राद्धं भक्तिमान्कृष्णकादयः प्रसन्नाः पितरः सर्वे ब्रह्मलोके समासते ॥
६७ अथ शक्तावेकविप्रं वा भोजयेत्तं द्विजोत्तमं तेन तत्फलमाप्नोति शास्त्रोक्तं न तत्फलं ॥ सांकल्पिकं वा न तु कुर्या
द्देवासने न कुचित्क्वचित् ब्रह्मार्पणेन विधिना कुर्याद्भक्तिमान्नरः ॥ [illegible] अथार्थेकरणे पिंडदानमावाहनं
नहि विकिरे तु विकल्पः स्यादित्थं शर्मतमाचरेत् ॥ आवाहनादि सर्वस्या पिंडदानं च भोजनं तेनैवाग्निकृति
श्राद्धे चतस्त्रो दिक्षु एवं दितत् ॥ पादप्रक्षालनं कृत्वा पीठास्वुपवेशयेत् परिविष्य ततो जेदन्नं [illegible]
नतः ॥ द्विजाविप्राय भावे तु पिंडमात्रं निपातयेत् अपवादाद्दिवसे भवेन्निरन्नः स्वयं ॥ [illegible]
[illegible] वसमेव वा स्नानपूर्वं विधानेन पितृन्वा तर्पयेत्तिलैः ॥ कलं वा पदे तु कालेऽपवादद्यात्फलादिकं किं
चिदन्नं तिला वापि दक्षिणामात्रमेव वा ॥ गत्वा पवामहारण्ये कक्षामूलं प्रदर्शयन् दक्षिणास्यो रुदेदेवं चोर्ध्व
बाहुः समाहितः ॥ न मे धनं न वान्नं भोः पितरः सर्वसाक्षिणः अपधत्त तृप्तिमन्त्रं लोकशामलप्रदर्शनात् ॥ ६७
वं ध्यं तदृग्नेनैवाधिकेनाधिकर्मणा ॥ पूर्णं करोति भगवान्भक्ताभक्तजनाश्रयः ॥ ततस्तर्पणं कुर्यात्पा [illegible]

विधिचोदितं अन्यथा श्राद्धवैगुण्यमंगहानिनिमित्ततः ६७ पूर्वोक्तानामदर्शे तु प्रत्यहे तु परे स्मृति पक्षाह्का
दि पर्वेषु श्राद्धं तेन तर्पणं भवेत् ६८ स्नानकाले येऽपि स्नान्ते [illegible] नैव तत् नित्यं सर्वत्र कर्तव्यमाहितं
तिलवर्जितं ६९ स्नात्वा तीरं समागत्य उपविश्य कुशासने संतर्पयेद्यथा पितृन् [illegible] धारयेत् ७० गो
विंदं पुंडरीकाक्षं गंगां काशीं गयां ततः [illegible] ७१ इत्येवं मुनिशार्दूला [illegible]
[illegible] सर्वसिद्धिर्भवेन्न संशयः ७२ [illegible] पितृभक्तिमान्
न तस्य संततिच्छेदः परलोके परं सुखं ७३ पितृन् [illegible] विष्णुः [illegible]
सर्वाश्च देवताः ७४ पितरो देवता नागा गंधर्वाप्सरसस्तथा [illegible] सनातनः ७५
येनेदमखिलं व्याप्तं जगत्स्थावरजंगमं नमस्कृत्वा [illegible] सर्वं विष्णुर्न संशयः ७६ [illegible]
[illegible] सर्वं विष्णुमयं [illegible] नान्यत्किंचिद्विद्यते ७७ आधारस्तोऽखिलस्य सर्वभूतात्मको व्ययः अ
नौपम्य [illegible] भगवान् [illegible] ७८ इत्थं सर्वपुराणोक्तमाचारात्येन [illegible] कृत्वेमां भक्तिमा
न्नुग्रो मुच्यते पातकाद्गुणात् ७९ [illegible] पठेत् [illegible]

सूतउ॰

लमाप्नुयात् ८॰ निर्ऋत्याख्यानमाख्यातंमाधवप्रीतिकारकं पुनःशोषोयथावाचवाच्चितश्रृणुतामं
प्र·श· लाः ९॥ इतिश्रीपद्मपुराणेप्रयागमाहात्म्येश्राद्धविधिनिरूपणंनामत्रयोविंशोध्यायः॥ २३ ॥ सूतउवा
४८ चा॥ वरुणस्याश्रमंवक्ष्येवरुणोयत्रतिष्ठति स्वीयांदिशंसमाधायमाधवप्रियहेतवे १ वरुणेनकृतस्तत्र
तडागोसख्यसंज्ञितः देवखातइतिप्रोक्तोब्रह्मखातइतीतरैः २ समुद्रस्तुसमास्तृष्णन्सर्वदाप्रियदर्शनः स
र्वतापहरःश्रीमान्सर्वेषामिष्टितार्थदः ३ चतुर्दिक्षुसमाबद्धस्तुतीर्थःशीतलामलः समंताद्विविधग्राव
फलाकाचितकुट्टिमः ४ नानाद्रुमलताकीर्णोनानामुनिकृतास्पदः नानापुष्पफलव्याप्तोनानाप
क्षिसमाकुलः ५ प्रफुल्लकुसुमोद्भासिलताकुंजमनोहरः मत्तषट्पदभिख्यानमुखरीकृतदिङ्मुखः ६
कमलाकरसंसर्गिमंदवातसुगंधितः नानाजलचराक्रांतोनानापतगभूषितः ७ तस्यैवपश्चिमेभागेवरु
णस्याश्रमःशुभः निवसन्वरुणस्तत्रजलदानंचकारह ८ तत्तडागाहृतंतोयंनूत्नभांडस्थमुत्तमं शीतंगंगा
समंस्वादुकर्पूरोशीरवासितं ९ सर्वकालेविशेषेणवसंतग्रीष्मयोःस्वयं सकलानविशेषेणजनान्संपाय ४८
न्विशेषतः १० तथातीन्पाययामासफलानिचददौतथा शीतमंडपवासंचमाधवप्रीतयेपरं ११ एवंबहुदि

नंतत्रजलदानपरायणः कालंनिनायवरुणःप्रयागस्योपमंडले १२ कदाचित्तस्यतस्तीरेचक्रवा
कीविलालिते कोपिपांथःसमागत्यवायंतत्रैवनष्टवान् १३ अथोवाससलिलंस्पन्दमानस्तस्यफलाद
दिकं मुहुःसमागतोवर्षेन्मुक्तंकंठोस्त्सेदह १४ तस्यातकुदितंश्रुत्वाचक्रवाकस्यपाश्रगः स्मृत्वापि
योगजंदुःखंविलापमकरोत्तदा १५ चक्रवाकोपिमकुणागत्तातत्सविधेततः अकालवचनंमंत्र
तस्यदुःखेनदुःखिता १६ ॥चक्रवाक्युवाच॥ कोसितंनरशार्दूलकिंविलापस्यकारणं श्रांतोसिभुंक्त्व
कंदाहिन्नाकितोसितलेपिच १७ ॥पांथउवाच॥ नरोचतेकिमप्यद्यकंदमूलफलादिकं यद्रोचतेतदप्रा
प्यंदैवेनविहितंयतः १८ ॥चक्रवाक्युवाच॥ किंरोचतेतवप्राज्ञतन्मेवददद्यामिते अस्यादेवस्यनिकटे
सर्वंसिध्यतिकामितं १९ ॥पांथउवाच॥ दैवेनापहृतंयन्नकोपिदातुंनचेश्वरः स्वीयंसर्वंप्रियवस्त्वपि
तथापिप्रीतयेतव २० दक्षिणस्यांचदिशायामेनामाचंडवतीपुरी अर्धचंद्राकृतीकणाचेद्रिकेवसुनि
र्मला २१ चातुर्वर्ण्यजनैःकीर्णासर्वसंपद्विभूषणा धनधान्यादिसंपूर्णागजाश्वरथयोगिणा २२ रथ्या
चत्वरसंकीर्णादीर्घशृंगारकमंडपा प्रासादशिखरैरम्यैःसरहतागलणपणा २३ त्रिवप्रपरिखारम्या

नेकद्वारमनोरमा सोद्यानवनिकारामसरोवापीविहंगमा ॥ हरिशोभुगालेशंवामुखामध्यंक
प.श. पालयैः कलशैः जशोभिषैः शोभिता च समंततः ॥ कारंडवजलामकिहंसचक्राह्वसारसैः से
४२ विता शीतलाम्बुसरसीनिर्मला ॥ नानालंकारशोभाढ्या हृष्टपुष्टाश्च सर्वतः विचरंति जनाय
स्यां नित्योत्सवसमाकुलाः ॥ सुवस्त्रैश्च भूषणैस्सुरूपातिशालिभिः जितरंभादिशोभाभिः प्र
मादाभिरलंकृता ॥ वेदशास्त्रपुराणानां घोषैरुद्घोषिता सदा नानावादित्रनिस्वानैः सुरेंद्रनगरो
पमा ॥ नृत्यगीतकलाभिज्ञैः सौंदर्यगुणसीमभिः हावभावहृतस्वांतैर्वेश्यावाणिनीजनैः ॥
चंदनोदकसंसिक्ता जालेयागुरुधूपिता विचित्राचपताकाभिः पुष्पपल्लवचर्चिता ॥ मार्तंडमंडला
भासो वेदहस्तो महाधनाः यस्यां विराजते राजा राजीवदललोचनः ॥ सोमान्वये महादेवी शूरः
सत्यपराक्रमः नयवान्बलवान्धीमान्सर्वशास्त्रकोविदः ॥ गुणिनां देवराजोसौ धर्मराज्ञो
दुरात्मनां सोमासमकलेन्दुनां धात्रा कृपयाचारि... ॥ ...प्रतापसमप्रवृत्तानां ...
ष्ठिनां सोमासकलधर्माणां दाता सकलसंपदां ॥ तेजासपत्नवृंदानां संहर्ता सकलापदां संगोप्ता

परंध्राणां वक्ता परगुणस्य च ॥ पतिशुश्रूषणे दक्षा सर्वसद्गुणशालिनी जितचंद्रजनाततस्य
रोहिणीधर्मचारिणी ॥ तनयस्तस्य विख्यातो बुद्धिमान्नामतो भवेत् विद्वान्दानिवीचगुणै...
पितः ॥ यद्धाकुदंडगुप्ताया तस्यां पुर्यां पतत्रिणि ... लोके दरिद्रो रोगपीडितः ॥
धर्मेष्वभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः दीर्घायुर्बलवान्दक्षो नित्यं कर्मदृढव्रतः ॥ सुश्रूजो भोग
भोगी च स्वदाररतिशीलितः स्वधर्मे निरतो नित्यं परधर्मपराङ्मुखः ॥ नचदृष्टभयं तत्र व्याधुर्भि
भयं तथा सुहृद्भिः सर्वदा तत्र तस्मिन्राज्ञि सति राजनि ॥ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे भूमिखंडे वेनोपाख्याने पांचाल
लीसंवादे वरुणाश्रमवर्णने चतुर्विंशोध्यायः ॥ २४ ॥ पांचालउवाच ॥ कुलीनः सद्विशो वैश्यः सदसाद्दो विवे
कवान् धनवान्... शास्त्रज्ञो वाक्पतिसत्प्रियः ॥ शूरः समनस्विप्राज्ञः ... शास्त्रता हितः
... पापेषु ... सप्तर्षिभक्तिमान् ॥ ... चंद्रहासोन्वयो नमः ...
... तस्याहमेकलः पुत्रो शुभनामाति विश्रुतः गुणवान्बुद्धिमान्...
...प्राणाधिकप्रियः ॥ विवाहप्रमुखैः सर्वैः संस्कारैर्गुर्वनुज्ञया यथावित्तं यथाकालं संचस्कारच

DR BHAU DAJI

मां पिता ॥ विवाहार्हं मय्येवोवीक्ष्य मां राज्ञा चानुमोदितः । मन्मात्रा चानुसंमत्य मामुद्वोढुं मनोर
प्र·शा· थे ६ तस्मिन्नवसरे मद्रमध्यदेशे महापुरे कश्चिद्वैश्यवरस्त्वासीज्जयनामा महाधनः ७ तस्य चासं
५० न्नवः पुत्राः कन्यैका द्वितीयरूपिणी लावण्यरससंसिक्ता सुशीला पितृलालिता ८ वैवाह्यां तां स
मालोच्य जयगुप्तो पवनस्तिता सधनो दरिद्रो णशां वरमानेतुमन्वगात् ९ दैवाद्वडवती प्राप्तः
स तत्र बहुधा भ्रमन् मत्पितुर्नाम संश्रुत्य गेहं मामकमन्वगात् १० पितरं प्रार्थयामास नतस्कन्धः कृताञ्ज
लिः कन्यां गीकरणे नाहं भृत्यतां नीयतामिति ११ श्रुत्वा तद्वचनं सोऽहं विमृश्य कुलजो वधूं तथेति सं
प्रतिश्रुत्य तस्मै मां संन्यवेदयत् १२ ततो सौ मां समारोप्य बहुमानपुरःसरं प्रयांसन्नकन्याकुमाध्यं संदेशं
प्रचचाल ह १३ तावन्मद्गृहमागत्य कोऽप्यन्यो वैश्यसत्तमः पत्नीयाचितवान्कन्यां स्वार्थं धनकुलाकु
लः १४ सा तद्वचनमुपश्रुत्य धनलोभेन लोभिता किं चैव तत्पूर्वं तस्य प्रतिश्रुत्यावदत्तथा १५ देवां
तरं गतो भ्राता कन्यायाः पूर्वमेव हि सांयात्रिकत्वं संपाद्य गृहीत्वा वरमागतः १६ सहसप्यतिसंहृष्टो ५०
वधूलोकनलालसः पुण्येन सह तत्पुर्यां क्रियतां नेह सागतः १७ गत्वा मद्गृहं गेहे दृष्ट्वा द्वावपि

तौ वरौ स्वावापरमं चिंतोऽकिंकर्तव्यमचिंतयत् १८ नगरस्था जनाः सर्वे ह्यन्योन्यमिदमूचिरे
पश्यतां हे महाभाग्यं वधूरेका वरास्त्रयः १९ वयं चान्योन्यमापन्ना विवादं परमं तदा पितृदत्तां माद
दत्तां भ्रातृदत्तामहं लभे ॐ जयगुप्तस्तदा प्रकृद्धं मैत्रीसुरतान्द्विजान् इत्येवं संकटे प्राप्ते किं क
र्तव्यं मयाधुना २० ततो विमृश्य संहृत्य तेवदन्निति तं द्विजाः जयावरौ वरौ तौ द्वौ भवदानीतो वरोऽव
रः २१ कुर्यविक्रयदानेषु बालानां जनकः प्रभुः पितुरधीनः सुतो यस्मात्तदधीना यतो बला २२
तमेव निश्चयं ज्ञात्वा तावनुज्ञाप्य यातनः कल्पयामास संभारांशुभान्वैवाहिकान् जयः २३ नाना
तूर्यध्वनिवाद्यं तन्नानालोकाः समागताः वेदुनीनाविधा विप्रा जगुर्नानाविधाः कलाः २४ तदनन्तम
रे भद्रे महानुत्सवः उत्थितः चानतो सपदि क्षोभमहिगतं विदिशासवया २५ अपनत्तः परमो हर्षः स्वस्व
पाणिगृहणाया यथा लग्नमदिनः सांतेन ममोभूरितांगतः २६ एवं हृष्टेषु सर्वेषु स्वकार्यव्याप्तेषु
च विचित्रमेकं महस्कातं वज्राघातं समं सरसे २७ समुहूर्ते शुभे लग्ने शुभग्रहनिरीक्षिते ज्योतिर्विदुपदि
ष्टे च प्रारब्धे मंगले मंगले २८ तावत्तावातत्सर्वं गीला वपुहत्तमा नसा वधूर्वेधराम्योकालसर्पेण

दं प्रीता २० पित्रा मैत्रेय कृतोपाया मोघतामापुरेव ते दष्टमात्रा हि नातन्वी प्राणांस्तत्याज सा वधूः २१ तत्पि
ताच तथा माता भ्रातरश्चेतरे जनाः मृतामालिंग्य तां बालां चुक्रुशुः शोककर्शिताः २२ स्त्रियो बान्धववनिताः सुहृ सर्वं २
प.श. दुःशोकविह्वलाः दुःखार्ता विचुक्रुशुर्जघ्नुः शिरांसि जघ्नुश्च केचन २३ विवशा बान्धवा जाता शोकेन महता हता मू
५१ र्छितान्यपतन् भूमौ गजभग्नेव वल्लरी २४ पिता वा च तदा क्रन्दन् प्राणेभ्योप्यधिकप्रियां आलिंग्य क्लिश्यमानस्तु पु
नर्मूर्छन्निपतन् रुदन् २५ इमामनाथां कृपणां त्यक्त्वा प्राणां व्रजसे हृदं समातरं परित्यज्य क्व गतासि सुमध्यमे
हृद्य परमानन्दचिंतं कृत्यं विधातरविवेकिनः पीयूषं विषतां याति विषं पीयूषतां क्वचित् २६ तान्मित्राणि च पौरा
स्तत्पातद्देशवासिनः हा कन्ये परलावण्ये कुत्रासि कासीति विभ्रमुः २७ प्रादुर्भूतस्तथा तत्र तूर्यस्तत्र रे मंगल
ध्वनिः पूर्वं से जात भेर्यादिमंगलध्वनिमाशृणोत् २८ अथ वृद्धैः समागम्य सान्त्वद्भिः कर्मलोपतां मुक्त्वा शोकं
च तेतस्याः सांपरायिकमाचरन् २९ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे ... पंचविंशो
ध्यायः॥ २५ ॥ व्यास उवाच॥ ततस्ते शवमादाय जग्मुर्वाचिपुरोगमाः ग्रामस्य पूर्वदिग्भागे वर्त्तमानं स ५१
रित्तटे १ श्मशानं घोरसंस्थानं शिवाशतनिनादितं शवमाल्यसमाकीर्णं धूमदुर्गंधसंकुलं २ गृध्रगोमायुसं

५१

कीर्णं श्ववृंदपरिवारितं पिशाचभूतवेतालडाकिनीशतसेवितं ३ वायसिसंघसंकुलं नानादुर्गंधवासि
वेताल स्थान तं भूतराक्षसं ... कोलाहलाकुलं ४ हा पुत्र मित्र बंधो भ्रातर्वत्स प्रियप्रिये हा पते भागिनेयाथ हा मा
तुल पितामह ५ मातामह पितः पौत्र क्व गतोसीह बांधव ६ रोदतां यत्र ध्वनिः संश्रूयते महान् ७ ज्वलन्मां
सवसापंकमेदोस्थिवातसंकुलं नानाकपालसंलग्नघटीघटनिरंतरं ८ महामहिषकारीषगोशकृद्राशिसं
कुलं तरुकुंभस्मनां कूटैर्वृतं सार्मिभिर्मनैः ... विकसद्दंतपंक्तयः दृश्यंते वामिमध
स्याः काय स्पेयं दृष्ट्वा विति १० गृध्रगोमायुनादान्तिं ... चिताधूमरुचा तंतनीलीकृतदिगंतरं ११ कु
णपास्वादनासक्तसंप्रहृष्टनिशाचरं भस्मांगारार्धदग्धास्थिमज्जासंघहृभीषणं १२ तमागताथ ते सर्वे विलाप
पुरःसरं चितायं शवमासाद्य दाहयामासुरंजसा १३ वयं तत्रागताः सर्वे सार्धं नमरवासिभिः वधूं तथाविधां दृ
ष्ट्वा निमग्ना दुःखसागरे १४ दहनो दृष्ट्वा तां निश्चितः कृत्यं निवर्तते सर्वे स्वस्वगृहं जग्मुर्वयं तत्राव शोचिताः १५
तद्रूपमेव ध्यायंतस्त्वत्कृते हृष्टचेतसः सर्वापरमपश्यंतः पर्वै सा समागताः १६ किमस्य दृष्टं मुखं गोहे किं वा वक्
त्वमुत्तरं किं कर्त्तव्यं च गंतव्यमतो गेहादनंतरं १७ स्वकार्यं संप्रहृत्तानां कार्यनाशः उपस्थिते श्रेयं मरणमेवै

यो नस्वेभ्यो मुखदर्शनं ॥ तस्माद्वयमरिष्यामस्त्रीर्थेषु च वनेषु च गृहान्नैव गमिष्याम इति निश्चयमाग
ग्र·श· ता ॥ ततस्तौ द्वौ ततो यातौ मा मामेत्य यथेच्छया ततोऽहमेकलस्तस्मिन् श्मशाने दो विचारयं ॥ सतां साप्तपं
५१ दी मैत्री सर्वशास्त्रेषु निश्चिता तद्विचिंत्याहमेतस्याः श्रियं कुर्वे स्वशक्तितः ॥ विचार्यैवं न तु तस्या गृहीत्वा स्वीवि
सर्वशः शपितं तीर्थमुद्दिश्य प्राप्तमत्राटता मया ॥ एवं सांसारिकं दुःखं मया त्वयि निवेदितं विरक्तः सज्जनो लो
केयत्र दुःखं निवेद्यते ॥ अथ ते यद्युपायोऽस्ति कथ्यो मा विलंबितं यद्भोच्चते तद्ग्राह्यमतएव मया वेदितं ॥
॥ राजकुमार उवाच ॥ किमर्थं खिद्यसे वार्थं वध्यं वैश्यपसत्तम स्त्रियो वक्राः प्रजायंते पुंस इत्याह वै श्रुतिः ॥ तस्मा
दन्यां स्त्रियं संप्राप्य कुरु यत्स्वमनोरमां गतेष्वं न हि शोचंति धार्मिका मर्थविदो जनाः ॥ ॥ वैश्य उवाच ॥ यादृशा मम तं वै
मीनस्या भार्या मदालसा अस्मिन् जन्मनि नान्या मे भवित्री सहचारिणी ॥ तामृते मृगशावाक्षीं पूर्णचंद्राननामहं न
भोक्ष्ये योषितं कांचित्साक्षात्सुरवधूमपि ॥ मत्तकोकिलसल्लापां तां मुक्त्वा गजगामिनीं नान्यामहं वरिष्यामि संकल्पो
नान्यथा मम ॥ ॥ राजकुमार उवाच ॥ हितं पथ्यं च तेनैव वचनं शृणु वचो मम पश्चाद्विचार्य मनसा दुःखं व्याति तरिष्यसि ॥
॥ कः पिता का च जननी का योषा कः पतिः सुतः भ्राता कः का च भगिनी नप्तांशु हितसुनिश्चितं ॥ लोके कः प्रथमं

जातो मृतः को वर्तते च कः कदनिश्चित्य कः पंथ्य भविष्यति मरिष्यति ॥ अमी देहादयो भावास्तोयफेनसधर्मि
णः कश्चिद्यांति कश्चिद्रांति कश्चिद्युतिवापुनः ॥ अतो विमोहनस्तद् शोदे पंचत्वमागते शोकं नैव कार्यं शान्ता स्या२
त्मशोचंति विपश्चितः ॥ कः कस्य हेतुर्दुःखस्य कश्च हेतुः सुखस्य च स्वपूर्वार्जितकर्मैव कारणं सुखदुःखयोः
॥ सुखं वा यदि वा दुःखं स्वकर्मवशगो नरः यद्यद्यथागतं तत्तद्भुक्त्वा स्वस्थमना भवेत् ॥ यस्मिन्देशे च का
ले च यस्माद्वा येन केनचित् कृतं शुभाशुभं कर्म भोज्यं तत्तत्र नान्यथा ॥ अलं हर्षविषादाभ्यां शुभाशुभफलो
दये विधात्रा विहितं यच्च तदलंघ्यं सुरासुरैः ॥ सुखस्यानंतरं दुःखं दुःखस्यानंतरं सुखं द्वयमेतद्धि जंतूना
मलंघ्यं दिनरात्रिवत् ॥ सुखमध्ये स्थितं दुःखं दुःखमध्ये स्थितं सुखं द्वयमन्योन्यसंयुक्तं प्रोच्यते जलपंकवत्
॥ मायया त्रिमायांति गुणाः सत्वादयस्त्रयः तैरेव देहा जायंते गुणास्तल्लक्षणाश्रयाः ॥ देवत्वं याति स
त्वेन रजसा च मनुष्यतां वासनानुगतो याति तिर्यक्त्वं तमसा वशः ॥ यादृशं प्राकृतं कर्म तादृशं विंदते वपुः
भुंक्ते तदनुरूपाणि सुखदुःखानि देहवान् ॥ अपि कल्पायुषां वैश्य देवतानां विपर्ययः अनेकामयबद्धानां
का कथा नरदेहिनां ॥ कालकर्मगुणाधीनं पंचात्मकमिदं वपुः जातं दृष्ट्वा न हृष्यंति न शोचंति मृतं बुधाः

अ.श्री. ५२

गर्भस्था एव नश्यंति जातमात्रास्तथापरे केचिद्युवानो नश्यंति म्रियंते केपि वार्धके आयुः सुखं च दुःखं च पुण्यं
पापं श्रुतं धनं ललाटे लिखितं धात्रा बहन्नं जंतुः प्रजायते कर्मणाम विलंघ्यत्वात्कालस्याप्यनतिक्रमात् अनित्य
त्वाच्च भावानां न शोकं कर्तुमर्हसि कास्थैर्यं नियतं स्थैर्यमिंद्रजाले क्व सत्यता क्व नित्यता शरन्मेघे क्व शाश्वत्यं कले
वरे तपसा विद्यया बुध्या मंत्रौषधिरसायनैः अतियाति परं मृत्युं न कश्चिदपि पंडितः ९ तव जन्मान्यतीतानि
निशातकोट्ययुतानि च ममापि तद्वदेवेदमनादौ संसृताविह जन्मनामयुतं साग्रं मम स्मृतिपथं गतं सुखं दुःखं
मया भुक्तं बहुधा जन्मजन्मनि निर्वेदाः परितो बाष्पलय [?] रयेरिताः शत्रुमित्रकलत्राणां वियोगाः संगमाः
स्तथा मातरो विविधा दृष्टाः पीता नानाविधाः स्तनाः गर्भदुःखानि भुक्तानि बाल्ययौवनवृद्धताः ब्राह्मणक्षत्रिय
विशां शूद्राणामपि जन्मसु पशूनां चैव कीटानां मृगाणामपि पक्षिणां भृत्यतां दासतां चापि गतास्मि बहुशो नृणां
स्वामित्वमीश्वरत्वं च दरिद्रत्वं समागता प्राप्तवैमगांधेषु [?] महिष्या समहं प्रिया सांप्रतं पक्षिणी जाता जातिस्मृ
तिमती परं तीर्थराजप्रभावेन वरुणाश्रमवासतः गृहीतं मानुषं जन्म मुक्तिमाप्स्यामि निश्चितं १० वैश्यवर्यम
हाबुद्धे तस्मात्त्वमपि मा शुचः मायाविलसितं ज्ञात्वा संतरस्व भवार्णवं लोके जन्मनृतीजे [?] मेकमेवौषधं महत् १

लोकद्वयहितं पुंसो विष्णुध्यानरसामृतं तस्मादिदं मनोभद्र विष्णुध्यानैकसाधनं शोकमोहसमाविष्टं मा कुरु
ष्व हरिं भज इत्येवं सर्वमाख्यातं भूतं भव्यं भवश्च ते तीर्थराजस्य सामर्थ्यात्किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ इति श्रीप
द्मपुराणे पातालखंडे प्रयागमाहात्म्ये सूतशौनकसंवादांतर्गतशेषसनत्कुमारसंवादांतर्गतपाक्षिपक्षि
णीसंवादे वरुणाश्रमवर्णनं नाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ पक्ष्युवाच ॥ किं वक्तव्यं मया तुभ्यं धन्या त्वमसि पक्षिणि
पक्षिरूपत्वमापन्नाप्याश्चर्यमतिरीदृशी यतस्त्वया हृतो बोधो लोकद्वयहितोपि सन् आस्यं मयि नाथ ते जलं
न्युल्लघटे यथा पुरतः पृष्ठतः साधः पार्श्वयोरूर्ध्वमेव च सैव मे भाति विंबोष्ठी जाया त्वमसुपुत्रिका अथ तं श्रु
यतं वासः पाने भावणे मासने सर्वत्रिष्ववराभाति ता मृते मंदिरे क्षणं जीवितं साय दितं त्वं गी प्राणप्रियतरा मम त
दाम ज्जीवनं सत्यं नान्यथा जीवनं मम ॥ चक्रवाक्युवाच ॥ अहो बलवती माया देवासुरविमोहिनी यया व्याप्तं ज
गत्सर्वं स्वहितं नैव पश्यति कस्ते वैश्य पराधोस्ति मायेयं प्रबलेरितः वदाम्यन्यमुपायं ते कुरु कामुकसीअतं म
त्संजीवनी विद्यावर्तते बहुदुर्लभा तुभ्यं ददामि तां विद्यां लब्धां मे पूर्वजन्मनि तया जीवय चार्वंगीं प्राणेभ्योप्य
धिकप्रियां सा पत्नी तु कथं ते स्याज्जीवदाता पिता स्मृतः १ ॥ वैश्य उवाच ॥ मम माभूत्सुखं पत्नी यस्मै कस्मै प्रदीय

तौ जीवयित्वा तु चार्वंगी पश्यामि नयनांचले ॥ तावत्तेव कृतार्थोस्मि किमन्यन्न कामये नान्यथा वचनं मे
प्र॰मा॰ स्ति शपामि पदयोस्तव ॥ माधव उवाच ॥ तस्य निश्चयमालक्ष्य दृढमेवं पतिव्रता तडागे वासरे तस्मिन्स्नात्वा तेन
५४ सहाचिरं ॥ उदङ्मुखोपविष्टस्य वैश्यवर्यस्य दक्षिणे कर्णे जजाप तौ विद्यां विधिं चावदद्व्ययं ॥ ततो वैश्यस्त
दक्ष्यीनितीरएव यथातथं विरच्य विद्यया तीर्थमासिंचदभिमंत्रितं ॥ सिक्तमात्रा च सा बाला यथा सुप्तोत्थिता तात
था बभूव परमदा पूर्वा पूर्वस्मादधिकाकृतिः ॥ तां निपीया निमेषाभ्यां महिष्या देवरूपिणी स्वापादमस्तकं वैश्यः
परां निर्वृतिमागतः ॥ पत्नी मथ तं प्रणवपुरतो रचितांजलिः तवोपकारं देवि विस्मरेन कदाप्यहं ॥ एवं वद
ति वैतस्मिन्नतो वरो पूर्वसंगतौ चरंतावागतौ तत्र स्ववधूं तमपश्यतां ॥ दृष्ट्वा तामथ चार्वंगी कामबाणेन ताडि
तौ मृतसंजीवनं वधूः सादरं तमपृच्छतां ॥ स सर्वं कथयामास पूर्ववृत्तं सहेतुकं श्रुत्वा तावथ तस्यां च रूढभा
वौ बभूवतुः ॥ अहं लभे मातृदत्तां भ्रातृदत्तामहं लभे उभयोरभवद्वादः सा कन्या मध्यतः स्थिता ॥ तयोरेवं वि
वदतोर्मृतमात्मानं गयोरिव प्रोवाच चंद्रकेतौ विवदेथां न वै युवां ॥ श्रूयतां मद्वचस्तथ्यं तथैवाद्रियतां वरं द्वयं
द्वि॰ स्यानुकूला स्यां पः सोस्या भवेद्ध्रुवं ॥ ओमित्युक्त्वा च संहृष्टौ ततस्तौ तामपृच्छतां आवयोर्वरयैकं द्राग्यस्तेम

DR BHAU DAJI MEMORIAL

न स्मितिति ॥ कन्योवाच ॥ यत्र सा कुहर्हं जाता योनिजा नास्ति मानुषी नहूणे च पतित्वं मा धवा
नुरूपो नमाता ॥ अत्रैव निवसिष्येहं सपयि विनवं वयः प्रतिष्ठे माधवत्रा तै पतित्वे वाहुताशने ॥ त्वा
त्वात निश्चयं गाढं त्यक्त्वा प्रांम न स्थिस्थिता ततस्तौ जगमतुर्दीर्घं सा तु तत्रैव संस्थिता ॥ व्रतोपवासनियमैः
परिक्षीणकलेवरा माधवं पूजयामास त्रिकालं ध्याननिश्चला ॥ अतिचिंतामणिं दिव्यं भक्तकामप्रवर्षि
णं कालेन माधवं प्राप्य यथा श्रीं सा तथाभवत ॥ वैश्योपि ज्ञाततिर्वेदो निरस्तसकलैषणः प्रयागसेवनं
मेने समस्तसुखसाधनं ॥ तत्रैव निवसन्भार्या माधवांघ्रियुगं भजन् कवन्ध्यायनमन्त्रिस्य मरुमीहतु वा
सरं ॥ देहं तत्याज कालेन प्रयागस्थोपमंडले स्वर्गे नानाविधान्भोगान्भुक्त्वा मोक्षमवापसः ॥ चक्रवाकपि
तद्दृष्ट्वा परमाश्चर्यमादितः स्वभर्तृकथयामास प्रातः श्रुत्वा तिहर्षितः ॥ श्रुत्वाद्भुतमिदं सोपि प्रयागं प्रशशंस
ह धन्यं तीर्थमिदं धन्यं प्रयागं भुक्तिमुक्तिदं ॥ तत्रापि वारुणं तीर्थं धन्यं धन्यस्य संगतः धन्या वा वाचलोके ९
स्मिन्वहि यो निंगतावपि ॥ तीर्थराजनिवासेन नाम साद्य जन्मवै मुक्तिं चानुभविष्यामो नियतं सह चारि
णि ॥ अन्योन्यमेवमाभाष्य रथांगाह्वौ मुनीश्वराः प्रारब्धं कर्म भोगेन क्षपयामास तुस्तदा ॥ एवं मुनिवरा

नूनं वारुणं तीर्थमुत्तमं युष्मभ्यं वर्णितं मया त्रिन्नुवासवरुणः स्वयं ॥ कदाचिन्माधवस्तस्मै प्रत्यक्षः समजा
यत तेनोवाच सन्नकंठो सो पपात पदयोः परं ॥ माधवेनास्य समुत्थाप्य ददौ नानाविधान्वरान् सर्वक्षेत्रनि
प्र.शा. वासं स्वं तथा तच्चरणे रतिं ॥ तथात्र वारुणक्षेत्रे स्नानदानजपादिकं कुर्वतः मुक्तिमिच्छायाः दर्शनं चेद्दृष्टांतप्य
५५ ॥ श्रुत्वा तन्माधवः सर्वं तथेत्युक्त्वा तिरोहितः उवास वरुणस्तत्र स्वभागं प्रशशंस ह ॥ क्षेत्रस्य पश्चिमो भा
गः सांगोयं विनिरूपितः अथान्यदपि वक्ष्येयत्न कुरुध्वं समाहिताः ॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाह
त्म्ये सप्तविंशोध्यायः ॥ २७ ॥ सूत उवाच ॥ अथ वायव्यदिग्भागे क्षेत्रे वायोः सुखप्रदं त्रिकोणं कोटितीर्थैश्च सं
मिश्रितजलाशयं ॥ एकरात्रं त्रिरात्रं वा सप्तरात्रमथापि वा यत्र वासेन संसिद्धिः कामानां जायते नृणां १ ना
नापुष्पवनाकीर्णं नानावृक्षलताश्रयं नानाविहंगशब्दाढ्यं नानामुनिकृतास्पदं ॥ वसतां सर्वजंतूनां मंद
शीतलवासितः वायुर्वाति चतुर्दिक्षु कुर्वन्नानंदमव्ययं ॥ कामक्रोधादिजं दुःखं दुःखदं तत्सहसमुद्भवं बाह्य
माभ्यंतरं चैव दुःखं यत्र कदापि न ५ एवं तीर्थवरे तस्मिन्दिव्यरूपधरो मरुत् न्यवसन्माधवं ध्यायन्भक्तिवा ५५
सितचेतसा ६ तत्र यातायदा गंगा तदा वायुश्च सन्मुखः गंगायाः स्तवने तस्मै तत्र गंगाविराभवत् ॥ चा

युरु ॥ गंगे देवि नमस्तेस्तु नमस्त्रिपथगामिनि विष्णुपादसमुत्पन्ने शिवचूडाविराजिते ॥ पवित्रा
णां पवित्रासि मंगलानां च मंगला मोक्षदा सर्वजीवानां महापातकनाशिनि ॥ जन्मजन्मांतरस्थानां महा
पातकभूरुहां त्वां विनान्यं न लोकेस्मिन्छेदनैककुठारिका ॥ निगीर्यं गरमत्युग्रं त्रिविधोयोमयाधिमेथने
नहृल्लशांतये शीर्षे शिरसा त्वं दधार ह ॥ संसारसर्पदष्टानां विषबाधानिवारणे त्वदंभःकणिकापानं परमे
कं रसायनं ॥ स देशः स जनः सा भूः स शैलः पत्तनं च तत् मन्ये पुण्यतरं लोके यत्र त्वं भासि जाह्नवी ॥ भगीर
थोपि धन्योयं धन्यास्य पितरस्तथा यत्स्थेनुचरीव त्वं गंगासमवाहिनि ॥ धन्योहं समवाप्य त्वां तीर्थराजे
कवासिनः यत्त्वं दृष्टिपथं याता दर्शनादघनाशिनि ॥ कृतार्थोहं कृतार्थोहं कृतार्थोहं न संशयः गृहाण
मत्कृतां पूजां पावितोस्मि महाश्रमः ॥ इत्युक्त्वा पूजयद्वायुः प्रणिपातपुरःसरं षोडशोपचारैश्च गंगां गगन
मेखलां १७ दृष्ट्वा तद्भावमालक्ष्य पूजिता जाह्नवी च तं स्वैरैवरान्यथाकामं वक्तुं चेदमब्रवीत् १८ श्रीगंगो
वाच ॥ तव भक्त्या प्रसन्नास्मि पवमान विशेषतः वृणीष्व विविधान्कामान्कामपूरास्म्यहं किल १९ वायुरु
वाच ॥ किं चित्रं तव सामर्थ्ये स्वर्गसोपानपद्धतौ वरेण्यासि सुरादीनां जगत्त्रितयपावनि २० वरस्त्वं दमयं देवि

दुर्लभं दर्शनं तव तन्माघ्राभवत्किं वा वरांतरमतःपरं ॥ अथापि कामये गंगे सान्निध्यं तव सर्वदा इत्यु
अ.शा. क्तो बाढमित्युक्त्वा नोऽस्य चाल ततःपरं ॥ ततो भगीरथो राजा चिंताव्याकुलितेंद्रियः वायुं प्रणम्य साष्टांगमि
५६ दमाह मुनीश्वराः ॥२२॥ भगीरथ उवाच ॥ शरणं त्वां प्रपन्नोऽस्मि शरणागतवत्सल पाहि मां संकटादस्मादं
गादानेन सत्वरं ॥२३॥ कापिलक्रोधदग्धानां पितॄणां मम मुक्तये यत्नेन महता नीता प्रार्थयित्वा वनेऽमया स
सच्चिदानंदरूपेयं गंगानंगारिपूजिता अंतरानंतरं भक्त्या भवता निश्चलीकृता ॥२४॥ एतामाज्ञापयाशु त्वमहं ने
ध्या:१ ष्यामि सागरं मा विक्रियतां वायो प्रहाणेदं यशो मम ॥२५॥ एवमभ्यर्थितो राज्ञा वायुराज्ञां ददौ तदा गंगे गच्छाशु
भद्रं ते पितॄन्राज्ञः समुद्धर ॥२६॥ ततो गंगातिवेगेन भगीरथपुरःसरा रविजासहिता जग्मौ सगरात्मजमार
रात ॥२७॥ तदा दिवायुतीर्थं तद्विख्यातं तीर्थनायके कामकल्पद्रुमवने महादुरितभंजने ॥२८॥ वरुणाश्रममार
ण्यया वद्वायव्यमंडले सशिष्या ऋषयः सप्त कश्यपाद्याः प्रतिष्ठिताः ॥२९॥ वहवः पापिनो जीवा देशादेशांतरागा
ताः यद्वायुस्पर्शनादेव बभूवुर्गतकिल्बिषाः ॥३०॥ तस्मिन्नेवं विधे तीर्थे वायुर्मत्कंठितात्ययः माधवाराधनं ५६
चक्रे मनोवाक्कायसाधनैः ॥३१॥ इत्थं तद्भावमालक्ष्य कृपालुर्माधवः प्रभुः आविर्बभूव तस्याग्रे वह्नरूप

मलौकिकं ॥३२॥ इंदीवरदलश्याममिंदिरायतनं शुभं आकर्णनयनांभोजं द्विभुजं पीतवाससं ॥३३॥ कांच
चीकटकमंजीरमुद्रिकांगदशोभिभिः भासयन्नाश्रमं चापि दधत्सारं मणिं हृदा ॥३४॥ जयंत्या वैजयंत्या च
परीतं सस्मिताननं पार्षदप्रवरैर्जुष्टं गणैश्चिरमितास्मितैः ॥३५॥ दृष्ट्वा ध्यानगतो वायुः स्वरूपं तदलौकिकं
उत्थाय सहसा स्तुत्वा ननाम च मुहुर्मुहुः ॥३६॥ माधवस्तमुत्थाप्य जगादेति वचोऽमृतं तुष्टोऽस्मि तपसा ते त्व
मर्थयाशु मनोगतं ॥३७॥ इत्युक्तः प्रार्थयामास स्वस्थितिं तीर्थनायके स्वाश्रमे संप्रविष्टानामघनाशं च दर्श
नं ॥३८॥ तथेति प्रतिश्रुत्य स्वयमंतर्दधे विभुः ध्यायन्तद्देवतद्रूपं तत्र वायुरुवास ह ॥३९॥ तर्हि स्वय एतस्मि
न्नाश्रमे यात्रिका जनाः गत्वा स्नानादि कुर्वंति ते लभंते निजेप्सितं ॥४०॥ इत्येवं वायुभागोऽयं वर्णितः शौनकादयः वर्ण
यितुं यदन्यात्तत्क्रियतां तीर्थगौरवं ॥४१॥ इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे भगवन्माहात्म्ये वायव्यदिग्भाग
वर्णनं नाम अष्टाविंशोऽध्यायः ॥२८॥ सूत उवाच ॥ अथ कौबेरदिग्भागे कुबेरक्षेत्रमुत्तमं यदासाद्य कुबेरो
पि स्वेष्टमाप च माधवात् ॥१॥ आत्तसंकटनिर्मुक्तः संप्राप्य च धनेशतां क्षेत्रेऽस्मिन्वसत्यसौ स्वाश्रमं मुनिमंडितं
॥२॥ ऋषय ऊचुः ॥ किमर्थं संकटं प्राप्तः कथं मुक्तो बभूव ह एतदाचक्ष्व नः सूत चरितं नरधर्मिणः ॥३॥ सूत उवाच

ऋषयः साधु पृष्टोऽहं कथां परमपावनीं यस्याः श्रवणमात्रेण संबाधान्मुच्यते नरः ॥ पुरा कृतयुगे विप्राः प्र-
जापतिसमप्रभः पुलस्त्यो नाम विप्रर्षिरासीत्सर्वनमस्कृतः ॥ श्रुतिस्मृतिसदाचारविहिताचरणे रतः यो-
अ॰रा॰ गसांख्ये च निष्णातः श्रीतोषणसारषाड्ग्रामी भक्त्या निर्मथिताशेषकषायधिषणः शमी प्रत्याहृतेंद्रिय-
५७ ग्रामो नैर्गुण्ये परिनिष्ठितः सर्वभूतसुहृन्मान्यो महाकारुणिकः कविः हरिभावनया ध्वस्ताखिलका-
मज्वराजरी ८ मेरौ तपस्यतस्तस्य स्वाध्यायनिरतात्मनः समागम्याश्रमपदे देव्यो विघ्नमनो दधुः ९ तस्मिन्
रम्ये वनोद्देशे वसंतगुणभूषिते सुवेषा नर्तनं स्निग्धं गायंत्यः स्वरमंडलं ॥ एवमन्यत्समाचेरुर्मुनिमुद्दि-
श्य तत्पुरः हावभावकटाक्षैश्च स्तनप्रथमदर्शनैः वीणावेणुमृदंगादिवाद्यैः पुण्यशालिभिः मलयानि-
लगंधर्वकामसैन्यैः समावृतः तथापि निर्विकारेऽस्मिन्प्रलयानलसन्निभे मोघतां प्राप्य सर्वास्ता निवृत्ताः शा-
४३ पसात् तेजसा दुःसहेनास्य प्रज्वालधराधराः गतवैराणि भूतानि समजायंत तद्वने ॥ तस्य पुत्रोऽतिते-
जस्वी विश्रवा मुनिपुंगवः तस्य वैश्रवणः पुत्रो बभूवानमः पितुः चरित्रे नियतो धर्मे धर्मो हि परमा गतिः इ- ५७
ति निश्चितमनसा तपोवनमगात्तदा १२ जलाशी मारुताहारो निराहारस्तपस्तपन् अवर्धताद्भुतितस्तो महाते-

जाज्वल्यानलः १७ एवं वर्षसहस्राणि जग्मुस्तस्यैकवर्षवत् तदा तदाश्रमं ब्रह्मा सस्वरोऽभ्येत्य तं ब्रवीत्
१८ ॥ब्रह्मोवाच॥ परितुष्टोऽस्मि ते वत्स कर्मणानेन सुव्रत वरं वरय भद्रं ते वरार्हस्त्वं हि मे यतः १९ अथा-
ब्रवीद्वैश्रवणः पितामहमुपस्थितं भगवन् लोकपालत्वमिच्छे यच्च वित्तरक्षणं २० ब्रह्मा ब्रवीन्मनोवांछितं प्री-
तुष्टेन चेतसा इंद्रादीनां चतुर्थस्त्वं धनेशश्च भवानघ २१ एतच्च पुष्पकं नाम विमानं सूर्यसन्निभं प्रति-
गृह्णीष्व यानार्थं त्रिदशैः समतां व्रज २२ गतेषु ब्रह्मपूर्वेषु देवेष्वथ नभस्तलं धनेशः प्राह पितरं प्रणतो
विनयाद्वचः २३ भगवन् लब्धवानस्मि वरौ कमलयोनितः निवासं तु न मे देवो विदधे स प्रजापतिः २४
तन्मे वद सुनिश्चित्य सर्वोपद्रवनाशनं स्थानं तत्र वसिष्यामि भुंजानः कर्मणः फलं २५ एवमुक्तस्तु पु-
त्रेण विश्रवा मुनिपुंगवः विचार्य निर्भयं स्थानं सुतं वचनमब्रवीत् २६ ॥विश्रवा उवाच॥ लंका नाम पुरी
रम्या निर्मिता विश्वकर्मणा राक्षसानां निवासार्थं यथेंद्रस्यामरावती २७ रमणीयतमा सा हि त्यक्ता वै दू-
यितो रणे रसातलगतैस्सा तु राक्षसैर्विष्णुनार्दितैः तत्र त्वं पुत्र निवस सर्वबाधाविवर्जितः विमान-
वरमारुह्य प्रजाभ्युच्चकितेऽस्तु हि २८ प्रियं वच इति श्रुत्वा ओमित्युक्त्वा पितुः पदे नत्वा पुष्पकमारुह्य लं-

तथे

कामाश्च जगाम ह २ सनत्संश्रितो नराः शरण्यं हारिण्यरमयासह उवास बहुकालं वै भुंजन्भोगाननेकधा ३
प्र.मा. ॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये कौबेरदिग्भागवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ सूत उवाच
५८ तुः सनकाद्यशप्तौ वैकुंठनिलयावुभौ भगवद्द्वारपौ पूर्वं काश्यपेयौ बभूवतुः १ हिरण्यकशिपुर्ज्येष्ठो हिरण्यसु
तस्यानुजः बलवीर्यमदोन्मत्तौ देवतादिभयावहौ २ वाराहेणोद्धरता पूर्वं रसातलगतां महीं हिरण्याक्षो हतो पु
नृहरिणा क्रोडमूर्तिना ३ भक्तसंकटनाशाय नृहरित्वमवाप्य च नखैर्विदारयामास हिरण्यकशिपोरुरः ४ ततः
तौ पुनस्तावुभौ कुंभकर्णरावणौ लंकाधिपौ वनं गत्वा तेपाते दारुणं तपः ५ मानुषान्यभयाभावं तपसा तोषित
वेधसः संप्राप्य दर्पितौ देवैर्युयुधाते तिदारुणौ ६ इंद्राद्या लोकपालाश्च साकं कमलयोनिना तयोश्छंदानुवर्ति
त्वमाचेरुर्जीतसाध्वसाः ७ तदा वैश्रवणेनापि कलहः समजायत सर्वस्वं च हृतं तस्य देवयानं च पुष्पकं ८ राव
राजस्ततो दध्यौ भयप्रचलितेंद्रियः मयाधुना कुत्र गंतव्यमितः प्राणपरिरक्षणे ९ यत्रामुष्माद्भयं न स्याल्लोकपा
लभयावहं तादृशं माधवाधीशं प्रयागं रक्षकं मम १० इत्थमेवं विनिश्चित्य नरधर्मो जसा निशि गुह्यवद्व्रतः ५८
पश्यन्प्राप माधवपत्तनं ११ स्वभागं समवष्टभ्य सर्वभोगपराङ्मुखः माधवाराधने चक्रे जपध्यानार्चनादिभिः

१२ तस्यैवं कुर्वतो ध्यानं नरवत्सरद्विशतं व्यधिः तदग्रे परूपभागग्रे प्रादुरासीद्रमापतिः १३ तत्रापि ध्यानलि
मग्नः सन्हृदि शेषसङ्कल्पाद्ध्यानं तस्य लनमापे देहग्रीन्मरुरःश्रितं १४ उन्मील्य नयने ... तेनासावोक्षितात्र
मे अपश्यद्वरदं देवं माधवं भक्तवत्सलं १५ कृतपादं स्वपर्णेसे प्रसन्नं चतुर्भुजभूषणं शंखचक्रगदापद्मभूषितं
पीतवाससं १६ किरीटिनं मृदुस्मितस्वच्छवदनेक्षणं वनमालाविनीतांगं लसच्छ्रीवत्सकौस्तुभं १७ महाकिरी
टकटकस्फुरन्मकरकुंडलं कांचीमुकुटीयवलयनूपुरांगदभूषितं १८ सोऽसौ समोहने रूपं बिभ्रतं सेव्यविग्रहं
हर्तं नारदनंदाद्यैः पार्षदैः सनकादिभिः १९ ... माधवं ... गंधर्वचारणैः पीयमानमसौंदर्यमार्ग
याकं सहस्रधा २० रूपं ... भावः नमामि ... माधवेश्वर २१ तर्किं चन्नो
रु दीरयितुं शोकमोहयामुदा ... राकुलः २२ तं तथावनतं भक्तं ... माधवं
नं चिरं ततः सर्वभूतानां ... तमाधवः २३ ... भागसंसिद्धतपसा भवान्
ह यत्कुर्यां मत्परया मयि भावं परं गतः २४ प्रीतोऽहं ते लकानां सर्वकामवरेश्वरः वरयस्व वरान्दिव्याननुत्तिष्ठो
त्तिष्ठ सत्वरं २५ एवं भगवता दिष्टो वरान्वरदमौलिना तथापि कांतमसौ नचचालार्थतत्ववित् २६ माध

वक्षस्यभिन्नेत्यरव्यं गांकितपाणिना परिरेभेमुपाकृष्य प्रीतः प्रणतवत्सलः २७ उचे च सदयं नेत्रे तदीये पा
प्र·श· णिना मृजन् ग्रवेमि निजभक्तं त्वामादावेवालकापते २८ एवमुक्तो भगवता कुवेरो हर्षपूरितः बद्धांजलिरु
५९ वाचा प्रेमाधवस्य जगत्पतेः २९ कुवेर उवाच नानाकामा जनाः सर्वे भजंति त्वां तदिच्छवः नामरूपधर्मसंयु
क्तं सगुणं गुणभेदतः ३० केचित्तु ज्ञानेन योगेन भक्त्या केचन कर्मणा यजंतो नेकधा लोके यजंति त्वामसं
शयं ३१ यथा त्रिरथवा नद्यः पर्जन्याप्रसिता विभो विशंति सर्वतः सिंधुमधा नरास्तं तथाखिलाः ३२ भगवन्
जीवलोकोयं त्वो [illegible] मायया [illegible] कर्मयंत्रितः ३३ अहं चात्मात्मजागारदारार्थ
स्वजनादिषु भ्रमामि स्वप्नकल्पेषु मूढः सत्यधिया विभो [illegible] कामकर्महतेमनः रोद्धुं
प्रमाथिभिः स्वात्मैर्ह्रियमाणमितस्ततः ३५ तमोपगामभिलेर्भवत्तेज्ञानभास्वतः हृषीकेश नमस्तुभ्यं प्रपन्नं
पाहि मां प्रभो ३६ त्वत्पादकमलस्थीमानः देवे वित्तत्वरप्रविते [illegible] जगदीश तथा वर ३७
किं चात्र ये समायांतो कैनैवेश गतागमाः श्रीमता भोः चनीयास्ते पापिनो प्यं गतं संसृते ३८ त्वयात्र यमुंवरे ५९
देवताः त्वत्किमपि कामये [illegible] त्वां [illegible] मदीयाश्रममंडले ३९ श्रीसूत उवाच राजराजवचः श्रु

त्वा तथेत्युक्त्वाथ माधवः जगाम सपरीवारो वटकुनिकटस्थितिं ४० माधवे तर्हिते विप्राः कुवेरः प्राप्
त्वदादृतः तेनैव ध्यानयोगेन प्राप माधवरूपतां ४१ तदारभ्याश्रमोयं वै कुवेराश्रम ईरितः यत्र संवसतां
नृणां भयं नैव भवेध्रुवं ४२ यात्रिकाये समायाता कौवेरं तीर्थमाश्रिताः सर्वपापविनिर्मुक्ता धनिनः स्युः
पुनः पुनः ४३ एवमुक्तस्त्रिभागो वर्णितो वो मुनीश्वराः भागांतरमथो वक्ष्ये श्रूयतामवधानतः ४४ इति श्री
पद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये त्रिंशत्तमोध्यायः ३० सूत उवाच अथेशानीदिशं चभूमिः प्रयागस्योपवर्ण्य
ते यस्याः संश्रयमात्रेण बहवः सिद्धिमागताः १ ईशानः सर्वदेवानामीश्वरः सर्वसंपदां यामधुवास संस्तुः
शंकरो लोकशंकरः २ तत्राश्रमपदं तस्य राजते गिरिजापतेः अतिनंदनमानंदमतिवैचरयं शिवं ३ यत्रा
धिवसतां पुंसामानंदप्रसरः परः सर्वदोपहृस्तसद्यो निर्वाणपदवीमपि ४ कृतावसथएतस्मिन्गरित्
ज्ञाद्रिमंडनं तोषयामास गिरिशो जपयज्ञेन माधवं ५ एवमाचरतो तीते सदमेवुदिनेष्वय वैष्णवस्याग्रि
रीशस्य पुरः प्रादुरभूद्धरिः ६ स्निग्धप्रावृड्घनश्यामः सर्वसौंदर्यसंग्रहः कुटिलालकसंवीतसुजातरुचिरा
ननः ७ चार्वायतचतुर्बाहुः शंखचक्रगदांबुजः शोणपद्मपलाशाक्षः सुद्विजः सुभ्रुनासिकः ८ समक

प्र·श्री रांघ्रिजंघोरुनिम्नजानुः सुदर्शनः लसत्पंकजकिंजल्कदुकूलो मृष्टकुंडलः ९ तदासेचनकं रूपं दृष्ट्वा
६० थानीललोहितः प्रणम्यानिलयं देवं माधवं वरदं गुरुं १० ॥ शंकर उवाच ॥ ज्ञातोसि भो माधव दिव्यमूर्ते स
रासुरैरीडित सर्वशक्ते विश्वस्वरूपोसि तत एव विश्वे विश्वात्मकं त्वां प्रणमंति संतः ११ पातालपद्मलवि
राजमानं सप्ततलाद्यापरभागमाद्यं महातलाभूषितवल्गुगुल्फं तलातलाजंघमजं नतोस्मि १२ सुतला
त्मकग्रथितजानुमव्ययं वितलातलोरुयुगलं जगद्गुरुं अवनीतलोरुजघनं रमेश्वरं सुरवर्त्मनाभिमम
यं नतोस्म्यहं १३ स्वरुरस्थलभासितं तमीडे महस्सुग्रीवमहं जनाननं सुतपोरुललाटमद्भुतं तं शरणं या
मि च सत्यमस्तकं १४ इंद्रादयः क्रतुभुजो हरिबाहवस्ते कर्णौ दिशः श्रवणमिंद्रियमश्विशब्दः नासाविले
ति रुचिरे तव चाश्विनेयौ गंधस्तथेंद्रियमहो भुवनं मनिरुद्धः १५ चक्षुर्हि यं द्यौः सविता च चक्षुरेहस्त्वियामेत
व पद्ममाला भ्रुवौ तवेरिंच्यपदं तथा पक्ष्मालूरसस्तारसनाक्षसर्वः १६ त्वं कुंडरंध्रं सकलाश्च वेदाः दंष्ट्रांत
कः स्नेहलवाश्च दंताः माया त्रिवर्णो हसितं तवेश स्तनं तमश्चिह्नुकवितः पयोसः १७ लोभश्चपेते सुधरो ६०
त्तरोष्ठो धर्मस्तनः पृष्ठमधर्ममार्गः प्रजापतिर्मेढ्रमथांडयुग्मं मित्रौ च कुक्षीजलराशयस्ते १८ भूधरास्तेस्थि

सरितस्तव नाड्योभूरुहाः स्वतनुरुहाः श्वसितं तु मारुतः सकलजीवसंस्थितिः कर्म ते गतिरहो वयः परं १९
धाराधरास्तव कचा वसनं तु संध्या चंद्रो मनस्तव हृदयं भगवन्प्रधानं चित्तं महच्छिवदहं करणं [illegible] ऐवोहं
युक्त्वा शिरस्त्वरक्तं मृगा नखास्ते २० पतत्रिणः शिल्पमनंतवीर्यं बुद्धिर्मनुर्नीवसतिः स्त्रियाते गंधर्वविद
्याधरचारणाद्यः स्वरः स्मृतिर्वीर्यमनंत विद्विषः २१ वयांसि रेतांस्यसुरर्षभः स्मृतिः स्वनन्यलभ्याकमला
च वक्षः विश्वाननं त्वत्रभुजं विभूतं सूद्रादिपादं भगवंतमीडे २२ निरस्तमनिरस्तं वाभूतं भव्यं भवच्च यत् न
त्वि विश्वात्मके सर्वं भाति न व्यतिरेकतः २३ प्रयागमंडनं देवं माधवं वरदं विभुं शरणं त्वां प्रपन्नोस्मि पाहि मां
परमेश्वर २४ ॥ सूत उवाच ॥ स्तुत्वैवं दर्शनाह्लादनिर्वृतात्मेंद्रियाशयः हरो रोमांचपूर्णो हो जोबानासमहे
श्वरः २५ एवं स्तुतः स भगवाननादिदेवः स तोषातिः परिवृत्य प्रसन्नात्मा प्रहसंस्तमभाषत २६ ॥ श्रीमाधव उ
वाच ॥ परितुष्टोस्मि ते देव जपयज्ञेन धूर्जटे वरं वृणीष्व मे कामममोघं दर्शनं मम २७ त्वयि मय्यत्र नाभोच
भिदा प्रोक्तावपि च वदाते ये ते पातकिनः सत्यं मन्ये निरयवासिनः २८ अहं त्वं त्वमहं धाता त्वमहं चेति धीर्ध्रुवः
पुरणे तेस्सकलान्कामानविनेत्र तवेलुकिंपुनः २९ ॥ सूत उवाच ॥ प्रसन्नं माधवं वीक्ष्य कृतकृत्यः सतीपतिः

BHAU DAJI

बद्धांजलिपुटः प्रीत्या प्रावोचन्माधवं प्रभुं ३० ॥शिव उवाच॥ कं वृणोम्यनुपरं भूमन्वरं त्वद्दर्शनात् वरेणैताव
प्र॰प्रा॰ तालं मे यद्भवान्समदृश्यत ३१ कृत्वा ब्रह्मादयो यस्य श्रीमत्पादाब्जदर्शनं कृतकृत्याः प्रजायंते स भवान्मे दृशो गोच
६१ रः ३२ वरमेकं वृणे यापि पूर्णोत्कामाभिवर्षणात् त्वत्पदाब्जेषु तौ भक्तिं त्वत्परेषु च नित्यशः अथापि कामये न्यच्च
परोपकरणे प्रभो मदावासे तवावासो विरतं स्याद्दयानिधे ३४ यात्रार्थमागतामर्त्यामत्पदं यांति ये स कृत भवतामो
चनीयास्ते पापराशिकृतोपि हि ३५ अनेकफलदा भूयादियमीशानभूमिका धर्मकर्मकृतां पुंसां त्वत्प्रसादेन माध
व ३६ रुद्राध्यायस्य पाठेन मत्यं चार्णजपेन च शतेन लभते सांगवेदपारायणे फलं ३७ स्नानं दानं जपं पाठं तपो
होमं मदर्चनं यत्किंचित्काहतं कुर्वन्त्वके साप्येव सतां नरः ३८ ॥सूत उवाच॥ तथेत्योमिति संप्रत्यचंद्रमौलेर्वचक
तः माधवो तर्द्धे सद्यः पूरयित्वा मनोरथं ३९ गंगाधरोपि तत्रैवोषित्वा कैलासपर्वतं हैमवत्या सह प्राप्तो नूरयन्
न्कामनमर्षिनां ४० तदादि पञ्चयस्त्वच यत्किंचित्कालकृतं नराः भक्तिमंतः करिष्यंति तन्मेषामक्षयं भवेत् ४१ यमूमिसे
वनेनाशु दिवोदासो महीपतिः वाराणस्याधिपत्यं वै गतेपुनरवाप्नवान् ४२ एवमिंद्रादयो सर्वे लोकपालाश्च या ६१
दिशां स्वं स्वं लोकं परित्यज्य स्थिता स्मिंस्तीर्थनायके ४३ तस्य माहात्म्य कथने तीर्थराजस्य कः प्रभुः तथाप्युक्तं मयाव

प्रीत्या किमन्यत्कथयामि वः ४४ ॥इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे प्रयागमाहात्म्ये प्रयागेशागमनवर्ण
नं नाम एकत्रिंशोध्यायः ॥३१॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सूत गुणाधार सर्वलोकोपकारक तीर्थराजकथापानैर्भ
वता पाविता वयं १ भूयः श्रावय माहात्म्यं तीर्थराजस्य विस्तृतं यच्छ्रुत्वा कीर्तनदर्शादेर्यत्फलं लभ्यते नरैः २ दुरात्म
नां दरिद्राणां तीर्थराजस्पर्शने निवासस्नानपानादि घटेतत्सर्वतः कथं ३ अतः प्रयागमाहात्म्यं स्मरणादिफला
न्वितं वक्तुमर्हसि सर्वज्ञ सर्वेषामुपकारकं ४ ॥सूत उवाच॥ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं सर्वजंतवो धर्मिणां
सुलभं विप्रा दुर्लभं पापकर्मिणां ५ वटमूले ति विख्यातं सर्वदेवर्षिसंमते यत्रैव ब्रह्मदेवेन क्रतूनां दशकेन च ६
यत्र यागा इति प्रोक्तं ब्राह्मणैः श्रेयसत्तमं त्रिषु लोकेषु विख्यातं सर्वपापप्रणाशनं ७ यत्रैवैकार्णवे शेते मध्ये साव
र जंगमे सर्वव्यजलसंपूर्णे वटे बालवपुर्हरिः ८ तदा ह्यत्र वटस्तत्र पंचयोजनविस्तृतः सुवर्णेपविताः स्वादुफला
द्यैरलंकृतः ९ तत्पर्णपुटके बालं स्वपंतं दितिजादयः बद्धांजलिपुटाः सर्वे कुर्वंति जगदीश्वरं १० तदाधा
रेण तत्रैव तत्काले ककुदाकृति विराजते मुनिश्रेष्ठा जगदाधारधारणात् ११ ब्रह्माद्या देवताः सर्वे कृष्ण योमन
वस्तथा इंद्राद्या लोकपालाश्च यक्षगंधर्वकिन्नराः १२ भृगुरत्रिप्रमुखाश्चान्ये पितृणां च गणास्तथा देवपत्न्य

ष्सरोनागा घृताच्याद्याःसुरस्त्रियः १३ सरितःसागराःशैलास्तीर्थानिजलदानदाः स्वस्वरूपेणतेसर्वेप्रयागंयांतिनि
प्र·पु· त्यते १४ त्रिशूलाग्रेसमाधाय शिवोप्यानंदकाननं तिष्ठतेतांडवंकुर्वन्माधवाग्रेविशेषतः १५ विराजतेपरंयत्र
६२ गंगायमुनसंगमः सरस्वत्यासमायुक्तःसुरासुरसुपूजितः १६ श्रवणात्तीर्थराजस्यनामसंकीर्तनादपि मृत्तिका
लंभनाद्वापिनरःपापात्प्रमुच्यते १७ यथासर्वेषुदेवेषुविष्णुःश्रेष्ठत्वमर्हति तथासर्वेषुतीर्थेषुप्रयागःश्रेष्ठ
उच्यते १८ तीर्थराजंसमासाद्यनचान्यत्किंचिदिच्छति कोहिदेवत्वमासाद्यमानुषत्वंचिकीर्षति १९ ब्रह्मापिसम
रतेनित्यंप्रयागंतीर्थनायकं तस्मात्तुभूतविभवःसत्यलोकाश्रितःसदा २० नैमिषंपुष्करंचैवगोतीर्थंसिंधुसा
गरं गयांचधेनुकंचापिगंगासागरसंगमः २१ येचान्येबहवस्तीर्थायेचपुण्याःशिलोच्चयाः दशतीर्थसहस्रा
णित्रिंशत्कोट्यस्तथापराः २२ भूपातालककुब्व्योमगताःसर्वेधिकारिणः प्रयागेसंस्थितानित्यमेवमाहुर्म
नीषिणः २२ प्रयागमंडलगतायावंतःसिकताकणाः तावत्तीर्थानिसेवंतेलिंगदेहेनमाधवं २४ लिंगमूर्त
यस्तेतेप्रार्थयंतीप्सितं प्रभुं कदामुक्तिमुपेष्यामस्तीर्थराजतवाज्ञया २५ दिविभुव्यंतरिक्षेचपातालअविवरेषुच ६२
तीर्थानिव्रतदानानितपोयज्ञफलानिच २६ संतिश्रेयःसाधनानियानिसर्वाणिसर्वदा प्रयागगुणलेशानांक

लांनार्हंतिषोडशीं २७ अन्यतीर्थसमानेयःप्रयागंमनुतेनरः रौरवादिषुघोरेषुपतत्येवनसंशयः २८ अ
न्यक्षेत्रकृतंपापंतत्क्षणादेवसंक्षताः प्रयागेविलयंयातिपापंतत्रकृतंविना २९ पुरात्रैवमहायज्ञान्विधायस
ष्टिकाम्यया कृत्वाप्राप्यचसामर्थ्यंससृजेसकलाःप्रजाः ३० सत्वोनारायणोप्यत्रपत्नीमिच्छन्मनोरमां लेभेवि
रंतेलक्ष्मींसिंधोःपीयूषमंथने ३१ शिवोप्यत्रावसद्देवेकामयानोरिपुक्षयं मासार्धमेकपंथासौत्रिपुरेशाम
पातयत् ३२ गर्वेणेंद्रस्यशापेनशीघ्रंस्वर्गच्युतोवशी वर्षांतत्कामुकासक्तौस्वर्गंप्रापततोचिरात् ३३ प्रयागे
नहुषोराजपुत्रमिच्छन्स्थितास्तिते स्नात्वाययातिमचिराल्लेभेवंशप्रवर्तकं ३४ धनकामःपुरेंद्रोपिस्नात्वात्रैव
द्विजोत्तमाः सर्वद्रव्याधिपस्यापिधनदस्याधिपोभवत् ३५ शारदामयुतंपूर्वमनाहारौतपस्विनौ नरनारा
यणौसमभ्यस्यकृतुधर्मसंग्रहं ३६ भरद्वाजोपिनिवसन्प्रयागेस्नानपूर्वकं षड्भूत्वाप्यपारीनांसव्रतोमाध
वाज्ञया ३७ अस्मिन्देशेपुराविप्राःदेवसेवकपरोहितौ योगस्यपरमांसिद्धिंलेभिरेसनकादयः ३८ दीर्घा
युषोधनाढ्याश्चविद्यावंतस्तपस्विनः राजानःपुत्रवंतश्चमुक्ताश्चबहवोभवन् ३९ अतिचिंतामणिंजातिक
ल्पवृक्षमपुंनरः अतिकामदुघंप्राप्यकंकामेनाधिगच्छति ४० पंचयोजनविस्तीर्णेप्रयागस्यतुमंडले प्रवि

स्थं

ष्टं वाजपेयाश्वमेधं पदे पदे ४१ आप्रयागं प्रतिष्ठानाद्यावत्पुरोवासुकेर्ह्रदात् । कंबलाश्वतरौ नागौ नागश्च
प्र॰मा॰ बहुमूलकः ४२ एतत्प्रजापतेः क्षेत्रं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं यत्राप्लुता नरास्तेजसा मृत्युरवाप्तिना ४३ अवि
६२ मुक्तेर्विमुच्यंते नारकस्था नजन्मना विनाज्ञानं प्रयागोऽस्मिन्मुच्यंते सर्वजंतवः ४४ धर्मार्थकाममोक्षाणां क
रंडोयं विराजते अत एवाखिलैर्जुष्टो महीमंडलमंडनः ४५ तीर्थराजस्य माहात्म्यं ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः जा
नंति तत्त्वतो नैव शेषव्याससमुकुंडजाः ४६ स्वयमेवाखिलश्रेष्ठस्ततो ह्यपवराखितः कालिंद्या गंगया वाण्या
यथोत्तरसमन्वितः ४७ इंद्रादिदेवतानुष्ठो धर्मकामार्थमुक्तिदः तीर्थश्रेणीमणिर्ख्यातः किं चित्रं तस्य वैभवे
४८ तीर्थराजं परित्यज्य यो न्यस्मात्काममिच्छति भारतारे महावर्षे न काचं प्राप्नुयात्स्फुरं ४९ सितासिते सर
के येय त्रासा तेस्मु दुर्लभे तत्राप्लुता नो जंतवो तं कैवल्यं कोत्र संशयः ५० क्षेत्रं प्रजापतेः पुण्यं सर्वेषामेव दुर्लभं प्र
प्राप्यते पुण्यसंभारैर्नान्यथा पार्थसारथिभिः ५१ यत्र त्वनेके पुनरापाताः न प्रयागाद्दिवर्षणां श्रीमाधवं हृषेणावैकुं
ठं नयते हरिः ५२ दिग्गगनार्थांश्च यांति तीर्थराजानिलानपि तेषां नःपावयिष्यंति किं कुर्मः पंगवो वयं ५३ अश्व ६२
मेधादियज्ञाश्च प्रयागस्य रजः पुनः ब्रह्मणा तुलितं पूर्वं न तेतदजसा समाः ५४ ब्रह्महत्यादिपापानि ताव

द्गर्जंति देहिषु यावन्न स्नाति नो जंतुः प्रयागे पापहारिणि ५५ वैकुंठे न तथा हृष्टो वसते माधवः प्रभुः प्र
लहस्त तीर्थराजे सो यथा स्तो स्वपरूपे ५६ न माधवसमो देवो न च गंगासमा नदी न तीर्थराजसदृशं तीर्थ
मस्ति जगत्त्रये ५७ इत्थं श्री तीर्थराजस्य महिमा वर्णितो मया गुरुप्रसादाज्ज्ञानेन विपरीतोपकृतये मलाः ५८
॥ इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे प्रयागमाहात्म्ये सूतशौनकसंवादांतर्गतशेषसनत्कुमारसंवादे द्वा
त्रिंशोध्यायः ॥ ३२ ॥ सूत उवाच ॥ अथोवाच पुनः शेषः सनकादीन्मुनीश्वरान् शृण्वंतु तीर्थराजस्य नाम
स्मरणजं फलं १ बहु चाल्पतरं वापि दूरस्थस्य च पातकं प्रयागं स्मरमाणस्य सर्वमायाति संक्षयं २ प्रयागं
स्मरमाणस्य प्राणाः परिताजेत ब्रह्मलोकमवाप्नोति वदंति ऋषिपुंगवाः ३ तीर्थानि तीर्थराजस्य ना
मस्मरणमात्रतः प्रभवंति विशोषेण स्नागतस्यानिवारणे ४ ब्रह्मा पि स्मरते नित्यं सत्यलोकाश्रितोपि स
न् प्रयागराजं विस्वसंवि वो प्यानंदकानने ५ किं च सर्वेषु तीर्थेषु समस्तं स तीर्थनायकः तस्मात्सर्वाणि ती
र्थानि प्रयागे तीर्थनायके ६ सामंतस्तवनं तेषु पुरतश्चक्रवर्तिनः तथान्यतीर्थस्तवनं पुरस्तात्तीर्थराज
मणेः ७ तस्मात्सर्वेषु तीर्थेषु तीर्थराजाय ते नमः इत्युक्त्वा प्रणमेत्पश्चात्स्नानादिकाः क्रियाः ८ ततः

कुर्या२

स्नानफलं समवाप्नोति श्रुतिचोदितं तस्मात्सर्वत्र कर्तव्यं तीर्थं यत्र जलाशये ९ भस्मादिमज्जने गेहे भांड
प्र॰मा॰ स्थाने विशेषतः कुर्वीत मतिमान्भक्त्या नामोच्चारं मुनीश्वराः १० मल्लागतानि पापानि बहुजन्मार्जितान्यपि
६४ प्रयागनामस्मरणात्क्षीयंते तानि कृत्स्नशः ११ त्रिकालं कुर्वतः पुंसो नामस्मरणमन्वहं भक्त्या शरीरेनो जातु
जायते पापसंभवः १२ दृष्टप्रत्यक्षं प्रयागोभयः पुण्यैर्मोदद्विगुणादिभिः प्रयागमितितन्नाम कृतं हरिहरादिभिः
१३ नित्यानैमित्तिकाः काम्या यागा येषां समंत्रवै प्रकृष्टत्वात्प्रयागोसौ प्राधान्याद्राजराडिव तत् १४ ए
तस्मात्सर्वतीर्थानि राजसेवकवत्सदा पापारीकाणायेयुर्यत्तीर्थराजस्ततः स्मृतः १५ सार्धत्रिकोटिती
र्थानां त्रिविष्टपनिवासिनां राजा वारा तस्मान्नत्वा तीर्थराज इति स्मृतः १६ तस्मात्स्नाने च दाने च जपहोमार्च
नादिषु तपोव्रतादिकालेषु तीर्थराजं स्मरेन्नरः १७ देशकालक्रियाभक्तिमंत्रतंत्रविधानादिभिः विगुणं स
गुणं कर्म जायते मुख्यकीर्तनात् १८ यस्त्वेतं जपतो नाम तीर्थराजेति निश्चितं फलं प्रयागवासस्य संभो
भक्तिमतो भवेत् १९ प्रयागमध्ये शरीरं येषां सुखेन वसतिनित्यशः ब्रह्मादिदेवतास्तेषां सिद्धा मुक्तवनिश्चितं २० प्र ६४
यागं ये स्मरंति मनसा वचसा च वा तथैव भागिनस्तेपि भवंत्यत्र न संशयः २१ संक्षिप्य ममताजालं प्रयागं

योभिगच्छति श्रीमाधवदयातस्मिन्परिपूर्णोस्ति सत्यहो २२ प्रयागगमने विघ्नं यः करोति नराधमः दत्तेस्य
हन्तं तस्मै स्वयं तत्पापभागसौ २३ प्रयागगमने ये वै पुण्यात्सदनुमन्वते नोदयंति च ये तेपि भवेयुः पापभागि
नः २४ स्नानसंभवे स्नातं बंधुस्वदेवान् जीवितं ब्राह्मणं बाधते यात्रार्थे प्रवयंति ये २५ यात्राफलं भवेत्तेषां
कलाहीनं मुनीश्वराः न तु गंतुकृतानेकशरीरस्थकृतोद्भवं २६ जन्मांतरे प्रयागे तु कृतो यः पापसंचयः स तदा
नाशनायस्य जायते कः शरीरगः २७ प्रयागमुद्यतस्येह गंतुं सुकृतयोगतः स्नात्वा यंचेपतेंगेसौ तत्क्षणातरिति
यथा २८ प्रयागगमने श्रेष्ठं नराणां पुण्यकर्मणां सर्वपापविनाशाय फलेनानाशकं भवेत् २९ प्रयागाभिमुखे
भूत्वा पदमेकमपि द्विजाः प्रयाति संस्मरन्नेतं सर्वपापैः प्रमुच्यते ३० गृहीत्वा वापिकां दीनां धकपणानपि मा
र्गे संरक्षणं कुर्वन्प्रयागं प्रापयेन्नरः ३१ कर्मणा मनसा वाचा संभवेद्यदनंततः हितं तस्मा तस्य पुण्यमनं
तकं ३२ ब्रह्महत्यादिपापानि नानाजन्मकृतान्यपि दर्शनादेव गच्छंति तीर्थराजस्य तत्क्षणात् ३३ महेण प्रबुद्धे
प्रयागे दृष्टिगोचरे पलायंते महापापा ध्वांतः सूर्योदये यथा ३४ तीर्थसिंहावलोकेन जरित्वपूर्णगात्परं
पलायंते मृगेंद्रस्य लोके वनमृगा यथा ३५ दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा तु तत्तीर्थं प्रयागं परमं पदं मुच्यते सर्वपापेभ्यः शाश्वं

प्र॰श्री कद्वरारूणो ३६ तीर्थराजप्रयागस्य दर्शनं भुवि दुर्लभं किंपुनः स्नानपानानां फलं जानंति ये बुधाः
६५ ३७ न ते जीवंति लोकेस्मिन् जीवंतोपि मुनीश्वराः ये प्रयागं न संप्राप्तास्त्रिषु लोकेषु वंचिताः ३८ न तेषां श्री
वनं सार्थं तपोविद्याधनान्वितं स्वजन्मन्येकदा येषां प्रयागो नहि गोचरः ३९ प्रायश्चित्तं न पश्यंति येषां
न्यापे बहुश्रुताः प्रयागे हि पश्यंयाने नश्येत्तदपि निश्चितं ४० मंडले च प्रयागे च वेणीक्षेत्रे च गाकृतः आ
यते पुरुषस्येह पापहानिर्विशेषतः ४१ पंचकुंडानि तिष्ठंति यक्षेषां मध्ये तु जाह्नवी वह[illegible] कंजयासार्द्धं स त्यप
रस्वत्या च संगता ४२ तत्र ये दैवतः प्राप्ताः प्रयागे माधवप्रिये ते वैकुंठे गतानूनं न विकुंठचतुर्गुणे ४३
॥इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे प्रयागमाहात्म्ये त्रयस्त्रिंशोध्यायः॥ ३३ ॥ सूत उवाच॥ अथ वेणीप्रव
क्ष्यामि सगुणागुणरूपिणी यस्या दर्शनमात्रेण पूतो भवति पातकी १ धनुर्विंशति विस्तीर्णः सितनीलां
बुसंगमः तां तु वेणीं विजानीयात् त्रिंडब्रह्मांडचारिणी २ वेणीप्रमाणमुदितं ब्रह्मणा पूर्वमेव तु शेषस्य
च मुखात् ज्ञात्वा सा वेणी त्रिविधा स्मृता ३ आद्यास्य बरसंलग्ना मूलवेणी प्रकीर्तिता मध्यवेणी द्वयोर्धा ६५
राप्रांत्या सोमेश्वरावधि ४ अतस्त्रिवेणी विख्याता तासां वेणीं भुवनत्रये तत्राप्लुता दिवं यांति मृता मुक्तास्तु सं

शयः ५ सितासिते सरिच्छ्रेष्ठे संगते यत्र दुर्लभे तत्राप्लुता दिवं यांति मृताधीराश्नुतेऽमृतं ६ यत्र गंगा च
यमुना यत्र प्राची सरस्वती यत्र सोमेश्वरो देवस्तत्र मामभृतं कृधि ७ श्रुतिस्मृतिपुराणेषु वर्णितैवं त्रि
वेणिका ज्ञात्वैवं वेणिकारूपं ज्ञाततत्त्वो भवेन्नरः ८ एतत्स्थानं तु जीवानां जीवनं सुखसंपदां मिसतांश्चा
नयोगानां ध्यायिनां मोक्षकांक्षिणां ९ व्रतानां जपयज्ञानां कामानां सदनं महत् त्रिवेणीसदृशं स्थानं नास्ति
ब्रह्मांडमंडपे १० कामप्रदानि तीर्थानि त्रैलोक्ये यानि कानि च तानि सर्वाणि [illegible] गंगायमुनसंगमे ११
ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म परब्रह्माभिधायकं तदेव वेणी विज्ञेया न पृथग्भावमाचरेत् १२ अकारः शारदा प्रोक्ता
प्रद्युम्नस्तत्र देवता उकारो यमुना प्रोक्ता निरुद्धो जलात्मकः १३ मकारो जाह्नवी गंगा तत्र संकर्षणो ह
रिः एवं त्रिवेणी विख्याता वेदबीजं निरूपिता १४ वेदमाता तु सा विश्री त्रिपदा च [illegible] मोवे
त्रिवेण्यां यत्र संगमः १५ क्षेत्राणां परमं क्षेत्रं तीर्थानां तीर्थमुत्तमं गंगायमुनयोर्मध्ये [illegible] १६
सितासितोदके तीर्थे ब्रह्माद्याः सर्वदेवताः मुनयो मनवश्चैव वसंति मोक्षकांक्षिणः १७ पाशिध[illegible] सरस्वा
णि रहंति सुरनिम्नगां यमुनां रहति सदा सवितासुतवाहनः १८ प्रयागं तु विशेषेण स्वयं रहति वासवः मं

डलेरंहृति हरिदेवतैः सह संगता: १९ तं वटं रहति स दा स्थूलपाणि र्महेश्वरः स्थाने रहंति वेदैः सर्वपा
प्र·शा· पहं शुभं २० यकृत्सकरको द्भूता विष्णुपादाब्जसंगता भगीरथतपः सिद्धिः शिवमौलि कृतालया २१ मा
६६ नाजनपरा स्वर्गे वनानि गिरिभूमिका: तीर्थानि कुर्वती पापानपापान् स्पर्शमात्रतः २२ स्वर्गमोक्षप्रदा हि
षा महापातकभेदजं एकाकलौ विशेषेण शक्ता पातकमोचने २३ तत्त्वातिसुखसेव्या [illegible] कापि
दयानिधिः सा गाताय त्रसंहृष्टा देवब्रह्मस्वरूपिणी २४ अलाचलसमुत्तमा मार्तंडतनया मला [illegible]
संकुलानापाताती तीव्रवेगाय महसा २५ सर्वद्वीपसमुद्रांश्च भित्वा तत्र तयांकृता कलिंदकृत विख्याति: [illegible]
[illegible]यिताव्रत २६ पितृदेवर्षिती र्थैः कुलद्वयनिषेविता महामरकतश्यामा नरीनाथ [illegible] नरी २७
दृष्टमात्राखिला यौघा नागार्यंत्व मलोदका स्नानमात्रेण ददती विकर्तनसलोकतां २८ गृहीतदीक्षा [illegible]
नामघौघशमनाधरे सकलानि रयां कृत्यान् कुर्वती भारती यया २९ यमुनैवं विधा यत्र वर्तते खिल ६६
दुर्लभा अनयोः पुण्यनद्योश्च संगमः सुरदुर्लभः ३० परस्तत्पापवर्षंती मध्यमा वै सरीतिच मादव
र्णा लिकादेवी ब्रह्मपुत्री सरस्वती ३१ महितं तीर्थराजस्य प्रस्तोत्रं कलितमानसा कार्यांतरमिषेणैव सो ब्रह्म

लोकाद्वा तरत ३२ पाशांकुशधरा देवी वीणापुस्तकधारिणी हारिणी सर्वमनसां नेत्रयानंदकारिणी ३३
बंधूककुसुमप्रख्या [illegible] भरणभूषिता कच्छपी वादने दत्ता [illegible] मंडले ३४ देवकार्यं समासाद्य निर
गामिषि कन्यका [illegible] ३५ श्रुत्वा [illegible] देवी गृहीत्वार्घ्यादिसाक्षि
यां [illegible] ३६ [illegible] गृहीत्वा पाणिना पा
णीं मंजुलं वाक्यमूचतुः ३७ ॥श्रीगंगायमुने ऊचतुः॥ तवागमनं [illegible] ममार
[illegible] तीर्थराजतः ३८ नेदृशं वसति [illegible] तीर्थराजमहत्ति
श ३९ [illegible] दुर्लभः [illegible] ४० त्रिवेणीति च
विख्याति: सकलत्र भविष्यति [illegible] ४१ [illegible] कर्तरी पुण्यशोभना
पति [illegible] ४२ इतः प्रभृति [illegible] पतिव्रताः [illegible]
[illegible] ४३ सौभाग्यपुत्रपौत्रायुर्धनधान्यसमाकुलाः भोगान् भुक्त्वेह [illegible]
पतिभिः सह ४४ [illegible] मुक्तिः करगता तेषां [illegible] ४५ तद्भव

तपात्रसंक्षेपे यं गुरुत्वयानैसमागमे अन्यत्र दुर्लभं नित्यमत्र माधवदर्शनं ४६॥ सूत उवाच॥ गंगया रविपुत्र्या च
प्र·श· प्रार्थिते वं सरस्वती गुप्ता वा सतयोर्मध्ये कीलरूपा मुनीश्वराः ४७ ततस्त्रिवेणी विख्याता क्षितिस्थले संगमादपि
६७ माहात्म्यमुदितं तस्या वदिष्यामि च विस्तृतं ४८॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये पातालखंडे वेणीवर्ण
नेनाम चतुस्त्रिंशोध्यायः॥ ३४॥ सूत उवाच॥ एवं शौनकवचः श्रुत्वा प्रहृष्टा ब्रह्मनंदनाः त्रिवेणीवर्णनं भूयः श्रो
तुकामास्तमब्रुवन् १॥ सनकादय ऊचुः॥ मनः प्रशांतं नः सौतं श्रुत्वा माहात्म्यमुत्तमं तथापि जायते तृष्णा पु
नर्दीर्घायतहृद २ एकवारं द्विवारं वा त्रिवारं श्रवणेन वै इदं तेत्रं हरिर्य चेतस्मा नेयतो हि निष्फलः ३ अस्य तेज
स्य कथा शक्तिः सर्वात्म्यता निरूपिता त्रिवेणी नाम विख्याता तेत्रबीजमयी त्वया ४ भूयो वर्णय तां स्वामिन् शेषाः
शेषविशारदा मतो तद्गुणश्रवणे स्माकं लालसा बहु जायते ५॥ श्रीशौनक उवाच॥ मंत्राणां जीवनं बीजं तीर्थानां जी
वनं यथा तथा त्रिवेणी तीर्थानां जीवनं वीर्यवर्धनं ६ ज्ञानसिद्धिकरी वेणी मोक्षसिद्धिकरीश्वरी सर्वसंपत्करी दे
वी त्रिवेणी सेव्यतां सदा ७ वेणी कृंतति पापानि पुण्यं वर्धयते नृणां विशेषतो भक्तिमतां कार्याकार्यविजानतां ८ ६७
न वेणी सदृशी काशी न वेणी सदृशी गया न वेणी सदृशी प्राप्तिस्तीर्थे नात्राक्ति कुत्रचित् ९ कामधेनुरियं वेणीका

मकल्पलता स्मृता वेणी मोक्षस्य विख्याता सप्तपुर्यो हि मोपुरी १० त्रिविधा गतिजा तस्मै पापत्रैविध्यनाशिनी
त्रैलोक्याशेषदोषघ्नी न समा त्या सिक्कुत्रचित् ११ सरस्वती रजोरूपा तमोरूपा कलिंदजा सत्त्वरूपा च गंगात्र नयं
ति ब्रह्म निर्गुणं १२ गंगा विष्णुपदी ह्येया यमुना विष्णुपदोद्भवा रविजा यमुना गुप्ता तयोर्योगो ह्यनुत्तमः १३ एवं त्रि
वेणी सामीप्यात् तत्वानंदस्य पुष्पपुष्पः मनोमिनैनित्यातां तालेप्रारिता निलसंपदि १४ शृण्वंतु नयनानंदकारिणीं भवता
रिणीं त्रिवेणी निर्गुणं ब्रह्मो मिसनकाद्या महर्षयः १५॥ शेष उवाच॥ देहेंद्रियप्राणमनोमनीषा वितानमज्ञा
नमयि मारूपा तन्नाशिनी यायच्छ्कुरनित्यभासा सा हा चित्रिवेणी ममसिद्धिदात्री १७ जायते द्वन्द्वपरं स्वगुणं त्रि
गुणतयं तीक्ष्णकृतिं तरीयां या निर्विकारोपनिषत्प्रसिद्धा सा पातु १८ सर्वेशभासा तत्कालप्रकाशा तानि यानि चेंद्रिय
जार्यबोधे सा प्रत्यभिज्ञायत एवसर्वैः सा पातु १९ यत्र समस्तं जगदेतितत् तं मेकापरस्मै भवति स्वयंनः यावत्
सत्यमितिपद तामपातु माता २० अव्यक्तविज्ञानविराड्विभेदा द्रष्टी वयं ती निजदीप्तिरूपात् यादित्वविद्यैव विभ
ताद्रूपा सा पातु २१ ब्रह्मण्यशेषे जगतो स्य ये विश्वं तथाप्तौ कलयं द्रष्टुं यया स्वयं ती स्वविभासमाना सा पातु
२२ अकारवाच्या च तुरीयविश्वा तैजसनाम्ना स्वैच मकारवाच्या या प्रज्ञयेति समस्तसंज्ञा सा पातु २३ अध्याहृतश

कृमिरीश्वरां गायामुक्तिचा ज्ञानसमस्तशून्या योंकारलक्ष्यातुरीयतत्त्वा सा हा· २४ अनेन स्तवनेनै
त्रि·श्री· कं त्रिसंध्यं यः स्मरेन्नरः तस्य वेणी सुप्रसन्ना भविष्यति न संशयः २५ मंत्रसारमिदं नाम व्यासोक्तं स्तो
६८ त्रमुत्तमं तस्य जाप्येन सा देवी प्रत्यक्षा मम सर्वदा २६ यत्र यत्र च गच्छामि तत्र तत्रास्ति सन्मुखी तं तं कामं ददा
तीयं यं यं कामं च कामये २७ किं तीर्थैः सेवितैरन्यैर्बहुधा यास्य फलप्रदैः त्रिवेणी सेविता सर्वैर्धर्मकामार्थ
मोक्षदा २८ सगुणां तां महत्त्वेषां श्रृणुयात ब्रह्मनंदनाः यस्य श्रवणमात्रेण सर्वं स्वांतं प्रसीदति २९॥स्कं॥ड
वा॥ इति श्रीमोक्षवचनैर्महर्षिर्ला सनकादयः वेणीस्तुतिं श्रोतुकामाः प्रणेमुस्ते पुनःपुनः ३० याम्यां च स्तुतिं
वेण्याः शौनकेभ्यो विचक्षणः तां प्रवक्ष्यामि शृणुत ज्ञानदृष्टिविचक्षणाः ३१॥सूत उवाच॥ पुरा कल्पापाये भगव
ति शयाने वटपुटे पद्मसर्वान् लोकान् जठरपिठरे संहरन्नवति तदा वेणी देवी जयति अगाधा स्य वसतिः प्रयागे
प्रसंडे न हि सम गुणान्ना विजयते ३२ त्रिकूटादुद्भूता त्रिगुणरचिता [illegible] मयी त्रिधामा त्रात्मा त्रिविधपथ:
गा त्रिवेणीकावती त्रिवेणी त्रिश्रेणी हरिचरणसंनिधा जननी पुनती त्रैलोक्यं त्रिभुवनविभूषा विजयते ३३ वेणी ६८
ध्याये त्रिवर्णी सितकृष्णतलसद्रूप [illegible] त्रिनेत्रां दोर्भिः शंखांबुजचक्रकमधुत [illegible] पद्मासनस्थां

बालां भालेंदुमालांकितधृत[illegible]ां प्रसन्नहृद्इंदुवक्त्रां [illegible]नेकालत्रयेयः स्मरति स पुमान् भुक्तिमुक्तिं लभेत
[illegible] प्रसिद्ध रुद्र नमिते सर्वसिद्धसुसेविते त्रिकूटनिलये मातर्नमो वेणि नमो नमः ३४ गंगायमुनयोर्मध्ये गो
परे संधिसंधुरे अत्यर्थमोदलतिके तुभ्यं वेणि नमो नमः ३५ प्रयागतीर्थराजस्य करपद्मवमालिके अद
याद्दार जाप्यस्य विधातफलदे नमः ३६ धर्मार्थकाममोक्षाणां भूमिके भुवि विश्रुते वेणि त्वं पाहि मां साक्षात्
दृष्टस्पृष्टेवगाहिते ३७ सर्वागमेषु विख्याते सर्वतीर्थवरप्रदे जीवानां कल्पलतिके वेणि मातर्नमो नमः ३८ त्वं
मोक्षलक्ष्मीरमतिरुभासि त्वं ब्रह्मनाडी वरनाडिगासि त्वं ब्रह्ममायासि विचित्रगासि [illegible] नमो नम
स्तुत• स्ते ३९ इति श्रीवेणिमुनयः सनकादिभिरीरिते स्तोत्रं दिव्यं पवानां पठनात्सर्वकामदे ४० पठितव्यं पठितव्यं प
ठितव्यं पुनःपुनः सर्वसिद्धिकरं नृणां नात्रार्थं यस्य कस्यचित् ४१ तदिदं कथितं स्तोत्रं व्यासेनानुग्रहेण मे पुनर
प्यहं प्रवक्ष्ये यत्ताद्दृश मुनीश्वराः ४२॥श्रीवेण्युवाच॥ अथ वक्ष्ये पुनः स्तोत्रं वेण्याः पापप्रणाशनं अतर्क्यं तर्करहि
तं सर्वतर्कसमन्विते ४३ प्रयागे वेणिका रूपं नैकरूपं कदाचन अनंतं यावदन्ते [illegible] सेव्यपापाप्यपा१
४४ मुक्तानीलं गोपीवृंदसुरचिता भाति वेणीकणोऽः वेणीभूतातिरम्या करतलस्वरचिता माधवेन प्रयत्ना

त् ४४ यत्रीवाकापिजीवान्विषयविषहृतान्जीवयंती विधात्रा धिंवाचक्रे स्वकीयात्तनुरसितसिता पावनी नः
प्र.मा. पुनातु ४६ क्वचित्सरलवेणिका क्वचिदुपासनामालिका क्वचिन्नियमकालिका क्वचिदुदारभावावलिका क्वचि
६९ त्तवचित्तभूमिका क्वचिदुपासितादेविका क्वचित्सलिलमात्रका मम तु भासते वेणिका ४७ महाकलुषकर्तरी
विषयवासनातुर्करी समस्तसुखपर्करी हृणिरिवाबधेर्ग्रीष्मकरी नितांतसुखशर्करी सुखलतालसन्मंजरी
विनोदयति माधुरी ग्रथितवेणिकाचातुरी ४८ क्वचिंद्रधनुषोपमा क्वचिदिभेंद्रगोपमा पुनात्वसितासितोपमा सित
सितेंदुगोपोपमा क्वचिद्दरवरोपमा क्वचरथांगलक्ष्योपमा क्वचापि सुगदोपमा क्वचनकंजलक्ष्योपमा ४९ क्वचि
न्नवनिधिस्थली क्वचिदहींद्रवरस्थली क्वचिद्धरनरस्थली क्वचिदुपास्यपंचस्थली क्वचित्सुखभुवस्थली क्वचि
दगाधयोगस्थली मम मनस्तु हरिसर्वदा निगमवेणिकास्थली ५० महेश्वरलसज्जटाकिमु भुजंगलोलापटा न
सिंहतनुरुद्धरा सकलमुक्तिदा प्रस्फुटा अनेकजनिदुर्घटा विहितसाधनेलंपटा कटाक्षयन्तु चित्पटा किरणे
रूमेव चतुरा ५१ अनेकमतिदुर्भिका विशदभेदसंपादिका प्रयागगृहदीर्घिका मधुरिपोः किमांदोलिका स्मरद् ६९
मसुवेश्किमभावतः पदोःपादुका त्रिवर्णकृतवर्णिका मम तु भासते वेणिका ५२ किमूर्ध्वरेखाभगवत्पदस्था

ध्वजांकुशांबुजचक्रभूमिसंस्था मंदाकिनी वा गगनांतरस्था विभाति वेणी मम मानसस्था ५३ ब्रह्मेंद्ररु
द्रादिनमस्कृतायै विचित्रवर्णाकृतिभूषणायै परात्परायै परदेवतायै नमोऽस्तु वेण्यै सकलार्थदायै ५४
विष्णुप्रियायै परदेवतायै नमोऽस्तु वेण्यै प्रणवाभिधायै चतुर्भुजायै चतुरायुधायै विचित्रमालाभरणांबरा
यै ५५ इति त्रिवेणीस्तवनं पठंति ये आदरात्त्रिकालं जलमध्यसंस्थाः तेषां करस्था भवतीह मुक्तिर्भुक्तिश्च वे
णीस्तवनप्रसादात् ५६ ॥सूत उवाच॥ इति वेणीस्तवं तेभ्यः श्रावयित्वा पतंजलिः पुनः प्रोवाच माहात्म्यं तद्
द्वेशौनकादयः ५७ ॥इति श्री मत्स्यपुराणे प्रयागमाहात्म्ये त्रिवेणीस्तोत्रनिरूपणं नाम पंचत्रिंशोऽध्यायः ३५॥
॥ऋषय ऊचुः॥ यत्रैवं त्रिगुणा वेणी राजते विश्वतारिणी श्रीमाधवो यत्र वटः तस्यैको वर्णनेश्वरः १ तथापि
भवतां भक्त्या प्रेरितोऽहं मुनीश्वराः तमहं वर्णये भूयो यथाशक्ति यथामति २ त्रैलोक्यदुर्लभं स्नानं वपनं
तु ततोऽधिकं स्नानेन मुंडनेनात्र सर्वपापक्षयो यतः ३ सप्तधातुमये देहे यानि पापानि संति वै केशे युता
नि सर्वाणि यत्र नश्यंति मुंडनात् ४ किं गयापिंडदानेन काश्यां वा मरणेन किं किं कुरुक्षेत्रदानेन प्रयागे वप
नं यदि ५ बालो वाथ युवा वापि वृद्धो वा स्त्री सभर्तृका गर्भिणी पतिहीना वा प्रयागे वपनाकृतिः ६ देवो वा ८

दानवो वाथ मूर्खो वा वेदनिंदकः प्रयागे वपनादेव सर्वपापैः प्रमुच्यते ७ केशमूलान्युपाश्रित्य संति पापानि देहि
प्र·श· नां विलयं यांति सर्वाणि तीर्थराजे तु मुंडनात् ८ अन्यतीर्थे तु पापानि वपनानंतरं पुनः प्ररोहंति न रोहंति प्रयागे
७० तीर्थनायके ९ अकालेप्यथवा काले यात्रा वहनि संध्ययोः निषिद्धेपि दिने कुर्यात् प्रयागे वपनं सदा १० एकवारं द्विवा
रं वा जातसौरोपि कारयेत् मुंडनं मंडनं यत्र प्रयागे तीर्थनायके ११ दशमासांतरं तीर्थांतरे क्षौरं समाचरेत् प्रायश्चि
त्तं विना तस्मान्निमित्तानंतरं भवेत् १२ योजनत्रितयादूर्ध्वमागतेनात्र मुंडनं यात्रोद्देशेन वै कार्यं नान्यथा व्यर्थकं भवे
त् १३ राजा वा राजपुत्रो वा गुर्विणीपतिरेव वा पुरश्चर्यारतो वापि प्रयागे क्षौरमाचरेत् १४ अजातचौलो बालोपि ब्र
ह्मचारी कुमारिका जीवत्पितापि कुर्वीत वपनं तीर्थनायके १५ तीर्थराजं समासाद्य मुंडनं यो न कारयेत् स कोटि
कुलसंयुक्तो रौरवं नरकं व्रजेत् १६ सधवाप्यत्र कुर्वीत पत्या सह समागता मंडनं मुंडनं वेण्याः पतिमंडनकाम्यया १७
यस्या वेणी भवेद्दैवात् त्रिवेणीतरलंबिनी सुभगा सुप्रजा सा सा भविष्यति पुनः पुनः १८ द्व्यंगुलां त्र्यंगुलां वापि प्रदद्या
चतुरंगुलां चूलकांतां च वा दद्यात् केशांतां वा यथेच्छया १९ वेणीप्रदानात् सिध्यंति सर्व एव मनोरथाः चिरं दिनीभिर्दे ७०
यात्र वेण्या चाराध्यात यथा २० देवर्षिनागपत्न्यश्च प्रयागे पतिभिः सह वेण्यां वेणीप्रदानेन च कृतागस्मरताः २१

एवं विधोत्र महिमा मुंडने जगदुत्तरः स्नानमाहात्म्यमुक्तं प्राग्वासमाहात्म्यमुच्यते २३ प्रयागमनुगच्छेद्वा वस
ते वापि यो नरः सर्वपापविशुद्धात्मा विष्णुलोके महीयते २४ तीर्थानि लाक्षिणि मर्त्यैः सेव्यं तीर्थांतरं न वै अन्य
भूमि विलये तीर्थराजात् प्रयागतः २५ ब्रह्महत्यादिपापानां प्रायश्चित्तं विकीर्षुणा प्रयागे विधिवत् सेव्य
स वा का अनुनीश्वराः २६ बहुनोक्तेन किं वा भुक्तिमुक्तिमभीप्सुना सेवनीयं सितासितं तीर्थं प्रकृष्टं प्रयातीनले २७
व्रतं दानं तपो होमो जपः स्वाध्यायपूजने माधवो परतेनैव वासमात्रेण तुष्यति २८ विभवे सति दानादि कुर्यात्
दुविवर्जितः माधवो न च दैन्यं तुष्यत्यमलचरमा २९ प्रयागं समतिक्रम्य गच्छेत्तीर्थांतरं तु यः तं देहस्थानि
पापानि समाकृष्य नयंति हि ३० राजदर्शनमाकांक्षी वार्यते सेवकैर्यथा तथा प्रयागवासार्थी पापैराकृष्यते १
बलात् ३० प्रयागे ये समुत्पन्नाः प्रयागे ये वसंति ताः प्रयोजातसंस्कारा ते सर्वे ब्राह्मणोत्तमाः ३१ भो य
त्वा योगयज्ञाश्च मदमचतराः कर्म यत्र नाभवंतो दूरेति तुल्ये सहचरसहिता दक्षिणांगनाभिः मादारागार
पुत्रद्रविणफलवती वा गायंवा वदंतु श्रोत्रैः श्रोतावराता स्वगतिगतिमतां वर्तते तीर्थराजः ३२ प्रयागोय
दिशाकाशी मिथ्याशीत्यभिधीयते मिथ्याशीरो रवेरोति शाकाशीकाश्यते दिवि ३३ नियमः कथितो शक्ताः सर्वती

र्थनिवासिनां प्रयागवासिनां नॄणां नियमो नास्तिकोपिहि ३३ प्रयागे ये धिवासार्थं बुद्धिं कुर्वंति मानवाः तीर्था
नींद्रादयो देवास्तेषां विघ्नान्प्रकुर्वते ३४ प्रयागे ये महादानं देवागारं द्विजालयं कर्तुमिच्छंति तान्दृष्ट्वा कंपंते त्रि
दिवौकसः ३६ कुंडं वा मंडपं वापि होमं वा जपमेव वा यत्किंचित्पुण्यजातं वा कर्तुं बुद्धिं निहंति वै ३७ देवा ब्राह्मण
एवेषेण तीर्थानि धनरत्नैः वृत्तानि स्नेहभावेन मनोभंगं नयंति वै ३८ यस्य प्रयागे बुद्धिः स्याद्वासे वा दानक
र्मणि तं वै पदच्युतं विद्यादमरं चतुराननं ३९ प्रयागे सुखदुःखाभ्यां पीडितोपि न मुंचति तपोगिरं विजा
नीयाद्योगभ्रष्टं तपोधनं ४० प्रयागे माधवं देवं स्पृष्ट्वा दृष्ट्वा च यत्फलं प्रयागवासिनं पूज्य तत्फलं प्राप्नुया
न्नरः ४१ प्रयागवासी स कलत्रवासी संसारवासी स च देववासी कैलासवासी स विमानवासी वैकुंठवासी
न च पापवासी ४२ स एव देवगंधर्वैः पूजनीयो महर्षिभिः यः प्रयागं समाश्रित्य सुखं तिष्ठति निर्भयः ४३ प्रया
गे भैक्ष्यवृत्त्या वा तिष्ठते दृढभक्तिमान् जीवन्मुक्तः स एवेह कृतकृत्यो न संशयः ४४ एकरात्रं त्रिरात्रं वा पंचरा ७१
त्रमथापि वा सप्तरात्रं च पक्षं वा मासं वा ऋतुमेव वा ४५ त्रिमासं वाथ षण्मासं वत्सरं माधवाज्ञया यावज्जीवम
विच्छिन्नं यद्वा वसति धर्मतः ४६ वासो यं दशधा प्रोक्तस्तत्र तत्र यथोत्तरं कामिकं फलमाप्नोति मुक्तिरेकदशो भ

प्र॰मा॰ ७१

वेत् ४७ अंतरापि च यो मर्त्यः पुरुषार्थचतुष्टये यमिच्छन्त्यजते देहं स तमाप्नोति निश्चितं ४८ इति श्रीपद्म
पुराणे पातालखंडे प्रयागमाहात्म्ये प्रयागवासफलनिरूपणं नाम षड्विंशोऽध्यायः २६ ऋषिरुवाच ॥ यथाक
थंचित्तीर्थेस्मिन्प्राणत्यागं करोति यः नात्मघातकृतो दोषस्तस्य स्यादीप्सितं फलं १ वपनकरणमात्रेणैव मो
क्षप्रदाता यमनियमदमानां पेशलः पापहंता तनुनिपतनकाले ज्ञानदाता नरेभ्यो विजयति न तथान्यत्तीर्थ
राजप्रयागात् २ कश्चित्कर्मविपाकेन चिरपि वयात्रानुगमनं कश्चिद्ध्यानं नियमकरणं देहपतनं कश्चित्का
लापेक्षाकचिरपिचत त्वात्रुकथनं प्रयागे मैवैतानि समपिद्वारणं देहपतनं ३ स तपस्वी स मनस्वी स यष्टा वीत
रोगमः भोगी स एव योगी स यः प्रयागे तनुं त्यजेत् ४ तस्यैव सफलो देहस्तस्यैव सफलं वयः तस्यैव सफलं
शास्त्रं यः प्रयागे तनुं त्यजेत् ५ यस्य भाग्यवतः प्राणास्तिष्ठंत्यस्मिन्प्रयागे विदिशाः न तस्य दुःखलेशोपि सप्तजन्म
सु निश्चितं ६ देहत्यागं तु ये धीरा वेण्यां माधवसन्निधौ कुर्वंति माधवतनुं विशंत्यपुनरागमं ७ आधितोय
द्धिवादीनः कुष्ठेवा दुःखितोपि वा गंगायमुनयोर्योगे यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ८ तप्तकांतस्वराकारैर्दैवयानै
र्महाद्युतिः इंद्रादिदेवलोकेषु क्रीडंत्यास्ते कृतं नरः ९ ततः स्वर्गच्युतो भूमौ धनधान्यसमाकुले सत्कुले ब्राह्म

प्र॰ प्रा॰
७२

णो भूत्वा भुक्त्वा भोगान्यथेच्छया १० पुनर्गच्छति तत्तीर्थं पूर्वसंस्कारसंस्कृतः स्वभावान्मरणं प्राप्य परं ब्रह्मा
धिगच्छति ११ अकाममरणे चैवं क्रममुक्तिरुदाहृता कामनायां क्रमो नैव काम्यसिद्धिरनंतरं १२ वटमूलं स
मासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत् सर्वलोकानतिक्रम्य रुद्रलोकं स गच्छति १३ यागतिर्थे गयुक्तस्य सत्यस्य
स्य मनीषिणः सा गतिस्त्यजतः प्राणान्गंगायमुनसंगमे १४ जलप्रवेशं यः कुर्यात्संगमे लोकविश्रुते राहुग्र
स्तो यथा सोमो मुच्यते सर्वपातकैः १५ अकामो वा सकामो वा वटमूले मुनीश्वराः शीघ्रं प्राणान्प्रमुच्येत यदीच्छेत्प
रमां गतिं १६ उर्वशीतीर्थमासाद्य स्नात्वा स्वं मुंचति यो नरः सर्वे गत्वोर्वशीलोकमुर्वश्या सह मोदते १७ कोटितीर्थं
समासाद्य यस्तु प्राणान्परित्यजेत् कोटिवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते १८ पंचयोजनविस्तीर्णे प्रयागस्य तु
मंडले परित्यजति यः प्राणांस्तस्य पुण्यं वदामि वः १९ अतीतान्पुरुषान्सप्त भाविनश्च चतुर्दश सतारयति चा
त्मानं परं सौख्यं च विंदति २० मंडलेदः किमाश्चर्यं पुरुषाणामिदं फलं यत्कीटोपि मृतो याति स्वर्गलोकमसंशयं ७२
२१ माधवांघ्रियुगं ध्यायन्माघमासे तु यो नरः प्रयागे मुंचति प्राणांस्तस्य मुक्तिर्न संशयः २२ अग्निना पाशसूत्रे
ण शस्त्रेणानाशकेन च जलप्रवेशतो वापि प्राणत्यागं करोति यः २३ पांडित्यं जगती राज्यं भोगान्स्त्रावर्चास्तथा

जातिस्मरत्वं स्वर्भोगान्मोहं वाभिलषन्नरः २४ निश्चितं तं तमाप्नोति श्रुतिस्मृतिवचोबलात् वर्जयित्वा मुनिश्रे
ष्ठाः परोद्देशविनाशने २५ देहत्यागे विधिर्योत्र तं तं निबोधत सुव्रताः यस्य श्रवणमात्रेण माधवे भक्तिमान्भवेत्
२६ आदौ स्वशक्तितः सर्वप्रायश्चित्तं विधाय च जीवच्छ्राद्धविधिं कुर्याद्दानं त्यक्तेयथाविधि २७ दंपतीपूजनं कार्यं श
क्त्या ब्राह्मणभोजनं दीनांधकृपणानन्नैस्तर्पयित्वा ततः स्वयं २८ तद्दिने पारणं कृत्वा विप्रानुज्ञामवाप्य च रात्रौ
जागरणं कुर्यात्समस्मा माधवमव्ययं २९ प्रातः स्नात्वा विधानेन कृतनित्यक्रियः शुचिः नानोपचारैः कुर्वीत वेणी
माधवपूजनं ३० प्रणम्य च ततो विप्रान्फलमुद्दिश्य वांछितं वेणीं प्रणम्य प्रविशेद्गंगायमुनसंगमे ३१ अनेन
विधिना वेण्यां देहत्यागं करोति यः भुक्तिमुक्तिफलं तस्य करस्थं नात्र संशयः ३२ विधिनाविधिना वापि स्वभाव
दाग्रहादपि यथा कथंचित्तीर्थेस्मिन्प्राणत्यागो विशिष्यते ३३ कुर्वन्नीर्यान्तरे त्यागमात्महा जायते नरः श्रुति
स्मृतिपुराणोक्तः सदोषो नात्र कीर्तितः ३४ परं तु वृद्धौ पितरौ वनस्थतनयौ सती अपुत्रा गर्भिणी भार्यामनन्यश
रणं शिशुं ३५ परित्यज्याधिकारोत्र देहत्यागे न हि स्मृतः अपुत्रा गर्भिणी नारी भर्त्रानुमता तथा ३६ बालापत्या
न विधावं न कुर्याद्देहपातनं एवं विधोत्र महिमा मरणे वर्णितो मया ३७ अन्यत्र नास्ति कुत्रापि दृष्टिर्व्यासनका

दयः ईदृशस्तीर्थराजोयं धर्मकामार्थमोक्षदः ३८ अतः संसेव्यते सर्वैः स्वर्गपातालवासिभिः मर्त्यलोकग
तैश्चापि सम्यगभिलषिताशये ३९ अतोत्र ये समायांति दूरस्था यात्रिका जनाः दरिद्रा धनिनो मूर्खाः पंडिता रो
प्र॰मा॰ गिणो रुजः ४० पशवो ह्यबला बाला भक्तिमंतः सहिष्णवः प्रयच्छति फलं तेषां दयालुर्माधवो विलं ४१
७२ ति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये प्रयागमरणप्रभाववर्णनं नाम सप्तत्रिंशोध्यायः ॥ ३७ ॥ ऋषय ऊचुः ॥
शेषशेष महाबुद्धे जीव त्वं शाश्वतीः समाः त्वन्मुखांभोजनिर्यातकथया पाविता वयं १ इदानीं संशयोस्माकम
त्यर्थं भूम्न महामते तीर्थयात्राविधिः कीदृग्यात्रिकाणां फलप्रदः २ केषां तत्राधिकारोस्ति केषामनधिकारिता पू
र्णं यात्राफलं केषां न्यूनं केषां तथा भवेत् ३ कथं तीर्थाभिगमनं कर्तव्यं भक्तिमन्नरैः कृते च किं फलं तेषां तन्नो
वद सुविस्तरं ४ शेष उवाच ॥ यूयं धर्मैकनिरता नूनं भागवतामलाः यदीदृशी मतिर्जाता भवतां विश्वतारि
णी ५ नह्यसंचितपुण्यानां जात्वेवं जायते मतिः श्रोतृप्रच्छकवक्तृणां स्यात्ततः श्रेयो ह्यनुत्तमं ६ शृणुध्वं तु ब्राह्मणाः पु
ण्यां तीर्थयात्राविधिं शुभं यस्य श्रवणमात्रेण तीर्थभक्तिः प्रजायते ७ अनायासेन सुकरो दरिद्रैरपि यो विधिः ७२
महाधिकं फलं यत्र प्राप्यं यात्राविधिस्तथा ८ ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां द्विजसेविनां चतुर्णामाश्रमाणां

च यात्रायामधिकारिता ९ गुरोरनुज्ञयैव स्यात्तीर्थदानव्रतादिकं स्वातंत्र्यं न कदाप्यस्य वर्णिते ब्रह्मचारिणः
१० यतेश्चानधिकारी च यज्ञार्थं साग्निकः सपत्नीकस्तीर्थयात्रां गृही कुर्याद्यथाविधि ११ वानप्रस्थेतश्च
ज्ञे तीर्थमपत्नीकोपि संयतः यज्ञाधिकारविरहाद्विधुरश्च तथा व्रजेत् १२ ऋणत्रयमपास्यैव स्त्रियं पुत्रे नि
योज्य च वनस्थो निर्ममः पश्चात्कुर्यात्तीर्थस्य सेवनं १३ स्वैरं सर्वं त्वन्यास्तु तीर्थसत्यमनादिषु सर्वदा श्र
माणस्य यतेरप्यधिकारिता १४ राजन्यस्य विधिज्ञस्य धर्मं कार्यं चिकीर्षतः पुरोधसं पुरस्कृत्य तीर्थयात्रा
दिकं भवेत् १५ पतिसेवानुरोधेन तीर्थयात्रा स्त्रियो भवेत् विधवायाः सुते ज्ञातो न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति १६
द्वंद्वसंगविमुक्तानां ब्रह्मध्यानैकचेतसां सर्वदा तीर्थभूतानां न तीर्थगमनं मतं १७ दुष्टानां नानाविधैर्यत्नैः
श्रेष्ठैः सर्वस्वदक्षिणैः नाप्नोति तत्फलं मर्त्यो यद्भवेत्तीर्थयात्रया १८ अज्ञानेनापि यस्येह तीर्थयात्रादिकं
भवेत् सर्वकामसमृद्धः स स्वर्गलोके महीयते १९ अंतरा तीर्थगमनं त्रिरात्रादिव्रतैर्विना कांचनं गामदत्वा
च दरिद्रो जायते नरः २० यस्य हस्तौ च पादौ च मनश्चैव सुसंयतं विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते २१
प्रतिग्रहादुपावृत्तः संतुष्टो येन केनचित् अहंकारविमुक्तश्च स तीर्थफलमश्नुते २२ अद्भावोप्यनिरारंभो

जिताहारो जितेंद्रियः सर्वसंगविनिर्मुक्तः स तीर्थफलमश्नुते २३ यस्य चित्तं द्रवीभूतं कृपया सर्वजंतुषु सा
त्र·प्रा· र्थीकार्यविवेकी च स तीर्थफलमश्नुते २४ परापवादविमुखो वक्ता परगुणस्य च भगवत्यर्पितस्वांतः स ती
७४ र्थफलमश्नुते २५ तृणं पापकृतां तीर्थं पापस्य शमनं फलं यथोक्तफलदं तीर्थं भवेच्छुद्धात्मनां परं २६ ए
वं ज्ञात्वा नरः कुर्याद्विधिना गमनादिकं यथाशक्ति यथावित्तं फलं तस्य चतुर्गुणं २७ दिनशुद्धिं विचार्यादौ
पंचांगैः शास्त्रवर्त्मना चंद्रादीनां बलं तद्वन्मोहादि न विचारयेत् २८ गंगायां च गयायां च गोदाश्रीशैलयो
स्तथा अधिमासो न दोषाय मौढ्यं च गुरुशुक्रयोः २९ प्रथमेह्न्येकभक्तं हविष्यमपरेह्नि उपोष्य च व्रती
येद्विशोरं कुर्याद्यथाविधि ३० चतुर्थदिवसे प्रातः स्नात्वा सम्यक्कृताह्निकः ततः संपूजयेद्भक्त्या गणेशं चे
ष्टदेवतां ३१ पार्वणेन विधानेन तीर्थश्राद्धीयदेवताः उद्दिश्य विधिना पश्चाद्घृतश्राद्धं समाचरेत् ३२ संपूज्य
ब्राह्मणान्भक्त्या संभोज्य घृत — प्लुतं विधाय कार्पटीवेषं यात्रासंकल्पमाचरेत् ३३ श्रेष्ठानां गुणवृद्धानां सह
दो ग्रामवासिनां गृहीत्वाज्ञां सुसमये निर्गच्छेद्ग्रामतो बहिः ३४ ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य ततः क्रोशांतरे स्वयं प ७४
वित्रः पारणं कुर्यात्क्षीरदुग्धघृतादिना ३५ आगत्य चैवं कुर्वीत श्राद्धं ब्राह्मणभोजनं तेन यात्राफलं पूर्णं
श्री ३

मानवः प्रतिपद्यते ३६ मार्गे यान्नियमान्रक्षेद्यात्रिकाणां मुनीश्वराः यदाचरणमात्रेण सम्यग्यात्राफलं ल
भेत् ३७ प्रातर्नित्यं कृतस्नानः कृतनित्यक्रियः शुचिः अस्पृश्यस्पर्शविज्ञाने पुनः स्नातो विचक्षणः ३८
कामक्रोधपरित्यागी शमादिनिरतः क्षमी शीतादिद्वंद्वसहनो दुष्टभावश्च भक्तिमान् ३९ अनतो ब्रह्मचारी
च प्रतिग्राही दृढव्रतः त्यक्ताहंकारलोभश्च भगवन्नामकीर्तनः ४० निंदापैशून्यरहितः सत्यवाग्जितभो
जनः एकभुग्भूमिशयनो निरुपानत्क एव च ४१ अशस्त्रनिरवाणीको वृथालापविवर्जितः निर्द्वंद्वो नि
र्ममः शांतः तीर्थं गच्छेदकल्मषः ४२ आशौचे विपदं प्राप्ते द्विविधे च रजस्यपि आशौचांते प्रतीक्ष्यैव पुनर्गच्छे
दतंद्रितः ४३ न पुनः परिवर्तेत यात्रासंकल्पकृन्नरः संकटे सन्निकृष्टे तु यथाशक्तिं समाचरेत् ४४ मध्ये
मार्गे रुजाग्रस्तो नशनव्रततोपि वा म्रियेत तीर्थसामर्थ्याद्वीर्णं मंडलं व्रजेत् ४५ पादचारी व्रजेत्तीर्थं स
मग्रफलकाम्यया पद्भ्यां गंतुं समर्थश्चेद्यानं तु विहितं यावधि ४६ गोयानेन तु यो गच्छेद्गोहत्यामाप्नुयात्स सो
पयत्करोति संकृतं तत्तद्भवति भस्मसात् ४७ गोरथेन तु यो गच्छेत्स सर्वाघपातकी जायते तर्पणं श्राद्धं
पितृणां नोपतिष्ठति ४८ सर्वथा वर्जयेद्धीमान्नौयानं तु यथातथा अशक्तः पादचारे चेदन्ययानं नियोजये

त् ४९ गजोश्वोनरयानेचतथाहयपुतोरथः अपाकेस्यनरोयायनौकायानेतथागतो ५० तत्सज्ञामनु
प्र॰ ग्रा॰ पानस्नांकृत्रयष्ट्यादिकंविना गमनेनफलंकृत्स्नंप्राप्नुयात्स्नानकं विना ५१
७५ गच्छन्नेवंविधातेनमध्येमार्गेनदीयदि प्राप्नुया
त्तांसमुत्तीर्यस्नानसंध्यादिकंचरेत् १ सरस्वतीनदीत्वर्वाक्स्नात्वैवातिक्रमेत्कृती यत्रक्वापुनर्यत्रापिस्ना
नंतीर्थादिसंभवे २ उद्दिश्यतीर्थप्राप्तौचवसेत्तस्मात्क्रोयोजने स्वमुहूर्तेविचार्यैवचंद्रताराणुकूलतां ३ स्ना
त्वातनियमःप्राज्ञःसोपितास्मिन्दिनेशुभे निरुद्यमोवानिराहारोनिरुपानत्कएवच ४ शिरसामनसावा
चानमस्थायपदन्यस्वन्वकुद तत्तीर्थदेवतांभक्त्याप्रविशेत्तीर्थमंडले ५ इतिसाधारणोधर्मःसर्वतीर्थप्रयोज
कः तीर्थराजेविशेषोयःसइदानींनिरूप्यते ६ तीर्थेदृष्टिपथंयातेसाष्टांगंप्रणिपत्यच लुठित्वालोठिनीभू
मावुत्थायांजलिमाचरेत् ७ फलपुष्पादिसामग्रींगृहीत्वाथतटंगतः पुनःप्रणम्यसाष्टांगंत्रिवेणीमर्घ्य
येत्ततः ८ विष्णुपादोद्भवेदेविमाधवप्रियदेवते दर्शनेतवपापेमेदहत्वाग्निरिवेंधनं ९ लोकत्रयेपितीर्
थानियानिसंतिचदेवताः तत्वरूपात्वमेवासिपाहिनःपापसंकटात् १० गंगेदेविनमस्तुभ्यंशिवचूडावि

राजिते शरणत्राणसंपन्नेत्राहिमांशरणागतं ११ स्तुत्वैवंजाह्नवींपश्चात्कुर्वीतयमुनास्तवं तेनस्नायमु
नादेवीप्रत्यक्षाजायतेनृणां १२ इंद्रनीलोपलाकारद्रवत्क स्मेयशास्वि नि सर्वदेवस्तुतेमातर्यमुनेत्वां
नमाम्यहं १३ सर्वतीर्थकृतावासेसर्वकामवरप्रदे सर्वपापकृतध्वंसेनमस्तेविश्वपूजिते १४ संज्ञागर्भ
समुद्भूतेसंज्ञोच्चारणपुण्यदे विष्णुप्रियतमेदेवियमज्येष्ठेनमोनमः १५ स्तुत्वैवंयमुनांदेवींभक्तिभावितचे
तसा सरस्वतींस्तुवीताथगुप्तरूपांफलप्रदां १६ प्रजापतिमुखोद्भूतेप्रणतार्तिप्रभंजिनि प्रयागमिलिते
देविसरस्वतिनमोस्तुते १७ पद्मरागदलाभासेपद्मगर्भाहृणेहृले पद्ममालाविनीतांगेपापघ्नेतेनमो
नमः १८ वीणावादरसाभिज्ञेवीणयासमलंकृते जितवीणास्वेमातःपाहिमांशरणागतं १९ एवंसरस्व
तींस्तुत्वागंगायमुनसंधिगां समग्रार्घ्यंयेत्स्वर्घ्यात्रिवेणींत्राणतत्परां २० त्रिवर्णेत्र्यंबकेदेवित्रिविधा
घविनाशिनि त्रिमार्गेत्रिगुणेत्राहित्रिवेणिशरणागतं २१ संसारानलसंतप्तंकामक्रोधादिवेष्टितं पतितं
त्वत्पदांभोमांशीतलंकुरुवेणिके २२ तीर्थराजेप्रयागेस्मिन्प्रत्यक्षासिजगद्धिते नानाजन्मकृताभ्यासात्पा
तकाद्दुरस्वमां २३ स्तुत्वावेणींस्तुवीताथमहात्म्यवटंकृती यस्यस्तवनमात्रेणस्नाताःसर्वेनसंशयः २४ ज

ठरेखिलमाधाय त्वयि स्वपिति माधव । कृत्वा मुखांबुजे पादं नमोऽक्षय्यवटाय ते २५ त्वन्मूले वसते ब्रह्मा तव
प्र॰श्रा॰ मध्ये जनार्दनः । त्वदग्रे वसते शूली तादृशं त्वां नमाम्यहं २६ सौवर्णानि दलान्यस्य सप्तपातालगा जटाः । या
वन्मंडलविस्तीर्णो वटराजाय ते नमः २७ वटराजमिति स्तुत्वा माधवं देवदेवतं । प्रार्थयेद्विधिवद्भक्त्या सकला
७६ र्थप्रदं नृणां २८ नीलजीमूतसंकाशं पीतकौशेयभूषितं । प्रयागनिलयस्वामिन्वेणीमाधव ते नमः २९ शं
खचक्रगदापद्मविभूषित चतुर्भुज । चतुर्वर्गफलाधार वेणीमाधव ते नमः ३० त्वत्पादशरणं तं मां त्वं कमल
श्रीमुखादृशा । उद्धरस्व महोदार वेणीमाधव ते नमः ३१ बद्धांजलिः शिरस्येवं माधवं प्रार्थ्य भक्तितः । प्रण
वेन जलं स्पृष्ट्वा प्रार्थयेद्भैरवादिकान् ३२ तीर्थादुदकमादाय त्यक्त्वा चापमितां भुवं । पाणिपादौ मुखं क्षाल्य
गंडूषान्द्वादश क्षिपेत् ३३ पुनस्तीरं समागत्य द्विराचम्य पवित्रधृक् । गंधाक्षतफलायुक्तं जलेनार्घ्याणि
निक्षिपेत् ३४ विधातृकरयोर्जाते भागीरथ्यघनाशिनि । त्रिलोकीवंदिते देवि गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ३५ गभ
स्तिकन्यके देवि यमुने त्वं महानदि । ऋषिसिद्धसुरैर्जुष्टे गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ३६ विरंचिकन्यके देवि ब्रह्मरंध्रकृ ७६
तालये । सरस्वति जगन्मातर्गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ३७ एकार्णवे महाकल्पे सुप्तोऽसौ माधवप्रभोः । पर्यंकवट

तीर्थश्राद्धदिनकृत्यनिरूपणे

राजत्वं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ३८ वेणीमाधव सर्वज्ञ भक्तेच्छितफलप्रद । सफलां कुरु मे यात्रां गृहाणा
र्घ्यं नमोऽस्तु ते ३९ पुनराचम्य संकल्प्य सचैलं मंत्रवर्जितं । स्नानं कृत्वा मोसलाख्ये महासंकल्पमाचरेत् ४०
॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ श्रीवत्स उवाच ॥ विद्यमाने ह्य दिवसे तिथि
वासरसंयुते । नक्षत्रयोगकरणे पुण्यकालसमन्विते १ जन्मजन्मांतरे तद्वदिह जन्मनि जन्मतः । आरभ्येत
ह्नणं यावद्बाल्ययौवनवार्धके २ रहसि प्रकटं वापि कायाकामकृतं तथा । सकृदभ्यासतो वापि मनोवाक्का
यकर्मभिः ३ ब्रह्महत्या सुरापानं गुरुतल्पगता तथा । रुक्मचौर्यं च तत्संगो महापातकपंचकं ४ महापा
तकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि च । अतिपातकसंज्ञानि तन्न्यून उपपातकं ५ इंधनार्थं द्रुमच्छेद स्त्रैणे
वैधनविक्रयः । अकाले हलविच्छेद स्तथैवौषधजीवनं ६ स्त्रीहिंसा यंत्रनिर्माणं भ्रूणहत्यादिकं तथा । संक
लीकरणं चैव मलिनीकरणं तथा ७ अपात्रीकरणं चैव जातिभ्रंशकरं तथा । प्रकीर्णकं च गोहिंसा पशुहिं
सा तथैव च ८ ब्राह्मणीविधवाशूद्रीदासीवेश्यारतं तथा । अभक्ष्यभक्षणं भक्ष्याभोज्यस्य च भोजनं ९ अ
पेयवस्तुनः पानं मलेहस्य च लेहनं । अलेप्यलेपनं तद्वदवेद्यस्य च वेदनं १० अस्पृश्यस्पर्शनं चैव तथैवा

वाच्यवाचनं परमर्मोद्घाटनं च द्विजवृत्तिविलोपनं ११ पंक्तिभेदस्तथा विष्णोः शिवस्यापि च भेदधीः द्वि
प्र·प्रा· जानाथ्याबलाद्ग्रस्यापहारस्तथैव च १२ निषिद्धान्नं पतितान्नं गणिकान्नं तथैव च कृतघ्नान्नं च गणान्नं
७७ च सूतीशूद्रान्नमेव च १३ साधुभार्याविसर्गश्च मातापितृतिरस्कृतिः स्तुतिः स्वस्यान्यनिंदा च द्विजस्य च गु
रोस्तथा १४ पतिसाध्वबला मातापितृनिंदा तथैव च ब्रह्मद्वेषश्च तेनैव त्रिरात्राभाषणं तथा १५ कृतघ्न
ताच पैशून्यं पाखंडाचरणं तथा उदक्याहृतकी वेश्या रजकी चर्मकारिका १६ एताभिः सहसंवाससंस्पर्शनं
भाषणं मिथः तद्दत्तमाहृतस्पर्शश्चाप्यासंस्पर्श एव च १७ शवस्य चितिकाष्ठस्य यूपस्यान्त्यजस्य च
च स्पर्शनं सहवासश्च महापातकिनोरयोः १८ कुग्रामे वसतिः स्वास्थ्ये कुक्षौ चैव कुभोजनं दुर्भिक्षभोजनं पा व
नं दुःप्रतिग्रह एव च १९ अस्नात्वा भोजनं सर्वं तांबूलं कृशरान्नयोः अधिकं मेचभुक्तिश्च शश्यितो भुक्तिरेव च
२० पक्षेण क्रूरसाहित्यमहः संगमनं तथा स्वप्ने रतिर्वृथालापो ब्राह्मणानमनं तदा २१ विप्रापुत्रकरासीन
नां कन्यास्वच्छतु दर्शने श्रुतिस्मृतिपुराणानां विक्रयो धनलोभतः २२ गायत्र्याह्नह्न्याजाप्यस्य वेदपारायणस्य
च स्वेष्टमंत्रजपस्यापि लोभाक्रूयः समर्पणं २३ वृथा वीर्यनिपातश्च तथा गुह्यस्य मैथुनं मानसं वाचिकं वापि पर्व

मैथुनमेव च २४ पलांडुलशुनालाबुगृंजनानां च भक्षणं स्नानसंध्योपासनादिरहितं भोजनं च यत् २५
वैश्वदेवविहीनं च ह्यहन्यवापरभोजनं कुपंक्तिभोजनं चैव म्लेच्छादिभिः सहभोजनं २६ वटार्कश्वत्थपत्रेषु पर
कांस्ये तथायसे अपोशानादिरहितं भोजनं सति संभवे २७ एकादशीभोजनं च एकादश्यां च संध्ययोः स्त्रैका
दिनीचजातीनां सेवा नापि लोभतः २८ जले शौचं तीर्थभूमौ मलमूत्रविसर्जनं कामतः क्रोधतो वापि लोभ
तो मोहतस्तथा २९ दंभतो हंकृतेश्चापि नित्यक्रियाचरणं च यत् गरदानाग्निदाने च ब्रह्मद्वेषः क्रोधतो गुरोः ३०
प्रतिश्रुताप्रदानं च कर्मणो वचसा धिया विवाहे धर्मकार्ये च विघ्नाचरणमीर्ष्यया ३१ कपिलापयसः पानं
वृषलीगमनं तथा मातुलानी पितृष्वसा श्वश्रूरानुजी च भगिनी तथा ३२ आचार्यभार्या साध्वी च स्ववर्णा उत्तमा
गता तनयाशरणप्राप्ता सपत्न जननी तथा ३३ गुरुतल्पान्यलंकरणं ताम्बूलमर्ने हियत् भृतकाध्यापनं चै
व पारिवेत्त्वमेव च ३४ वार्धुष्यं व्रतलोपश्च यागत्यागानुजनमेव च नरस्य सूचिता ग्राम्यपौरोहित्यं तथैव च ३५
पितृमातृसुतस्त्रीणां गुणयोग्यस्य सद्गुरोः त्यागो नाश्रमवासश्च याचना परिग्रहता ३६ गुणानां भाषणं चैव दे
वस्वोद्रावनं तथा दिश्युर्भाषणं नित्यं तथैवानृतभाषणं ३७ वेदानध्ययनं चैव पठितानां च विस्मृति मातारं

पित्रोरशुश्रूषणं तद्वाक्याकरणं तथा ३८ अनाहिताग्निता चापि तथा विप्रोपरूजनं पाणिग्रहणमारभ्य स्व
प्र॰ मा॰ धर्मापरिपालनं ३९ साधूनां पीडनं दुष्टपतितानां च रक्षणं परकार्यापकरणं परद्रव्योपजीवनं ४० इत्याद्
७८ दि सर्वपापानां सकृदाचरितोपि वा अभ्यस्तानां यथा संख्यं सर्वेषामपनुत्तये ४१ अंतःकरणशुद्ध्यर्थमाध
व श्रीतिकाम्यया षडब्दं वाप्यब्दकं वापि ह्यब्दं सार्धमेव वा ४२ एकाब्दं कृच्छ्ररूपं वा यथाशक्ति यथाविधि या
त्राहोमजपस्नानद्विजद्रव्यादिमार्गतः ४३ सविधे माधवस्याग्रे ब्राह्मणेन मनुज्ञया एतदन्यतमं प्रायश्चि
त्ताचरणपूर्वकं ४४ अहं स्नानं करिष्येस्मिन् गंगायमुनसंगमे इति संकल्प्य त्रिः स्नायात् ब्राह्मणपुरस्कृतो
४५ ॥ इति श्रीप्रयागमाहात्म्ये यात्राविधिनिरूपणे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ शौनक उवाच ॥ ततः संध्यामुपासी
तानर्हः कर्म सुधी विना कृतनित्यक्रियः पूर्वं नैव संध्यादिकं चरेत् १ ततस्तीरं समासाद्य क्षौरसंकल्पमाचरेत्
प्राग्जन्मपापनाशार्थमात्मनः शुद्धिकाम्यया २ सर्वेषां पितॄणां मुक्त्यै त्रिवेणीतीरसन्निधौ केशमूलकृतावास ७८
सर्वपापनिषूदने ३ प्रायश्चित्तनिदानं च करिष्ये क्षौरमात्मनः संकल्प्यैवं ततः क्षित्वा प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः
४ श्मश्रूणादि प्रागुदक्संस्थो क्षौरं कुर्यात्स दक्षिणं श्मश्रुप्रपक्षकेशानां क्रमेण परिवापनं ५ शिरसः केशि दक्षं

ति प्रायश्चित्तस्वरूपतः केशश्मश्रुलोमनखान्युदकं स्पृष्ट्वा निवापयेत् ६ कक्षोपस्थशिखावर्ज्यं सकृदेवा
नुलोमतः कृत्वैवं नापितं तोष्य द्रव्यवस्त्रादिभिस्ततः ७ स्नात्वाचम्योदककाष्ठेन दंतधावनमाचरेत् आयुर्बलं
यशो वर्चः प्रजाः पशुवसूनि च ८ ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वं नो धेहि वनस्पते मुखदुर्गंधिनाशाय दंतानां च विशु
द्धये ९ जीवनाय च गात्राणां कुर्वेहं दंतधावनं वितस्तिकाष्ठं मंत्राभ्याममभिमंत्रण धावने १० स्नात्वा संकल्पकु
वीत दशस्नानानि मं चतः भस्मगोमयमृत्स्नाभिः पंचगव्यैः पृथक् पृथक् ११ शुद्धमोसलमित्येवं दशस्नाना अभिमंत्रण
नि वै विदुः तत्र भस्मसमादाय यथा लाभं च दाबजं १२ मानस्तोके ति मंत्रेण करेणाभिमंत्रितम् अग्निरित्यादि
भिर्मंत्रैः अद्भिस्तदभिमंत्र्य वा १३ तमीतैसकलैर्वापि सद्योजातादिपंचभिः शिरसो वक्त्रहृदयगुह्ये चरणयोः क्र
मात् १४ लापयित्वाथ तारेण सकलांगोपलेपयेत् पुनः स्नात्वा च संकल्प्य कुर्याद्गोमयमज्जनं १५ कृत्वा पश्चो
मयं पात्रे धृत्वा भूमावसंगतं उदकं संत्रिधा सव्ये मंत्र्या व्याहृतिभिः करे १६ दक्षिणं दिक्षु तारेण प्रागादिक्षिप
वै पुनः उत्तरांसकलं भागं त्वष्ट्रा तीर्थे विनिक्षिपेत् १७ गंधद्वारेति मंत्रेण मध्यमं चाभिमंत्रितं शिरः प्रभृति सर्
वांगं लेपयेदनुग्रतः १८ सर्वत्र लेपनं कुर्यान्न किंचिद्वर्जयेत् स्नात्वाचम्य च संकल्प्य मृत्तिकास्नानमाचरे

त १९ बलिस्येत्यवनिं प्रार्थ्य खनित्वामावदित्यथ स्योनेति मृदमादाय दक्षिणेनेतरेन्यसेत् २० आपनेतेति
प्र.श्री. दूर्वामाधाय ऋश्वात्थमितीमृदं भूमौ स्थाप्य सदूर्वां तामभ्युक्षेत् सूर्यवत् शुभैः २१ त्रिधा विभज्य तां पश्चात् भाग
७९ केनाधनाकृती तत्र लिंगकमंत्रैः स्व दक्षिणं दिक्षु निक्षिपेत् २२ शिरो वदसा दिक्ष्वेनां तीर्थे क्षिप्त्वा तत्पात्रं
समादाय मध्यमं भागमेवमंजपुलाप्य येत् २३ पाणिभ्यां मृदमालोड्य उद्धृतासीति मंत्रतः सूर्याय तां प्रदर्श्याथ
मंत्रां तेना तिलेपयेत् २४ शिरः सहस्रशीर्षेति सुद्वाभ्यामिति चाक्षिणी नासिके नासिकाभ्यां च कर्णाभ्या
मिति कर्णिकौ २५ चबुकादधीति चुबुकं ग्रीवभ्यामिति वै गलं ग्रीवाभ्य इति वक्षश्च नाभ्या नाभीति नाभिकं २६ न
सिंहेत्पाखिलौ बाहू बाहुभ्यामिति करकौ पदः कुक्षिरिति कुक्षी च वक्षो नाभिति पृष्ठकं २७ अपो वेदेति गुह्यं
च ऋषणं वृषणौ तथा ऊरू भ्यां ऊरू तद्वन्मोहनादिति जानुनी २८ एतावानस्य पादौ च यस्य विश्वानि हस्त
कौ अंगादंगेति सर्वांगं पुंसूक्तेन च लेपयेत् २९ एवमंगानि संलिप्य मृत्तिकया तदनंतरं अश्वक्रांतेति मंत्रेण
मृदं संहरिता क्षितौ ३० निधाय मस्तके चाल्पमृत्तिका स्नानमादितः हिरण्यशृंगादिभिर्मंत्रैः प्रार्थयेत्तीर्थमा ७९
दरात् ३१ वरुणं च ततः प्रार्थ्य नवतेहेवु उदुत्तमं उभाभ्यामिति मंत्राभ्यां भैरवं प्रार्थयेत्ततः ३२ उग्रदंष्ट्रमहा

कायकल्पांतदहनोपम भैरवं त्वां नमाम्यद्य स्नानार्थं देहि मे जलम् ३३ समुद्रभीषणाराव दंष्ट्रिन्ना
रभीषण सरित्स्नानं तिलयाधारमज्ञानेन त्वत्प्रसादतः ३४ भैरवं प्रार्थ्य भक्त्यैव मिमं मे गंगइत्यृचा आभ्या
मिमां यथाशक्त्या त्रिवेणीं प्रार्थयेत्ततः ३५ त्वं वै वेदशिरोभूता त्रिमार्गा त्रिगुणापगा तीर्थराजे प्रयागे
स्मिन्प्रसन्ना भव वेणिके ३६ त्रिविधं यद्यदस्मत्कं नानाजन्मनि वै मया तत्पापं शतधा यातु स्नानेन तव
सन्निधौ ३७ स्मरणाद्यातकं हंति दर्शनात्सर्वकामदा नमनात् कुद्धिदा सिवं स्नानाद्विष्णुपदप्रदा ३८
यः प्रवत इति मंत्रेण तीर्थं स्पृष्ट्वा ततः परं प्रवाहाभिमुखः सम्यक् त्रिर्निमज्जनमाचरेत् ३९ ततः प्राङ्मु
खश्चाचम्य मंत्रैरेतैः कुशोदकैः मार्जयेत्सर्वगात्राणि मस्तकादीनि सर्वतः ४० आपोहिष्ठेति नवभिरं
बयो यंति वाऽष्टभिः तरत्समंदीति च समुद्रेति च त्रिभिः ४१ त्रिभिः पुरस्तन्नमिश्चैव इमा आप इति त्रिभिः
लिंगाभिः स्वयं तथा च मार्जयित्वा यथाविधि ४२ अंगुष्ठेन कनिष्ठिकाभ्यामिमं मे गंगइत्यृचा त्रिरालोड्य
जलं स्वाभिन्ना वयं व्याप पूरुषं ४३ एकद्वित्रिय यावारं स्वसामर्थ्यानुसारतः ऋतं चेति ततेनाघकर्षण
चाघमर्षणं ४४ ततः सव्यादिनाकृत्वा स्नानांगं जलतर्पणं तीरमागत्य निष्पीड्य शिरोवस्त्रे दकं ततः ४५

प्र.श्रि.गे

अहतेवाससीचाथपरिधायद्विराचमेत् माधवंपुंडरीकाक्षंकेशवंचहरिंस्मरेत् ४६ ॥इतिश्रीपद्मपुराणे
प्र·श पातालखंडेप्रयागमाहात्म्येयात्राविधिनिरूपणेएकचत्वारिंशोध्यायः॥४१॥शेषउवाच॥ ऊर्ध्वपुंड्रादिकं
८० धृत्वाब्रह्मयज्ञांगतर्पणं॥ देवर्षीणांविधायाथपितॄंस्तंतर्पयेत्तिलैः १ पितृमातृत्रयंपूर्वंसपत्नीजननी
ततः मातामहत्रयंसम्यक्सस्त्रीकंतत्सुतादिकं २ पितृमातृस्वसृभ्रातृतत्सुतपत्न्यादिकंततः पितृमातृस्व
सातद्भर्तातनयस्तद्वधादिकं ३ पूज्यागुरुत्रयंचाप्तसखिद्रव्यदशिष्यकाः जामाताशालकश्चाथप्रतिकल्प
स्यपोषकः ४ तीर्थेमहालयेऽलभ्ययोगेचतिलतर्पणं पूजनीयाःप्रयत्नेनसनकाद्यामहर्षयः ५ दक्षि
णाभिमुखोदद्यात्ततःकामोदकंजलीन् अपसव्येनसतिलैःसलिलैःपितृतीर्थतः ६ देवासुरास्तथाना
गायक्षगंधर्वराक्षसाः पिशाचागुह्यकाःसिद्धाःकूष्मांडपशवःखगाः ७ जलस्थलचराःसर्वेनिराधाराश्च
जंतवः कामोदकेनतेसर्वेतृप्तिमायांतुशाश्वतीं ८ नरकेषुसमस्तेषुयातनासुचयेस्थिताः तेषामाप्या
यनायैतद्दीयतेसलिलंमया ९ येबांधवाबांधवावायेन्यजन्मनिबांधवाः तेसर्वेतृप्तिमायांतुयेचास्मत्तो ८०
यकांक्षिणः १० यत्रक्वापिस्थितानांचक्षुत्तृष्णोपहतात्मनां इदमस्त्वक्षयंपात्रंमयादत्तंतिलोदकं ११ आ

ब्रह्मस्तंबपर्यंतंदेवर्षिपितृमानवाः तेसर्वेतृप्तिमायांतुतीर्थसंतर्पितामया १२ आगुल्फेकरणेशाखावेतस्य
त्रेधाप्रतिमान् अनामिकायावाहस्तायाद्यद्याच्चीन् जलांजलीन् १३ रवौभौमेभृगौकाणेऽप्येनंदासुमघासुच
जन्मर्क्षेनिजगृहेरात्रौसंध्ययोर्भुक्तनंतरं १४ विवाहेचोपनयनेचौलेचान्द्रेयपाक्रमे नसमाधार्धमासेषुनिषे
लात्र धःतिलतर्पणे १५ तत्स्नाननिषेधश्चप्रत्याहमोदकादिषु ग्रहणेचाबगंगायांनप्रयागेविशेषतः १६ अथी
रान्स्वयंकुर्यात्पश्चाद्दीनोचतर्पणे अथीतमातृकस्याथिद्ययाथिकमिनित्यशः १७ संकल्पितंततःकु
र्यात्स्नानादीनेयथाविधि सद्यःकालांतरेवापिशास्त्रप्रज्ञानुसारतः १८ पात्रपरीक्षामास्थायप्रत्यहंतिक्षु
देयाना विदध्यात्इष्टदानानिसद्यःकालांतरेपिवा १९ गोभूतिलहिरण्याज्यंवासोधान्यंगुडंतथा रजतंलव
णंचेतिदशदानान्यनुक्रमात् २० भूर्निवर्तनमात्रावासाहाऐरावतमितास्तिलाः निष्कमात्रंसुवर्णंस्यात्
दानंप्रस्थमितंतथा २१ वासोयुग्मंसमीचीनंधान्यंसार्धद्रोणादिकं दशदानप्रमाणंहिज्ञेयमेतन्मुनीश्व
राः २२ अथाक्षावर्धमर्धंवाशक्त्याद्वित्रिचतुर्गुणं कुर्यान्माधवतोषार्थंवित्तशाठ्यविवर्जितः २३ अन्यान्
न्यपिचदानानिभूरिदानेमयापिच पंचबंधगालहरेभ्योदद्यायात्राफलाप्तये २४ ततःसंकल्पयेद्धि

द्वानुपवासंविधानतः येनाग्निसाणि कर्माणि विशुद्धानि भवंतिहि २५ अथ प्रस्थितवानिराद्वारस्तीर्थराजतत
प्र॰प्रा॰ वात्तया श्वोभूतेहं पुनर्भोक्ष्ये प्रसन्नोभवमाधव २६ तीर्थप्राप्तेस्तुपूर्वेह्नि तद्दिने चोपवासकं मुख्यानुकल्प
८१ तः कुर्याद्विशुद्धिजनकं नरः २७ ततस्तत्रैव तद्देहः पितृणांतृप्तिकारकं श्राद्धं सामेन देस्नावाप्रकुर्वीत य
थाविधि २८ मुक्तोभुक्तोपवासोवोप्युचितोवाप्यशुचिर्दिने गांगां प्राप्य सरित्श्रेष्ठं श्राद्धं कुर्यात्तदैवहि २९ नान्य
स्मात्रादिदोषोत्र तीर्थादिवनभूमिषु ब्राह्मणानां परीक्षा च पातित्यादिकमंतरा ३० आमं वा तद्गुणं द्व्यादि
गुणं वाथवा समं हेमं वा स्वगुणितेचतुर्भिः समसेववा ३१ अन्नश्राद्धं तु विधिनापराह्णे विदधीत वै मु
ख्यात्रौ संध्ययोर्वा न कुर्यादितिनिश्चितं ३२ आशौचे धीमता श्राद्धमाशौचापगमे सति अविलंबेन क
र्तव्यं मलेमासद्वयेपिच ३३ आवाहनं विसर्गश्च द्विजांगुष्ठनिवेशनं अर्घ्यं विकिरदानं च दिग्बंधो नैव
कृतिस्तथा ३४ तृप्तिप्रश्नश्चदिग्दोषपरिविष्टानसेवनं एतैर्विरहितं कार्यं तीर्थश्राद्धं मुनीश्वराः ३५ म
त्रि॰२ होदितं नयेतद्धतपित्रादित्रयमेवच मातामहादित्रितयं मातामहसादिकं चयं ३६ चत्वारि पार्वणान्येतानु ८१
दिश्यद्वयमेववा नाममंत्रैः स्वयं कुर्याद्विधवाश्राद्धमाहृता ३७ अथवा ब्राह्मणद्वाराविदध्याच्छ्राद्धमुत्त

मं तेन श्राद्धफलं सम्यक् प्राप्नोति विधिचोदितं ३८ आमेनैव सदा शूद्रः श्राद्धं कुर्वीत नामभिः अन्यथा
कर्मवैगुण्यान्निरयं याति निश्चितं ३९ तीर्थस्था ब्राह्मणा भोज्या तीर्थश्राद्धे विशेषतः सगुणा निर्गुणा वा
पि एकं वा पंक्तिपावनं ४० येषु तीर्थेषु ये देवा येषु तीर्थेषु ये द्विजाः येषु तीर्थेषु या आपो विचिकित्से १
वात न्न किंचित् ४१ देयं साकरनेश्राद्धे न्यथा ज्ञानं तदुच्यते भोजनाभरणादीनि देयानि सति संभवे ४२
तीर्थेएवतत्रेतेपिंडास्तीर्थश्राद्धे विचक्षणैः विशेषोनत्र कस्यान्यः प्रागेव विनिरूपितः ४३ एवं श्राद्धवि
धिं कृत्वा वर्ज्यावर्ज्य विवेकतः गयाश्राद्धभवं पुण्यं भवता प्राप्नोति मानवः ४४ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे पात
लखंडे प्रयागमाहात्म्ये यात्राविधिनिरूपणंद्विचत्वारिंशोध्यायः॥ ४२ ॥श्रीवउवाच॥ ततः शुभेह्नि कुर्वीत
वेणीमाधवपूजनं ए हिकामुष्मिकं येन फलं विंदति मानवः १ शुचिः संभृतसंभारः सपत्नीकः स
खासने उपविश्य समाचम्य स्मृत्वा गणपतिं ततः २ त्रिवेणीमाधवं सोमं भरद्वाजं च वासुकिं वंदेक्षयव
टं शेषं प्रयागं तीर्थनायकं ३ स्नाने दाने जपे होमे स्वाध्याये पितृकर्मणि इमं मंत्रं पठेद्धीमान् भक्त्या पू
र्णफलाप्तये ४ देशकालावनुस्मृत्य फलं चोल्लिख्य मानसं गणेशं पूजयेत्कुर्वीत कलशाराधनादिकं ५

गायत्र्या प्रोक्ष्य संभारान्वै सूक्तं गानि वेशतं कृत्वा तेनैव सूक्तेन दद्यमं मे गंगा दत्त्वा ६ षोडशोपचारैश्च
प्र.श. गंगायमुनसंगमे शूद्रः स्त्री नाममंत्रेण भक्त्या कुर्वीत पूजनं ७ आवाहनं न कुर्वीत जाग्रद्रूपो यतो ऽलनौ
८२ दत्त्वा पुष्पांजलिं पूर्वं ध्यायेद्वेणीं च माधवं ८ नवांबुदसमद्युतिं रवचितभूषणभूषितं स्वर्गौरवसना
वृतं सकलदेवतासंस्तुतं भुजैर्ददन्तमाश्लिजं रथपदं गदां पंकजं प्रयागनिलयं सदा मनसि माधवं भा
वये ९ वेणीं ध्यायेत्त्रिवर्णां सितहरितलसद्रक्तवर्णां त्रिनेत्रां दोर्भिः शंखाब्जचक्राभयधृतसुगदां श्वेतवस्त्रा
सनस्थां बालांकितधृतमुकुटां वृक्षलग्नैर्ददंषं नेकालत्रये यः स्मरति स दृढपुमान्मुक्तिमुक्तीलभेत १० न
मो वेण्यै नमो वेण्यै नमो वेण्यै नमो नमः माधवाय नमस्तुभ्यं सर्वकामप्रदो भव ११ स्त्रीशूद्रपूजने नाममंत्रोयं परि
कीर्तितः वक्ष्येहमपरान्द्विज पूजामंत्रान्निबोधत १२ आगच्छानंतदेवेश केशवाच्युत माधव गृहाण मत्कृतां
पूजां त्रिवेण्या सहितं प्रभो १३ नानामणिगणाकीर्णं जांबूनदविभूषितं सिंहासनं गृहाणेदं त्रिवेण्या सहितः प्रभो
१४ शीतलेन निर्मलं हृद्यं गंधाद्दतविभूषितं जलं गृहाण पाद्यार्थं त्रिवे० १५ अर्घ्यं दध्यन मोक्तिकं केशवानंत माधव ८२
अर्घ्यं गृहाण मद्दत्तं त्रि० १६ प्रालेयं जलमानीतं कर्पूरैलासुवासितं आचमस्व दयासिंधो त्रि० १७ पयोदधिघृतं

क्षौद्रं पंचमी शर्करासिता कृतं पंचामृतं स्नानं त्रि० १८ गंगायमुनसंगोत्थं मलघ्नममलं जलं स्वीकुरु स्नान
कृत्यं त्रि० १९ गंगोदकमिदं दिव्यं हेमभाजनभूषितं गृहाण आचमनीयार्थं त्रि० २० पीतांबरधरो दत्तं पीतांबरं सिलेंर
मया गृहाण माधव स्वामिन् त्रि २१ यामुनं विशदं दिव्यं यमबाधानिवारणं उरीकुर्वेत दावामे त्रि० २२ श्रोतस्मा
र्तक्रियाधारं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं ब्रह्मसूत्रं गृहाणेदं श्वेतं श्रीमाधव प्रभो २३ शीतलं बहुलामोदं कर्पाधिक
तिकारणं लेपमाचमनीयं च मुरारी कुरु माधव २४ मुक्तामाणिक्यखचितं कार्तस्वरविनिर्मितं भूषणं स्तोममा
धव त्रि० २५ कालेयागुरुकस्तूरीसुगंधाढ्यं मनोरमं गृहाण चंदनं प्रीत्या त्रि० २६ हारिणीं विलसमनसो मुख्यमं
डनकारिणीं हरिद्रां तं गृहाणेमां त्रिवेण्या कमलावंदिते २७ सोभाग्य पंचतस्त्रीमत्तवीर्यमंगलं कुंकुमं
भालमालेन त्रिवेण्या च पुरीकुरु २८ अक्षतान्वतशालिसंभूतान्कुंकुमेनैव रंजितान् गृहाण शंखमोपाभाव त्रि०
२९ मल्लिकामालतीजातीकुंदकल्हारपंकजं तुलसीपत्रं गृहाणेशा त्रि० ३० उद्दिरं तीमिरामोदं माल्यमालामि
रादरात् नामर्चं देहसंभूत्यामिति त्रि० ३१ दशांगं लघुपाटीरकौशिकेन समन्वितं धूपं गृहाण धूतात्पत्ति त्रि० ३२ घृतव
र्तिसमायुक्तमतान्धांतनशानं दीपं गृहाण दयाभं त्रि० ३३ चतुर्विधानं स्वाद्वसुषड्रसैः परिपूरितं उपहारं स्त्रा

णोदंत्रि· ३४ प्रबोधे मज्जने धूपे दीपे नैवेद्ययोस्तथा नीराजने च कुर्वीत घंटावाद्यं हि पूजकः ३५ चंद्रकोशीरसंयुक्तं
प्र·श्री· शुक्रभाजनमंडितं मयोक्तीकुरु पानीयं त्रि· ३६ संसारोत्तारणं दिव्यं भूमिमंडलमंडनं गृहाण संगमाचामं त्रि· ३७
८२ अमलाममले मात्युसितो मार्दपुरःसरं पाद्यसाह्यालयकरोत्रि· ३८ पाटीरागुरुकस्तूरीचंद्रकाश्मीरजादिभिः
उद्वर्तयकरोदिव्यं त्रि· ३९ नानाविधानि स्वादु फलानि सुरभीण्यपि गृहाण सकलाधार त्रि· ४० जातीपु
ष्पफलैलाह्वंलवंगकलरवादिरैः युक्तं गृहाण तांबूलं त्रि· ४१ पूजासांगुण्यकारीणि सुवर्णकुसुमान्यलं
दक्षिणार्थं गृहाण त्वं त्रि· ४२ नीराजितपदद्वंद्व नितिलैर्निजतेजसा नीराजयाम्यहं भक्त्या त्रि· ४३ नानापुष्पैश्च
पत्रैश्च नानावर्णैः सुगंधिभिः पुष्पांजलिं तेर्पयामि त्रि· ४४ पदे पदे यद्विधंसि सर्वकामार्थदं नृणां प्रदक्षिणं
करिष्यामि त्रि· ४५ श्रीमाधवदयासिंधो भक्तकामार्थपूरक त्वामहं शरणं प्राप्तः पाहि मां दीनवत्सल ४६ अभि
त्वा सर्वदेशो दुःखमूलेषु दुःखितः त्वत्पादकमलं प्राप्तो यथेच्छसि तथा कुरु ४७ आदिमध्यांतरूपात्वं तीर्थ
राजे विराजसे अनादिमध्यनिधने द्रवब्रह्मस्वरूपिणि ४८ मंत्रतंत्रक्रियाहीनं पूजनं यन्मयाकृतं सफलं ८२
कुरु तत्सर्वं त्रिवेणि जगदंबिके ४९ नमो नमो लक्ष्यवटाधिवास नमो नमो भक्तमनोनिवास नमो नमस्तीर्थ

सुताधिवास नमो नमस्ते कृतजगन्निवास ५० प्रयागभागे तिविराजितायै देवर्षिसिद्धोरगसंस्तुतायै धर्मार्थ
कामादिपुमर्थदायै नमस्त्रिवेण्यै मम देवतायै ५१ मातर्मनोवांछितनाम [illegible] प्रदप्रदायै कमितप्रदायै नमो
पुण्यायै नवसंगमे से देहावसाने ह्यमृतप्रदायै ५२ श्रीमाधवानीमानुसुताससरस्वतीयोमात्रिवेणीत्यभिधांगतायै
विरंचिविष्णवीशपदप्रदायै नमोस्तु ते वेणि नमो नमो नमः ५३ यथाशक्ति यथा ज्ञानं कृतं पूजनकर्म यत् प्री
यतां तेन मे देवौ त्रिवेणीमाधवौ सदा ५४ इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे प्रयागमाहात्म्ये वेणीमाधवपूजन
विधिनिरूपणं नाम [illegible] ४२ [illegible] नामपूजा मयोच्यते वेणीमाधवयोः पृथक् [illegible] भवे
तां परमप्रीतौ कृतया पूजया यया १ अष्टभिर्विविधैः पुष्पैर्मालूरतुलसीदलैः नामभिः पूजयेद्रूमा माधवं वेणि
कां तथा २ वेणीमाधवयोर्नामान्यनंतानि तथाप्यहं [illegible] नाम [illegible] ३ माधवः के
शवोनंतो गोविंदो गरुडध्वजः [illegible] ४ विष्णुर्नारायणः कृष्णः श्रीधरो
मधुसूदनः वैकुंठ [illegible] सर्वदेवस्वरूपिणी ५ त्रिविक्रमो वामनश्च हृषीकेशो [illegible] सर्वव्या
धिभयक [illegible] संसारविषनाशिनी ६ प्रद्युम्नो वासुदेवश्चानिरुद्धः पुरुषोत्तमः शुद्धमूर्तिः सुधामूर्त्तिर्भुक्ति

मुक्तिप्रदायिनी ७ दामोदरः पद्मनाभो विश्वनाथो जनार्दनः तापत्रितयसंहर्त्री भद्राशांतिकरी जया ८
ग·श· नारसिंहो ऽच्युतो ऽनंतो हरिश्चक्री च शार्ङ्गभृत् शुद्धमूर्तिर्जगन्माता शांतिसंततिकारिणी ९ वैकुंठो यज्ञपुरुषो
८४ योगीशो विश्वरूपवान् वैकुंठचरणोद्भूता योगिनी योगदायिका १० कालात्मा पुंडरीकाक्षो विश्वरूपी प्रताप
वान् कालशक्तिः पराशक्तिः सृष्टिस्थितिलयकारिणी ११ अनंतशीर्षा सर्वेशः सत्यसंधः सनातनः भद्रदामो
गदा भोगवती मंदाकिनी नदी १२ ईश्वरः परमात्मा च मुरारिर्दैत्यनाशकृत् त्रिमार्गगा त्रिवर्णा च त्रिकूटाशान
संस्थिता १३ मुकुंदः पीतवसनो विश्वकेतनः चतुर्भुजः स्वर्गदा जगतीभूषा पुष्करसंस्था शतावती १४ श्रीपति
र्वनमाली च बलिध्वंसी विरोचनः तेजोवती विश्वमित्रा पापजालनिकृंतिनी १५ सर्वार्थसाधकः पूज्यो ऽर
भक्तसंकटनाशनः सप्तधारजलाता तापपारावारविहारिणी १६ देवकीनंदनो विश्वंभरः श्रीवत्सलांछनः
देवपूज्या जगद्धात्री विशिष्टा वरदानदा १७ महात्मा पद्मनाभोर्जः शेषशायी गदाधरः भागीरथी जाह्नवी च
महापातकनाशिनी १८ महायज्ञवराहश्च राघवो रावणांतकृत् ब्रह्मिष्ठा ब्रह्मदोत्सा च सर्वरोगघ्नी च मंग ८४
ला १९ काश्यपो भावगम्यश्च शरण्यो भक्तवत्सलः संजीविनी भावगम्या शरण्या भक्तवत्सला २० त्रिगुणा

दिव्यायी मूर्तिर्हनुमत्प्रभुरव्ययः निर्लेपा दुःखहंत्री च प्रणतार्तिप्रभंजिनी २१ अनादिनिधनः साक्षी
लोकाध्यक्षः पितामहः अनादिमध्यनिधना नानारूपानेकरूपिणी २२ जगन्नाथो जगद्वंद्यो ब्रह्मण्यः सर्वजि
त्प्रभुः जगद्धात्री जगद्वंद्या क्रीडाकल्लोलकारिणी २३ सहस्रशीर्षा पुरुषः प्रधानपुरुषः परः ब्रह्मविद्या त्रयीरूपा मूल
प्रकृतिरीश्वरी २४ प्रयागनिलयः स्वामी श्रीनिवासः शुभेक्षणः स्वर्गारोहणपथवर्णा स्वर्गसोपानपद्धतिः २५ हिरण्य
गर्भः क्षेत्रज्ञः शाश्वतो दुर्धरो जयः दिव्यांबरा दिव्यभोगा दिव्याभा दिव्यभूषणा २६ सुभुजः सुमुखः श्रीमान् कमलनेत्रः शो
भनाकृतिः कालिंदीसंगता कल्पा कलिकालविनाशिनी २७ वंदितांघ्रियुगो ब्रह्मवटलीलाविचक्षणः इंद्रादिवंदि
ता सौरी पावनी प्रतपुष्करा २८ घनमूर्तिर्भक्तिमद्गम्यो वेदत्रयविभूषणः त्रिमूर्तिरूपा हराब्जहस्ताब्रह्मौलिलसत्सरसे
कमनीयतराकारः कामजित्कामितप्रदः कमनीयतरा कामपाशारण्या कमितप्रदा ३० विधातृकरकोद्भूता सत्तांजठर
भूषणा विरिंचिवदनोद्भूता विष्णुपादावनेजनी ३१ चरमाचलसंहर्ता ब्रह्मकार्यकृतोद्यमा आदिवेणी मध्यवेणीरं
त्यवेणी त्रिवेणिका ३२ एतैर्नामभिः पूजां कुर्वंति कुसुमादिभिः त्रिवेणीमाधवौ ते वै प्रसन्नौ नात्र संशयः ३३ विभ
वेष्टत्यहं कुर्यादन्यथैक दिने पि वा तद्दशांशेन वर्जितजलेन तुलसीदलैः ३४ नारते माधवः पूजामर्घ्यसंभारसंभृतां दी

नेनापि कृतां भक्त्या रातिपत्रजलादिभिः ॥ नोर्चादि माधवो देवः पूर्णो पूर्णो रूपेदाते यत्करोत्यर्चकोर्चादि स्वकृते
प्र॰श्री॰ तद्भिनान्यथा ॥ भक्त्यैव सुलभो देवो नान्यथार्थस्य राशिभिः श्रुतिस्मृतिपुराणेषु जरीजागर्ति डिंडिमः ॥ भक्त्यैव य
९४ त्पदं प्रापुः सूदनी चांत्यजा बलाः ज्ञानिनो योगिनो हृद्धं तत्पदं नापुरंजसा ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यद्भक्त्या विष्णवेर्प्य
ते सुमेरुसदृशं भूत्वा तदानंत्याय कल्पते ॥ प्रयागे तु विशेषेण गंगायमुनसंगमे पूजितो माधवो भक्त्या जलेनापि
प्रसीदति ॥ तस्मात्पूजा प्रकर्तव्या वेणीमाधवयोः शुभा यात्रिकैस्तु विशेषेण वित्तशाठ्यविवर्जितैः ॥ अकल्पोर्
विकलांगश्च रोगी दूरगतोपि वा नाम्नां पठनमात्रेण स्नानपूजाफलं लभेत् ॥ चतुर्भिरपि वर्णैश्च चतुर्भिरपि चाश्रमैः
सधवाधवयोर्भिर्द्विर्यथाधिकृति पूजनं ॥ पठ्यमहं च पातालेन्वहं नाम्नासिद्धंप्रातं वेणीसितासयाभक्त्या चैतन्तरेण वा
तु कामकया ॥ एवं वः कथितः सांगः पूजाविधिरनुत्तमः वक्ष्याम्यनंतरं कृत्यं सनकाद्या महर्षयः ॥ इति श्री
पद्मपुराणे पातालखंडे श्रीप्रयागमाहात्म्ये सूतशौनकसंवादांतर्गतशेषसनत्कुमारसंवादे वेणीमाध
वयोर्नामाष्टोत्तरशतनिरूपणं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ शेष उवाच ॥ ततः पूजनसंपत्त्यै ब्राह्मणांश्च
सुवासिनीं भोजयेत्तदहः शक्त्या सहस्रान्नैर्वा दिनांतरे ॥ सदोषं विगुणं न्यूनं यत्कृतं कर्म मानवैः विदोषं सगुणं पूर्णं

BHAU DAJI MEMORIAL

तत्करोति द्विजार्चनं ॥ ततः श्रुतिधरा विप्रा विष्णुपूज्यागुणान्विताः उद्धरंति जगत्सर्वं विक्रमज्ञात्रि किं महत् ॥ ब्रा
ह्मणास्तीर्थसदृशा देवा तेषु व्यवस्थिताः श्रुतयो ब्राह्मणाधीना यतस्मात्तेषु तद्गामता ॥ ब्रह्मणा निर्मिता विप्राः
श्रुतीनां गुप्तये सदा अतस्ते वेदशास्त्राणि पाठयंति जगत्त्रयं ॥ जपयज्ञेषु निरता विप्राः कामलोभविवर्जिताः ब्रह्मच
र्यरता नित्यमतस्ते शांतिकारकाः ॥ गंभीराः सर्वमंत्रज्ञा यज्ञानां प्रविवेचकाः दानधर्मविवेकारः स्मृतिधर्मप्रवर्त
काः ॥ अतस्तान्पूजया भक्त्या प्रीणयेद्वन्नमानतः प्रीतेषु तेषु प्रीतो ब्रह्मण्यो माधवः स्वयं ॥ संभोज्य दक्षिणां द
त्वा मंगलैरुपचारकैः सुवासिनीश्च तां पूर्णैर्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥ दंपतीपूजनं कुर्याद्यथाशक्ति यथाविधि वे
णीमाधवतोषार्थं माघमासे विशेषतः ॥ प्रयागे दंपतीपूजां नरो नार्यप्यथवा सर्वान्कामानवाप्नोति वैकुंठं प्रया
गच्छति ॥ व्रतैर्दानैस्तपोभिश्च न तथा प्रीयते हरिः दंपतीपूजनेनैव यथा प्रीणाति माधवः ॥ एहिकामुष्मिकं यद्य
त्फलं वांछति मानवः दंपतीपूजनाद्धन्यां तत्तदाप्नोति निश्चितं ॥ वस्त्राभरणमाल्याद्यैर्धूपदीपोपहारकैः दंपती
पूजयेद्भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ सुशीलौ भगवद्भक्तौ वियावंतौ तपस्विनौ विज्ञेयौ दंपती वेणीमाधवप्री
तिकारिणौ ॥ प्रत्यहं विभवे पूजो मासमेकदिनेपि वा वेणीमाधवरूपेण बुद्धिभेदं जिहासता ॥ या नारी पूजयेद्

त्वा प्रयागे दंपती तस्या सौभाग्यैश्वर्यपुत्रादि लब्धं ते माधवप्रिया ॥ दंपत्योः पूजया वीरा प्रयागे या प्रवर्तिता वैकुं
ठे वसते कृत्वा वेणीमाधवसन्निधौ ॥ व्रतं दानं तपः पूजा हवनं देवतार्चनं दंपतीपूजनादेव सर्वं कोटिगुणं भवे
प्र·श· त् ॥ वारं वारं मया प्रोक्तं किं बहूक्तेन भामिनी तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दंपतीं पूजयेत्कृती ॥ माधवः कथयामास त्रि
८६ वेणीमिति वै द्विजाः अतोऽत्र दंपतीपूजा सर्वधर्मवरीयसी ॥ अत्राभिषेकं यः कुर्यात् संगमे लोकविश्रुते रुद्रा
ध्यायेन सूक्तैर्वा तल्लिंगैः पावमानकैः ॥ रूपं तस्यैकादशिनी तथा लघुरुद्रो महारुद्रस्तथातिरुद्रः दशैकरुद्ध्ये
तिलमेतसंज्ञाः शत्वाभिषेकादिपुष्पं चधासौ ॥ स्वयं वा ब्राह्मणद्वारा अभिषेकं समाचरेत् स्वल्पेनाप्यभिषेकेण
महत्फलमवाप्नुयात् ॥ तथैवातिप्रशस्तोऽत्र तिलहोमः सदा द्विजाः माघमासे विशेषेण प्रोक्तः पद्मभवादिभिः
॥ किमत्र बहुनोक्तेन यत्किंचित्सुकृतं नराः कुर्वंति तीर्थमाहात्म्यात्सर्वमक्षय्यतां व्रजेत् ॥ कर्मणा मनसा वाचा
सत्यधर्मप्रतिष्ठितः गंगायमुनयो[illegible] यत्स्नायात् प्रयच्छति ॥ कौटुंबिकाय विप्राय शुचये वेदशालिने तपस्विने
सुशांताय यदा ताया निमतेधिकं ॥ स्वर्गे सोमोदते त्यर्थं मंदाकिन्यास्तटे शुभे मुक्ताच बहुला भोगान् जंबुद्वीपप ८६
तिर्भवेत् ॥ प्रयागे माधवक्षेत्रे यः कन्यां प्रयच्छति स्वगृह्योक्तविधानेन यथाविभवसंभवं ॥ तेन रत्नादिभूः स

वी सशैलवनसागरा कुलं च तारितं तेन स्वर्गलोकस्य करे स्थितः ॥ यः स्वर्णरत्नानि दुर्लभाणि हरिप्रीत्यै ददाति च
वेण्यां रत्नप्रदानेन स्वर्गे रत्नगृहे वसेत् ॥ धान्यदानं महाभागा जलदानमनेहसि गंगातीरनिवासिभ्यः कुर्व
तां विपुलं फलं ॥ ब्राह्मणाय सुवासिन्यै मुक्तादानं करोति यः तेजस्वी निर्मलो भूत्वा सोमलोके महीयते ॥
दृष्टदंडं सितं वापि दद्याद्यो विष्णुतत्परः तस्य माधुर्यतां याति प्रयागे माधवोऽव्ययः ॥ यानि कानि च दाना
नि स्वस्वशक्त्यनुसारतः करोति परया भक्त्या सोऽक्षय्यं फलमश्नुते ॥ अथ त्रातः स्नानमात्रेण गंगायमुनसंगमे
गंगायां यमुनायां वा लभते वांछितं फलं ॥ गंगा च यमुना चैव उभे तुल्यफले स्मृते केवलं त्वेकभावेन गंगा
सर्वत्र पूज्यते ॥ अतः स्नानादिकं सर्वमुभयोः समसंमते संगमेऽतः ततः श्रेष्ठं फलमुक्तं महर्षिभिः ॥ स एव
कामिकं तीर्थं तत्र स्नानेन भक्तितः यस्य यस्य च यः कामस्तस्य तस्य भवेद्द्विजः ॥ भोगकामस्य भोगः स्याद्राज्यं
स्याद्राज्यकामिनः स्वर्गः स्यात्स्वर्गकामस्य मोक्षः स्यान्मोक्षकामिनः ॥ गंगायमुनसंगे तु यः पुमान्पुण्यवर्धने
स्नात्वा नारायणं देवं भक्त्या संस्मरते यदि ॥ स मुमान्प्रयत्राकोत्र विसुप्रसीदति जपहोमादिकं तस्य सर्वं सांगम
वेत्तः ॥ दुर्लभं तीर्थराजस्य स्नानं सर्वत्र सर्वदा देशकालादिनियमः प्रयोजनं हि सर्वथा ॥ सर्वे शुभमयाः का

लाः सर्वाः शुभमयाः स्त्रियः सर्वपात्रतमा विप्रा संदेहं नैव कारयेत् ॥ ४५ ॥ शृणुयात्तीर्थमाहात्म्यं पूर्णं विधावतः फलं

प्र॰ माहात्म्यश्रवणादेव सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४६ ॥ तीर्थराजस्य माहात्म्यं शृणुयाद्देशान्तरेपि च पठन्वा श्रावयन्वापि दर्शनं

८० फलमाप्नुयात् ॥ ४७ ॥ पुण्यं प्रयागमाहात्म्यं माघमाहात्म्यमेव च विधिना शृणुयाद्यस्तु तस्य पुण्यमनंतकं ॥ ४८ ॥ एवं नाना

विधानीह पुण्यकर्माणि कुर्वतां ददाति माधवः सर्वमैहिकामुष्मिकं फलं ॥ ४९ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहा

त्म्ये दंपतीपूजादिविधिनिरूपणं नाम पंचचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४५ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ श्रीवराजमहाराजपुराण

श्रवणे विधिः न श्रुतोस्माभिरधुनात्तं वदस्वानुग्रहान्नः ॥ १ ॥ कीदृशो पेक्षितो वक्ता श्रोतारः कीदृशा मताः ये चोभये वां नि

यमास्तत्सर्वमनुवर्णय ॥ २ ॥ श्रीव्यास उवाच ॥ सम्यक्पृष्टं मुनिश्रेष्ठाः सर्वलोकोपकारकं पुराणश्रवणं येन विधिना फलदं

भवेत् ॥ ३ ॥ तं विधिं कथयिष्येहं व्यासदेवेन वर्णितं वक्ता सोत्र गुणोपेतं पुण्यं गोप्यं समाहितं [illegible] बालो युवा च वा वृद्धो दरिद्रो दुर्ब

लोपि वा पुराणज्ञः सदा वंद्यः पूज्यश्च सुकृतार्थिभिः ॥ [illegible] ॥ न नीचबुद्धिं कुर्वीत पुराणज्ञे कथंचन यस्य वक्त्रोद्गता वाणी काम

धेनुः शरीरिणां [illegible] गुरवः संति लोकस्य जन्मतो गुणतश्च ये तेषामपि च सर्वेषां पुराणज्ञः परो गुरुः ॥ [illegible] ॥ संसारार्णवमग्ना

नां दुःखशोकाकुलितचेतसां योदद्यान्निर्वृतिं कोन्यः पुनस्तस्मात्परो गुरुः ॥ [illegible] ॥ पुराणज्ञः शुचिर्दांतः शांतो विजितमत्सरः साधुः

कारुण्यवान्वक्तावदेत् भागवतः कथां ॥ [illegible] ॥ व्यासासनं समारूढो यावत्पौराणिको द्विजः आसमाप्तेः पुराणस्य नमस्कु

र्यान्न कस्यचित् ॥ [illegible] ॥ ये धूर्ता ये च दुर्वृत्ता दुराचारा गतास्तिमीणः तेषां कुटिलवृत्तीनां न हि वै वक्तृता क्वचित् ॥ [illegible] ॥ सतामेव प्रवृत्त

ये पुण्यानुवृत्तिरंयतः वाचयेत्पुण्यसद्दनेषु गुह्यं देवेषु जन्तवः ॥ [illegible] ॥ ब्रह्मद्वेषरतानां च दंभाचाररतात्मनां शठानां च

कचरीनां न ब्रूयादिदमुत्तमं ॥ [illegible] ॥ त्यक्तकामादिदोषाणां विष्णुभक्तिरतात्मनां गुरुभक्तिपराणां च वदन्मोक्षसाधनं ॥ [illegible] ॥

कृतनित्यक्रियः सम्यङ् मार्त्ये वा श्रीहरिदेवतां सर्वतीर्थमयीं दिव्यां [illegible] बदेत्कथां ॥ [illegible] ॥ एतैर्वक्तृगुणाः श्रोता सर्वोपायु

पकारकाः अथ श्रोतृगुणान्वक्ष्ये श्रोतृपुण्यविवर्धनान् ॥ [illegible] ॥ श्रद्धाभक्तिसमायुक्ता नान्यकार्येषु लालसाः वाग्यताः शु

चयो व्यग्राः श्रोतारः फलभागिनः ॥ [illegible] ॥ अभक्त्या ये कथां पुण्यां [illegible] शृण्वन्ति पापबुद्धितस्तेषां सक

लं फलं ॥ १९ ॥ [illegible] पुराणं [illegible]

लतां मूलपुण्याके ये शृण्वंति कथां ते स्युर्दरिद्रजन्मजन्मनि ॥ [illegible] ॥ कथायां कथ्यमानायां ये गच्छंत्यन्यतो नराः कलहं कुर्व

न्ति ते वै निरयगामिनः ॥ [illegible] ॥ तांबूलं चर्वयंतो ये कथां शृण्वंति पावनीं स्वविष्ठां खादयंत्येनान्नरके यमकिंकराः ॥ २२ ॥ ये च

तुंगासनारूढाः कथां शृण्वन्ति दांभिकाः अनेकान्नरकान्भुक्त्वा ते भवंति च वायसाः ॥ [illegible] ॥ ये च वीरासनारूढा ये चैवासनसं

स्थिताः शृण्वंति सत्कथां ते वै भवंत्यर्जुनपादपाः ॥ असंश्रवणमश्रुत्वा ते विषदृशा भवंति हि तथा शयानाः शृण्वंतो
अ॰ पु॰ भवंत्यजगरा नराः ॥ ये निंदंति पुराणं तं कथां वा पापनाशिनीं ते यांति यातनां भुक्त्वा जायंते शुनका नराः ॥ दुरुत्तरं वदं
॥ तो ये कथायां विघ्नयंति ते बहून्नरकान्भुक्त्वा भवंति ग्रामसूकराः ॥ आसनार्थं च ये दद्युः पुराणज्ञाय ये नराः उ
र्णाकंबलवासांसि मंचतूलवतीं परीं ॥ पुस्तकं [illegible] काष्ठले आधारं परिधेयं च संभवे भूषणा
दिकं ॥ दत्ता [illegible] ताम्बूलं भोग्यं पुष्पफलादिकं [illegible] जलभोजनभाजने ॥ जातीफललवंगैला
युक्तं ताम्बूलमुत्तमं चंदनं चांगलेपार्थं कस्तूरीकेसरान्वितं ॥ इत्यादि भोग्यवस्तूनि भक्त्या यच्छंति ये नराः अक्षय्यं सफलं
तेषां माधवो ति प्रसीदति ॥ दरिद्रेणापि ते रेवं [illegible] फलसीदलैः प्रीणाति माधवो भक्त्या नान्यत्किंचिदपेक्षते ॥
देवः सर्वधर्मस्य [illegible] कारिणी [illegible] लोकयोर्द्वयोः ॥ [illegible] छिलापि फ
लदायिनी [illegible] भवति [illegible] ॥ [illegible] सर्वं निष्फलतां या
ति पुष्पं वंध्यतरोरिव ॥ सर्वत्र संशयाविष्टः [illegible] चंचलः [illegible] ॥ सर्वदे
वमयो विष्णुः [illegible] भक्त्या तुष्यति नान्यथा ॥ [illegible] नापि [illegible] कीर्तनेन

स्मृते यथा विमुक्तः पातकैः सर्वैः परमं पदमश्नुते ॥ संसारघोरकांतारदावाग्निर्मधुसूदनः स्मर्तॄणां सर्वपापानि
नाशयत्याशु सत्तमाः ॥ तदर्थं द्योतकमिदं पुराणं श्राव्यमुत्तमं श्रवणात्पठनाच्चापि सर्वपापविनाशकृत् ॥ यस्य
त्र श्रवणे बुद्धिर्वर्तते भक्तिसंयुता स एव कृतकृत्यः स्यात्सर्वशास्त्रार्थकोविदः ॥ ये शृण्वंति कथां विष्णोः पुण्यां भु
वनपावनीं ते वै मनुष्या लोकेऽस्मिन्विष्णुरूपा न संशयः ॥ शृण्वंति भगवद्भक्ता यां कीर्तयंते च ये सदा तेषां पादरज
स्त्वेव तीर्थानि मुनयो जगुः ॥ तस्मात् [illegible] तिरेहिनः [illegible] हरिकथामुदा
॥ संसारतापनिर्मुक्ताये नराः शांतिमिच्छवः पिबंतु सादरं ते ते नित्यं हरिकथामृतं ॥ [illegible] श्रोतुं कथां संस्मृ
ति [illegible] मुहूर्तमात्रं शृणुयान्नियतात्मा [illegible] ॥ [illegible] प्रत्यहं वापि यः श्रोतुं [illegible] मनः वैशाखे कार्तिके मा
घे शृणुयाद्यत्नतो नरः ॥ मुहूर्तं वा तदर्धं वा क्षणं वा पावनीं कथां ये शृण्वंति सदा भक्त्या न ते यांति दुर्गतिः यत्फलं सर्व
वेदेषु सर्वयज्ञेषु यत्फलं तत्फलं पुराणश्रवणात्फलं विंदते नरः ॥ कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते नास्ति धर्मः परः
पुंसां [illegible] ॥ पुराणश्रवणं विष्णोर्नामसंकीर्तनं तथा उभयं [illegible] कल्पद्रुमसमं फले ५२ कलौ
दुर्मेधसो मर्त्या धर्माचारविवर्जिताः इति संचिंत्य कृपया भगवान्बादरायणः ॥ ५२ तेषां हिताय विदधे पुराणाख्यं सुधारसं

अनायासेन यत्पानान्मर्त्यो याया दमर्त्यतां ॥ तस्मात्सर्वात्मना सर्वैः कर्तव्यो धर्मसंग्रहः उपकुर्यात्कथं काले गृहदा
प्रया० रैर्धुनिर्मितिः ॥ भवतां विदितश्चायं धर्मतत्त्वं यतात्मनां प्रश्नप्रतिवचः सिध्येत्तथाप्युक्तं मुनीश्वराः ॥ एवं पुराणश्र
८९ वणविधिरुक्तो यथाश्रुतः शृण्वन्ननेन विधिना समग्रं फलमश्नुते ॥ प्रातः स्नात्वा विधानेन गंगायमुनसंगमे ती
र्थराजस्य माहात्म्यं शृणुयाद्भक्तितो नरः ॥ तेन यात्राफलं पूर्णं प्राप्नोति गतकल्मषः सर्वदा माघमासे तु विशेषेण मु
नीश्वराः ॥४९ प्रयागे माघमासस्तु देवानामपि दुर्लभः वक्तुं तत्र न शक्नोऽहं स्नानदानादिजं फलं ॥ माघे प्रयागमाहात्
म्यं माघमाहात्म्यमेव च शृणुयात्सद्विजात् भक्त्या विशेषात्तीर्थवासिनः ॥ भक्त्या यः शृणुयादत्र तीर्थमाहात्म्यमुत्तमं
सर्वकामफलं भुक्त्वा वैकुंठे व्रजते नरः ॥ ५२ एवं सार्वजनीनं यद्भवद्भिर्लोकमंगलैः निरूपितं मया सर्वं किमन्यच्छ्रोतु
मिच्छथ ॥५३॥ इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे प्रयागमाहात्म्ये प्रोथसनत्कुमारसंवादांतर्गतसूतशौनकसंवादे पु
राणश्रवणविधिनिरूपणं नाम षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ श्रीवेणीमाधवार्पणमस्तु ॥ ॥ श्रीवेणीमा ८९
॥ ॥ श्रीमहागणपतये नमः ॥ ॥ शौनकादय ऊचुः ॥ सूत सर्वविदां श्रेष्ठ परोपकृतिभूषण वर्णनात्तीर्थराज
स्य निर्वृतिं गमिता वयं १ किमूचुस्ते ऋषिपुत्राः सतां प्रोवाच किं पुनः तीर्थराजस्य माहात्म्यं तत्त्वतः कथयस्व न ॥२

सूत उवाच ॥ शौनकस्य वचनं श्रुत्वा सनकाद्याः महर्षयः पप्रच्छुः पुनरेवामुं तीर्थराजस्य गौरवं ॥३॥ सनकादय ऊ
चुः ॥ संकर्षण महाबुद्धे त्वन्मुखांभोजनिर्गतं श्रुतं प्रयागमाहात्म्यं परमानंदकारणं ४ प्रयागे माघमाहात्म्यं श्रीम
ता बहु वर्णितं श्रवणे तस्य चास्माकं लालसा बहु जायते ॥ पूर्णस्नानफलं कीदृग्न्यूनस्नानफलं तथा कर्तव्यं के
न विधिना प्रयागे माघमज्जनं ॥ नियमा माघमासीयाः के के कार्या विजानता दानानि कानि कार्याणि तत्सर्वं क
थय प्रभुः ॥ शेष उवाच ॥ सप्तकानि च तीर्थानि सकला देवमातरः सर्वा लोका ऋषयो माघे सर्वे यांति प्रयाग
के ॥ ब्राह्मणमार्दिगुणोपेताये चान्ये तत्र दर्शिनः स्नातुमायांति ते सर्वे माघे वेण्यां द्विजोत्तमाः ॥ अन्यत्र माघस्नानकृ
णां गंगायमुनसंगमे फलं यन्निमवाप्नोति मनं तं मनसेमतं ॥ पश्चिमाभिमुखी गंगा कालिंद्या सह संगता हं
ति कल्पकृतं पापं सा माघे न हि दुर्लभा ॥ स्नानं माघे तु यत्तत्र देवानामपि दुर्लभः विज्ञेया मुक्तिजननी सा वेणी कृ
त रूपिणी ॥ प्रयागे पुण्यकाले यत्तापं संपादितं नरैः न श्रेयो निमवाप्नोति सा माघे नरः पिनिमितं मह महो द
ये नात्र माघः संप्राप्यते नरैः अपुनर्जन्मदं यत्र सितासितजलं स्थलं ॥ गर्भे नावसत्येते नरः प्रयागे माघमज्जना
त् तीर्थभावं ती माघां वैकुंठे वसते नरः ॥ राजसूयसहस्रस्य वाजिमेधशतस्य च माघे सितासिते पुण्यं मज्जनं

भवतिध्रुवं ॥ सकामाः कामसंपन्ना निष्कामामुक्तिभागिनः स्नाताभवंतिवैमाघे गंगायमुनसंगमे ॥ पुत्रपौ
प्र॰पु॰ त्राबलालाभऋाधिपत्यंचपार्थिवं स्वर्भोगफलदेमाघे प्रयागेदः फलंकियत ॥ त्रिविधंज्ञातमज्ञातंनानाज
९० न्मसुसंचितं करोतिभस्मसात्सद्यः प्रयागेमाघमज्जनं ॥ प्रयागेमाघमासेतुवेणीतीर्थोदबिंदुना यज्ञांत्रे
श्वतेन्द्रनंमुच्यतेसौमहद्भयात ॥ माघमासेप्रयागस्यदर्शनंदुर्लभंनृणां किंपुनः स्नानपानादिफलंवाकंमु
नीश्वराः ॥ अश्वमेधादिकृद्योयः प्रयागेमाघमासिकृत माघस्नायिनयोर्मध्येश्रेष्ठः श्रेष्ठतमोमतः ॥ यत्रकु
त्रापियोमाघे प्रयागस्मरणान्वितः करोतिमज्जनंतीर्थे सलभेद्गंगामज्जनं ॥ माघेमासितुयः स्नायान्नैरंतर्ये
णभावतः पौंडरीकफलंतस्यदिवसेदिवसेभवेत ॥ कूपवापीतडागेषुनदीषुचयथोत्तरं नदेषुदेवखातेषु
सरितांसंगमेषुच ॥ महानदीषुकालिंद्यांगंगायांचयथोत्तरं अधिकंफलमुद्दिष्टंमाघस्नानेमहर्षिभिः ॥ गं
गायमुनसंगेतुमाघस्नानभवंफलं अनाद्यंब्रह्मणाप्रोक्तंत्रैलोक्येतादृशंनहि ॥ योऽशक्तोपिमहायोगे
देशकालगदादिना सोनुकल्पेनकुर्वीतचतुर्थमाघमज्जनं ॥ पक्षपक्षार्धपंचाहदिनेप्येकदिनेपवा प्रयागे
माघमासेतुमज्जतांफलमुच्यते ॥ पक्षमात्रंतयोमाघे प्रयागेनियतेंद्रियः स्नातस्सोपापकवचंभित्वायातित्रिदि

BHAU DAJI

वं ॥ अविमुक्तेप्रभासेचगंगासागरसंगमे यत्फलंतद्भवेन्माघेवेण्यांसप्ताहमज्जनात ॥ प्रयागेपंच
रात्रंयः स्नातिमाघेनरोत्तमः दिव्यभोगान्ससौभुंक्तेचंद्रवद्वर्धतेफलं ॥ शतंवर्षाणियोविप्राः कुर्याद्नशन
व्रतं प्रयागेत्रिदिनंमाघेयः स्नातस्तावुभौसमौ ॥ अश्वमेधादिभिर्यज्ञैर्योगाभ्यासेनयत्फलं प्रयागेमाघमा
सेतुसंगमेमज्जतस्तथा ॥ रविग्रहेकुरुक्षेत्रेब्रह्मणेआरण्ययत्फलं प्रयागेमज्जतोमाघेदिवसेदिवसेफलं ॥ अ
कोटिगोदानंतत्पुण्यंप्रत्यहंस्वर्णदानजं प्रत्यहंलभतेवेण्यामेवमाहुर्मनीषिणः ॥ एवंकेनाप्युपायेनमाघ
स्नानंयथातथा भक्त्याकरोतियोमर्त्यः सलभेद्वांछितंफलं ॥ नारीवापुरुषोवापिबालोवावृद्धोपिवा
लभतेसकलान्कामान्वेण्यांस्नानेननिश्चितं ॥ ब्राह्मणक्षत्रविट्शूद्राः प्रतिलोमानुलोमजाः आश्रमाश्च
चत्वारोमाघेस्नानमुनीश्वराः ॥ यथाधिकारः सर्वेषांविष्णुभक्तोबुधैस्मृतः माघस्नानेतथाज्ञेयोनाधिका
र्यविचारणा ॥ माघस्नानफलंप्रोक्तंप्रयागेसनकादयः यस्यश्रवणमात्रेणवेणीस्नानफलंलभेत ॥ इति
श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये माघस्नानफलनिरूपणंनामसप्तचत्वारिंशोध्यायः ॥ ४७ ॥ श्रीपउवाच
माघस्नानविधिंवक्ष्येयथोक्तंसर्वसंमतं माघस्नानंकृतंयेननिश्चितंफलदंभवेत ॥ चांद्रसावनसौरार्क्षैः प्र

प्र॰ श्री॰ २२

माघे माघमज्जनं यथासंभवमेकेन श्रोतं कुर्वीत मानवः ॥ अथवा मार्गमासीवा स्नायादारभ्य भक्तितः पक्षद्वयमि
दं चोद्दिष्टं माघाद्विकल्पितं ॥ तैषीमेकादशीं शुक्लामारभ्य स्नानमाचरेत् तस्यां माघस्य शुक्लायां सावनेन समापये
त् ॥ मकरसंक्रमणमारभ्य यावत्कलशसंक्रमं स्नायान्नियममाश्रित्य सौरमानेन भक्तितः ॥ एतेष्वन्यतमं पक्षमाश्रित्य
प्रयतो नरः विधिना मज्जनं कुर्यात् माधवप्रीतिहेतवे ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय गुरुं ध्यात्वा यथाविधि ब्रह्माणं भास्क
रं रामं हरिं कृष्णं स्मरेत्पुनः ॥ पुण्यश्लोकनलादींश्च सप्तर्षींश्च विशेषितं विदध्यात्स्मरणं भक्त्या महापातकनाशनं
॥ उत्थाय पृथिवीं प्रार्थ्य गृहीत्वा मलभाजनं बहिर्गत्वा पुनर्गामात्कुर्याच्छौचविधिं कृती ॥ आचान्तमनतर्पयंतं स्म
कृत्वा विधानतः दंतं दिनादिया सर्वायतएवफलप्रदः ॥ भुक्तवा सः पतितस्त्वपरं पुण्यात्पाहृते धृत्वा भस्मप
या मंत्रैस्तथा तुलसीमृदं गृहीत्वा कानं संभारं स्त्रीपुत्रादिभिरन्वितः प्रातः स्नानोदयेकासे गृहाद्बहिर्दृतं ह्रितः ॥
अप्रावृतशरीरो वा पद्भ्यां प्रावृतमस्तकः पादत्राणं विना वित्तस्तथा मौनसमन्वितः ॥ कृष्णा विष्णो हृषीकेश वासुदे
व जगत्पते माधवानंत गोविंदेतीरयन्प्रव्रजेच्छनैः ॥ ततस्तीरं समासाद्य सांगोपांगं प्रणिपत्य च प्रक्षाल्य पादौ वाच
म्य तीर्थान्युद्धृत्य वारिणा ॥ ततो जलांतिकं गत्वा गायत्र्यास्त्वथ पत्तनजलं वस्त्रं प्रक्षाल्य गृहीत्वा पाणिना जलं ॥

माघमास मिमं पुण्यं स्नास्येऽहं देव माधव तीर्थस्यास्य जले नित्यमिति संकल्पमाचरेत् [illegible] प्राचीमहणितां दृष्ट्वा
गं मायमुनसंगमे [illegible] जलेगात्वा निमज्जमाना त्वचा चमेत् ॥ पुनरादाय सलिलं पंचगोमेवर्ष्यर्क माघके
फलम्पूर्णस्य माधवप्रीतिहेतवे ॥ माघस्नानं करिष्येऽहं गंगायमुनसंगमे संकल्पैवं निमज्जेत्तु अथाब्धिमुख स्त
तः ॥ दुःखदारिद्र्यनाशाय श्रीविष्णोस्तोषणाय च माघस्नानं करोम्यत्र तीर्थपादविनाशनं ॥ मकरस्थे रवौ माघे
गोविंदाच्युत माधव स्नानेनानेन मे देव यथोक्तफलदो भव ॥ इमौ मंत्रौ समुच्चार्य स्नायान्मौनी समाहितः प्रसंग
सिद्धिर्नित्यस्य तत्र स्नानादि विधिर्नहि ॥ कर्तव्यं न निमज्जेत्पृथिव्यां संगमांतरे प्रयागे न निषेधोऽस्ति तत्र तत्रैव तच्चरे
त् ॥ स्नात्वा लिंगैर्वारुणैर्मंत्रैः कुशोर्मिजैनमाचरेत् मंत्रेणोदकमालोड्य प्रकुर्याद्घमर्षणं ॥ गंगायै यमुनायै च
सरस्वत्यै तथैव च माधवाय च देवाय दद्यादर्घ्यं पंचकं ॥ स्नानेन तर्पणं कृत्वा पुण्यानत्वापराहृतः शिखा
बंधादिकं स्नात्वा तीरं समागतः ॥ वासो धृतं परीधाय प्राणायामपरं मुदितं द्विराचम्य मृदा कुर्याद्भूर्ध्वपुंड्रादि
कं ततः ॥ प्रातःसंध्यामुपास्यैतां कृत्वा चो वेदमातरं मंत्रार्थभावयन् तिष्ठन् जपेदामंडलोदयात् ॥ सूर्योद
योदयस्नाने मध्यमोर्कस्तथोदयः मंडलार्धोदयो हीनः शाक्तशास्त्रविकल्पितः ॥ बालवृद्धातुरादीनां प्रातःका

लोभिलोमतः अशक्तस्यधनाद्यस्यस्वेच्छाचारोयतःस्मृतः ॥ एवंकेनापिविधिनाशक्तिशाठ्यविवर्जितः माघ
अ॰ग्रा॰ स्नानंप्रकुर्वीतकंचिन्नियममाचरेत ॥ नियमानानाविधाःप्रोक्ताःऋषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः तेषामन्यतमंकृत्वामाघस्नानं
९२ समाचरेत ॥ एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनवा हविष्येणतथैकालभुक्तान्नोदनपक्वतः ॥ फलाहारतिला
हारदुग्धाहारजलाशनैः आत्मेनपंचगव्येनसुरवोपासेनवैतथा ॥ चांद्रायणेनकृच्छ्रैपाराकाद्यैःस्वशक्तितः ए
हिकामुष्मिकफलयोगात्समाचरेत ॥ प्रधानस्याविरोधेनसंगाचरणमिष्यते नियतेनोपवासादिगृहस्थस्य
विजानतः ॥ विधुरोपतिरिष्टेस्त्रियाउपवासादिसंमतं गृहस्थोभोजयन्विप्रान्स्वयंभुंजन्समाचरेत ॥ प्रातर्मध्या
ह्नयोःस्नानंगृहस्थोनियतंभवेत सायंचब्रह्मचर्यादिगृहिणोपिनिमित्ततः ॥ तत्रोपवासनियमाश्चिरंटीभर्तृनुज्ञ
या कुर्वीततत्परावित्रानाताथाप्तसिद्धिमाप्नुयात ॥ यत्नकर्तुंचिकुर्वीतमत्याघमाघेनिमज्जनं तेनैवमाधवोदेवो
ददातिसकलंफलं ॥ त्यजेदिष्टसमंवस्तुनिषिद्धान्कांचमूलकं अन्नंहितंमितंमेध्यंभुंजीततपएवतत ॥ होमर्थं
सेवयेद्वह्निंनचाश्नीतनिवारणे अशक्तोयदिसेवेतपरस्याग्निंनसेवयेत ॥ मकरस्थेरवौनित्यंहोमंदानंतर्पणमेवच ९२
तिलैःप्रतिदिनंकुर्याद्दयाचतपस्विनी ॥ शक्तोदानानिकार्याणिमाधवप्रियकाम्यया स्नानसांगुण्यकृद्दानंस्ना

नमात्रमशक्तिमान ॥ ब्रह्मचर्यभुविस्वापोपरान्नानशनंतथा प्रतिग्रहनिवृत्तिश्चकार्यायात्राफलेच्छया
॥ अतिग्रहंपरित्यज्यमिताशीसत्यवाकव्रती निंदापैशुन्यरहितःसर्वाघफलभाग्भवेत ॥ तैलमामल
कंश्रीवर्तोद्वेयाकनियमाः तथाप्रक्षालयेद्दंतिसेवनार्थंहिनमानं ॥ भोजयेद्दंपतीनित्यंतौवयेद्वस्त्रभूषणैः
श्रोत्रकानिचवासांसिकंचुकानिअतूलिकाः ॥ उपानहौतथागुप्तमाधवोपापनोचकौ घृतकार्पासकंहेमारवं
डदीपंतथाशुभं ॥ पात्रेभ्योप्यहंदद्यादयथैकादशेनदिवा प्रयागेमाघमासेतुमाधवःप्रियतामिति ॥ वेदपारा
यणंकुर्वन्स्वप्नायोगेनपस्विनी अस्तत्वंपुण्यमाप्नोतिवैकुंठेवसतेसदा ॥ वेदवर्णानियावंतिपठितानिद्विजन्मभिः
तावंतिदिनमानिकीर्तनानिनसंशयः ॥ अशक्तोपुण्यप्राप्तिपवमानंवयःपठेत त्रिवेदोपरयाभक्त्यापाराय
णफलंलभेत ॥ ओमित्यादिनतंपुण्यंकालिकल्मषनाशनं जपयेन्नियतःसोपिमोहत्वपदवीमियात ॥ अ
शक्तोजपेन्माघेगायत्रीवेदमातरं भक्त्याफलमवाप्नोतिवेदपारायणोद्भवं ॥ आमध्याह्नंजपेदेकगायत्री
वेदमातरं तेथैकुंठमागत्यविष्णुनोर्वैकुंठगामिनं ॥ ब्राह्मणान्भोजयेन्नित्यंयथाशक्त्यासदंपत्ता प्राणदानस
मंपुण्यंप्राप्यस्वर्गेमहीयते ॥ माघेमासियतिभ्योवैभिक्षादानंकरोतियः सोनंतफलमाप्नोतिविष्णुरूपायतो

हिते ॥२९॥ ब्रह्मध्यानपरा दांताः शांताः संन्यासिनोमलाः यत्नगृहेत्विमायांति ब्रह्मलोके वसंति ते ॥[illegible]॥ यतिर्वैविद
प्र॰पु॰ मुखो यस्य न याति गृहमागतः मध्याह्ने वैश्वदेवांते न स याति यमालयं ॥[illegible]॥ ग्रासकोतन्न करे दद्यादन्नं यासमितं तु
२२ यः सोपि संयमिनीं मेरोर्दपि पापशतैर्हतः ॥[illegible]॥ यतिहस्ते जलं दद्यात् भैक्ष्यं दद्यात्पुनर्जलं तदन्नं मेरुणा तुल्यं
तत् जलं सागरोपमं ॥[illegible]॥ यतिर्यस्य गृहे भुंक्ते तस्य भुंक्ते हरिः स्वयं विमुखा यान्ति यस्य विमुखास्तस्य देवताः ॥[illegible]॥ पूज
येद्विष्णुबुध्यातं श्रीखंडतुलसीदलैः यतिपादोदकं यातुं सप्तजन्माघनाशनं ॥[illegible]॥ कौपीनं च बहिर्वासः करकाजिनकं
बलात् काष्ठानि चक्रतीराणि दद्यात्तपस्विनां तिमान् ॥[illegible]॥ एवं वः कथितो विप्राः सामान्यो धर्मसंग्रहः यदाचरणमात्रे
ण प्रीणंतु यातिमाधवः ॥४७॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये माघीयसामान्यधर्मनिरूपणं नाम अष्टच
त्वारिंशोध्यायः ॥४८॥ सूत उवाच ॥ अथ विशेषविकालसंधर्मान्माघभवान् द्विजाः नित्यान्नैमित्तिकान्काम्यानृत
तत्कालविभेदतः ॥१॥ मकरे तु परा पुण्या चत्वारिंशत्तु नाडिकाः क्रमात्पुण्यतराः पुण्यतमाः पुण्याः प्रकीर्तिताः ॥२॥ स्नानं
दानं जपो होमः पूजनं द्विजभोजनं फलं कोटिगुणं धत्ते प्रयागे तु विशेषतः ॥[illegible]॥ तस्यां तु [illegible] तिलैः स्नानं कार्यं चोद्वर्तनं २२
शुभैः तिला देयाश्च विप्रेभ्यः संक्रांतावुत्तरायणे ॥[illegible]॥ तिलतैलेन दीपाश्च देया देवगृहेषु च तिलहोमः [illegible] यो

दद्यात्तिलकृतं तथा ॥[illegible]॥ वस्त्रं काष्ठचयं चाग्निं तिलधेनुं च पर्वतं तिलपात्रं च पर्यंकं [illegible] विष्णुं [illegible] घृतं ह
पारं दद्यात् ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि दक्षिणां च प्रयत्नतः माघवत्तीत येधिका ॥[illegible]॥ सर्वपाने कफलं प्राप्य सौभाग्यायुः करा
णि च स्त्रीभिर्दानानि देयानि विविधानि तु [illegible] तिलपात्र [illegible] पंचगव्याः नवनीतमयं लिंगं
स्वचं तंडुलपर्वतं ॥[illegible]॥ [illegible] नानाफलानि च [illegible] मुक्ताः क
[illegible] कदली [illegible] नेकशः ॥[illegible]॥ [illegible]
यथं [illegible] ॥[illegible]॥ [illegible]
[illegible] ॥[illegible]॥ स्वयं भुंजीत [illegible] नियमेन [illegible] दिनं एवं यः कुरुते [illegible] ॥[illegible]॥ [illegible]
फलमाप्नोति माघ [illegible] एवं [illegible] ॥[illegible]॥ [illegible]
तः माघ [illegible] ॥[illegible]॥ [illegible] वेदमंत्रैर्य
थाविधि ॥[illegible]॥ [illegible] एकविंशतिसंख्याकैः [illegible] तिलतंडुलैः ॥[illegible]॥ [illegible] द्वि
जवर्याय देयं घृतसमन्वितं [illegible] मयातिलादिकं ॥[illegible]॥ [illegible] मारभे

त एकविंशतिवर्षाणि कुर्याद्व्रतमनुत्तमं ॥ २० ॥ एतदेवाथ कुर्वीत प्रयागे मकरे रवौ । एतद्व्रतप्रभावेन सर्वसंकट
प्र॰पु॰ नाशनं ॥ जायते सर्वकामानां प्राप्तिरेव न संशयः । द्वादशी माघकृष्णस्य या तिलद्वादशी स्मृता ॥ तस्यां सर्वं
२४ तिलैः कृत्यं कर्तव्यं मुनिपुंगवाः । माघे तु कृष्णद्वादश्यां पूर्वोक्तविधिना नरः ॥ तिलान् दद्याद्यथाशक्ति तपः कृत्वा
सुदारुणं । तस्यां तूपोषितः स्नातस्तिलैः संपूजयेद्धरिं ॥ तिलतैले न दीपाश्च देया देवगृहेषु च । निवेदयेत्तिलान्नैवे-
द्यार्थं तिलान् यथा ॥ तिलान् दत्वा च विप्रेभ्यो भक्षयेच्च तिलान् स्वयं । माघकृष्णचतुर्दश्यां स्नातः संतर्पयेद्य
मं ॥ सतिलैः सलिलैः सम्यक् चतुर्दशनामभिः । ततो यमो विरंतेति दश नामानि पठेन्नरः ॥ नरकाद्यमभयं त
स्य सर्वपापैः प्रमुच्यते । माघमासे प्रयागस्य पातश्च व्यतिपातकः ॥ अर्धोदय इति प्रोक्तो योगः परमदुर्लभः
दिवैव योगः शस्तोऽयं न रात्रौ न च संध्ययोः ॥ कोटिसूर्यग्रहसमो ह्यर्धोदय महोदयः । अमावास्यापाताना
मादिमध्यांतभागकाः ॥ भानौ भानूदये वैद्युर्गुरुत्वोऽर्धोदयस्तथा । प्रयागे तत्र संयोगे योगः पुण्यैरवाप्यते ॥
तत्र स्नानं कृतं दत्तं जप्तं कोटिगुणं भवेत् । यानि वै कानि मकरे तीर्थनायके ॥ किं पुनः गोवर्णतारो काशी १ २९
माणिक्ये नेव मुद्रिका । अर्धोदये तु संप्राप्ते सर्वा गंगासमं जलं ॥ पात्रभूता द्विजाः सर्वे कल्पदानं गिरेः समं च क्र

जिह्वाच पलं मुख्यं चत्वारिंशत्पलमधमं ॥ पंचविंशतिकं हीनं कांस्यपात्रं स्वशक्तितः । कृत्वा पायससंपूर्णं तत्राप्यस्त
मुद्रिका एव ॥ पयसस्य कर्णिका यां तत्कर्णमात्रं सुवर्णकं । तदभावे तदर्धं वा तदर्धं वापि योजयेत् ॥ भूमौ तु तंडु
लैः पुष्पैः कृत्वा चंदनमुत्तमं । अष्टदलं पायसपात्रं स्थापयेच्च विष्णुप्रीतकामकः ॥ तेषां पूजा ततः कार्या चैव माल्यैः सु
शोभितैः । वस्त्रादिभिरलंकृत्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ सर्वांश्चाप्यसौ मंत्रं यस्मादेतत्पायसमयं आपत्तेस्तारकं
यस्मात्तद्ब्राह्मणप्रीतो भव ॥ समुद्रमेखलां पृथ्वीं सम्यक् दत्वा यत्फलं । तत्फलं लभते मर्त्यः कृत्वेदं दानमुत्त
मं ॥ अमावास्या विधिः प्रोक्तः प्रयागे मुनिपुंगवाः । तिष्यं तत्रैव तस्या योग्यनुष्ठानक्रमः ईर्यते ॥ इति श्रीपद्मपु
राणे प्रयागमाहात्म्ये माघीयविशेषधर्मनिरूपणे एकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ सूत उवाच ॥ माघशुक्ल
चतुर्थ्यां तु नक्तव्रतपरायणः । कुंदैरभ्यर्च्य गिरिशं सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ यतः कुंदचतुर्थीति मुनिविख्याति
माप्नुता । कुंदपूजनमात्रेण प्रसन्नो जायते शिवः ॥ १ ॥ पंचम्यां पूजनं भक्त्या कर्तव्यं रतिकामयोः । अनेकैरूपभोगैश्च
पूजां संभारविस्तरैः ॥ १ ॥ श्रियश्च पूजनं कार्यं तथैव गुरुपूजनं । वासंतिकोत्सवः कार्यो गीतवादित्रनर्तनैः ॥ अने
कमंगलद्रव्यैरत्नालंकृतमैः शुभैः । श्रीमाधवपुरः सर्वैः कर्तव्यश्च महोत्सवः ॥ दानानि द्विजवर्येभ्यो भोजनानि

प्र.श्री.
९५

विशेषतः तेनासौ माधवी देवस्य तुष्टे भवति निश्चितं ॥ ये स्नान्ति मलिना स्नान्ति न स्निग्धं यदृच्छ मानवाः तस्याति
श्रुतिते सर्वे वर्षमात्रेन संशयः ॥ अतः श्रीपंचमी प्रोक्ता तथैव गुरुपंचमी वसंतपंचमी चेति प्रसिद्धिं समुपा
गता ॥ अरुणोदयवेलायां शुक्ला माघस्य सप्तमी प्रयागे यदि लभ्येत कोटिसूर्यग्रहैः समा ॥ तस्यां दीनैव
स्नानं च यत्किंचिद्दुरितो व्रणं हन्ति निश्चलतां याति तेनासावचला स्मृता ॥ बदर्याः सप्तपत्राणि तावंत्यर्कद
लानि च दत्वा शिरसि मंत्रेण स्नायादरुणोदये ॥ यद्यज्जन्मकृतं पापं मया सप्तसु जन्मसु तन्मे रोगं च शो
कं च माकरी हंतु सप्तमी ॥ मंत्रेणानेन स्नात्वा गंधपुष्पाक्षतैर्युतं पात्रेण जलिना वापि सूर्यायार्घ्यं निवेद
येत ॥ सप्तसप्तिवह प्रीत सप्तलोकप्रदीपक सप्तमीसहितो देव गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते ॥ जननी सर्वलो
कानां सप्तमी सप्तसप्तिके सप्तव्याहृतिके देवि नमस्ते सूर्यमंडले ॥ एवं स्नानविधिर्ज्ञेयो रथसप्तमिकाभवः
अचलासंभवः सोयविधिः स्नानेनिरूप्यते ॥ कृत्वावश्यकर्म कं सप्तमं निश्चलं जलं राज्यंते वा लये
मौ नीदत्वा शिरसि दीपकं ॥ सौवर्णराजते पात्रे ताम्रेऽलांबुमये तथा तैलेन वर्तिका देया महारजनरंजिता ॥
॥ समाहितमना भूत्वा दत्वा शिरसि दीपकं भास्करं हृदये ध्यात्वा इमं मंत्रमुदीरयेत ॥ नमस्ते रुद्ररूपाय रसा

नां पतये नमः वरुणाय नमस्तेस्तु हरिवास नमोस्तु ते ॥ जलोपरि तरद्दीपः स्नात्वा संतर्प्य देवताः तर्केन च
स्यते यावत्तावत्स्नानं समाचरेत ॥ एवं प्रयोगे वे स्नानं सर्वकामफलप्रदं रूपसौभाग्यजननं सर्वरोगनिवा
रणं ॥ सूर्यग्रहे नान्ततः कुर्यात् तदुक्तैः पूजनसाधनैः पीठादौ रथमुद्दिश्य सप्तसप्तिसमन्वितं ॥ सवालखिल्यं
सानूरमेकचक्रं च भावितं सहस्रकिरणं सूर्यं विलिख्य तत्र सायुधं ॥ बाडवो रूपवारे सुर पूजयेद्वाय यथावि
धि तदग्रे सप्तधान्यानि फलानि च निवेदयेत ॥ करवीरैर्नवापुष्पैर्दीपैर्लोहितचंदनैः तांबूलैर्दक्षिणाभिश्च
सूर्यमंत्रैः प्रपूजयेत ॥ अनेन पूजयेत्कस्मात्तस्य ये दक्षिणाहिमाः सर्वान्कामानवाप्नोति नरो नारी विशेष
तः ॥ तद्दिने तिलपात्राणां दानमुक्तं महाफलं फलदानं च विप्रेभ्यः सद्य पापक्षयो भवेत् ॥ कूष्मांडदानम
त्रोक्तं च सर्वदुःखनिवारणं सौभाग्यपुत्रपौत्रादि पोषणं रवितोषणं ॥ प्रवालमणिमुक्तादीं वस्त्रधान्यफला
न्वितं घृताक्तं तिलसंयुक्तं स्वर्णरौप्यादिपूरितं ॥ सहेतं दद्याद्यथाविधि नारी वा पुरुषो वा
पि दद्यात् स्नात्वा सदक्षिणं ॥ यावंति बीजानि संति तस्य तावद्वर्षसहस्रकं कूष्मांडदो तिष्ठते नवी श्रीतः स्वर्गे वसेन्नरः
॥ संक्रांतावयने माघे सप्तम्यां च विशेषतः कूष्मांडं गोदानसदृश्यफलदं स्मृतं ॥ ब्राह्मणान् भोजयेद्

DR BHAU DAJI

वि धा १

त्या दंपतीं च तथार्चयेत् कुर्यात्मा माधवस्तेन कर्मणा संप्रसीदति ॥ एवं विधिवत्सर्वं सांगमिकं विधिं स्ना
प्र.शा. त्वाष्टम्यां ततः कुर्यात् सतिलं भीष्मतर्पणं ॥ ब्राह्मणाद्याश्च ये वर्णा दद्युर्भीष्माय ने जलं संवत्सरकृतं तेषां पु
२६ ण्यं नश्यति सत्तमाः ॥ भीष्मः शांतनयो वीरः सत्यवादी जितेंद्रियः आभिरद्भिरवाप्नोतु पुत्रपौत्रोचितां क्रिं
यां ॥ वैयाघ्रपादगोत्राय सांकृतिप्रवराय च अपुत्राय ददाम्येतज्जलं भीष्माय वर्मणे ॥ जीवत्पितापि क ५
र्तव्यं तर्पणं यम भीष्मयोः सव्येनैवापसव्येन द्वयोरपि हि कर्मतः ॥ एवं पत्र्यर्पणं कृत्वा ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः
तस्य संततिविच्छेदो जायते न कदाचन ॥ एकादशी तु या शुक्ला साभीमद्वादशी स्मृता उपोष्य विधिवत्तस्यां
माधवं पूजयेन्नरः ॥ माघ्यां स्नानं तथा सम्यक् तर्पयित्वा देवताः तिलपात्राणि देयानि सुवर्णसहितानि
च ॥ ताम्रपात्रे स्थालीं जघन्यं परिकीर्तितं द्विगुणं मध्यमं प्रोक्तं त्रिगुणं चोत्तमोत्तमं ॥ स्वर्णमेकं जघन्यं स्या
त् द्विगुणं मध्यमं स्मृतं त्रिगुणं चोत्तमं प्रोक्तं मुनिभिस्तत्वदर्शिभिः ॥ ताम्रपात्रे तिलान्कृत्वा पलैः षोडशभिः क
ल्पिते सहिरण्यं स्वशक्त्या वा विप्राय प्रतिपादयेत् ॥ ताम्रपात्रं तिलैः पूर्णं प्रस्थमात्रैर्हि जायते सहिरण्यं ८ २६
च यो दद्यात् कृत्वा वित्तानुसारतः ॥ देवदेव जगन्नाथ वांछितार्थफलप्रद तिलपात्रं प्रदास्यामि तव संगे सं स्थि

तो हरं ॥ तिलाः पुण्याः पवित्राश्च सर्वपापहराः स्मृताः शुक्लाश्चैव तथा कृष्णा विष्णुगोत्रसमुद्भवाः
॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च तिलपात्रप्रदानेन तानि नश्यंतु मे सदा ॥ एवं यः कुरुते दानं ति
लपात्रस्य भक्तिमान् नाशमेष्यति विधं पापं वाङ्मनःकायसंभवं ॥ पूर्णिमायां तथा पेतं मणिमुक्ताप्रवालकं माघ्यां
दत्वा नरः पापमुक्तो वैकुंठमाप्नुयात् ॥ दंपती च तथा पूज्यौ मासे माधवप्रिये विप्रान्संभोज्य विधिवत्स्वयं भुं
जीत भक्तिमान् ॥ मेषराशौ यदा सौरिः सिंहे चैव बृहस्पतिः भास्करः श्रवणे चैव महामाघीति सा स्मृता ॥ महा
रमा पुण्या पि योषिता केवला बाहुनीश्वराः प्रयागे निश्चला येषां कलिता भूमिमंडले ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये पुण्ये
यां त्रजाती मुखे दृष्टितं फलमाप्नोति दीपदानकृतो नराः ॥ यत्कृतं च कृतं तत्सर्वं तत्सर्वं मे फलसमं जायते ना
त्र संदेहो गुरुवाक्यान्मयोदितं ॥ एवं बोधु विशार्द्धला विशेष विधिनिर्णयः कथितोयं भवतीत्या माघस्नानफ
लप्रदः ॥ ॥ इति श्रीभविष्यपुराणे प्रयागमाहात्म्ये माघीयविशेषधर्मनिरूपणं नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५०
॥ सूत उवाच ॥ वदाम्यथ मुनिश्रेष्ठा माघस्योद्यापने विधिं माघस्नानव्रतं येन सफलं जायते नृणां ॥ व्रतं कृत्वो
द्यापनं यो न कुर्यान्मोहतो नरः संपूर्णं न भवेत्तस्य तत्कृतं निष्फलं भवेत् ॥ व्रतवैकल्यमासाद्य रोगी चांधः प्रजा

यते तस्मादुद्यापनं कुर्याद्यथाशक्ति यथाविधि ॥ कालेन कृत्वास्तथा स्त्रीजा दरिद्राश्च नपुंसकाः जायंते वैध

अशु रान्ध्रका कुर्वंत्युद्यापनेन ये ॥ ... कथमुद्यापनं कार्यं माघस्नानव्रतस्य भो वदतः श्रद्धायांयेन पु ना

ण्यफलं भवेत् ॥ सूत उवाच ॥ यदा वित्तं तथा वित्तं स्त्रातीर्थं बलभाते पुण्यकालस्य पात्रं च तदोद्यापनमाचरेत्

॥ आदौ मध्ये तथा चांते कार्यमुद्यापनं शुभं तथापि ते प्रकर्तव्यं माघस्योद्यापनं नरैः ॥ माघशुक्ल चतुर्दश्यां

प्रातः स्नात्वा यथाविधि सर्वं नित्यमनुष्ठाय संकल्पं तु समाचरेत् ॥ माघस्नानस्य संपूर्त्यै वेणीमाधवतुष्टये उ

द्यापनं करिष्येऽहं माघस्नानव्रतस्य हि ॥ तद्दिने नियमी तिष्ठेत्सपत्नीकः सुबांधवः संभारानाहरेत्सर्वान्पूजोप

सीसमाहितः ॥ उपलिप्य च वेदिं देशे गोमातीर्थस्य कारयेत् विधाय मंडपं रम्यं कदलीस्तंभमंडितं ॥ तोरणैः फल

पुष्पैश्च वितानेन च भूषितं ... तन्मध्ये वेदिका कार्या ... लासम

... वेदी ... सर्वतोभद्रमंडितं ॥ एवं संभृतसंभारः सायंकाले सिते जलैः दीपान्यज्वाल्य द्विजो

द्विजानाहूय कर्मज्ञान्सपत्नीकः समाचरेत् ... आदौ विनायकं पूज्य पुण्याहं वाचयेत् ८७

तः ॥ ऋत्विजां वरणं कुर्यादाचार्यमेव वा सोवर्णी प्रतिमा कार्या वेणीमाधवयो ... त्रयस्त्रिंशद्द्य

४१ ॥

त्रिंशाद्दद्य वै का स्वशक्तितः तावंतः कलशाः कार्या यावंत्यः प्रतिमाः कृताः ॥ पिधानान्यपि तावंति वस्त्रा

णि त्रिंशद्दानि च ततः स्वयं सपत्नीक आचार्यो वा प्रवेदितः ॥ अव्रणान्स्थापयेन्मंत्रैः सर्वतोभद्रदेवताः स

पूज्योपरि तन्मंत्रैः कलशान्स्थापयेत्सुधीः ॥ तेषु प्रस्थापयेत् ... प्रथक् कृत प्राणप्रति

ष्ठाश्च प्रतिमाः स्थाप्य पूजयेत् ॥ पंचामृतेन ... षोडशोपचारकैः ... माधवं प्र

भुं ... नामपुष्पैर्धूपदीपैर्नानाविधैः ... दलैः ॥ पुष्पांजलिम

थो दत्वा मंत्रेणानेन भूयसा ... माधवं विभुं ॥ श्रीमाधव दयासिंधो भक्तकामप्र

वर्धन माघस्नानव्रतं मे ... नमः ॥ ... द्विजा ... प्रतिगृह्णीष्व ... कृतिवादित्र

गीताद्यैस्तां रात्रिमतिवाहयेत् ॥ ततः प्रभाते ... पंचोपचारैः संपूज्य माधवं

हवनं चरेत् ॥ ... मंडपवाह्ये ... तत्र संस्थापयेदग्निं ... वर्त्मना ॥ तदी

शान्यां ... अष्टोत्तरशतं चाष्टा

विंशतिर्वा ... जुहुयात्समिद्धतिलादिकं ॥ अष्टोत्तरसहस्रं च प्रातमष्टोत्तरं तु वा वेद

वेनतु मंत्रेण घृताक्तान् जुहुयात्तिलान् ॥ प्रणवाद्यैर्नमोंतैश्च वेणीमाधवनामभिः कृत्वा जयं मंडलस्थानां
प्र॰ पु॰ देवतानां च तद्धुनेत् ॥ ततः स्विष्टकृतं हुत्वा प्रायश्चित्ताहुतीस्तथा बलिदानं ततः कृत्वा पूर्णाहुतिमथो हु
९ नेत् ॥ प्रणीतानां विमोकादि श्रेयः संपाद्य दक्षिणां आचार्याय सवत्सां गां दद्याद्विपुलदक्षिणां ॥ संह
ज्याविहितान्देवानां धाद्यैरुपचारकैः अभिषिक्तो जलैर्मंत्रैः कृमिनिहत जनमाचरेत् ॥ विभूतिधारणं कृत्वा
प्रणम्याग्निं च देवताः विसर्जनं ततः कुर्यान्माधवं न विसर्जयेत् ॥ ऋत्विग्भ्यो न्यद्विजेभ्यश्च दक्षिणां भू
यसीं तथा दत्वा हवनसंपत्तिं वाचयित्वा निवेदयेत् ॥ अथापनस्य संपूर्त्यै वेणीमाधवतुष्टये दंपतीभोज
नं कार्यं प्रतिमासं स्वयात ततः ॥ आभाव्य ब्राह्मणं [illegible] दासविसिन्यमेव च दंपतीनां त्रयं भोज्यमेकं वाति
यतं भवेत् ॥ वस्त्रालंकरणैर्माल्यैर्भक्ष्यभोज्यैस्तथैव च ॥ तांबूलैर्दक्षिणाभिश्च तोषयेद्ब्राह्मणान्वती ॥
नानामंगलयुक्तानि दक्षिणासंयुतानि च तावद्दूर्पाणि देयानि विविष्टेभ्यः फलैः ॥ पूजयित्वा पुनर्देवं त्रि ९८
वेणीं च विशेषतः ततो वायनकं दद्यादाचार्याय सदक्षिणं ॥ मोदकास्त्रयस्त्रिंशत्कर्कराति लगर्भिताः भा
गत्रयं तिलानां स्यात्स्वतुर्थं शर्करांशकः ॥ साज्याश्च सहिरण्याश्च वंशपात्रकाः दिताः शुभाः देयास्ताचा

र्यवर्याय वायनार्थं च मंत्रतः ॥ एते वै मोदकास्तुभ्यं वायनार्थं निवेदिताः गृहाण त्वं तान्मम प्रीत्या मा
मुद्धर नमोस्तु ते ॥ माधवः प्रतिगृह्णाति माधवो वै ददाति च माधवस्तारको भाभ्यां माधवाय नमो नमः
॥ एवं वायनकं दत्वा ततो ह्याचार्यवर्यतः माधवं प्रार्थ्य मंत्रेण ततो भक्त्या विसर्जयेत् ॥ ब्राह्मणेभ्य
स्ततो देयाः कलशाः सपरिच्छदाः गृहस्थैः सकलशाम्बर्याय निवेदयेत् ॥ शंखचक्रगदापद्मधर
पीतांबराच्युत वेणीमाधव मां स्वामिन् शरणागतपालक ॥ मंत्रतंत्रक्रियाहीनं श्रद्धाभक्तिविवर्जि
तं मत्कृतो ह्यापनं कर्म कृपया सफलं कुरु ॥ एवमुक्त्वा कृतं कर्म माधवाय समर्पयेत् दीनांधबंधु
सहितो भुंजीत च प्रहर्षितः ॥ सप्तकालं प्रकुर्वीत पूर्णं यावदेव वाखिलं अशक्तो संस्मयप्नात्तनं हव
नेन विप्रभोजने ॥ तत्राप्यशक्तौ कृत्वा च वेणीमाधवपूजनं दंपतीभोजनं कृत्वा दद्याद्वायनमुत्तमं ॥
दरिद्रश्चासमर्थश्च नरो नार्यपि वाहृता श्रामदं पतिपर्याप्तं वायनं च निवेदयेत् ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया
वैश्याः स्त्रियः शूद्रास्तथैव च प्रतिलोमानुलोमाश्च कुर्युरित्यफलेप्सवः ॥ प्रयागे वेदृष्टे देतदुद्या
पनमनुत्तमं तथान्यतः कोटिगुणं माधवः कुरुते स्वयं ॥ एवमुद्यापनविधिः शौनकाद्यामहर्षयः

कथितोभवताद्गीत्येकिमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ॥ इतिश्रीपद्मपुराणेप्रयागमाहात्म्येमाघोद्यापनविधि
निरूपणंनामएकपंचाशत्तमोध्यायः ॥५१॥ ॥पूर्वार्द्धःसमाप्तः॥ ॥श्रीवेणीमाधवाभ्यांनमः॥ ऋषयऊचुः
प्र॰मा॰ सूतसूतमहाबुद्धेपौराणिकशिखामणे भवतायत्पुराप्रोक्तंवेणीमाधवपूजनं ॥ तत्रनःसंशयोजातो
९९ विशेषाज्ञानजृंभितः सर्वलोकहितार्थायतंविदारयदारय ॥ पंचायतनपूजांवैयस्तुकर्तुंसमी
हते सयथापूजनंकुर्यात्तंविधिंवदविस्तरात् ॥ सूतउवाच ॥ सम्यक्पृष्टंमुनिश्रेष्ठाःपंचानामपिपूज
नं वदाम्यहंभवत्प्रीत्यैसापराधविवर्जितं ॥ ऋषयऊचुः ॥ अपराधास्तुकेप्रोक्ताःपूजनेयद्विवर्जनात्
सांगंभवतितान्नादौवदपश्चात्तुपूजनं ॥ सूतउवाच ॥ द्वात्रिंशदपराधास्तुपूजावैगुण्यकारकाः तान्व
दाम्यहंयथाशास्त्रंशृणुध्वमवधानतः ॥ अंगुष्ठमर्दनंदेवेह्यधःपुष्पसमर्पणं अंगुल्यग्रेजलक्षेपोमौनं
व्ययमनस्कता ॥ अप्रक्षालितपादस्यप्रवेशोदेवमंदिरे उरूकपलाशकैःकुसुमैःपूजनंतथा
॥ पूजनेचास्थिरेकालेभक्ष्याद्यादिनिवेदनं वातमूत्रादिसंरोधकृतानाचम्यपूजनं ॥ शिलापीठासने
पूजाधर्मलिंगाग्रपूजनं निरासनस्थपापूजानत्वाग्रावृत्यकंबले ॥ नारिकेलभाजनेपद्मधूपदीपनिवेद

नं भूत्वाहृष्योरनक्तंचभोजनंहरिवासरे ॥ स्पृत्वाईवाससापूजा ऽस्पृश्यस्पृष्टस्यपूजनं दक्षिणस्यस्य
यापूजाविनातीर्थग्रहंभुवि: ॥ अपट्टनीलवस्त्रेणवरयाचकपूजनं मंत्रतंत्रक्रियाहीनमजीर्णान्नेनपू
जनं ॥ स्पृष्टादीपमनाचम्यपूजनंवाक्येनयत् याचितैःसाधनैःपूजाचैकवस्त्रेणपूजनं ॥ उभयोर्व्या
प्ययापूजान्यापारांतरसंयुता एतैर्विरहितापूजासापूजाभगवत्प्रिया ॥ सहस्रनामपाठाच्चगीतापा
रायणादपि तुलसीपूजनाच्चस्यादपराधनिवारणं ॥ जलेग्नौहृदिसूर्येचस्थंडिलेप्रतिमासुच यथा
धिकारमेतेषुविद्याद्धरिपूजनं ॥ अग्नौतुकर्मिणांपूजाजलेसूर्येतुपंडितः स्थंडिलेप्रतिमायांचा
ज्ञानीज्ञानीहृदंबुजे ॥ हविषाग्नौजलेपुष्पैर्नमस्कृत्याचभास्करे स्थंडिलेप्रतिमायांचषोडशोपचार
कैः ॥ मानसैरुपचारैस्तुसततंसंशोधितेहृदि आगमोक्तैःपूजयेत्ज्ञानीभक्तिमांश्चविशेषतः ॥ अथवा
सर्वदापूज्योहरिःकामिमुमुक्षुभिः सालग्रामशिलाचक्रेवज्रकीटविनिर्मिते ॥ स्थानषट्काधिकंश्रे
ष्ठंवैकुंठादधिकंतथा सालग्रामशिलाचक्रंस्थानंभगवतःप्रियं ॥ अथवक्ष्यामिमुनयःशिलाचक्रपरी
क्षणं शिलावर्णपरीक्षाचपूज्यापूज्यत्वमेवच ॥ सुदर्शनस्त्वेकचक्रोलक्ष्मीदामोदरःस्मृतः त्रिचक्र

स्याच्युतो देवस्त्रिचक्रो वा त्रिविक्रमः ॥ लक्ष्मीनारायणो देवश्चतुश्चक्र उदाहृतः जनार्दनश्चक्रो वासुदेव
प्र.श्री. स्तु पंचभिः ॥ प्रद्युम्नः षड्भिश्चक्रैः संकर्षणः सप्तभिः स्मृतः पुरुषोत्तमोष्टचक्रः स्यान्नृसिंहो नवचक्रकः
१६० ॥ दशावतारो दशभिरनिरुद्धस्ततोधिकैः द्वादशात्मा द्वादशभिरतऊर्ध्वमनंतकः ॥ पूजनीया गृह
स्थेन वर्णेन भ्रमरोपमा पंकजं कूपलाकारा कुंभजरेखांकिता ॥ स्वर्णरेखाधरा सौम्या त्रिधा लघुत
रा वरा चक्रांकमिथुनोपेता पूजनीया शिला द्विजैः ॥ शौनकायाः शाखायो वक्ष्ये पंचायतनपूजनं यदाचर
णमात्रेण सर्वसिद्धिं लभेन्नरः ॥ ब्रह्मरूपं च सत्स्वरूपेण सगुणत्वमुपागतं नामक्रियादिभेदेन भक्तस्त्वा
नसिद्धये ॥ हरिर्हरो भास्करश्च देवी च गणनायकः पंचायतनमुख्यास्ते कर्तव्या स्थानभेदतः ॥ मध्ये वि
ष्णुं समास्थाप्य चतस्रो विदिशासु च संस्थाप्य पूजयेदन्यान् विधिं तस्य वदामि वः ॥ यदा तु मध्ये गोविंदमीशा
न्यां शंकरं यजेत् आग्नेय्यां गणनाथं च नैरृत्यां पार्वतीसुतं ॥ वायव्यां पर्विकं चैव पूजयेद्विष्णुवल्लभः
यदा तु शंकरं मध्ये ईशान्यां श्रीपतिं यजेत् ॥ आग्नेय्यां च तथा सूर्यं नैरृत्यां पार्वतीसुतं वायव्यां तु यदा
पूज्या भवानी भववल्लभा ॥ सहस्रांशुं यदा मध्ये ईशान्यां पार्वतीपतिं ...ग्नेय्यां गणनाथं च नैरृत्यां मधुसूदनं

तथा ॥ वायव्यां पूजयेद्देवीं सूर्यभक्तः समाहितः भवानी तु यदा मध्ये ईशान्यां माधवं यजेत् ॥ आग्ने
य्यां पार्वतीनाथं नैरृत्यां गणनायकं प्रद्योतनं तु वायव्यां देवीभक्तः प्रपूजयेत् ॥ हेरंबं तु यदा मध्ये ईशा
न्यामर्चयेद्धरिं आग्नेय्यां पंचवक्त्रं तु नैरृत्यां जगदंबिकां ॥ वायव्यां द्युमणिं लंबोदरभक्तः प्रपूजयेत् स
स्थानवर्जिताः सर्वे ते दुःखशोकभयप्रदाः ॥ दृष्ट्वा नार्चयेत् तथा सूर्यं हृदयं बुधः विष्वमेतु प्रयत्नार्च्य
सालग्रामद्वयं समं ॥ एवं ज्ञात्वा विधानेन पंचायतनपूजनं कुर्वीत भक्तिमान्विप्रस्तत्प्रकारः प्रदर्श्यते
॥ देशकालाद्यनुस्मृत्य फलमुद्दिश्य मानसं संकल्प्य कलशाद्यर्च्य न्यासं कुर्याद्यथाविधि ॥ करपात्
जानुकटिगुनाभिहृत्कंठबाहुषु मुखाक्षिमस्तके न्यासं वामादौ पादयोश्चरेत् ॥ त्वाभिषड्भिरुक्तिभिः
करादिन्यासमाचरेत् देवस्तु तेन वा कुर्यात् करादिन्यासमर्चकः ॥ एवं न्यासविधिं कृत्वा षोडशोपचा
रकैः पूजयेत्पूजकः पूजां मनस्तत्त्वानुगुणतामला ॥ आवाहनासने पाद्यमर्घ्यमाचमनं तथा स्नानं वस्त्रं
यज्ञोपवीतं चंदनं पुष्पधूपकं ॥ दीपोपहारं नमनं प्रदक्षिणविसर्जने एतान्मुक्त्वा तेन क्रमाद्दद्यान्मंत्र
वं ॥ सालग्रामे न वर्तेत आवाहनविसर्जने षोडशात्र स्यात्सिध्यर्थं तत्र पुष्पांजलिं क्षिपेत् ॥ एवं संपूज्य

तत्पूर्वं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं यथा तथा पूजितो पि भगवान्केशवो न तुष्यति ॥ ब्राह्मणस्तस्त्रियो नूनं ब्राह्मणेनां च स

प्र·मा· प्रियः न तयोरंतरं किंचित्तस्मैव द्रष्टव्यं ततो जनः ॥ यथा विष्णुमुखेनायमत्ति प्रीत्या मुनीश्वराः अग्न्यादिहविर्दा

१०१ नान्नत्था नात्ययमादरात् ॥ द्विजे तुष्टे खिलं तुष्टं जगत्स्थावरजंगमं तस्मिंश्च रुष्टे खिलं रुष्टमतः पूज्यतमो द्विजः

॥ यो दृष्ट्वा ब्राह्मणं मूढो प्रत्यहं भगवत्तनुं तमेव द्वेष्टि सोस्य वैतत्कृतं विफलं भवेत् ॥ विप्रपुत्रं स्वमानेषु श्री

पत्यपि विशेषतः न विक्रियेत यश्चांतं तेन विष्णुर्वशी कृतः ॥ महाभाजं प्रियं नैव वैकुंठं न तथा प्रियं प्रियाने

व तथा लक्ष्मीर्यथास्य ब्राह्मणः प्रियः ॥ तस्माद्विप्रोद्धितं पूज्यं गृहीत्वा चरणोदकं विष्णुपादोदकं पश्चाद्गृहीया

द्विधिकोविदः ॥ एवं यः पूजयेद्भक्त्या भगवंतमनन्यधीः षोडशोपचारैस्तत्फलं मे निबोधत ॥ आवाह

नादर्थसिद्धिरासनादुत्तमं गृहं पद्यात्संपूज्यते लोके नर्घ्याद्यो अभिजायते पुमान् ॥ सोमपानं लभेत विप्रः सत्य

मा चमनीयतः पंचामृतप्रदानेन गोकुलं दधिदुग्धयुक् ॥ शुद्धस्नानेन गंगायां नित्यस्नानं लभेनरः वस्त्रात्सु

वस्त्रतामेति ब्रह्मत्वमुपवीतकात् ॥ चंदनाद्गंधपुष्पेभ्यो लभते भोग्यसंपदं धूपादिंद्रपुरे वासस्तमोनाशः प्रदी १०१

पकात् ॥ नैवेद्यान्नभोज्यसंपत्तिस्तांबूलाद्दुःखनाशनं दक्षिणादानतः प्राप्तिरिंदिरायाः सुपुष्कला ॥ प्रद

१

क्षिणेत्वायासत्वं नमस्कृत्या नमस्कृतः स्तुत्या च स्तूयते लोके विसर्गादनिरोधता ॥ प्रत्येकमुपचाराणां षोडशाना

मिदं फलं सकलैः सकलप्राप्तिर्जायते सनकादयः ॥ विधिरेष मया प्रोक्तः पंचायतनपूजने अनेनाचरतां पुंसां मैहि

कामुष्मिकं फलं ॥ प्रयागे विधिनानेन माघमासे विशेषतः फलानंत्यं सुखादेवं कुर्वतां भवति ध्रुवं ॥ दरिद्राः

णामपि विधिः प्रोक्तो भक्तिमतामयं महादाना न्यदानादि रूपस्वधनिनां परः ॥ कार्या विधिनिमित्तस्माद्दानानि च

यथाविधि तैरेव माधवो देवस्तोष्यस्यखिलसर्वदः ॥ ३० ॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये पूजाविधिनिरूपणं ना

म द्विपंचाशत्तमो ध्यायः ॥ ५२ ॥ ऋषय ऊचुः सोघापनं समाहात्म्यं माघस्नानं त्वयोदितं श्रुत्वा प्रमुदिताः सर्वे शृण्मो

त्यद्भुतं प्रभो १ शंसैः दानानि कार्याणि त्वयोक्तानि कृत्स्नानि भवता बहुधा तत्र वयं संदेहमागताः २ कानि दाना

नि देयानि केभ्यः कुत्र कदा कथं एतदाचक्ष्व नः सूत सर्वज्ञोसि महामते ॥ सूत उवाच ॥ वदामि मुनिशार्दूलाः शृ

णुध्वं सावधानतः नानादानविधिं भक्त्या प्रयागे गण्यपुण्यदं ॥ दत्वा त्वागतयः पात्रे स्वसत्ताव्यागपूर्वकः पर

स्वत्वस्य जनं यत्तोसत्वमित्युच्यते बुधैः ॥ सत्पात्रतुल्यभावादिदानेनाप्युदयावहः श्रद्धाभक्तीच दातानां वृद्धिदाय

करे स्मृते ॥ अदुष्टो रोगी धर्मात्मा दित्सुरव्यसनः शुचिः अनिंद्यजीवकर्मा च दाता नरः प्रशस्यते ॥ पात्रेभ्यो दीय

तेनित्यमनपेक्ष्य प्रयोजनं केवलं धर्मबुद्ध्या यद्धर्मदानं तदुच्यते ॥ प्रयोजनमपेक्ष्यैव प्रसंगाद्यत्प्रदीयते तदर्थ
प्र.शा. दानमित्याहुरैहिकं फलहेतुकं ॥ स्त्रीपानमृगयाक्षाणां प्रसंगाद्यत्प्रदीयते अनर्हेषु च रागेण कामदानं तदुच्यते
१०२ ॥ सभायां व्रीडयाश्रुत्वा चार्थिभिः प्रयाचितः प्रदीयते च यद्दानं व्रीडादानमिति स्मृतं ॥ दृष्ट्वा प्रियाणि श्रुत्वा
वा हर्षवद्यत्प्रदीयते हर्षदानमिति प्राहुर्दानं तद्धर्मचिंतकाः ॥ आक्रोशानर्थहिंसानां प्रतीकाराय यद्भवेत् दीय
ते त्वपकर्तृभ्यो भयदानं तदुच्यते ॥ त्रिशुक्लः शुक्लहृन्निग्रहणे सकलेंद्रियः विमुक्तो योनिदोषेभ्यो ब्राह्मणः
पात्रमुच्यते ॥ सत्वं शौचं दमो धैर्यं व्रतमित्यभिधीयते विद्या तपश्च तपश्चैतद्द्विपात्रं प्रचक्षते ॥ येन नास्ति
हिंस्रेभ्यो जाराय पतिताय च पिशुनभ्रूणहंतृभ्यां दत्तमल्पफलं भवेत् ॥ महदप्यफलं दानं श्रद्धया परिव
र्जितं श्रद्धयोपेतमल्पं च महाफलमुदाहृतं ॥ ध्रुवमाजस्रिकं काम्यं नैमित्तिकमिति क्रमात् पुनश्चतुर्वि
धं प्राहुर्दानं दानविदो बुधाः ॥ प्रपारामतडागादि सर्वकामफलं ध्रुवं तदाजस्रिकमित्याहुः क्रियते यद्दिने दि १०२
ने ॥ स्वर्गापत्यविजयैश्वर्यस्त्रीबालार्थं यदिष्यते इच्छाकृतं तु तद्दानं काम्यमित्यभिधीयते ॥ कालापेक्षं क्रिया
पेक्षमर्थापेक्षं च यत्कृतं त्रिधा नैमित्तिकं प्रोक्तं सहोमं होमवर्जितं ॥ उत्तमं मध्यमं चैवाधमं चेति त्रिधा पुनः

देयोत्तमत्वमध्यत्वाधमत्वैः परिकीर्तितं ॥ अन्नं दधि मधु त्राणं गोभूरुक्माश्वहस्तिनः एतेषामुत्तमं
दानमुत्तमद्रव्यदानतः ॥ विद्यावासोपभोग्यानि वस्त्राणि सौषधानि च मध्यमं दानमेतेषां मध्यमद्र
व्यदानतः ॥ बहुत्वादर्थजातानां संख्या शेषेषु नेष्यते अतोधमानि शेषाणि ह्यधमद्रव्यदानतः ॥
सत्वेन रजसा वापि तमसा यः प्रयच्छति दानं तथा सोभवति फलं भुंक्ते तथैव च ॥ देवत्वं सात्विकात्प्राप्य
राजसान्मनुष्यतां तिर्यक्त्वं तामसात्प्राप्य भुंक्ते त्रिगुणजं फलं ॥ प्रयत्नमतस्तु लब्धं ज्ञानी यात्सात्विकं
फलं राजसं कर्मणा लब्ध्वा तामसं तु कुकर्मणा ॥ श्रीणत्युरंति दानानि महादानानि षोडश बहून्यन्यानि
दानानि चैकपूर्तादिकानि च ॥ अतिदानानि चोक्तानि गावः पृथ्वी सरस्वती नरकादुद्धरंत्येते दोहवाप
जपादिभिः ॥ अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चैव पालनं आतिथ्यं वैश्वदेवं च इष्टमित्यभिधीयते ॥ वापी
कूपतडागादि देवतायतनानि च अन्नप्रदानमारामः पूर्तमित्यभिधीयते ॥ इष्टदत्तं च जप्तं च विनश्य
त्यनुकीर्तनात् तस्माद्दानं कृतं पुण्यं यत्नेन परिकीर्तयेत् ॥ अंधबधिरमूकाव्याधिनोपहताश्च ये
भर्तव्यास्ते नरदानेन न दयाद्गुणादिकं ॥ दीनांधमूककृपणजडवामनपंगुषु अन्नवस्त्रजलादीनि

ददद्दानंत्यमश्नुते ३४ अन्नदानेनकर्तव्यं पात्रान्वेषणमण्वपि अन्येषुसर्वदानेषुकार्यंपात्रपरीक्षणं
प्र॰शा॰ ३५ तद्धनंदानयोग्यंयत्स्वशेषार्पितैःसमर्जितं धनमूलाःक्रियाःसर्वाःसफलाविफलास्त्वपि ३६ सत्यवित्ता
गमाधर्मादयोलाभःक्रयोजयः प्रयोगःकर्मयोगश्चसत्प्रतिग्रहएवच ३७ यद्यद्दिष्टतमंलोकेयच्चास्या
१०२ दपिस्वेगृहे तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ३८ सकुटुंबाविरोधेनदेयंदारादिभिर्विना विरोधे
नापिदातव्यमन्नंयच्चप्रतिश्रुतं ३९ सर्वमेतद्विचार्यादौदानंदद्याद्यथाविधि तद्दानमक्षयंभूत्वादा
तुःसमुपतिष्ठति ४० इतिश्रीपद्मपुराणेप्रयागमाहात्म्येदानादिलक्षणनिरूपणंत्रिपंचाशत्तमोध्
यः॥ ५३ ॥ सूतउवाच॥ गोभूतिलहिरण्यादिदद्यान्नित्यमतंद्रितः आर्त्तेभ्योन्नप्रदानेनगोदानेनकुटुंबिने १
यस्योपयोगियद्द्रव्यंतद्देयंतस्यवैनिवेदयेत् उपयुक्तप्रदानेनफलंतात्कालिकंविदुः २ कृष्णाजिनेचैवकौ
पीनाच्छादनेतथा मेखलांकरकंभक्त्याप्रदद्याद्ब्रह्मचारिणे ३ वस्त्रंशय्यासनंधान्यमगारंसपरिच्छदं दत्तमेत
द्गृहस्थायभवेद्बहुफलान्वितं ४ नीवारोवल्कलंशाकंफलंमूलंचगोरसं वानप्रस्थायदत्तंसद्दानंतत्परिकी १०३
र्तितं ५ भैक्ष्यंजलंजलाधारंकंथांकौपीनमेवच कटिसूत्रंत्रिविष्टंचदद्यात्स्वसृष्टिलेपरं ६ गंधमांगल्यतांबूल

रक्तवस्त्रांजनादिकं सधवानामिदंदेयमधवावसनाशने ७ देवतानांगुरूणांचमातापित्रोस्तथैवच पु
ण्यंदेयंप्रयत्नेननापुण्यंतस्यकर्हिचित् ८ रविमोपुरुषोलोकेसूर्यमंडलभेदिनौ दुर्भिक्षेन्नस्यदाताचसु
भिक्षेहेमवस्त्रदः ९ उपहत्यपरस्वार्थंदानंयत्संप्रयच्छति सदातानरकंयातियस्यार्थस्तस्यतत्फलं १० वेद
विक्रयसंप्राप्तंस्त्रीभिर्यच्चार्जितंधनं अदेयंपितृदेवेभ्योयच्चक्लीबादुपागतं ११ बहुभ्योनप्रदेयानिगोगृहं
शयनंस्त्रियः विभक्तदक्षिणाह्यस्तादोषेणनविशेषतः १२ विवर्तांरोगिणींतुष्टांसविरांत्यगर्भीषणं दी
र्णांचीर्णशरीरांगांदत्वादोषमवाप्नुयात् १३ नवैरवर्यांनविरूपांमहींदद्यात्कथंचन नश्मशानपरीतांच
नचव्याघ्रादिसेवितांभुवं १४ दुःखंददातियोन्यस्यध्रुवंदुःखंसविंदति तस्मान्नकस्यचिद्दुःखंदातव्यंदुःखभी
रुणा १५ यतयेकांचनंदत्वाताम्बूलंब्रह्मचारिणे चौरेभ्यश्चाभयंदत्वादातापिनरकंव्रजेत् १६ सुतमन्नेन
गृहस्थस्यवानप्रस्थस्यगोरसः वृत्तिश्चभिक्षुहस्तिभ्योनदेयंपुण्यमिच्छता १७ भुवंधेनुमश्वंचरत्नानिकं
नकंतथा तिलांश्चकुंजरंदद्यान्नाविज्ञायगुणागुणान् १८ कुटुंबार्थेहिसंक्षुद्रास्त्रातिग्रासमयाचितं द्
त्वर्थमातानैवनहिंस्याचेनकर्हिचित् १९ नित्यमाचरितंप्राज्ञैःपंचयज्ञादयावता तावन्तमेवगृह्णीयात्स्व

तिग्रहमतं द्विजैः २० तुलापाकरणार्थं हि प्रतिग्राह्यं द्विजोत्तमैः विक्रीयं यान्त्यतस्य मातापित्रर्थमेव वा २१
प्र॰ पु॰ प्रतिष्ठार्थं च भृत्यार्थं गुर्वर्थं स्वार्थमेव वा शूद्रान्नं प्रतिगृह्णीयान्न तु भोज्यं स्वयं ततः २२ खलक्षेत्रगतं धान्यं
१०४ वापीकूपगतं जलं कु[illegible]दत्तमपि ग्राह्यं यच्च गोष्ठगतं पयः २३ ग्राह्यं प्राणप्रदानं च चंडालात्पुल्कसाद
पि जीवन्सर्वमवाप्नोति जीवन्धर्मं करोति च [illegible] शरीरं धर्मसर्वस्वं रक्षणीयं प्रयत्नतः कथं भवेन्मुनिश्रे
ष्ठा धर्मो मोक्षश्च तद्विना [illegible] एकादश्यप्यमावास्या पूर्णिमा पुत्रजन्म च द्वादशी च व्यतीपातो ग्रहणं चंद्रसू
र्ययोः २७ मन्वादयो युगाद्याश्च संक्रांतिर्वैधृतिस्तथा अलभ्ययोगलाभश्च तीर्थप्राप्तिर्विशेषतः २८ इत्या
दिपुण्यकालाश्च दानयोग्याः प्रकीर्तिताः एषु दानानि देयानि विशेषफलहेतवे २९ रात्रौ दानं न कर्तव्यं क
दाचिदपि केनचित् निशीथे तु विशेषेण न शुभं कर्म शर्मणे [illegible] ग्रहणे सूर्यसंक्रांतौ विवाहात्ययवृद्धिषु
स्नानदानादिकं कुर्यान्निशि काम्यव्रतेषु च ३१ दानं चोभयसंध्यासु तथा चातिथिपूजनं गोभूजां जाह्नवी
स्नानं कुर्यान्निश्यपि भक्तिमान् ३२ गंगाद्वारे प्रयागे च वाराणस्यां च पुष्करे कुरुक्षेत्रे गयायां च तीर्थे चामरकं १०४
टके ३३ नैमिषे वंतिकायां च विंध्यपादे च हृदके एवमादिषु देशेषु दत्तमक्षयतामियात् ३४ सर्वतीर्थम

यी गंगा यत्र प्राची सरस्वती अथवा यमुनातीरे दत्तं कोटिगुणं भवेत् ३५ अग्निहोत्रगृहे गोष्ठे शिवायाय
तने षु च अनंतफलदं दानं देवब्राह्मणसन्निधौ ३६ प्रयागे वटसामीप्ये वेणीमाधवसन्निधौ माघे दत्तं वि
शेषेण वटबीजमिवैधते ३७ अतएवात्र देवाद्यास्तव पदस्तुतिभीरवः विघ्नयंति वदानादिदुर्लभं द्विजस
पतः [illegible] माधवस्य कृपा हि स्यात्स्यो पतिर्भवेत् ह [illegible] तस्यैव घटते दानं नान्यथा स्वराशिभिः ३९ अतोत्रैवे
प्रकुर्वंति दानादिकमतं द्विजाः विज्ञेयानि यतं तैवैव वेणीमाधववल्लभा [illegible] ॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागम
हात्म्ये दानद्रव्यादिनिरूपणं नाम चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ सूत उवाच ॥ सम्यक्साधनं कर्म कर्तव्य
मधिकारिणा निष्कामेन यथा सांगं काम्यं कामाभिलाषिणा [illegible]स्यक कर्मविधिं ज्ञात्वा करोत्यविधिना
तु यः फलं न किंचिदाप्नोति क्लेशमात्रं हि तस्य तत् [illegible]भुः प्रथमकल्पो यो नुकल्पे प्रवर्तते न पारलौकि
कं तस्य फलं भवति निश्चितं [illegible] दयालावत् या किंचित्स्वल्पं वा बहु वा धनं अव्रतया त्यद्दत्तं दातुस्तद्दोष
मावहेत् [illegible]श्रुणु साधयो गुप्तदानी गुप्तपूजा जापि साक्रियः पूज्यते सर्वलोकेषु सर्वदेवैः शतक्रतुः [illegible] दानं ज्ञा
नं तपस्या योगं अन्यकर्मविधिक्रियाः मंगलाचार नियमाश्च शौच स्यानिष्फलाः [illegible] स्नातो धिकारी भवति १

दैवे पित्र्ये च कर्मणि स्वाध्याये मंत्रजाप्ये च दाने च विधिचोदिते ॥ ददामीदमिति ब्रूयात्सकुशोदकरस्ततः तोयं द्विजक
२१ रे दद्याद्दाने विधिरयं स्मृतः ॥ यज्ञोपवीती तावद्धि वेशिरश्चा कृतनित्यक्रियः कुर्यात्काम्यं नैमित्तिकं पुनः
॥ नामगोत्रे समुच्चार्य संप्रदानस्य चात्मनः संप्रदेयं प्रदातव्यं कन्यादाने तु पुंत्रयी ॥ प्रणवपूर्वं तु योद्दद्याद्ब्राह्मणाय प्रति
ग्रहं स पूर्वं नरकं याति ब्राह्मणस्तदनंतरं ॥ सहवासेन तत्कुलं शुचित्वं व्यवहारतः प्रज्ञान्वयाक्तो ज्ञेयास्त्रिभिर्विप्रं प
रीक्षयेत ॥ दद्यात्पूर्वामुखो दानं गृह्णीयादुत्तरामुखः पुण्यवृद्धिर्द्वयोरेवं विवाहे तु विपर्ययः ॥ ॐकारमुच्चरन्दाता
द्रविणं सकुशोदकं गृहीयाद्दक्षिणे हस्ते तद्दं ते स्वस्ति कीर्तयेत ॥ सावित्रीं पूर्वमुच्चार्य द्रव्यं द्रव्याधिदेवतां कामस्तुतिं पठे
त्स्वस्ति प्रतिग्रहविधिस्त्वयं ॥ मासं पक्षं तिथिं वारं नक्षत्रं योगमेव च अनुक्त्वैव तस्य दानस्य न पूर्णं फलमाप्नुयात ॥ अ
द्भिपूतं स्वविदीतोदानं दद्यात्सदक्षिणं अदक्षिणं भवेद्दानं भस्मनीव हुतं हविः ॥ यथाशक्तिवित्तं दानेषु प्रदेयादक्षिणा
वरा यथाश्रोत्रात्सौवर्णी दानस्याहुरणकादिषी ॥ सर्वेषामपि दानानां सुवर्णं दक्षिणोच्यते सुवर्णोदीयमाने तु रज
तं दक्षिणोच्यते ॥ देयं द्रव्यतृतीयांशं दक्षिणां परिकल्पयेत अनुक्तदक्षिणादाने दशांशं वापि भक्तितः ॥ दशमांशस्तु ॥
वर्णस्य ग्राह्यः सर्वत्र दक्षिणा यथाशक्त्या यवादेयमपि मूलफलादिकं ॥ पंचसौवर्णिका निष्का महादानेषु दक्षिणा अ

शक्तौ तदर्धांशो च यौ व्यासेन परिकीर्तिताः ॥ असंनिधाने पात्रस्य समये समुपागते पात्रमब्भिः संधाप्य तोयं तोये
विनिक्षिपेत ॥ उभयासंनिधाने च द्रव्यमादित्यदैवतं ध्यात्वा च ब्राह्मणं पात्रं तज्जलमध्ये जले क्षिपेत ॥ परोक्षे कृत
दानस्य फलं दोषविवर्जितं दृश्यते सागरस्यांतोनंतदानस्य दृश्यते ॥ एवं विचार्य सत्पात्रे दानमाचरेत यथा
विधि यथाशक्ति तेन प्रीणाति माधवः ॥ इति प्रतिग्रहः ॥ भवतीतः श्रुतोस्माभिर्दानानां विस्तृतो विधिः इदानीं मानसं
जातं त्वत्तः कीर्तिपुण्यपावनं ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामो महादानानुकीर्तनं कति वा वदतः सेव्य महादानानि कानि वा
॥ श्रूयतां मुनयः सर्वं महादानानुकीर्तनं यथोक्तं दानधर्मेषु विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ सर्वपाप
क्षयकरं नृणां दुःस्वप्ननाशनं यत्तु षोडशधा प्रोक्तं वासुदेवेन भूतले ॥ पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वपापहरं शुभं पूजितं स
कलैर्देवैर्ब्रह्मविष्णुशिवादिभिः ॥ आद्यंतु सर्वदानानां तुलापुरुषसंज्ञितं हिरण्यगर्भदानं च ब्रह्मांडं तदनंतरं ॥
कल्पपादपदानं च गोसहस्रं च पंचमं हिरण्यकामधेनुश्च हिरण्याश्वस्तथैव च ॥ हिरण्याश्वरथस्तद्वद्धेमहस्तिर
थस्तथा पंचलांगलकं तद्वद्धरादानं तथैव च ॥ द्वादशं विश्वचक्रं च ततः कल्पलतात्मकं सप्तसागरदानं च र
त्नधेनुस्तथैव च ॥ महाभूतघटस्तद्वदिति मः परिकीर्तिताः सर्वाण्येतानि कृतवान्पुरा च मधुसूदनः ॥ वासु

देवश्च भगवानंबरीषश्च पार्थिवः कार्तवीर्यार्जुनश्चैव प्रह्लादः पृथुरेव च ॥ चक्रुरन्ये महीपालाः केचिच्च भरता
प्र॰ शा॰ दयः श्रीमत्तात्रिप्रदेयानि संसारभयभीरवः ॥ अनित्यं जीवितं यस्मात् लक्ष्मीरप्यतिचंचला गृहीत इव केशेषु मृ
१०६ त्युना धर्ममाचरेत् ॥ [illegible] नामधिकारो ऽस्ति दानेष्वेतेषु सर्वथा तैरतो ऽत्र प्रदेयानि महादानानि सुव्रताः ॥ स
र्वेषामुपकारार्थं गोदानं तु विशिष्यते करोति यः प्रयागे तत्सर्वदानसमं स्मृतं ॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमा
हात्म्ये महादानानुकीर्तनं नाम पंचपंचाशत्तमो ऽध्यायः ॥ ५५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सर्वदानाधिकं सूत सर्वेषामुपकार
कं गोदानं भवता प्रोक्तं विस्तरात्तद्विधिं वद ॥ सूत उवाच ॥ श्रोतारः सावधानेन गोदानस्य विधिं शुभं शृण्वंतु
श्रवणाद्यस्य प्राप्यते पुण्यमुत्तमं ॥ विमानवरमारूढो दिव्याभरणभूषितः येगां तु वा कुलि[illegible]वर्गं स गोदानं प्रयच्छतु
[illegible]त्रिविधाघविनिर्मुक्तिं वैकुंठवसतिं ॥ समस्तपितृमुक्तिं च कामयानो ददात्यगां ॥ शुचिः संभृतसंभारः पुण्ये
काले शुभस्थले सपत्नीकः समाचम्य प्राणानायम्य वाग्यतः ॥ देशकालावनुस्मृत्य सर्वपापनुत्तये इष्टकाम
प्रसिध्यर्थं माधवप्रीतये पवा ६ गोप्रदानं करिष्ये ऽहमिति संकल्प्य भक्तिमान् गणेशं पूजयित्वाथ वृणुयात्पात्र १०६
मुत्तमं ७ सपत्नीकः शुचिः शांतः सद्वृत्तः श्रोत्रियो द्विजः अव्यंगश्चाप्यरोगी च कुटुंबी पात्रमुच्यते ८ पूजयित्वा

तं

पत्नीं संपूज्य कवस्त्रालंकारसाधनैः गवामंगेषु सर्वेषु देवतान्यासमाचरेत् ॥ ब्रह्मा विष्णुः स्थितौ नित्यं गवां वै शृंग
मूलयोः शृंगाग्रे सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च ॥ शिरोमध्ये महादेवः सर्वभूतमयः स्थितः ललाटाग्रे
स्थिता गौरी नासावंशे च षण्मुखः ॥ कंबलाश्वतरौ नागौ नासापुटमुपाश्रितौ कर्णयोरश्विनौ देवौ नेत्रयोः शशिभा
स्करौ ॥ दंतेषु वायवः सर्वे जिह्वायां वरुणः स्थितः सरस्वती च हुंकारे मासपक्षौ च गंडयोः ॥ ओष्ठद्वये च संध्ये द्वे
ग्रीवायामिंद्र आस्थितः वक्षःस्थले च रक्षांसि साध्याश्चोरसि संस्थिता ॥ चतुष्पात्सकलो धर्मः स्वयं जंघासु सं
स्थितः खुरमध्येषु गंधर्वाः खुराग्रेषु च पन्नगाः ॥ खुराणां पश्चिमाग्रेषु गणा ह्यप्सरसां तथा रुद्राश्च सकलाः पृष्ठे
वसवः सर्वसंधिषु ॥ श्रोणीतटस्थाः पितरः सोमो लांगूलमास्थितः आदित्यरश्मयो वालाः पिंडीभूताश्च संस्थिताः
॥ साक्षाद्गंगा च गोमूत्रे गोमये यमुना स्थिता क्षीरे सरस्वती देवी नर्मदा दध्नि संस्थिता ॥ हुताशनः स्वयं सर्पिः श्री
स्थानानां गुरुः परः अष्टाविंशतिदेवानां कोट्यो रोमसु संस्थिताः ॥ उदरे पृथिवी ज्ञेया सागराश्च पयोधराः एवमा
वाह्य सर्वांगे देवताः सम्भिरन्विता २० पूजयेद्गां ततो भक्त्या षोडशोपचारकैः वस्त्रालंकारमालाभिर्गां च इति
मंत्रतः २१ सहिरण्यं नवं वासः कार्पासं कौशमेव वा आच्छादनं मया दत्तं सुरभे प्रतिगृह्यतां २२ सुरभे त्वं जगन्माता

दविविष्णुपदेस्थिता आसंगृह्णाणमद्दत्तं गोमातस्त्वातुमर्हसि गावामंगेषु तिष्ठंति भुवनानि चतुर्दश यस्मात्तस्मा
च्छिवं मेस्यादिहलोके परत्र च २५ गावो ममाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः गावो मे पार्श्वयोः संतु गवां मध्ये वसाम्यहं २६
ब्र·प्रा· एवं प्रदक्षिणीकृत्य त्रिवारं भक्तिमान्नरः मंत्रेणानेन सस्त्रीकः साष्टांगं प्रणमेत्ततः २७ पंचगावः समुत्पन्ना मथ्यमाने म
१० होदधौ तासां मध्ये तु या नंदा तस्यै धेन्वै नमो नमः २८ एवं प्रणम्य गोपुच्छं गृहीत्वा दक्षिणे करे दक्षिणाभिमुखः पितॄं
स्तर्पयेत्तु तिलैर्जलैः २९ एवं संतर्प्य पित्रादीन्पूर्ववत्तान्तदनंतरं ब्रह्माद्या देवताः सर्वास्तर्पयेद्भक्तिमान्नरः ३० ब्रह्माद्या
देवताः सर्वा ऋषयो मानवास्तथा असुराः पन्नगा नागा मातरश्चंडिकास्तथा ३१ दिक्पाला लोकपालाश्च ग्रहदेवा
धिदेवताः सर्वे ते तृप्तिमायांतु गोपुच्छोदकतर्पिताः ३२ विश्वेदेवास्तथादित्याः साध्याश्चैव मरुद्गणाः क्षेत्रपीठोप
पीठानि नद्यो नद्यश्च सागराः ३३ पाताले नागपत्न्यश्च नागाश्च कुलपर्वताः पिशाचा गुह्यकाः प्रेता गंधर्वगणराक्षसाः
३४ पृथिव्यापश्च तेजश्च वायुराकाश एव च भुवि दिव्यंतरिक्षे च पाताले तलवासिनः ३५ तपोधनश्च भगवानव्ययः पर
मेश्वरः क्षेत्रौषधिलता वृक्षा वनस्पत्यधिदेवताः ३६ कपिलः शेषनागश्च तक्षकोनंत एव च अन्ये जलचरा जीवाश्च १०७
संख्यातीता अनेकशः ३७ चतुर्दश यमाश्चैव ये चान्ये यमकिंकराः यक्षाः सिद्धाः किन्नराश्च ... पशवस्तथा अजा

गावो महिष्यश्च ये चान्ये सर्वतः स्थिताः शांतिदाः शुभदाः संतु गोपुच्छोदकतर्पिताः ३८ सर्पव्याघ्रहता ये च शृंगिदंष्ट्रि
नखादिभिः अपुत्रा ह्यक्रिया ये च प्रदाराधर्मवर्जिताः ३९ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं देवर्षिपितृमानवाः तृप्यंतु पितरः सर्वे
मातृमातामहादयः अतीतकुलकोटीनां सप्तद्वीपनिवासिनां आब्रह्मभुवनाल्लोका इदमस्तु पुच्छोदकं त्विदं ४० एवं का
मोदकं दत्वा ... सुरभीं ... जायमं ४१ स्वर्णशृंगीं रौप्यखुरां ताम्रपृष्ठीं पयस्वि
नीं चैलकंठीं कांस्यदोहां मुक्तालांगूलभूषितां ४२ सवत्सां तत्र ... रोद्गीघंटाचामरशोभितां दद्यात्तां कल्पसज्जलां पू
जितां पूजिताय गां ४३ घृतकुंभं तिलैः पूर्णं सस्वर्णं कांस्यभाजने निक्षिप्य सकुशं पुष्पं दद्याद्विप्रकरे कृती ४४ तते
दानस्य संपूर्त्यै ब्राह्मणाय स्वर्णदक्षिणां दत्वा विप्राय गोसूक्तं पठित्वा गोमतीं जपेत् ४५ गावो मामुपतिष्ठंतु हेमशृंग्यः
पयोमुचः सुरभ्यः सौरभेय्यश्च सर्वकामदुघाः शुभाः ४६ गावे पथ्यामाहुर्नित्यं गावः पवित्रं तु मां सदा गावो स्वर्गस्य सो
पानं तासां यतो गावस्ततो वयं ४७ गावः सुरभयो नित्यं गावो गुग्गुलसन्निभाः गावः प्रतिष्ठा भूतानां गावः स्वस्त्ययनं
महत् ४८ अन्नमेव परं गावो देवानां हविरुत्तमं पावनं सर्वभूतानां रक्षंति च वहंति च ४९ हविषा मंत्रपूतेन तर्पयंत्यम
रान्दिवि ऋषीणामग्निहोत्रेषु गावो होमे प्रतिष्ठिताः ५० सर्वेषामेव भूतानां गावः शरणमुत्तमं गावः पवित्रं परमं गावो

मंगलमुत्तमं ॥ गावः सर्वस्य लोकस्य गावो धन्याः सवत्सकाः नमो गोभ्यः श्रीमतीभ्यः सौरभेयीभ्य एव च ॥ नमो
प्र.श. ब्रह्मसुताभ्यश्च पवित्राभ्यो नमो नमः ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतं ॥ एकत्र मंत्रास्तिष्ठंति हविरन्यत्र
१०८ तिष्ठति घृतक्षीरदुघा गावो घृतयोन्यो घृतोद्भवाः ॥ घृतनद्यो घृतावर्त्तास्ता मे संतु सदा गृहे तत्र भूयसीं दत्वा
न्यूनाधिक्यनिवारिणीं ॥ कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा शक्त्या संभोजयेद्द्विजान् अथवा देवतागारे गंगातीरे विचक्षणः
॥ पात्रं मनसि संधाय तोये तोयं विनिक्षिपेत् ततः पात्रमादाय गत्वा तां धेनुं सपरिच्छदां ॥ प्रदद्यात्तत्परायो ब्राह्मण भक्त्या ५
य सदक्षिणां अथवा पुण्यसमये गोमूल्यं दक्षिणायुतं ॥ देयं संकल्प्य विप्राय गोदानं चाक्षयं स्मृतं एवं कुर्वंति ये
भक्त्या येन केनापि वर्त्मना ॥ भुक्त्वैहिकं फलं सम्यग्लभते पारलौकिकं सलोमसमसंख्याब्दं दत्वा वैकुंठवासितां
॥ पितॄंश्चोद्धरेत्सद्यो दश पूर्वान्दशापरान् प्रयागे चेत्तटे तीर्थे माघमासे विशेषतः ॥ गोप्रदानं यथावित्तम
नेत फलदं भवेत् एवं वो मुनयः प्रोक्तो गोदानस्य विधिः फलं ॥ पठनाच्छ्रवणाद्वास्य दानस्य फलमाप्नुयात् अ
न्यान्यपि च दानानि वक्ष्याम्यथ निबोधत ५४ ॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये गोदानविधिनिरूपणं नाम १०८
षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ सूत उवाच ॥ प्रयागे माघमासे तु दद्यादुभयतोमुखीं तेन दत्ता धरा कृत्स्ना सशै

लवनकानना ॥ प्रयागे वाजिदानेन पुरुहूतपदं व्रजेत् वृषदानेन कैलासं गजेन ब्रह्मणः पदं ॥ शय्यया स्वः
सुखावाप्ती राजं शिबिकया भवेत् गृहदानेन वैकुंठं रथेनेन परं व्रजेत् ॥ किं बहूक्तेन भूलोके यद्यदिष्ट
मं भवेत् प्रदद्याद्द्विपिवत्तात्प्रयागे तपसि द्विजाः ॥ एकत्रान्नप्रदानं स्यात्सर्वदानानि चैकतः नान्नदानस
दानि स्युस्तानीति ब्राह्मणाः श्रुतं ॥ अन्नमूलाः क्रियाः सर्वा अन्नमूलं च जीवनं तेनान्नदानमधिकं प्राणदानस
मं यतः ॥ ६ वरिष्ठं सर्वदानेषु सर्वधर्मेषु यन्महत् यत्कृत्वा सर्वधर्माणां फलमाप्नोति मानवः ॥ तदेतत्परिकर्त्त
व्यमन्नदानं विधानतः सर्वदुःखप्रशमनमायुः पुत्रविवर्धनं ८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ विधिना केन कर्तव्यं किमुद्दिश्य च
किं फलं एतद्विस्तरतोऽस्माकं वद लोकोपकारक ॥ सूत उवाच ॥ शृण्वंतु ऋषयः सर्वे एकाग्रहृतमानसाः अन्न
दानविधिं सम्यक् सर्वधर्मोत्तमोत्तमं ॥ उदगाते सहस्रांशौ पुण्यमासे मले दले सत्तिथौ शुभवारे च सुनक्षत्रे सुयो
गके ॥ पूर्वाह्णे तु सपत्नीको विहिताभ्यंगमज्जनः कृतनित्यक्रियः शांतः शुचिः संयमितेंद्रियः ॥ वेदवेदांगपार
ज्ञान्द्विजानाहूय कर्मठान् उद्दिश्य फलमुक्तिं वा भगवत्प्रीतिमेव वा ॥ भोजयिष्ये स्वशक्त्याहं सहस्रं ब्राह्मणान्
निति संकल्प्य पूजयेद्विघ्नेशं ब्राह्मणैः स्वस्ति वाचयेत् १४ कृत्वाभ्युदयिकं येन मां माचार्यं वृणुयात्ततः ब्राह्मणं च सदस्यं च

ऋत्विजो द्वादशाथवा ॥ सौवर्णं कलशं स्थाप्य सर्वलक्षणसंयुतं जनार्दनस्य प्रतिमां सौवर्णीं तत्र सादयेत् ॥१५ पूजयेत्त
प्र.श. र्याभक्त्या षोडशैरुपचारकैः संपूज्य प्रार्थयित्वा तं ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ अयुतं दशांतसंख्याकान्न्यूनाधिकसंख्
१०९ या पायसं धात्रीतैः पुष्पैर्धूपदीपैः समर्चितान् ॥१७ पूर्णौ सहस्रसंख्यायां द्विजानां तद्दिने पुनः स्वगृह्योक्तेन मार्गेण त्रेता
याग्निं च स्थापयेत् ॥१८ वैष्णवेन तु मंत्रेण सहस्रं जुहुयाद्घृतं ततो द्वादशभिर्मंत्रैः केशवाद्यैश्च नामभिः ॥१९ ततो नाम्नां स
हस्रेण पूजयेद्देवस्य सर्पिषा हुत्वा विष्णुं तं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥ आचार्येण विलेकर्मकारणीयमथापि वा ततस्सम
हस्रं यं कुर्याद्विलिख्य नादिकं ॥ उत्तरं पूजनं कुर्याद्दत्वाद्धौ दत्तं पुनः आचार्यं च सदस्यं च ब्राह्मणांश्चैव पूजयेत् ॥२१
आचार्याय ततो दद्यात्कपिलधेनुं सवत्सकां ब्राह्मणेभ्यः पयोगं सदस्याय प्रमेव च ॥ एकस्मैत्यादि मंत्राणं श्रावका
ऋत्विजश्चैव विप्रभोजनकाले तान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥२३ स्मा: सर्वे यदात्मीयं तिष्ठति ब्रह्मरूपकं तदन्नदानतो
मस्त्रसंहृद्धात्तमाधवः ॥२४ अन्नदानेन देवेश प्रीतेन च जनार्दन प्रसन्नो भव मे कांतरमारमणसुंदर ॥ सिक्थं
सिक्थार्धमात्रं वा यद्दत्तमतिपावनं पक्वान्नं च रसैः पूर्णं शर्कराज्यसमन्वितं ॥ आज्यं मरीचैलागुडादिमधुरी
कृतं तांबूलदक्षिणायुक्तं श्रद्धाभक्तिसमन्वितं ॥२९ समर्पितं मयात्यंतमाकल्पफलदो भव यन्न्यूनमधिकं जातं तत्सं १९

गं कुरु मे प्रभो ॥ एवं विसृज्य तं देवं दक्षिणासकलायुतं दत्वाचार्याय परया भक्त्या तं प्रार्थयेत्ततः ॥३१ भगवन्सर्वध
र्मज्ञ प्रसादेन तवानघ त्वत्प्रसादादिदं कर्म संपूर्णं भवतु मे गुरो ॥३२ तर्पयित्वा द्विजान् शेषान् दीनांधकृपणादिकान् कर्मेश्वरा
र्पणं कृत्वा स्वयं भुंजीत बंधुभिः ॥३३ सहस्रभोजनविधिमेवं यः कुरुते नरः तस्य पुण्यफलं वक्तुं देवदेवोपि न प्रभुः ॥३४ नि
यमोन्नदाने क्षिपात्रे हस्तपितृमीरितं तथाप्यतिफलं प्रोक्तं वैदिकैर्द्विजभोजने ॥३५ वेदाभ्यासेन यस्यान्नं जीर्यते सुदरं ॥
गतं स्याधुर्वीन्द्रशापरान्संपितृन्नुद्धरेत्सकान् ॥ सहस्रब्राह्मणं भुक्त्वा मध्यमः स्वल्पभुंजीत याः येन केन प्रकारेण कु
र्वन्नाप्नोति वै फलं ॥३७ अनेनैव प्रकारेण लक्षं वा कोटिमेव वा स्वशक्त्या भोजयेद्विप्रान्शक्तो शतमेव वा ॥ तावद्दो
मं प्रकुर्वीत यावद्ब्राह्मणभोजनं होमं दशांशतो वा स्याद्वै तत्पूर्वकं वदाचरेत् ॥३९ दानानि सर्वशास्त्रेषु यान्युक्तानि व्रता
नि च तानि सर्वाणि पुनयोऽन्नदानसमानि न ॥ अन्नमूलं जगत्सर्वं प्राणाः ह्यन्नमयाः स्मृताः तदन्नममृतं भूत्वा ब्रह्म
भूयाय कल्पते ॥ धातवः सप्त सर्वे वा मन्नमूलाश्च देहिनां तस्मादन्नं प्रदातव्यं जगतामुपकारकं ॥ इंद्राद्यो ये दिवि देवाः
सर्वे तेन्नमुपासते अन्नं ब्रह्मेति वेदास्तु यस्य कं वेदिवर्णनं ॥ यस्य प्रदानतः सर्वे हृष्यंति सिद्धकिन्नराः ऐहिकामुष्मि
कान्भोगान् प्युक्तान्विज्ञपदेश्मिताः ॥ अनेन विधिना यो न प्रदानं कुरुते नरः पक्षकृतापि तेनासौ कल्पांतं लभते फलं ॥४

प्रयागेयदितत्कुर्याद्यथाविधियथावसु अन्यतःसमवाप्नोतिसनंतगुणितंफलं ४६ एवमुक्तोमुनिश्रेष्ठाःप्रयागेतीर
प्र॰मा॰ र्थनायके अन्नदानविधिःसम्यक्श्रुणुतान्यद्वदाम्यहं ४७ ॥इतिश्रीपद्मपुराणेप्रयागमाहात्म्येअन्नदानविधि
११० निरूपणेनामसप्तपंचाशत्तमोध्यायः॥५७॥सूतउवाच॥ यानिकानिचदानानिस्वल्पान्यल्पतराणिच तीर्थराजंस
मासाद्यमहत्वंयांतिभक्तितः १ अन्नकाश्यंतुतत्रापिमहत्तरमुदाहृतं विष्णुप्रियतरंश्रेष्ठंसर्वविघ्नैरबाधितं २ मंत्रतं
त्रक्रियाहीनमल्पकंविधिवर्जितं अन्नकाशंकृतंदानंप्रकाशाद्द्दशाधिकं ३ प्रयागेतिप्रशंसंतिगुप्तदानंमहर्षयः
अतोधनवताकार्यंदरिद्रेणापिशक्तितः ४ सस्वशक्त्याकृतंयद्यत्स्वल्पमप्यधिकं सर्वसाक्षीजगन्नाथोमाधवस्ते
नतुष्यति ५ अत्रचोदाहरंतीममितिहासंपुरातनं यस्यश्रवणमात्रेणगुप्तदानफलंलभेत ६ मध्यदेशेपुराकश्चिदा
सीद्वैश्योधनेश्वरः नाम्नागुप्तधनोलोभीकर्मण्यापितथैवसः ७ अयंतत्कृपणोऽदाताऽभोक्ताऽभोजयितापिच रंक
वृत्तिप्रियोदुःखंसुखवन्मन्यतेतमी ८ पतिव्रतातस्यभार्यासुनंदानंदरूपिणी सुशीलारूपसंपन्नावस्त्रालंकार
भूषिता ९ गृहकर्मणिदक्षासीद्देवद्विजपरायणा भुंजानास्वकृतंपुण्यंपत्युश्छंदानुवर्तिनी १० प्रातरादिनिशीथा ११०
तंनानाभोगान्भुनक्तिसा निशीथादुदयंयावत्क्व—वतिष्ठतिसर्वदा कदाचिद्गृहेकश्चिद्याचकःसमुपागतः भा

र्ययापाप्रेरितोदीनोद्रव्यार्जनपरोभ्रमन् ११ द्वार्यलिंदेसमासीनंदृष्ट्वाकुत्सितेंद्रियं ददर्शाथसुनंदातंब्राह्मणंक्षाम
सवर्णिणं १२ दृष्ट्वातथाविधंविप्रंकृपयानिर्भरमानसा अप्ययावनताभूत्वातमुवाचधनेश्वरी ॥सुनंदोवाच॥
कुतःसमागतंब्रह्मन्कुत्रेदानींचगच्छसि विह्वलोदृश्यतेकस्मात्किंवाक्षीणमनोगतं १३ ॥ब्राह्मणउवाच॥ दरिद्र
कुलचित्तोहंनोक्तहेवक्तुमण्वपि मनःसाधश्यंसमासाद्यवरिष्यामिस्वचेष्टितं १४ इतितद्वचनंश्रुत्वाज्ञात्वाचातिबुभु
क्षितं स्मरंत्यातिथ्यधर्मंसातंनिनायगृहांतरं १५ स्नापयित्वोष्णसलिलैःपरिधाप्यांबरंशुभं समावेश्यासनेरम्येऽपू
जयत्तंयथाविधि १६ अन्नंनानाविधंदत्वादधिक्षीरघृतादिच कारयित्वानुनार्याकंभोजयामासतंद्विजं १७ ततोप्यवसु
रंवस्त्रंभुक्तवत्यमलाशया नानापरिजनैर्युक्तातत्क्षणंबभुजेस्वयं १८ भुक्तवत्सुतःसर्वसीनकथासमाकुलाविताः सोदंतंक
थयामाससुनंदायतिहर्षितः १९ ॥द्विजउवाच॥ धर्मिष्ठेश्रुणुमेवृत्तंयत्कुमलिद्द्यागतः क्षियाविवसितोत्यर्थंदारि
द्र्यप्राप्तदुःखया २० धनमेवपरंलोकेसंसारसुखसाधनं तद्विनामृतकप्रायंव्यर्थंभवतिजीवितं २१ धनापाये
लंबोर्यसदाचारस्तथाक्रियाः कुलवर्णाश्रमाःसर्वेविफलाधनवर्जिताः २२ तदर्जनोत्सुकोहंवैदेवात्त्वद्गृहमागतः
त्वत्कृतंचसमास्तोभ्यग्रहदोपमिशुचिमिते २३ त्वंतमेसुभगाभासिचैवत्वाद्दृश्यसेकथं गृहस्वामीकुत्रचाद्योतेप्रोषि

नोवाक्षिवागृहे २१ ॥सुनंदोवाच॥ अद्यात्रैववस त्वं सत्यं यदि तं द्रष्टुमिच्छसि आगंता मध्यरात्रेऽसौ तदा तं पश्य सा
प्र·श· दरं २२ इत्युक्त्वा तं सुनंदा सा गृहकर्म चकार ह सच सुष्वाप पर्यंके आप्तानुतिकाम्यया २३ अथ सायं सुनंदा सा दी
१११ पान्प्रज्वाल्य सर्वतः कृत्वा सायंतनं कृत्यं सुष्वाप गृहमध्यगा २४ द्विजोप्युत्थाय सहसा धौतांघ्रियुगलस्ततः सं
ध्यामुपास्य मनसा जजाप ब्रह्म सत्वरः २५ अथ शून्यं गृहं दृष्ट्वा सुप्तां च गृहधर्मिणीं ददर्श सर्वतो गेहं सम्यग्दीपप्र
ज्वलितं २६ एकस्मिन्गृहभागे सौ द्रव्यभांडं महत्तरं दृष्ट्वा दातुं मनश्चक्रे निर्धनो धनलोभितः २७ तावत्तं च फणेनागस्तत उ
त्थाय तं द्विजं कृत्कारैर्भीषयन्नाह सक्रोधं हुंकनल्लालसं २८ ॥नाग उवाच॥ गृहाण्यासीदं धनं कस्य मामनादृत्य दुर्मते न
गृहस्वामिनो द्रव्यं न त्वया हि मया दिव २९ विष्णुशर्मातिधर्मात्मा किंचिद्दानपरः शुचिः निस्पृहः सर्वकामेषु अत्र यो
वसति द्विजः ३० त्वत्पद्मसाधवरे त्वत्र्यामे धाड्जनवृतः यायावरं समानीय किंचिद्दत्वा ततः स्वयं ३१ भुनक्ति पंचमे
काले शेते संध्यामठे सुखे तस्यैवं वर्तते द्रव्यं गुप्तदानप्रभावजं ३२ तत्त्वमिच्छसि चेत्कृत्वा गृहीष्यति दत्त्वया एवं निवा
रितो विप्रः स्वस्थाने समुना सह ३३ न निद्रौ धनमाशां संप्राप्तीद्रान्यत्र चोदयं कदाऽत्र आगमिष्यामि कदा लप्स्या ३४
म्यहो धनं ३५ एवं धनाशयाविष्टं तया नः पुनःपुनः शय्यायां जागरूकोऽसौ निशीथं समपद्यत ३६ ॥इतिश्री

पद्मपुराणे क्रियायोगसारे ॥सुदं उवाच॥ ...माहात्म्यवर्णने नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥ ॥सूत उवाच॥ ततः स
मागतो यात्रावर्धचंद्रे दीर्घभास्करो वनं गतो गृहस्वामी द्वारदेशं समाह्वयत् गृहिणी तद्धनिं श्रुत्वा दीपान्प्रज्वा
ल्य सर्वतः विवसम वदनात्तस्मात् बुद्ध्या द्वारं समंजसा शुष्कपर्णशिरोभारं स्थापयित्वांगणे च सः वस्त्रान्युत्तार
यशीते न जलेन स्नानमाचरत् ३ ततः पाषाणपात्रे सा वन्यं पर्युषितं स्मितं बुभुजे शुष्कपर्णानां ज्योत्स्नया कृत
दीपकः ४ मार्त्तिकेनैव पात्रेण जलं पीत्वा सुखी तले तद्वेषेण करौ पादौ मुखं प्रक्षाल्य सर्वतः ५ ततो गत्वा स्व
पर्यंके बहुजीवसमाकुले तत्रास्तरकथा शून्ये निम्ने निरुपबर्हणे ६ कंबुकावरणे शीर्णे कदि स्पृष्टधरातले
ततो गत्वा सुनंदापि सुष्वाप स्वगृहांतरे ७ अथारुणोदये काले शीघ्रमुत्थाय सत्वरः भारसाहित्यमादाय ता
मां त्र्ययो यो वनं ८ गते तस्मिन्सुनंदा च कृत्वा शौचविधिं सती संमार्जनोपलेपादि प्रातःपूर्वकर्म माचरत् ९ त
द्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं ज्ञात्वा सा सारिकं सुखं स्वयं विचारयामास सकलं दिवसाधनं १० पश्यताहो महाश्चर्यं दंपत्योः
सहधर्मिणोः पत्नी शांफलं भुंक्ते पतिःक्षफलमीदृशं ११ मातास्त पितरमात दंपती प्राग्भवे कृतं तेक
र्म सदा वेद्यान्वितं तत्फलं १२ स्वकर्मणा सुनंदा सौ भुंक्ते संसारिकं सुखं गृहस्वाम्यपि वेश्यो सौ न तदा प्राप्तिदिक्षः १३

तपोविद्याकुलाचारनीतिसाधनविक्रमाः भवंति यद्विनाव्यर्थास्तदहं न तोस्म्यहं १७ अहं च बलि
प्र॰ श्री॰ नायेन पुरान्निर्वासितः स्वकात् धनलोभेन तत्पश्चेकथमंतं करिष्यति सदास्य तिनवामहं प्राण
११२ प्रियतरं धनं तथाप्यत्रपतिस्थोहं तमादुःसहकारिणं विचार्यैवं समुत्थाय तामाभाष्य सत्वरं हर्ष
शोकभयाविष्टः पतस्मोतीर्थभूपतिं १९ द्विगुणं प्रचलन्मार्गे नत्नपि बलान्वितः अपि बलापित
मोसौ प्रयागं द्रागागात् द्विजः २० विष्णुशर्मा द्विजः कालेतमहं द्रुतमागतः निवेदयन् तं महामिति पत्र
कृतज्ञानात् २१ के च नो त्रुक्तनत्तसौ विष्णुशर्मा तत्तिष्ठति गंगायमुनयोस्तीरे स्नात्वमध्याह्ने जपद्विजः २
याते यावारकृत्वा किं चिद्गत्वा ततः स्वयं भुक्त्वा संध्यामठरात्रौ शेते श्रीमाधवंस्मरन् २३ इति श्रुत्वा जगाम
सौसत्वरं वेणिकातटे ध्यानास्थितं समालोक्य स्वयंस्नानं चकारह २४ संध्यामुपास्य विधिवत्तीरे कृत्वात
तःपरं त्रिवेणीमाधवं पूज्य प्रार्थयामास भक्तितः २५ श्रीमाधवदयासिंधो सर्वकामप्रपूरक यद्दिनाव
सिमेव्यंत द्वसिद्धेतवसमले २६ अथ ध्यानच्युतं वीक्ष्य तद्द्विजं तस्य सन्निधिं गत्वा नत्वा पुरः स्थित्वा द्रुचे ११२
याचकमुद्रया २७ द्विज उवाच ॥ द्विजवर्यमहाबुद्धे कस्मादहमुपागतः सीदत्कुटुंबपोषार्थं धनमिछं

स्त्रियेरितः २८ तद्धनं भूरि मे देहि दूरादागतवानहं कुटुंबपोषणं मे स्यात् तव चात्यतिकं फलं २९ इति
तद्वाचमाकर्ण्य दरिद्रस्यात्मदुःखितः संस्मरन्माधवं देवं मनसीदं विचारयत् ३० यदा वित्तं प्रपद्येत तदा
चित्तं न जायते वित्तं चित्तं प्रपद्येत तदा पात्रं न लभ्यते ३१ पात्रे विद्यमाने ऽतीर्थं नैव प्रपद्यते तत्रापि ती
र्थकोटीनां प्रयागः श्रेष्ठ उच्यते ३२ मम दैववशादद्य वर्तमानमपि त्रयं प्रथमस्य त्वभावेनावर्तमानमिवाभव
त् ३३ इदमेव हि साफल्यं धनस्य परिकीर्तितं पुण्यदेशे च काले च यत्सत्पात्रकरार्पणं ३४ मम चैवं विधं दैवं
मेतस्मिन्तीर्थभूपतौ धनमस्मै प्रदास्यामि यावित्तं मनसीप्सितं ३५ अयो वा च दरिद्रोहं न द्रव्यं मामके
गृहे किं विद्या तं मया नित्यं दीयते ब्राह्मणाय यत् ३६ तद्गृहाण त्वमेवाद्य दयां कुरु दयानिधे इति स्व
त्वा च तस्य कृष्णशर्मा ब्रवीद्वचः ३७ संकल्प्य देहि तद्द्रव्यं यत्रस्यां कृतं चित्तव तथाह्यपागृहीत्वा तद्
मिथ्यामि यथासुखं ३८ ॥ विष्णुशर्मो वाच ॥ कृष्णशर्मन्वदाश्चर्यं कुत्र मे किं धनं कियत् कथं वा कुतश्र
यातं ज्ञातं च भवता कथं ३९ ॥ कृष्णशर्मोवाच ॥ विष्णुशर्मन्नहं पत्न्या चोदितः सीदमानया द्विपर्हिंस
मालं व्यस्य पुरान्निर्गतो बहिः ४० ततो विदूरे गत्वाहमेकास्मिन्नगरे शुभे मध्याह्ने योगेन वैश्यगेहं ग

तोस्मद्गृहे ॥२९॥ तद्गेहे नीमदातिथ्यं भक्ष्यभोज्यसमन्वितं चकार शयनं तं सा विष्णुशर्मन्यशायिनो ॥३०॥
प्र.श. तिश्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये गुप्तदानप्रशंसानिरूपणं नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥ कृष्णशर्मोवाच ॥
२१२ अथ तस्यां प्रसुप्तायां तद्गृहं परमर्द्धिमत् द्रष्टुं प्रवृत्तस्तत्कोणे द्रव्यभांडमलोकयं ॥१॥ ततस्तस्मादुपादातुम
हं यत्नमकारिषं यावत्तावत्समुत्थितो नागः पंचफणो महान् ॥२॥ समामुवाच दुर्बुद्धे नेदं त्वं लप्स्यसे धनं
वैश्यस्यात्र न सन्त्यास्ति तत वापि ममापि न ॥३॥ किं तु प्रयागवसतिर्विष्णुशर्माऽस्ति यो द्विजः तस्येदमखिलं
द्रव्यं विद्धि मां रक्षकं परं ॥४॥ प्रयागे प्राग्भवे तेन माघे पात्रे यथाविधि गुप्तदानं कृतं स्वल्पमपि भक्त्या कृतं
महत् ॥५॥ तीर्थराजस्य माघस्य पात्रस्य च महत्त्वतः गुप्तत्वाच्च तदेवाभूदनंतमिदमेव तत् ॥६॥ अतस्तदा त्वया
द्रव्यं दास्यामि त्वां न चान्यथा इति निर्बंधमस्याहं ज्ञात्वा त्वां समुपागतः ॥७॥ मयेदं द्रव्यलोभेन सर्वं त्वयि नि
वेदितं अतश्चोर्ध्वं विचार्यात्र यथेच्छसि तथा कुरु ॥८॥ निशम्येति वचस्तस्य विष्णुशर्माऽतिविस्मितः स्मरन्प्र
यागमाहात्म्यं प्राग्भवं च स्वचेष्टितं ॥९॥ भूयो विचार्य मनसि स्वदेवासादितं धनं भूयोऽत्र वितरिष्येऽहमस्मै ११
दत्वा च वांछितं ॥१०॥ धनं हि द्विविधं प्रोक्तं तारकं नाशनं तथा सुमार्गेण गतं त्वाद्यं कुमार्गेण गतं परं ॥११॥

तिनिश्चित्य तं प्राह कृष्णशर्मन्समं मया गत्वा त्वमानय द्रव्यं यथोपायैरिहैव तत् ॥१२॥ ततस्तेनाप्रदा
स्यामि नाहं मुंचामि माधवं स्वकुटुंबं गृहीत्वा च द्रव्यं चागम्यतां लघु ॥१३॥ कृष्णशर्मा तथेत्युक्त्वा प्रहृष्टः प्र
ययौ ततः पुनस्तद्भवनं गत्वा सुनंदामाह सांत्वितः ॥१४॥ द्विज उवाच ॥ सुनंदे त्वत्गृहे रात्रौ दृष्टं पूर्वं
मया धनं गृह्णामि तदहं सर्वं मा शोचीर्हृदयाकुला ॥१५॥ सुनंदोवाच ॥ कुत्रास्ति मद्गृहे द्रव्यं मां प्रदर्शय स
त्वरं विनिश्चित्य पुनस्तस्य प्रदास्यामि न संशयः ॥१६॥ तथा सह ततो गत्वा दर्शयामास तद्धनं सापि दृष्ट्वा तम
वदन्नैव वचनं धनलोलुपा ॥१७॥ त्वं गृहाण सिकथं विप्र मम गेहस्थितं धनं तत्रैकारणं ब्रूहि येन विस्म
समाप्नुयां ॥१८॥ एवं विवदमानायां नागस्तत्रासतत्वरं फणामंडलमुद्यम्य सुनंदामब्रवीद्वचः ॥१९॥ ना
ग उवाच ॥ सुनंदे शृणु मे वाक्यं तवैतस्य च नो धनं प्रयागवासिनो विष्णुशर्मणोऽस्याखिलं धनं ॥२०॥ तदा
त्वया गतायास्मै देहि त्वमखिलं बितं मा कुरुष्वात्र संदेहं शीघ्रं साहाय्यकं कुरु ॥२१॥ एवं नागवचः श्रुत्वा
गतस्त्रीयत्नसंशया स्वकीयशकटेष्वाप्य ददौ तस्मै मनाग्न च ॥२२॥ कृष्णशर्माऽधनं प्राप्य हृष्टस्तामभिभा
ष्य च नागराजं समामंत्र्य रात्रावेव जगाम ह ॥२३॥ अंजसा स्वगृहं गत्वा गृहीत्वा स्वकुटुंबकं प्रयागंप्रा

प्यतमेहं जगामाशु प्रहर्षितः ॥ २४ ॥ धनं निवेदयामास तस्मै विष्णुशर्मणे सोऽप्यस्मै सत्यसंतुष्टो
प्र·श· ददावर्धं धनं द्विजाः ॥ २५ ॥ उभावपि प्रयागे तौ स्थित्वा धर्मपरायणौ स्वकुटुंबाविरोधेन धर्मकार्या
११४ णि चक्रतुः ॥ २६ ॥ बहुदानानि पुण्यानि ददतुस्तौ यथाविधि अनिवारितमन्नं च पुण्यकाले विशे
षतः ॥ २७ ॥ गोदानादिक्रियाः सर्वा लक्षहोमादिकास्तथा तिलपात्रप्रदानानि चक्राते च यथाविधि
॥ २८ ॥ उद्वाहं द्विजकन्यानां बहूनामुपनायनं पोषणं च दरिद्राणां सेवनं रोगिणां तथा ॥ २९ ॥ ग्रीष्मे ज
लप्रदानं च वर्षासु जलवारणं ददतुः परया भक्त्या शीते शीतनिवारणं ॥ ३० ॥ रोपणं पुष्पवाटीनां तु
लसीनां तथैव च कृत्वा तदुद्भवैः पुष्पैः पत्रैश्च तुलसीदलैः ॥ ३१ ॥ प्रत्यहं चक्रतुर्भक्त्या वेणीमाधवपूज
नं गंधैर्धूपैस्तथा दीपैर्नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ ३२ ॥ तथैव लक्षपूजाभिर्दंपतीपूजनेन च तोषयामास
तुर्देवं माधवं वरदं प्रभुं ॥ ३३ ॥ सस्नतुर्माघमासे तु प्रयागे हृष्टेन वर्तिना प्रयागमाघमाहात्म्यं शृण्व ११४
तौ तीर्थवासिनः ॥ ३४ ॥ इत्यादिधर्मसंयुक्तौ तीर्थसेवागतैनसौ पंचत्वं जग्मतुर्हृष्टौ द्वावेकस्मिन्नेव वा
सरे ॥ ३५ ॥ गरुडध्वजशोभिष्ठं चंद्रसूर्याग्निसन्निभं भ्राजिष्णु वैष्णवानीतं विमानमधिरुह्य तौ ॥ ३६ ॥ क

स्यकुमौ त्यक्तदेहौ रमे रम्ये हृष्टौ दिवि भासितौ नृत्यगायनसंयुक्तौ वैकुंठभवनं गतौ ॥ ३७ ॥ दरिद्रेण विष्णुश
र्मा च कल्याणशर्मा तु वामतः तस्यैव माधवदेवस्य सा हि माधवरूपिणौ ॥ ३८ ॥ [illegible] माहात्म्यं
साख्यातं मे निरूपितं सर्वदानवरिष्ठं तद्रिसा ह्यप्यकारणं ॥ ३९ ॥ अतः करोति यस्तिं [illegible] दानं प्र
शक्तितः प्रयागे मानवो नित्यं तत्र रतमाधवः स्वयं ॥ ४० ॥ इति श्रीस० गुप्तदानमाहात्म्यवर्णनं नाम षष्ठोऽध्या
यः ॥ ६ ॥ सूत उवाच ॥ अथ यान्यदपि वक्ष्यामि भगवत्प्रीतिकारणं प्रसंगसारितं दानं शृणुतामल
बुद्धयः ॥ १ ॥ ब्रह्मणा देवमुख्येन ऋषिभ्यः कथितं पुरा शौनकेन समं कार्यं भीष्मेण ज्ञातपूर्वकं सर्व
स्वदानं सर्वार्थप्रोक्तं कस्यापि याहृतं निष्कामेन कृतं भक्त्या विष्णुसामीप्यसाधनं ॥ २ ॥ कर्तुं विनाधिक
तेन्य मे कले न विशेषतः विधिना विधिना वापि फलाधिक्यं विधीयते ॥ ३ ॥ वस्त्रपात्रं धनान्नानि मुक्ता
विद्रुमभूषणं दद्यात्कौ परस्करं सर्वं द्विजेभ्यो गृहमंतरा ॥ ४ ॥ दद्यात्सकलं देयं के विदान्नाहि जे स्वया
वस्त्रद्वयं तु संस्थाप्य प्रतिजीवं न वाधिकं ॥ ५ ॥ विधिना येन कर्तव्यं दानं सर्वस्वनामकं वदामि तं विधिं
सर्वं शौनकाद्या महर्षयः ॥ ६ ॥ शुभकाले शुभे देशे स्ववाग्रहोदये सति द्विजानाहूय मतिमान्संकल्प

प्र॰श॰ तु समाचरेत् ॥ ततो गणपतिं पूज्य षोडशैरुपचारकैः श्रीविष्णुं माधवं पूज्य प्रार्थयेद्भक्तिभावतः ॥१॥
नमस्ते देवदेवेश शंखचक्रगदाधर नमस्ते पुंडरीकाक्ष भक्तानुग्रहकारक ॥२॥ लक्ष्मीकांत नमस्तुभ्यं मधु
कैटभमर्दन माधवानंत विश्वेश भक्तकामामरांघ्रिप ॥ कृष्ण विष्णो हृषीकेश सच्चिदानंदविग्रह क्षीरा
ब्धिशयनानंत वासुदेव नमोस्तु ते ॥ यन्मया संचितं द्रव्यं सकलं विविधं प्रभो तत्प्रयच्छामि विप्रेभ्यो सर्वस्वं
प्रीतये तव ॥ ब्राह्मणान् अथ संपूज्य दद्यात्तेभ्योखिलं स्वयं स्वबंधुभ्यो यथा हृष्टं तद्धृद् एहीयुस्त एव वा ॥ ततः
कर्मार्पणं कुर्याद्देवं यः कुरुते नरः वांछितं फलमाप्नोति वैकुंठमधिरोहति ॥ अहमस्य फलं वक्तुं नालं वर्ष
शतैरपि अन्येषां तु कथा का वा ब्रह्मणैवमुदाहृतं ॥ प्रयागे पुण्यक्षेत्रे कृत्वा देतत्संपद्यते यदि माधवस्य प्रसा
देनैतद्दत्तं यं भवेत्तु वै ॥ नैतद्दानभवं पुण्यं लिखितं वक्तुमीरितुं कुतश्चीर्णभवानंत जिह्वस्तु भु प्रभविष्णवः
॥ सर्वस्वदानमाहात्म्यं सविधानं निरूपितं भवद्भ्यो भक्तिमद्भ्यो वै मया व्यासमुखाच्छ्रुतं ॥ ...
सम्यगुक्तं त्वया सूत दानं सर्वस्वसंज्ञकं धनिनः संभवेदेतद्दरिद्रस्य कथं भवेत् ॥ ... सत्यमुक्तं मु ११५
निश्रेष्ठाः स्याप्यत्र न कारणं धनित्वं वा दरिद्रत्वं सर्वस्वमुभयोः समं ॥ अस्मिन्नर्थे पुरावृत्तं प्रवक्ष्यामि कथा

नकं पठनाच्छ्रवणाच्चास्य दानपुण्यं लभेन्नरः ॥ जनस्थाने शुभस्थाने विप्रः श्रीपतिनामकः कुटुंबीध
नवान् ज्ञाता धर्मनिष्ठोतिबुद्धिमान् ॥ आसीत्तस्य मतिर्जाता चरमे वयसि द्विजाः प्रयागतीर्थयात्रायां पू
र्वपुण्यसमुद्भवा ॥ ततोसौ द्विजवर्यो न विधाय गमने विधिं ज्येष्ठपुत्रं सपत्नीकं गृहे तात्स्थापयत्ततः
॥ बहुलं धनमादाय पदासीदासस्समावृतः ॥ बहुभिः शोभनेहनि ततः स नगरात्स्वकात् ॥ ता वितानयना
मासीत्कुलपतेः प्रातिवेशिकः तत्तीर्थगमनं श्रुत्वा सोपि श्रीपतिमन्वगात् ॥ गृहागमनपर्यंतं करिष्ये न
प्रतिग्रहं एवं नियममापेदे श्रीपतिः शास्त्रकोविदः ॥ जयोपि नियमं चक्रे नाहं यावद्गृहागमं आशया
कस्यचिच्छ्रौरं करिष्यामीति सुव्रताः ॥ इत्यादि नियमापन्नावुभौ श्रीपतिनापितौ यात्राधर्मानुसारेण ज
ग्मतुस्तीर्थभूपतिं ॥ प्रयागं प्राप्य तु रात्रौ वेणीतीरं समागतौ स्नानं कृत्वा विधानेन स्थितौ तौ रात्रिमिलापिणौ
॥ तदा विचारयामास श्रीपतिः संशयान्वितः रात्रौ क्षौरनिषेधो हि सर्वत्र खलु दृश्यते ॥ दिवा वा यदि र
वा रात्रौ गंगां प्राप्य सरिद्वरां मुंडनं येन कुर्वीत स भवेत्पितृघातकः ॥ प्रयागे तु विशेषेण रात्रावहनि संध्य
योः निषिद्धेपि दिने कुर्यान्मुंडनं न विचारयेत् ॥ इत्यादि वचनाधारात्क्षिप्रं तु निशि मुंडने गंगायमुनयो

प्र०मा०
११८

क्षौरे दिवाकीर्तिसमाहूयत ॥ यदा स कोपि न प्राप्तः सर्वे स्वस्वगृहं गताः तदा चिंतामनुप्राप्य श्रीपतिर्जयम
ब्रवीत् ॥ ३६ ॥ श्रीपतिरुवाच ॥ जयागच्छ कुरु क्षौरं रात्रौ नान्योस्ति नापितः प्रीतं मां बाध्यते त्वयैः सकुटुंबं द्रयं कु
रु ॥ ३७ ॥ जयः श्रुत्वा पितृक्षौरं न चक्रे व्रतमास्थितः तदा तं लोभयामास श्रीपतिः कार्यसाधकः ॥ ३८ ॥ कुतो न कुरुषे
क्षौरं जय मत्तः किमिच्छसि अहं तुभ्यं प्रदास्यामि सुवर्णैः क्षुरसंमितं ॥ पुत्रोपि मा त्वियः स्वर्णं तावदेव प्रदास्यति
पत्नी स्नुषा च मे तुभ्यं कनकं कर्तरीमितं ॥ दासीदासाश्च सर्वेपि दास्यंति हि यथोचितं त्वमेवातः कुरु क्षौरं
दरिद्रोसि प्रियोसि मे ॥ रात्रौ न प्राप्यते कश्चिन्नापितः परिशोधितं अतस्त्वत्प्रार्थनां कुर्वे न निराकर्तुमर्हसि
॥ ४२ ॥ सूत उवाच ॥ प्रलोभितोपि तेनैवं नापितः स जयाभिधः संकल्पबाधनिर्भीतः लुलुभे न दृढव्रतः ॥ ४३ ॥
॥ इति श्रीपद्मपुराणे प्रयागमाहात्म्ये सर्वदानप्रशंसानतरूपिणे एकपंचा... ॥ ६१ ॥ सूत उवाच ॥ श्रीपते
र्वचनं श्रुत्वा दरिद्रोपि स नापितः यो वा को वा प्रभविता कर्ता त्राता हरः क्रियां ॥ नाहं जाने क्षौरकर्म विस्मृतोस्मि
न संशयः मासमात्रमनभ्यासात् ... त्वत्कृते क्षौरक्रिया भूयः कथं कार्या पि जानता दरिद्रो वास
मृद्धो वा नियमस्य च पालनात् ॥ ३ ॥ समग्रं फलमाप्नोति माधवस्य प्रसीदति सर्वेपि धनिनः संति दरिद्रा नैव संति
स्व

किं ॥ ४ ॥ उभयोरपि दत्तेसौ सर्वतो माधवः फलं दिष्ट्या यत्तं धनं पुंसां दिष्टं नानाविधं स्मृतं ॥ दिष्ट्या तेन
वित्तेन कुर्वन् कर्माश्नुते फलं अतो नैव करिष्यामि भवता लोभितोप्यहं ॥ वृथा मा कुरु निर्बंधं सत्यं त्वं बहुना
पिताः ॥ सूत उवाच ॥ इति तन्निश्चयं ज्ञात्वा न्यवर्तयन्नाच नापितं ॥ तमाहूय चकारासौ सर्वेषां मुंडनं त
दा धनं च बहु धातस्मै वस्त्रादिकं विशेषतः ॥ चक्रे जयोपि तेनैव क्षौरकर्म यथोचितं ततः स्नानविधा
नेन वेणीतीरे स्थिताः सुरे ॥ अथ प्रभाते संजाते प्रातःस्नानं विधाय ते दानानि बहुशो दत्वा चक्रुः श्रा
द्धादिकं ततः ॥ माघस्नानं ततश्चक्रे श्रीपतिर्नापितस्तु सः यथाविधि यथाशक्ति मासमात्रं निरंतरं ॥
माघांते पूर्णिमायां वै विधाय सकलं विधिं सर्वस्वदानं कर्तुं ... निश्चितवान् ... सकलं द्रव्यं
सखा ले कराणादिव ... संकल्पविधिवद्ददौ ... सुजनाः सर्वे श्रीपतिं दानक
र्मणा त्यक्तसर्वं माधवप्रीत्यै सर्वस्वं प्रददावसौ ॥ दृष्ट्वा तदद्भुतं कर्म श्रीपतेर्नापितोपि सः सर्वस्वं दा
तु मारेभे पितृपैतामहार्जितं ॥ काष्ठानि यस्याः क्षुरास्ताह्निकाः कर्तर्यो विविधास्तथा केशोल्लंचनकार
ण्यानि क्षुरं तनिका तथा ॥ १६ ॥ आदर्शो जलपात्रं च सर्वे चाधारस्य चर्मजः एतत्सर्वं समादाय विप्रेभ्यो दात

MEMORIAL

प्र·श·
११८

मुद्यतः ॥ कोपिनप्रतिगृह्णातितस्यसर्वस्वमर्पितः चक्रेनिषेधंसर्वोपितंचनिर्भर्त्सयन्रुषा ॥ गं
गायमुनयोस्तीरेत्रिरात्रंकृतामुना प्रत्येकंप्रार्थयामासतथाप्याददेकोपिन ॥ ततोभूत्वानिराशो
सौदारिद्र्याद्दतिदुःखितः विललापस्वरेणोच्चैः पतित्वावेणिकातटे ॥ नापितउवाच ॥ अहोपश्यतमे
पापविततिंदुष्कृतात्मनः निष्पापदुर्गतत्वंवैययानीतोदशामिमां ॥ आदौशूद्रकुलेजन्मततोदारिद्र्य
मद्भुतं इदंकस्यफलंह्येतंममपातकमंतरा ॥ किमिदानींकरिष्येहंगमिष्यामिकुतोत्रतः पातयिष्येनिजं
देहंजीवमास्येतिनिश्चितः ॥ गृह्णातिजनकोपीदंसर्वस्वंसंकल्पितंकथं विचार्यैवंनिविद्गेपगंगायमु
नयोस्तटे ॥ निक्षिप्येवंस्वसर्वस्वंभक्त्यात्रिपुरुषार्जितं व्रतंचानशनंकृत्वासंस्थितोदृढनिश्चयः ॥ त
तोमाधवदेवोसौकरुणामयविग्रहः वृद्धब्राह्मणरूपेणसमागत्यजगादतं ॥ माधवउवाच ॥ कुतस्त्व
मत्रसंतोसिकिमर्थंपरिखिद्यसे शीघ्रंकथयसर्वंमेकोवासित्वंकिमिच्छसि ॥ दैवात्समागतायेवश्रीवे ११८
णीमाधवोतिके कृतकृत्याभवंत्येतेयथास्वर्लोकवासिनः ॥ अत्रतिष्ठंतियेमर्त्यास्तेमर्त्याऽमर्त्यरूपिणः
मेवदुःखलवस्तेषांयथावैकुंठवासिनां ॥ त्वंतुदुःखातिसंतप्तःशोचमानश्चदृश्यसे स्वामवस्थामतोब्रू

हिमह्यंमास्तुविलंबितं ॥ नापितउवाच ॥ जनस्थाननिवासीवैनापितोहंजयाभिधः अत्रश्रीपतिनाम्ना
केयात्रार्थंवैसमागतः ॥ धनिनातेनसर्वस्वमत्रदत्तंयथाविधि तद्गृहाणंद्विजैःसर्वैःप्रहृष्टेनांतरा
त्मना ॥ ममकोपिनगृह्णातिसर्वस्वंब्राह्मणःप्रभो अतोदारिद्र्यदुःखेनविलपामिमुहुर्मुहुः ॥ सूत
उवाच ॥ आकर्ण्येत्थंवचस्तस्यमाधवोद्विजरूपभाक् उवाचैनंप्रसन्नात्मास्मयमानमुखांबुजः ॥ द्विज
रूपउवाच ॥ सर्वस्वंकिंददासित्वंतन्मह्यंदेहिसत्वरं गृह्णाम्यहमशेषेणदरिद्रस्यविशेषतः ॥ नापित
उवाच ॥ नशक्तस्त्वंमयाब्रह्मन्पूर्वंदुष्कृतकर्मणा अतःसंस्थापितंभूमौसर्वस्वंतत्गृहाणभो ॥ सूतउ
वाच ॥ इत्याकर्ण्यवचस्तस्यान्वेषयामासतत्द्विजः नलेभेतत्रकिमपितदाप्रोवाचनापितं ॥ ब्राह्मणउवाच
नापितत्वंमृषावादीकिमप्यत्रनदृश्यते तच्छ्रुत्वापश्यतांतत्रतावुभावपिसर्वतः ॥ अदृष्ट्वासौमहद्दुःखंप्राप्य
मूर्छांजगामह तावन्माधवदेवोसौप्रत्यक्षःसमजायत ॥ उवाचमधुरंवाक्यंजयमुत्थाप्यसादरं ॥ माधव
उवाच ॥ माधवोहंमयासर्वंत्वत्सर्वस्वमुरीकृतं ॥ भक्त्याप्रियोसिमेनूनंश्रीपतेरपिमाशुचः ॥ सूतउवाच ॥
ततोविमानमानीयतत्रश्रीपतिनापितौ ॥ तत्पत्नीचस्वयंस्थाप्यमुनिनायनिजंमंदिरं अतःप्रयागेयोदद्या

ह्वानं सर्वस्वसंज्ञकं ६२ सर्वदो माघवस्तस्य सत्यं सर्वस्वदो भवेत् एवं सर्वस्वदानस्य माहात्म्यमनुवर्णितं ६३
प्र·श· अन्यान्यपि च दानानि काम्यानि विधिपूर्वकं प्रयागेति प्रशस्तानि वदिष्ये परमर्षयः ६४ इति श्रीपद्मपु
११८ राणे प्रयागमाहात्म्ये सर्वस्वदानविधिनिरूपणं नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ सूत उवाच ॥ फलदानं महाकाम्यं पु
त्रप्राप्तिकरं परं कौसल्यायै वसिष्ठेन मुनिना प्रागुदाहृतं १ यद्दानाज्जायते पुत्रः कौसल्यायास्तु देवसा वसि
ष्ठं प्रार्थयामास दंडवत्प्रणिपत्य च २ कौसल्योवाच ॥ भगवन्सर्वशास्त्रज्ञ सकलं त्वत्प्रसादतः मय्यस्ति न तु
पुत्रोऽस्ति तदुपायं वदस्व मे ३ वसिष्ठ उवाच ॥ वदाम्यहमुपायं ते पुत्रप्राप्तिकरं परं फलदानविधानेन द्विजेभ्यः प्र
त्यहं कुरु ४ पुण्यमासे समारभ्य यावद्वर्षं सदक्षिणं कौसल्ये फलदानेन भविता ते सुतो हरिः ५ तथेति तं प्रति
श्रुत्य गृहं गत्वा चकार सा नानाफलप्रदानं यत्नेनाभूद्राघवः सुतः ६ यदा पुनः स गतवान्हन्तुं रावणराक्षसं
तदा पितृद्वियोगार्ता फलदानोत्तमापसा ७ फलदानमतः श्रेष्ठं मुनिभिः समुदाहृतं वर्षमात्रं तथा कुर्यात्स
त्पुत्रं प्राप्नुयादसौ ८ प्रयागे माघमासे तु मासमात्रमपि द्विजाः अथवैकदिने भक्त्या कुर्वन्नाप्नोति सत्सुतं ९ ११८
ऋषय ऊचुः ॥ फलदानं कथं कार्यं कानि तानि फलानि च ब्रूहीदं सकलं येन कर्तव्यं भूयाद्दलं फलं १० सूत

उवाच ॥ सदक्षिणानि सान्नानि वस्त्रेणाच्छादितानि च तथा षोडशसंख्याकान्यसंख्यानि च वा ११
संकल्प्य फलमुद्दिश्य ब्राह्मणाय यथाविधि प्रदद्यान्नैव कुर्वीत पात्रापात्रपरीक्षणं १२ श्रीफलं नागरिंगं
च खर्जूरं दाडिमीफलं क्रमुकं मातुलिंगं च कूष्मांडं कर्कटीमपि १३ जातीफलं कदलीयमाम्रं जंबूफ
लानि च निंबूफलं बादरं च मिष्टमन्यच्च यत्फलं १४ प्रदेयानि यथालाभं माघे पुण्यफले कुना तेन पु
त्रफलावाप्तिर्भवत्येव न संशयः १५ एवं तांबूलदानं च प्रशस्यो सर्वकामदं नानाभोगप्रदं माघे कुर्वन्कु
र्वीत किल्बिषात् १६ ऋषय ऊचुः ॥ तांबूलस्य प्रदानेन कस्मात्कुर्वीत किल्बिषात् वदा वद वदाम्यं प्र
मुनिर्येन नैमं भवेत् १७ सूत उवाच ॥ तांबूलभक्षणेनैव यत्पापं जायते नृणां तत्पापप्रशमायैव कुर्वीत तां
बूलदानकं १८ पत्रमूलाग्रनाडीनां चूर्णपत्रस्य भक्षणात् रात्रौ खदिरसारस्य पापाद्दारिद्र्यमाप्नुते [illegible]
अन्त्यतस्तापनाशार्थं दारिद्र्यप्रशमाय च पुंसि संवत्सरं कुर्यात्तस्य दानं विधानतः [illegible] मासमेवमृतं [illegible] प्र
यागे प्राप्य दुर्लभं कर्तव्यं तेन विधिना विशेषफलसिद्धिना २१ [illegible]
पूर्णयां कुंभसंक्रांतौ पौष्यमि[illegible] २२ सौवर्णं राजतं तांम्रं पित्तलं वा विचित्रितं यथाशक्ति वि

निर्माय पर्णाधारं मनोहरं २३ ततः सौवर्णपत्राणि राजतानि फलानि च वैडूर्यखदिरस्थाने कर्पू
भ·शा· रस्य च मौक्तिकं २४ पर्णसंख्यानु विज्ञेया सहस्रं शतमेव वा घोरा खादिर चूर्णानि तद्योग्यानि प्रक
११९ ल्पयेत् २५ यद्वा तांबूलपर्णानि सफलान्यग्निशाक्तितः यथा संख्यानि चादाय स्थापयेत्तत्र भाजने २६
गलंती विविधाः कृत्वा तत्र पूगीफलादिकं सर्वं निक्षिप्य साहित्यं तत्रैव स्थापयेत्सुताः २७ जातीफल
लवंगैला जातीपत्राक्षिप्ताः [illegible] नयेत्तत्र च किंकिणीजालभूषितं २८ चित्रवस्त्रेण चाच्छाद्य सर्व
मेतत्समर्पयेत् सपत्नीकाय विप्राय दद्यान्मंत्रेण भक्तितः २९ यथा सोपस्करं तुभ्यं दत्तं तांबूलमुत्तमं गृ
हाण कुरु मा पापं द्विजवर्य नमोस्तु ते ३० पर्णमूलाग्रनाडीनां चूर्णपत्रस्य मोहतः रात्रौ खदिरसारस्य
पत्रस्य भक्षणं कृतं ३१ शय्या राजपथादौ च चैत्यागारे सुरालये तांबूलं पत्रमयाभुक्तं शय्यायां वाप्य
साहिके ३२ ततो जातं च यत्पापं दारिद्र्यं च ततो प्रियं तत्सर्वं नाशमायातु माधवस्य प्रसीदतु ३३ एवं
यः कुरुते दानं नरो नार्यथवा द्विजाः प्रयागे माघमासे तु मुच्यते पातकादसौ ३४ आयुरारोग्यसौभाग्यपु ११९
त्रपौत्रधनादिकं लभते विविधान्भोगानिह स्वर्गे च पुष्कलान् ३५ साहित्यकारणं शक्तौ पूगीफलयुता

निच पर्णान्येव यथा संख्यं प्रदेयानि द्विजातये [illegible] स्वयमेव समर्थानि मासवल्लीदलान्यलं कि
मुक्त्वा गौरि युक्ता मिमं दोष मिमां स्रोत [illegible] तांबूलदानं विधिवद्देवं वः संप्रदाहृतं कथयामि किमन्य १२०
[illegible]
[illegible] तांबूलवल्ली प्रोक्ता
सा कामगवल्ल्यभिधा कुतः संज्ञा येति समुत्पत्तिं तस्याः कथय [illegible] नागवल्ली समु
त्पत्तिं शृणु धर्मज्ञो नारद [illegible] गुणदा [illegible] दाद्देवासुरैः पार्थ मथि
तः क्षीरसागरः निःसृतानि ततस्तत्र [illegible] नि यस्यायं [illegible] स
तः सोदृष्ट्वा वंचयन्दैत्यानमृतं स्नानपायसं तु पीतशेषामृतघटं विष्णुर्दिदृक्षया नंदते समस्तदेव
कार्यार्थं स्थापयामास गोपितं [illegible] ऐरावतस्य नागेंद्रो बद्धस्तत्रैव तिष्ठति तद्दानात्स्वलंसंयोगाद्देवेका
ममभूद्धने ६ सा वर्धते लता रम्या प्रत्यहं नवपल्लवा तदुद्भवानि पत्राणि ददुर्विंद्यमुदा काः ७ कोम
लानि सुगंधीनि तस्याः पत्राणि वासवः धन्वंतरिं समाहूय तन्नामादि तृतीयपृच्छत ८ स होवाच देवेंद्र त

दुत्पत्तिंनिशाम्यच तेषांगुणंचदोषंच चिकित्सकशिरोमणिः … अद्भुतेयंलताजाता
प॰श्रा॰ महेंद्रनवनंदने अमृतस्यवनागेंद्रदानस्यवशातःशुभा १ नानारोगहरापथ्याजातापीयूषयोगतः
१२० दानयोगाद्रसोदिव्यामादकानंगवर्धिनी ११ नागवल्लीतिविख्यातिंनागालयसमुद्भवा यास्यतेसर्व
लोकेषुविख्यातिंचावधारय १२ पूगखादिरचूर्णानांयोगात्तांबूलनामतां प्राप्स्यतेसोशचीकांतत्रपोदश
गुणान्विता १३ ततोलेखर्षभःप्रीत्याकृत्वातांबूलमद्भुतं तस्मैपुलोमजायैचदत्वा…यमभक्षयत् १४
भक्षयित्वाचतांबूलंमुखसौरभ्यकारकं अनंगवर्धनंस्वादुसर्वेहर्षमुपागमन् १५ नागवल्लीततःशक्रो
नानोपायैररक्षयत् अमृतादिपि सावै नसापितं… १६ कदाचिन्नृपतिःशौरिःसुधर्मायां
जगामह तांबूल… … भूपालेप्रसन्नः … प्रत्यहं
यासिशौरेत्वंअमरैनायतेमत… …गकच भूमौ… त्वमे
बुध्याशौर्यादिकैर्गुणैः १८ भूयःप्रसन्नेदेवेंद्रेकदाचित्कोरब्रवीत् … दत्त्वैतानिमघव १२०
नागवल्लीदलानिमे २० संकं… गुनिदलान्यस्मैततोदत्तानिजिष्णुना शौरिरानीयतान्यत्ररोपयत्त्व(?)

वनेशुभे २१ तत्रापिववृधेत्यंतंसावल्लीजलसेचनैः तदुद्भवानिपर्णानितांबूलीकृत्यजद्दाति २२
सचान्यस्मैसचान्यस्मैसचान्यस्मादितिक्रमात् दत्वाप्रचारयामाससमस्तेक्षितिमंडले २३ प्रमत्ताश्चभ
वन्सर्वेभोगितांबूलभक्षणात् वर्णाश्रमक्रियाःसर्वास्तुत्यक्त्वा…तदा २४ ततोदेवगणाःसर्वेयज्ञ
भागविवर्जिताः पीड्यमानाःक्षुधार्ताश्चगत्वाप्रोचुःपितामहं … मर्त्यलोकेसुरज्येष्ठनष्टाध
र्मास्तथाध्वराः उन्मत्ताःसकलालोकाजातास्तांबूलभक्षणात् २५ तस्मात्कुरुप्रसादंनोयेनास्माकंसुखं
भवेत् इतिदेववचःश्रुत्वाब्रह्माचेसस्मिताननः २७ किंचित्कालंप्रतीक्षध्वंयज्ञभागान्भजिष्यथ इतिब्र
ह्मवचःश्रुत्वासर्वेदेवाःप्रहर्षिताः २८ मत्वास्वकार्यसंपन्नंजग्मुःस्वस्वगृहान्मुदा ध्यायंतःसंस्थिता
नित्यंकदालप्स्यामहेसुखं २९ कदाचिदथदारिद्र्यंभूमिलोकेतिपीडिते तस्मिन्कृतयुगे(?)… शौरिरीशा
सतिराजनि ३० सर्वेपिसुखिनोलोकाधनवंतःशतायुषः नदरिद्रस्तदाकोपिचतुर्वर्णेषुदृश्यते ३१
तदाविप्ररूपेणदारिद्र्यंब्रह्मणोंतिकं गत्वानत्वाततस्तस्मैव्यसनंस्वमवोचत ३२ … प्र
न्मभूमंडलेक्वापिमयास्थानंनलभ्यते तांबूलभक्षणात्सर्वेप्रमत्ताधनिनोभवन् ३३ काहंवसामित

तद्ब्रूहि सस्त्रीकः ससुतः प्रभो कर्तुं वांछते तत्कथं किं करोमि पितामह ३४ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ स्थानं तस्यं
प॰श॰ प्रदास्यामि किमर्थं परिखिद्यसे सकृत्कर्तुं यस्य तांबूलं भवेद्दातं ददतो यथा ३५ तांबूलं भवता वासो यथा
१२१ योग्यं कर्तुं विना कर्तव्यः क्रमशः पश्चात्सर्वत्रापि करिष्यसि ३६ चूर्णपत्रे त्वया स्थेयं कर्तुं ध्यानवमर
थ्यया पर्णाग्रे पर्णमूले तु कलहेन सुतेन ते ३७ इधायास्तव पुत्रास्तु पर्णे नाडीषु संस्थितिः त्वा
स्तांखदिरसारे तु राज्ञो समुद्रिताः स्थितिः ३८ इति ब्रह्मवचः श्रुत्वा विज्ञो भूलोकमागतः अवासत्कर्तुं
वोसौ तांबूले च यथायथं ३९ तदारभ्य जना ये ये भुक्तांबूलं भक्षकाः ते सर्वे पापिनो भूवन्दरिद्राश्च
सहस्रशः ४० स्नाननेत्रे स्नाननेत्रावापि महादोषस्य शांतये प्रागुक्तविधिना दानं कर्तव्यं पापभीरुभिः ४१
तस्माद्विचार्य तांबूलं भक्षणीयं विवेकिभिः अन्यथा पातकोत्पत्या दारिद्र्यं भवति ध्रुवं ४२ ब्रह्मचारी च वि
धवा सन्यासी च रजस्वला त्यजेयुर्नियतं ह्येते तांबूलं न परे जनाः ४३ गृहस्थाः सधवा स्त्रीया नुपेता बा १२१
लकादयः अवश्यं भक्षयंत्येते तांबूलं श्रीकरं परं ४४ मुखे तांबूलहीने तु शुद्धिर्नोपपद्यते तन्मुखं
तु विजानीयात्कूपलस्थवमंदिरं ४५ द्वात्रिंशत्पत्रैर्युक्तं पूगीफलसमन्वितं एलालवंगकर्पूरयुक्तं तां
बूलमुच्यते ४६ एतद्दानं प्रयागे वै यथाशक्ति यथाविधि यः करोति नरो भक्त्या समुच्यते न संशयः खिला
न ४७ अन्नदो दीर्घमायुष्यं सौमनस्यं च पुष्पदः सौभाग्यं चंदनादिभ्यो नैर्मल्यं दीपदो लभेत् ४८ ए
तत्तु यो ददाति तांबूलस्थलमेव नरः इह लोके परत्रापि सर्वदा सुखमश्नुते ४९ नागवल्लीसमुत्प
त्तिर्दानमहात्म्ययोः फलं मयानिरूपितं सर्वं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ५० ॥ इति श्रीपद्मपुराणे पातालखंडे प्रयाग
नागवल्लीसमुत्पत्तिनिरूपणं नाम चतुःपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ दानानि त्वन्मुखांभोजनि
र्गतानि सविस्तरं श्रुतान्यथ वदास्माकं यज्ञा नावश्यकानिह १ के के यज्ञाः प्रकर्तव्याः प्रयागे फलमि
च्छता निष्कामेन च केऽकार्याः तत्सर्वं कथयाशु नः २ ॥ सूत उवाच ॥ सर्वज्ञास्त्वपि यूयं मां यत्पृच्छथ मुनीश्वराः
तद्धि लोकोपकारार्थं वक्ष्येऽहं प्रब्रवीमि वः ३ यज्ञास्तु त्रिविधाः प्रोक्ता वेदे कांडत्रयात्मके ज्ञानयज्ञा योगय
ज्ञाः कर्मयज्ञास्त्वनेकधा ४ ज्ञानिनो ज्ञानयज्ञैश्च योगयज्ञैश्च योगिनः यजंति माधवं देवं कर्मयज्ञैश्च कर्मिणः ५
४ प्रयागे माधवक्षेत्रे भुक्तिमुक्तिप्रदायके यज्ञाचरणमात्रेण शीघ्रं तुष्यति माधवः ६ अतएवाकरोद्ब्रह्मा
यज्ञानत्राति दक्षिणान् सर्वसाधनसंपन्नानश्वमेधाभिधानदश ७ युधिष्ठिरोऽम्बरीषश्च मांधाता नहुषस्तथा

इक्ष्वाकुर्भरतो रामस्तथा चैलः पुरूरवाः ७ एते चान्ये च राजानो ह्यृषयश्चाप्यनेकधा यज्ञान्ना
प्र·शु नाविधांश्चक्रुः स्वस्वयोग्यान्नंदिताः ८ अतोत्र ब्राह्मणश्रेष्ठास्त्वग्निष्टोमादिकान्मखान् कर्तुं श
१२२ तियथाशास्त्रात्ते वैकुंठनिवासिनः ९ अशक्तश्चाग्निहोत्रं वा प्रयागे जुहुयाद्द्विजः दर्शेष्टिं पौर्णमासे
ष्टिं पवित्रेष्टिं मृगारिकां १० चातुर्मास्यं पशुं सोमं सत्रसंस्थाश्च सौमिकाः काम्या नानाविधेष्टीश्च नवा
न्नग्रायणं तथा ११ कुर्वतां स्वस्वसामर्थ्यादेकं वानेकमेव वा यज्ञेशो माधवस्तेषां भुक्तिं मुक्तिं च यच्छति
१२ औपासने वा यः कुर्यात्स्थालीपाकं च भक्तिमान् पिंडयज्ञं च संस्थाश्च अष्टकाद्यष्टकामपि १३
सोपि तत्फलमाप्नोति यद्यज्ञैर्धनिनां फलं यद्वा पंचमहायज्ञानपि कुर्वन्न तदश्नुते १४ मासमात्रं
तु यः कुर्याद्धोमं चैतानिकं द्विजः यद्वोपासनहोमं च प्रयागे नंतपुण्यभाक् १५ सरस्वत्यानुविधि
नाप्येवमुक्तं न हुतं मासाय प्रातर्होमतुल्यं जायते वा न वा न घ्याः॥ १६ सर्वत्रैवं फलं प्रोक्तं नित्य
होमस्य निश्चितं प्रयागे किमु वक्तव्यं विशेषात्तपसि द्विजाः १७ प्रयागे यः कविर्वुण्यं श्रोतार्थानं १२२
त्कारयेत्स चातुर्मास्यानि वा भक्त्या सोमयागमथापि वा १८ तस्य पुण्यस्य मर्यादा वर्ण्यते नैको

MEMORIAL

पि नरप्रभुः यज्ञेभ्यः स्वकृतेभ्योसौ वाग्र्यं पुण्यमश्नुते १९ असामर्थ्ये त्वनाहूतः परयज्ञं च
न्तु पश्यति स्नाति चावभृथे यश्च सोप्याप्नोति महत्फलं २० ॥ऋषय ऊचुः॥ ये त्वयाभिहिताः पंच
महायज्ञा इति प्रभो के ते केन कथं कार्याः किंफला इति शंस नः २१ ॥सूत उवाच॥ ब्रह्मयज्ञो देव
यज्ञो भूतयज्ञस्ततः परः पितृयज्ञो नृयज्ञश्च पंच यज्ञाः प्रकीर्तिताः २२ स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः स्या
द्देवयज्ञोग्निहोमकः भूतयज्ञो बलिः प्रोक्तो हुतशेषान्नतः २३ पितृयज्ञः स्वधा पितृभ्य इत्यं परः॥
न्नादिदानतः मनुष्ययज्ञोतिथ्यादेर्मनुष्योद्देशदानतः २४ एतान्पंच महायज्ञान्कुर्यात्प्रति
दिनं गृही यथाविधि यथाशास्त्रं तत्प्रकारः प्रदर्श्यते २५ स्नानं विधाय मध्याह्ने तत्संध्यां समु
पास्य च ब्रह्मयज्ञं ततः कुर्यात्तर्पणं तं यथाविधि २६ अन्यकाले यदा कुर्यात्स्नानाकार्यवशा
त्तदा ब्रह्मयज्ञं पुरा पश्चात्संध्यावंदनमाचरेत् २७ ततो गृहं समागत्य धौतपादकरः शुचिः
पाकादन्नं समुद्धृत्य देवयज्ञं समाचरेत् २८ औपासनाग्नौ कुर्वीत पचनाग्नावथापि वा घृता
क्तान्नेन जुहुयात्स्वस्वगृह्योक्तवर्त्मना २९ प्रातः सायं प्रकुर्वीत गृहस्थो वैश्वदेवकं प्रातरा

रं भणेन तस्य तंत्रेणोभयमेव वा १७ सायंकाले प्रदा कुर्याद्धोममात्रं समाचरेत् भूतयज्ञं च वै कु
र्यात्तत्पत्नी को न वा भुवि १८ अन्नस्य चात्मनो यो वै संस्कारार्थमिदं भवेत् केचिदन्नस्य संस्कारं पं
प॰श॰ चस्थानानिवारणात् १९ प्रतिपाकं तदावृत्तिर्द्वितीये सकृदेव तत् एकपाके तु भुंजाना वर्तंते बहवो
१२२ यदि २० एक एव तदा कुर्याद्वैश्वदेवं न वै पृथक् पाकाभावे नित्यं कुर्यात्सत्यैकमपि चान्निमे २१ पा
काभावे प्रवासे वा तंडुलैरेव तद्भवेत् अस्वारान्नां तेषां पि कार्यमित्यपरे जगुः २२ पृथक्पाकेन तत्स्या
त्स्नातकब्रह्मचारिणोः जलेन समिधा वापि संकटादिषु २३ होमाग्रदानरहितं न भोक्तव्यं कदाच
न गृहस्थो यदि भुंजीयाद्दोषमेव भुनक्त्यसौ २४ देवार्थं ब्राह्मणार्थं वा यदन्नं पाचितं गृहे वैश्वदेवेन
तत्सर्वं योग्यं स्यादन्यथा न तत् २५ एते पंच महायज्ञा येषां संति गृहे गृहे तेषामन्नं प्रभोक्तव्यं नेत
रेषां कदाचन २६ एवं विस्तरतः प्रोक्तः पंचयज्ञविधिर्मया भवद्भ्यो मुनिशार्दूलाः किमन्यच्छ्रोतुमि
च्छथ २७ ॥ इति श्रीप॰ पु॰ नानायज्ञनिरूपणं नाम पंचपञ्चतमोध्यायः ॥ ५५ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ सूत सर्ववि १२२
धानज्ञ यज्ञा नानाविधास्त्वया अस्माभिः श्राविता येन परानंदं गता वयं इदानीं नो यथा राजेज्ञाने

त्यनैमित्तिकानि च यानि व्रतानि कार्याणि काम्यानि च गृणीहि नः १ सूत उवाच ॥ ऋषयः साधु
धु पृष्टोऽहं भवद्भिर्लोकमंगलैः यत्कृतः पुण्यसंप्रश्नः सर्वलोकोपकारकः २ नित्यं नैमित्तिकं का
म्यं नित्यकाम्यमपि द्विजाः उक्तं सर्वपुराणेषु चतुर्विधमपि व्रतं ३ तत्रादौ वैष्णवं पुण्यं प्रोक्तं वैका
दशीव्रतं प्रत्यवायश्रुतेर्नित्यं काम्यं च फलदर्शनात् ४ सर्वेषामेव वर्णानामाश्रमाणां च सर्वदा
स्त्रीणां चात्राधिकारोऽस्ति दोषस्याकरणेन वा ५ अष्टमं वर्षमारभ्याशीतिर्यावत्प्रपूर्यते ताव
द्व्रतमिदं कुर्यादुपवासात्मकं हरेः ६ शुक्ला कृष्णा च सर्वेषां समैवैकादशी भवेत् गृहीतस्त्री च
कृष्णायामनुकल्पं समाचरेत् ७ एकादशी तु कृष्णा तु चातुर्मास्यागता तु तु कुर्यादुपोषणं पु
त्री गृहस्थोऽपि विशेषतः ८ एकादश्यामहोरात्रे क्रियते यदुपोषणं नित्यव्रतमिदं प्रोक्तं परं पापप्र
णाशनं ९ अनेकनियमैर्युक्तं क्रियते त्रिदिनात्मकं तद्व्रतं काम्यमित्युक्तं नानाकाम्यफलप्रदं
यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च अन्नमाश्रित्य तिष्ठंति तानि वै हरिवासरे ११ भुंजान
स्तत्र सर्वाणि तान्यश्नाति निश्चितं इति सर्वपुराणानि घोषयंति पिरं त्यहो १२ पुत्रवांश्च स

मर्थश्च बंधुपुत्रस्तथैव च उभयोः पक्षयोः काम्यं व्रतं कुर्यात्तु वैष्णवं ॥ १४ ॥ सपुत्रे गृहिभिर्नित्य
प.श. मपि विष्णुपरायणैः पक्षयोरुभयोः कार्यं सर्वदा वैष्णवं व्रतं ॥ १५ ॥ यथा शुक्ला तथा कृष्णा यथा
१२४ कृष्णा तथा सिता तुल्येति मन्यते यस्तु स वै वैष्णव उच्यते ॥ १६ ॥ पतिपुत्रवती नारी यद्यकुर्याद्व्रता
दिकं पत्या त्वयैव तत्तस्याः सर्वकामदुघं भवेत ॥ १७ ॥ या त्वभर्त्रेनन्नुज्ञाता कुर्याद्व्रतजपादिकं निष्फ
लं तत भवेत्तस्या इति शास्त्रेषु निश्चितं ॥ १८ ॥ विधवापि प्रकुर्वीत व्रतदानजपादिकं यदधीना भवेत्त
स्यानुज्ञया नान्यथा फलं ॥ १९ ॥ पुष्पालंकारवस्त्राणि गंधधूपांजनानि च उपवासेन दुष्यंति तांबूला
दि तु वर्जयेत ॥ २० ॥ सूतके मृतके चैव नित्यं रजसि च व्रतं कुर्वीत देहनिर्वन्ध्यमुपवासं न चेतरत ॥ २१ ॥
रोगादिप्रतिबंधे तु पतिपत्न्यौ परस्परं नित्यव्रतं प्रकुर्यातां काम्यमावश्यकं न तु ॥ २२ ॥ द्विजद्वारा अथ
वा कुर्यान्नित्यमेव व्रतं गृही एवं हि फलमाप्नोति काम्ये प्रतिनिधिर्न हि ॥ २३ ॥ येन केन प्रकारेण नि
त्यव्रतमलंघयन् सकलं फलमाप्नोति पातकैर्न च लिप्यते ॥ २४ ॥ क्रियानुकल्पः प्रथमो द्वितीयः का १२४
र्तरेवसः प्रथमः स्याद्विषयादिर्हि जद्धरो द्वितीयकः ॥ २५ ॥ दशम्येकादशी चेति द्वादशी च दिनत्रयं

एकादशीव्रतं काम्यं नानानियमसंयुतं ॥ २६ ॥ सायमाद्यंतयोरह्नोः सायं प्रातश्च मध्यमे उप
वासफलं प्रेप्सुर्जह्याद्भुक्तिचतुष्टयं ॥ २७ ॥ अथ नित्योपवासी चेत्सायं प्रातर्भुजिक्रियां वर्जयेन्मत्
तिमान्भक्त्या संप्राप्ते हरिवासरे ॥ २८ ॥ कांस्यपात्रभुजिं क्षौद्रं परान्नं च पुनर्भुजिं मैथुनं च दिवास्वापं तैलं
पर्यंकमेव च ॥ २९ ॥ दशम्यां वर्जयेदेतदेकभक्तं समाचरेत् अन्यांश्च नियमान्कुर्याद्व्रतसाद्गुण्यकारका
न ॥ ३० ॥ गात्राभ्यंगात्तुलेपौ च दंतधावनमैथुने दिवास्वापं च तांबूलं जलपानं पुनः पुनः ॥ ३१ ॥ भाषणं
दर्शनं स्पर्शं पतितांत्यजसूतकैः पाषंडिनास्तिकोदक्यादिभिर्नैवाचरेद्व्रती ॥ ३२ ॥ कांस्यं माषान्नृतं
क्षौद्रं तैलं वितथभाषणं दिवास्वापं पुनर्भुक्तिं परान्नं च विवर्जयेत ॥ ३३ ॥ सूर्योदयोत्तरं स्यात्तु द्वाद
शीपारणादिने उषःकाले तदा कुर्यात्प्रातर्मध्याह्निकं विधिं ॥ ३४ ॥ श्रौते यन्नैव संकोचः संकोचः स्मा
र्तकर्मणि स्मार्तपौराणकर्मभ्यः श्रौतं हि प्रबलं मतं ॥ ३५ ॥ द्वादश्याः प्रथमः पादो हरिवासर उच्यते
तमुल्लंघ्यैव कुर्वीत पारणं विष्णुभक्तिमान् ॥ ३६ ॥ इत्यादिनियमान्ज्ञात्वा कुर्यादेकादशीव्रतं एका
दशी विनिर्णीय सम्यक् शास्त्रोक्तवर्त्मना ॥ ३७ ॥ इति श्रीप. प्र. एकादशीविधिनिरूपणं नाम षड्षष्ठित

मोध्यायः॥ ६६॥ सूत उवाच॥ अथ वक्ष्ये मुनिश्रेष्ठा एकादश्या विनिर्णयं वैष्णवस्मार्तयोर्येन
ग.शा. व्रतं भवति निश्चितं १ संपूर्णैकादशी विद्धा खंडा चेति त्रिधा मता खंडायां नास्ति संदेहो द्वयोः
१२५ र्निर्णय उच्यते २ पूर्वारुणोदयं व्याप्य परसूर्योदये स्थिता संपूर्णैकादशी प्रोक्ता सूर्यात्सूर्यं प
रा तिथिः ३ अरुणोदयकाले तु दशमीलेशोपि दृश्यते सा विद्धैकादशी ह्येया परा खंडा प्रकीर्ति
ता ४ अरुणोदयवेधश्च वेधः सूर्योदये तथा द्विविधो दशमीवेधो वैष्णवस्मार्तयोः क्रमा
त् ५ अरुणोदयवेधं तु वैष्णवः सर्वथा त्यजेत् स्मार्तः सूर्योदये वेधं त्यजेदिति विनिर्णयः ६
वैखानसागमप्रोक्तां पंचरात्रादितां तथा दीक्षां यो वैष्णवीं प्राप्तः स वै वैष्णव उच्यते ७ नैका
दशीं त्यजेद्यस्तु संकटेपि परापदि जितांतरारिषड्वर्गः स वै वैष्णव उच्यते ८ समबुद्धिः सदा
लोके मित्रोदासीनशत्रुषु विष्णुरूपं जगत्सर्वं स वै वैष्णव उच्यते ९ द्रवीभूतं तु यच्चित्तं विष्णु
पादांबुजातद्वाणं चलते न स्वभावेन स वैष्णव उदाहृतः १० भेदो नैवावयोर्विष्णोरिति वाक्य १२५
मनुस्मरन् शिवे न द्वेष्टि शैवश्च वैष्णवः स हरिप्रियः ११ सत्येमरणतो बद्धो जातु यद्धृदयं ह

रिः न मुंचति तदायत्तो वैष्णवाग्र्यः स उच्यते १२ शिवादिदीक्षामापन्नः श्रौतस्मार्तक्रियापरः
प्राग्गतैर्लक्षणैर्युक्तः स्मार्त इत्युच्यते बुधैः १३ अरुणोदयविद्धायामेकादश्यामुपोषणं न कुर्या
द्वैष्णवो नित्यं स्मार्तः काम्यं परित्यजेत् १४ एकादशी द्वादशी वोभयं वा यदि वर्धते शुद्धाप्येकादशी
त्याज्या तदा विष्णुपरायणैः १५ पक्षद्वयेपि द्वादश्यां वैष्णवानामुपोषणं स्मार्तः सूर्योदये विद्धां त्य
जेन्नित्यव्रते सदा १६ शुद्धा विद्धा द्विधा त्रेधा भिन्ना न्यूनसमाधिकैः त्रिधैवैका पुनर्भिन्ना द्वादश्यूनस
माधिकैः १७ परोदयात् घटीन्यूना पलेन्यूनोदयाधिका न्यूनैः समाधिका ह्येया सूक्ष्मदृष्ट्या विचक्ष
णैः १८ षट्सु पूर्वा घपदेषु सप्तमे चाष्टमे तथा कर्तव्या गृहिभिः पूर्वा विधवायतिभिः परा १९ सकामा
गृहिभिः प्रोक्ता निष्कामा यतिभिस्तथा परास्ति लातां नवमं द्वितिश्च द्वाविनिर्णयः २० विद्धात्रये तु
पूर्वा स्याद्व्यवस्थानं तस्य द्वये सप्तमे व्यवस्था स्यात् केषु च परामता २१ ज्योतिःशास्त्रेण निश्चित्य
तिथिं तत्र व्रतं चरेत् सूक्ष्मदृष्ट्या न कुर्वीत संदेहे तु परा भवेत् २२ एकादश्यां पितृश्राद्धं भवेद्यदि मुनी
श्वराः कुर्वीत विधिवच्छ्राद्धं माघ्राय पितृसेवितं २३ अन्ये हनि तु स्नातायस्य भार्या पतिव्रता पररात्रे

रात्रं दद्यात्सोऽश्नामितिकेचन २४ एकादश्यां व्रती कृत्वा गंडूषान्द्वादशोषसि नद्यादौ विधिव
प्र॰श॰ त्प्रातः स्नात्वा संकल्पयेद्व्रतं २५ नित्यकृत्यमनुष्ठाय गत्वा गेहे शुचिस्थले विदध्यान्मंडपं तत्र पुष्पप
१२६ ल्लवशोभितं २६ तत्र संपूजयेद्विष्णुमुपचारैरनेकधा यथाशक्ति यथाज्ञानं श्रद्धाभक्तिसमन्वितः
२७ नानापुष्पैश्च माल्यैश्च तुलसीनां दलैः शुभैः धूपदीपैश्च नैवेद्यैः पूजयेत भक्तिमान्व्रती २८
विष्णुमंत्रजपैर्नानासूक्तपाठैरतंद्रितः प्रदक्षिणनमस्कारस्तोत्रपाठैर्नयेद्दिनं २९ विष्णोः समंत
तो रात्रौ दीपान्प्रबोध्य मंगलान् जागरं तत्र कुर्वीत गीतवादित्रनर्तनैः ३० वासुदेवस्य पुरतो रात्रौ
गायति यः पुमान् गांधर्वं गायनं श्रुत्वा स्थित्वा इंद्रलोकं प्रयात्यसौ ३१ जागरे तु विशेषेण पुण्यं शास्त्रेवधा
रितं धरोद्धृते वराहेण पृथिव्यै कथितं पुरा ३२ हरिजागरणे गीतवाद्यैर्नृत्यप्रबोधने तत्सर्वं यत्पुरा
वृत्तं व्यासेनोक्तं ममांतिके ३३ न योगैः प्राप्यते सा स्थिर्न तपसा च स्वधर्मतः अनायासेन तत्प्राप्यमेका
दश्यां च जागरात् ३४ नात्र दाने प्रशंसंति नाम्नां गायेन धारणा यत्फलं लभ्यते रात्रौ कृष्णं वक्राव १२६
लोकनात् ३५ नृत्यगायनवाद्यानि ये वै कुर्वंति जागरे न तेषां पुनरावृत्तिः कल्पकोटिशतैरपि

३६ एकादश्यां निराहारो रात्रौ जागरणं नरः हृषीकेशाग्रतः कृत्वा सर्वान्कामानवाप्नुयात् ३७
तालवीणामृदंगांश्च वादयंति च ये नराः प्रसन्नो माधवस्तेषां जागरे भवति ध्रुवं ३८ पातकी पुल्कसं
कश्चिद्गीतपुण्येन राक्षसं वनांते मोचयामास कृपया मुनिसत्तमाः ३९ एवं प्रभावा बहुधा कथिते
कादशी मया संक्षेपं गाययथाशास्त्रात् किमन्यच्छ्रोतुमिच्छथ ४० ॥इति श्रीप॰ श्र॰ एकादशीनिर्णया
दिनिरूपणं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः॥ ६७ ॥ऋषय ऊचुः॥ कः पुरा मोचितः केन चांडालेन च राक्षसः
गीतपुण्यप्रभावेन तत्सर्वं कथयाशु नः १ ॥सूत उवाच॥ एकस्मिन्नगरे कश्चिच्चांडालः कर्मगर्हि
तः कृमार्गी स्वधनेनैव कुटुंबं पालयत्यसौ २ सुमतिर्नाम विप्रेंद्रस्तस्यासीत्प्रातिवेशिकः त
स्य संसर्गतश्चक्रे परमेकादशीव्रतं ३ एकादश्यां निराहारो विप्रसंगेन सर्वदा रात्रौ जागरणं कृ
त्वा सम्यग्गायति भक्तितः ४ एवं प्रकुर्वतस्तस्य बहवो वत्सरा गताः ततो भूत्परमं चित्रं तन्निबो
धत सुव्रताः ५ कदाचिद्वैशुक्लायामेकादश्यामुपोषितः स्वग्निगते जने रात्रौ वीणामादाय सत्व
रं ६ जागरं कर्तुकामोसौ स्वाश्रमाद्द्विजने वने जगाम नैकगीतानि गायन्स हरिमंदिरं ७ तस्मि

व्रजतस्तस्य मार्गमध्ये ऽतिभीषणं ददर्श विकृताकारं ब्रह्मराक्षसमद्भुतं ९ व्यात्ताननं विडाला
व॰मा॰ क्षं कृशं भीमं दंष्ट्रोत्करं स्निग्धाञ्जनाभं संदृष्टपद्मानस्पृष्टभूमिकं १० ऊर्ध्वरोमाणमत्युच्चं कालदृ
१२७ न्तमिवापरं मानुषास्थिपलाहारं नखैस्तैः स्वस्थवत् ११ चलज्जिह्वोष्ठदशनं गात्रोर्ध्वशुष्कपंजरं दी
र्घतिरटमानं तं धावंतं क्रुधितं भृशं १२ दृष्ट्वैनं निकटे क्रूरं श्वपाको मार्गरोधकं व्रतविघ्नकरं मत्वा
परां चिंतामुपागमत् १३ अल्पप्राणः श्वपाको सौ बलवान्ब्रह्मराक्षसः दुःखशोकेन संतप्तो न शक्नो
ति विचेष्टितुं १४ ततो धैर्यं समालंब्य बलात्कारत्वाहरिं प्रभुं भक्ताभयप्रदातारं तमुवाच निशाचरं
१५ ॥श्वपाक उवाच॥ कोसि त्वं भीषणाकारो विकृतो भयवर्धनः कुतो रुणत्सि मे मार्गं तत्सर्वं वद स
त्वरं १६ ॥सूत उवाच॥ एवमुक्तः श्वपाकेन क्रुधितो ब्रह्मराक्षसः उवाच परुषं वाक्यं मानुषाहार
लोलुपः १७ ॥ब्रह्मराक्षस उवाच॥ अस्मिन्नेव वने नित्यमहं वै ब्रह्मराक्षसः वनागतनरान्भुक्त्वा
विचरामि यथासुखं १८ अतीतानि नवाहानि फलमूलादिभिर्मया मद्भयात्कोपि मनुजो नात्र १२७
संचेष्टते यतः १९ अद्य मे दश रात्रिर्निराहारस्य गच्छति धात्रा निवेदितो सि त्वं मम ग्रासो जिघत्स
मी

तः २० अद्य त्वां भक्षयिष्यामि सवसामांसशोणितं परां तृप्तिं गमिष्यामि नात्र कार्या विचारणा २०
ब्रह्मरक्षोवचः श्रुत्वा श्वपाको व्रतलालसः राक्षसं वंदयामास गिरा मधुरया तदा २१ ॥श्वपाक उवाच॥
शृणु राक्षस मे वाक्यं मागतोहं त्वदंतिके धात्रा यथा त्वकाद्दिष्टमवश्यं करणं तथा २२ किंत्वहं विष्णुस
न्निधे जागरार्थं समागतः प्राप्तोसि त्वं मया मध्ये मद्व्रतभ्रंशकारकः २३ अतस्त्वामित्यहं याचे ब्रह्म
राक्षस सादरं याचितार्थप्रदा लोके महद्धाम भवंति हि २४ अत्रास्ते श्रीमहाविष्णोः प्रासादः पुण्य
वत्तरः जागरार्थमहं गच्छे प्रत्येकादशिकात्रवै २५ अद्यांतरा त्वमेवं मां भाषसे दैवचोदितः पश्यंत
द्यपि मे मित्र परोपकरणं यतः २६ परोपकरणं प्राणैः कौशिकादिमहर्षिभिः पुरा परं त्वं व्रतरक्षायां वि
ष्णुं गमिष्यति शोभनः २७ प्रसीद तन्महाविष्णुव्रतसंरक्षणाय तः अतस्त्वां प्रार्थयेहं द्वयमप्यस्तु ते
यथा २८ तत्र गत्वा व्रतं कृत्वा गानजागरणात्मकं पश्चात्तेत्वागमिष्ये जागराद्विनिवर्तितं २९ वि
ष्णुसंतोषणार्थाय व्रतमेतदनुत्तमं जागरे विनिवृत्ते मां भक्षयस्व यथासुखं ३० ॥सूत उवाच॥ श्वपा
कस्य वचः श्रुत्वा राक्षसो ति क्रुधार्दितः श्वपाकं प्रत्युवाचासौ हसन्वै च न शंकितः ३१ ॥राक्षस उवाच॥

मृषा किं भाषसे धूर्त पुनरेष्यामि तेंतिकं कोऽद्य दृष्टो मुखाद्भ्रष्टः पुनर्याति तदंतिकं ३२ श्रुतिस्मृतिपुरा
णानि रटंत्येवं पुनः पुनः प्राणवस्तुपरित्यागे कार्यनाशो भवेत् ध्रुवं ३३ तस्मात्त्वं न विमोक्ष्यामि निकृते
प॰श॰ साधुलिंगिनं भक्षयामि तवांगानि यथारुचि यथासुखं ३४ ज्ञात्वा तदा श्वपाकोऽसौ राक्षसस्येति निश्चयं
१२८ सत्ये मनः समाधाय रक्षस एतदुवाच ह ३५ ॥श्वपाक उवाच॥ नाहं सत्यात्परिभ्रष्ट इति निश्चिनु राक्षस आ
यामि च पुनर्यास्ये कृत्वा कार्यं त्वदंतिके ३६ यद्यप्यहं हि चांडालः सर्वकर्मविगर्हितः आत्मानं मानुषं देहं
केनाप्यकृतकर्मणा ३७ सत्यमूलं जगत्सर्वं सत्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः सत्येन प्राप्यते सौख्यमेवमाहुर्मनी
षिणः ३८ सत्येन तपते सूर्यो वाति सत्येन मारुतः सत्येन प्राप्यते स्वर्गः सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितं ३९ उदधिर्लं
घते नैव मर्यादां सत्यपालितः सत्येन ज्वलते वह्निः सत्येन पृथिवी स्थिरा ४० सत्येन प्राप्यते धर्मः सत्ये
न प्राप्यते सुखं असत्यपापिपाताले बलिः सत्यं समाश्रितः ४१ स्थितः सत्ये महाविंध्यो वर्धमानो न व
र्धते सर्वं चराचरमिदं सत्येन ध्रियते जगत् ४२ धर्मो वर्णाश्रमाणां ये वाजिमेधाद्या मखाः सत्यं च तु १२८
लितं तस्मात्सत्यमेवाभवद्गुरु ४३ एवं सत्यस्य माहात्म्यं श्रुत्वा हृष्टश्च तत्त्वतः पुनरेष्याम्यहं रक्षः स

त्ये सत्ये न संशयः ४४ तस्मान्मां मुंच रक्षस्त्वं निश्चयं कुरु चात्मनि नवप्रत्ययदार्ढ्याय पुनरन्य
कथाम्यहं ४५ ॥इति श्रीप॰ ख॰ एकादशीजागरणमाहात्म्ये [illegible] ध्यायः ॥६९॥ सूत
उवाच॥ रक्षः प्रत्ययदार्ढ्यार्थं किंचासाक्षीं च पुल्कसः पुनर्नामा विधांश्चक्रे शपथान् जागरोत्सु
कः १ ॥श्वपाक उवाच॥ ये महापापिनो लोकाः कृतघ्नानां दुरात्मनां तान् लोकान्वै गमिष्येऽहं नागमि
ष्यामि चेत्पुनः २ मिथ्यावादरतानां च परदारोपसेविनां पापैः कर्बुरलिप्येऽहं नाग॰ ३ उदक्यागा
मिनः पापं पाकभेदकरस्य हि यत्पापं तत्भवेन्मह्यं ना॰ ४ द्विजत्वं दुर्लभं प्राप्य नाधीयीत श्रुतिं द्वि
जः तस्य दोषो ममास्त्वयना॰ ५ आह्निके पिशुने चौरे घातके कृतभोजिनि यत्पापं तेन लिप्येऽहं ना
६ भोजनावसरे दीपे गते यः कुरुते भुक्तिं मम भूयादघं तस्य ना॰ ७ यो द्विभार्य उभे भार्ये समदृ
ष्ट्या न पश्यति तस्य स्यात्कलुषं मह्यं ना॰ ८ श्वपाकावतमाजीरान्यः पुष्णाति चकुक्कुटान् ममास्तु
पातकं तस्य ना॰ ९ कूष्मांडच्छेदिका नारी दीपनिर्वापकः पुमान् तयोः पापं च मे भूयान्ना॰ १० मा
तास्वसा स्नुषा कन्या नमेयमिति वै वदन् कुरुते पापदृष्टिं यः स त्वा पं मे न्य श्याभवेत ११ सः

॥सूत उवाच॥ इति तद्रूपधान् श्रुत्वा विस्मितो ब्रह्मराक्षसः उवाच मधुरं वाक्यं शीघ्रं गच्छ नमोऽस्तु ते ११
व॰श्री ततो राक्षसनिर्मुक्तः श्वपाकः कृतनिश्चयः शीघ्रं देवालयं गत्वा गायन्स त्वभिशोभितः १२ नारा
१२९ यण हरे विष्णो गोविंदेतीरयन्मुहुः नृत्यगायनसंसक्तः स तां रात्रिमतिवाहयत् १४ अथ प्रभाते
समये समाप्ते जागरे हरेः गमनाय मतिं चक्रे राक्षसाभ्यासमंजसा १५ ततो ध्वनि ददर्शासावेजमा
नशिरोधरं श्वसंतं यष्टिकायुक्तं च द्वाराग्रे ऽमयतः [illegible] तं दृष्ट्वा स तं मार्गे विनयानतकंधरः पु
नः पुनर्नमस्कृत्य श्वपाकः स्थितः स्थिते [illegible] ब्राह्मणस्त्वनुवाचायं कोऽसि शीघ्रं क गच्छसि किं ते का
र्यं श्वपाक त्वं किं वा मृगयसे वने [illegible] इति तस्य वचः श्रुत्वा श्वपाकः सत्यवाक् तदा सर्वं निवेदयामास
स वृत्तं द्विजपुंगवे [illegible] ॥श्वपाक उवाच॥ चांडालोऽहं द्विजश्रेष्ठ संप्राप्तोऽस्मि सन्मतिः एकादश्यामनना
हारो जागरार्थं विहगम [illegible] विपिने ... तो दूरे तिष्ठति ब्रह्मराक्षसः समयो मे कृतस्तेन स्वश
रीरार्पणे किल [illegible] तत्राहं मे ... गच्छामि तत्सुधा ... तथैव द्विज यतस्त्यति गोविंदः अतिशानार्थपा १२९
लनात् [illegible] गमिष्यत्यन्यथा नाशं कृतं पुण्यमार्जितं अतोऽहं तत्र गच्छामि देसा ... बुद्धिमन्मम

[illegible] श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा भगवान् हरूपधृक् निश्चये दृढं तं तस्य विज्ञातं पुनरब्रवीत् [illegible]
॥ब्राह्मण उवाच॥ जीवतो धर्मसिद्धिः स्यादर्थसिद्धिश्च जीवतः जीवतः कामसिद्धिः स्याज्जीवन्भद्रा
णि पश्यति [illegible] यत्रोऽधर्मश्च मा ... संपदो विपदोऽपि वा सुखं वा यदि वा दुःखं घटेत ... [illegible]
तत्र गच्छ जीव चांडाल नात्र गंतुं त्वमर्हसि यत्रासौ राक्षसः पापः पिशिताशी बुभुक्षितः २० स्वस्थावं
त्वं द्रुतं गत्वा धर्मसंचयमाचर सत्यलोपकृतं पापं न स्पृशेत्वां मदाज्ञया [illegible] गोविप्रप्राणरक्षार्थं पू
ते स्वप्राणसंकटे स्त्रियां शठे विवाहे च नानृतं दोषमावहेत् [illegible] इत्यं तद्वाचमाकर्ण्य श्वपाकोऽसौ दृढ
व्रतः उवाच मधुरं वाक्यं मनसैव कृतनिश्चयः [illegible] ॥श्वपाक उवाच॥ नाहमेवं करिष्यामि यन्मां त्वं परि
भाषसे न चाहं नाशये सत्यमेतन्मे निश्चितं व्रतं [illegible] सत्यमेव परो धर्मः सत्यमेव परं तपः सत्यमेव प
रं दानं सत्यमेव परं व्रतं [illegible] नान्यं धर्मं परं प्राहुः स्वसत्यपरिपालनात् अतो बुद्धिं विचार्यैवं कथ
मेवं प्रभाषसे [illegible] तारणाय दितं सत्यं पातनायानृतं तथा नाहं तस्मात्प्रलोभेन भवेयं सत्यनाशकः
२४ नाहं श्वपाक रिष्यामि गच्छ तात नमोऽस्तु ते निश्चयं मम जानीहि यास्ये राक्षससंनिधिं [illegible]

वमुक्त्वा वचः शीघ्रं श्वपाकः सत्यनोदितः । आगमत्तत्र वेगेन यत्रासौ राक्षसाधमः ॥ २६ ॥ सोऽ
प॰श्री॰ प्यतिक्रममालक्ष्य विचिन्त्य क्षिपिनेश्वलः । ब्रह्मा मानुदिशं क्रुद्धः आरागतो घातयितासौ ॥ २७ ॥ तथा
विधं च तं दृष्ट्वा भ्रमं तं निकषात्मजं । तत्सदेशं समागम्य प्रांजलिस्तमभाषत ॥ २८ ॥ पुल्कस उवाच ॥
१२० आगतोहं महाभाग कृत्वा जागरमुत्तमं । स्वीयं व्रतं समाप्याशु सत्यनैगडयंत्रितः ॥ २९ ॥ एहोहि मम
मगात्राणि भक्षयस्व यथेच्छया । यथा स्याद्दत्तलोहत्वीय यथा च तव रोचते ॥ ३० ॥ एवं श्वपाकवचनं श्रु
त्वासौ ब्रह्मराक्षसः । उवाच हर्षितस्वांतः श्वपाकं सत्यपालनात् ॥ ३१ ॥ इति श्रीप॰ उ॰ एकादशीमाहात्म्ये
निरूपणे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ राक्षस उवाच ॥ परं तुष्टोस्म्यहं वत्स तव सत्यप्रपालनात्
चांडालस्यानभिज्ञस्य यस्यैते मतिरीदृशी ॥ १ ॥ तवदाऽपि मरहं हत्वा वसन्नो नास्ति संशयः । तव प्राणा
न्मया मुक्ता गच्छ गेहं यथासुखं ॥ २ ॥ परं तु त्वामहं याचे यत्किंचिद्देहि तन्मम । त्वत्प्राणरक्षणं तेन भ
विष्यति न चान्यथा ॥ ३ ॥ जागरे गायनं कृत्वं कृतं यद्धरिमंदिरे । तत्पुण्यं देहि मे शीघ्रं यदि जीवितु १२॰
मिच्छसि ॥ ४ ॥ राक्षसी गिरमाकर्ण्य मरणादप्यनंतरं । श्वपाकः प्राणरक्षायै मचालदृढव्रतः ॥ ५ ॥

समागतो महाविघ्नो निवर्तेत कथं मम । विचार्यैवं श्वपाको सावुवाच ब्रह्मराक्षसं ॥ ६ ॥ श्वपाक उवाच ॥
त्वयं यत् भाषितं पूर्वं तत्सत्यं तु मया कृतं । तस्माद्भक्षय मे देहं न दास्ये गीतजं फलं ॥ ७ ॥ एवमुक्तः श्वपा
केन राक्षसः पुनरब्रवीत् । यामद्वयोद्भवं पुण्यं श्वपाक वितराशु मे ॥ ८ ॥ एवं रक्षोगिरं श्रुत्वा श्वपाकः
पुनरब्रवीत् । न दास्यामि तदप्यत्र भक्षयस्व यथासुखं ॥ ९ ॥ एवं निराकृतस्तेन राक्षसः पुनरभ्यवा
न् । एकयामोद्भवं पुण्यं देहि त्वं मम सुव्रत ॥ १० ॥ श्वपाकस्तस्य निर्बंधं श्रुत्वा तमवदत्पुनः । भक्षयस्वेत्य
ति ज्ञातं गीतपुण्यं किमिच्छसि ॥ ११ ॥ कोणपस्तं पुनः प्राह गीतैकस्याथवं फलं । देहि शीघ्रमनेनाशुत्वा
त्मानं तारयाम्यहं ॥ १२ ॥ इत्युक्तस्तदा ग्रहं ज्ञात्वा श्वपाको भगवत्प्रियः । स्वांते विचारयामास बलाबलवि
धिं तदा ॥ १३ ॥ अहो कष्टं महत्प्राप्तं किं कार्यमधुना मया । सबलं दुर्बलं किं वा ज्ञात्वा कुर्वे यथाविधि ॥ १४ ॥
सर्वं तपो दया दानं स्वाध्याययजनादिकं । परोपकारपुण्यस्य कलां नार्हति षोडशीं ॥ १५ ॥ परोपकारि
मिदं ज्ञात्वा अपि प्राणान्नृभिः पुरा । गीतदानेन तत्स्वार्थी किं न स्वयं मया पुनः ॥ १६ ॥ परोपकारः कर्तव्यो
धर्मैः प्राणैरथापि वा । इत्याश्रावि मया भूयो नो दास्ये गीतजं फलं ॥ १७ ॥ इत्थं निश्चित्य मनसि श्वपाकः

पुण्यमानसः धर्मदानेमलिंकृत्वाजगाद्ब्रह्मराक्षसं १८ ॥श्वपाकउवाच॥ कस्त्वंसर्वंकिमाचारः
प.श्री. किंजन्माकिंक्रियायुतः राक्षसत्वंत्वयाप्राप्तंकेनदुष्कृतकर्मणा १९ तत्सर्वंमेसमाचक्ष्वकृत्वा
१२१ राक्षसचेष्टितं यथोचितंकरिष्येहंरात्रिंचरततःपरं २० तद्वागमृतमापीयपरानंदमुपागतः
प्रणम्यदंडवद्भूमावस्मपःप्रत्युवाचतं २१ ॥राक्षसउवाच॥ जन्मनात्वंश्वपाकोसिगुणैर्विप्राधिको
मतः यस्यतेनिश्चलाभक्तिर्माधवेभक्तवत्सले २२ धर्मसारंविचिंत्याशुकरुहदीनस्यमोक्षणं दु
ष्टेसाधुःसर्वेसाधुसाधोसाधोनेसाधुता २३ बहुजन्मार्जितैःपुण्यैर्घटतेसंगतिःसतां तदहंतव
तेमानंचचेष्टितंशृणुमेखिलं २४ प्राग्भवेसोमशर्माहंब्राह्मणोग्रामयाजकः कर्मकांडानभिज्ञश्चा
निष्णातोयज्ञकर्मणि २५ मंत्रतंत्रक्रियाहीनंकारयित्वाध्वरादिकं कुमार्गेणैवबहुलंद्रव्यंसं
चितवानहं २६ स्नानसंध्यादिनित्यानांकृतोलोपःस्वकर्मणां काम्यनैमित्तिकानांतुकर्मणांका
कथातदा २७ इत्यादिकर्मभिर्दुष्टैर्ब्राह्मण्यंभस्मसादभूत् एवंपूर्वभवेनाम्नाब्राह्मणोहंनकर्म १२१
णा २८ ततःकालेनतत्राहंपंचत्वंसमुपागतः सोध्वरैहिककर्माणि वैदिकंनाभवन्मम २९

कर्मणातेनभूत्वाहंराक्षसोस्मिन्घनेवने पुनश्चपातकंकुर्वन्नानाजीवविघातनैः ३० असं
भावितनिस्तारंमग्नंतंपातकार्णवे त्वंमांगीतप्रभावेननिस्तारयितुमर्हसि ३१ तदहंतंसकलंश्रु
त्वाकृपामृतपरिप्लुतः तमुवाचवचोरम्यंस्मरन्धर्मंसनातनं ३२ ॥चांडालउवाच॥ माचिंतांकुरु
दुर्बुद्धेनिस्तारस्तउपस्थितः विहायप्रभौयतस्त्वंहि फलमिच्छसिगीतजं ३३ गीतवानस्मियच्चायं
स्वरमेकमनुत्तमं फलेनतस्यभद्रत्वंराक्षसत्वात्प्रमोक्ष्यसे ३४ इत्युक्त्वाजलमादायस्मरन्तंपुण्य
मुत्तमं स्मृत्वाविष्णुपदंभोजं प्रददौब्रह्मराक्षसे ३५ सोपितत्पुण्यमादायतत्क्षणेराक्षसीतनुं त्य
क्त्वारूपंपरंलेभेद्युतिद्योतितदिङ्मुखं ३६ दिव्यदेहस्ततोभूत्वासोमशर्मामहर्षयः परमानंदमा
पन्नःसक्षाश्वपचंतदा ३७ धन्योसिभद्रकल्याणमत्प्रसादाद्वासुरिह यतस्त्वयानघगति
कस्मात्तोहंदयावता ३८ श्वपाकस्यापिसद्दृष्टंदृष्ट्वाभक्तिमवलोकयसः भगवानपिसंप्रीतः
प्रत्यक्षोभूत्तयोस्तदा ३९ स्निग्धप्रावृड्घनश्यामःकंजपत्रायतेक्षणः पीतांबरश्चतुर्बाहुः
शंखचक्रगदाधरः ४० विमानविटमारूह्य तावुपारोप्यसत्वरं स्वसारूप्यधरौकृत्वानिन्येवै

सोमशर्मोवाच४

कंठमद्भुतं ॥ ३३ ॥ एवं जागरमाहात्म्यमेकादश्यां निरूपितं अतोत्र व्रतिभिः कार्यं भक्त्या जागरणं
प॰पु॰ निशि ॥ ३४ ॥ एकादश्यामुपोष्यैव जागरं यस्तु कारयेत् स तारयति दुःखाब्धिं श्वपाकोऽपि हि संशयः ॥ ३
१२२ ५ तस्मात्प्रयत्नतः कुर्याद्गीतवादित्रनर्तनैः युक्तं जागरणं रात्रौ सम्यक्कृष्णसंनिधौ ॥ ३६ ॥ यः प्र
यागे महाभागो माघमासे सिते दले एकादश्यामनाहारो माधवं पूज्य भक्तितः ॥ ३७ ॥ जागरं कुरुते रा
त्रौ गीतनृत्यादिसंयुतं सर्वपापविनिर्मुक्तः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ३८ ॥ उद्यापनं यथाशक्त्या एकाद
श्याः करोति यः अन्यथा व्रतलोपोऽस्य पापं तस्माद्दिवं व्रजेत् ॥ ३९ ॥ एवं नित्यं च काम्यं च प्रोक्तमेकाद
शीव्रतं युष्माभ्यः सविधानं मे किमन्यत्कथयामि वः ॥ ४० ॥ इति श्रीप॰पु॰ एकादशीव्रतनिरूपणं नाम
सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ऋषय ऊचुः ॥ महिमा युष्मतां प्रोक्तो भवता परमाद्भुतः नित्यकाम्यविधिः सर्व
स्तद्वत्वनि - नोदिता ॥ १ ॥ [illegible] साकथं सूतक दावैकेन हेतुना कृतः साति पवित्राभूत्सर्वपाप
प्रणाशिनी ॥ २ ॥ तद्वृत्तान्तं समाख्याहि सर्वश्रेयो यतो भवेत् सर्वदुःखौघशमनी पुत्रपौत्रविवर्धिनी १२२
३ ॥ सूत उवाच ॥ मुरनामा महादैत्यः सर्वदेवोपतापकः युयुधे निर्जरैः सर्वैर्बलवान्रणदुर्मदः ॥ ४

तदा पराजिताः सर्वे ते न देवाः सवासवाः ब्रह्मलोकं ततो गत्वा ब्रह्माणमिदमब्रुवन् ॥ ५ ॥ देवा ऊचुः ॥
ब्रह्मन्पराजिताः सर्वे मुरेण बलिना वयं शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म तदुपायं वदस्व नः ॥ ६ ॥ ब्रह्मोवाच ॥
अहो सुरगणा यूयं शृणुध्वं वचनं मम बिभेमि तं महादैत्यं ब्रह्मलोकस्थितोप्यहं ॥ ७ ॥ अतो मे नास्ति
सामर्थ्यं बलिनस्तस्य नाशने अबले धूर्जटिं यात स उपायं विधास्यति ॥ ८ ॥ एवं निराकृतास्तेन निरा
शा देवतागणाः कैलासं शरणं जग्मुः शंकरलोकशंकरं गत्वा प्रणम्य विधिवत्सर्वे प्रांजलयः सु
राः दुःखं निवेदयामासुस्तस्मै मुरसमुद्भवं ॥ ९ ॥ देवा ऊचुः ॥ सदाशिव वयं सर्वे भवदीयाः पराजिताः
मुरेण बलिना कापि स्थानं नैव लभामहे ॥ १० ॥ अतस्त्वां शरणं प्राप्ताः प्रपन्नार्तिहरं गुरुं तथा कुरु दया
सिंधो यथा नश्येत कंटकः ॥ ११ ॥ शंकर उवाच ॥ भो देवाः किं मया कार्यं विष्णुना प्रभविष्णुना प्रसन्ने
न वरो दत्तस्तस्मै दुष्टाय दुर्जरः स देवेभ्यो दानवेभ्यश्च मनुष्येभ्यस्तथैव च सर्वेभ्यः पुरुषेभ्यस्तेन
न नाशो भविष्यति ॥ १२ ॥ अतः कस्यापि सामर्थ्यं नास्ति तस्य विनाशने अतः सर्वे वयं विष्णुं प्रार्थयि
ष्यामहे न सा ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वा शंकरो ब्रह्मा सर्वे देवाः सवासवाः गत्वा क्षीराब्धिशयनं महाविष्णुमत

प्र.श. ष्टुवुः १६ ॥ देवा ऊचुः ॥ नमस्ते पुंडरीकाक्ष भक्तसंकटनाशन शरणं त्वां प्रपन्नाः स्मो मुरदैत्यपराजि-
ताः १७ भवद्भाद्भवरो दुष्टो बाधते स्मानहर्निशं तद्धत्वास्मान्यथा भूयो भजिष्यामः स्वलोकतां
१३३ १८ ॥ सूत उवाच ॥ इति तेषां वचो दीनं श्रुत्वानंतासनो हरिः जगाद तान्महामायो मेघगंभीरया गिरा १९
॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ माभैष्ट सकला देवा नाशयामि मुरासुरं इत्युक्त्वा खगमारुह्य गदापाणिस्तमन्वगात्
२० तन्निर्दिष्टे दिशि ता जग्मुः सर्वे देवगणा अपि ब्रह्मा महेश्वरश्चापि स्वं स्वं स्थानं प्रजग्मतुः २१ इति देवोद्य-
मं श्रुत्वा मुरोपि स्वबलावृतः योद्धुमभ्याययौ शीघ्रं सन्नद्धो रणदुर्मदः २२ ततो देवासुरं युद्धं तत्रभूल्लों-
लोमहर्षणं बभूव शस्त्रसंपातैर्दशरात्रमहर्निशं २३ ततो वीर्यप्रभावेन मुरेणापीडिताः सुराः पला-
यनपराः सर्वे भेजुर्दश दिशो बलात् २४ एवं पलायितान्वीक्ष्य देवान्विष्णुः स्वयं तदा युयुधे बलिना
तेन शस्त्रास्त्रै रणकोविदः २५ पराजयं न लेभेसौ दैत्यराजो यदा तदा श्रांतस्तं स्ववरं स्मृत्वा स्वयं निवृ- १३३
ते रणात् २६ ततः सौ भैरवीं गत्वा गुहां द्वादशयोजनां प्रविश्यांतः सुखं तत्र सुष्वाप जनार्दनः २७
पृष्ठतः सोप्यगाद्दैत्यो दृष्ट्वा हरिमरिं ततः प्रविवेश गुहामध्ये एकाकी युद्धकामुकः २८ तत्र दृष्ट्वा महावि-

MEMORIAL

ष्णुं प्रसुप्तं प्रहसन्मुरः उवाच वचनं हास्यं जयप्राप्तमदोद्धतः २९ ॥ मुर उवाच ॥ पलायनं कथं योग्यं सं-
ग्रामाद्धि निवर्तिनः गुहाप्रवेशस्तत्रापि शयनं भीतभीतवत् ३० एवं विकत्थमानेस्मिन्विष्णुनिश्वासतः
परा ऽऽस्याच्छक्तिः समुद्भूता युयुधे चारिणा समं ३१ तया पराजिता दैत्याः सर्वे दानवपुंगवाः निर्जितश्च
महादैत्यः सर्वसैन्यसमन्वितः ३२ क्षणेन तद्बलं सर्वं नाशयित्वा पुनः स्वयं गुहामागत्य सा विष्णोस्तस्थौ
प्रांजलिरग्रतः ३३ प्रतिबुद्धस्ततो विष्णुर्नापश्यदसुरं पुरः तामपश्यत्स्वरूपं दिव्यां प्रांजलिः पुरतः स्थि-
तां ३४ तामुवाच ततो भगवान्कासि त्वं कंजलोचने मुरनामासुरः क्वास्ते यो युध्यत मया सह ३५ एवमुक्ता
विनिष्क्रम्य गुहाया ददर्श बहिः सनाथमासुरं सैन्यं पतितं तद्रणाजिरे ३६ पतितं दानवं दृष्ट्वा स देवोती-
व विस्मितः केनासौ पातितो दैत्यः कस्य कर्म न विद्महे ३७ न देवो न च गंधर्वो येनासौ दानवो हतः वि-
स्मयो मे महाञ्जातः कस्येदं कर्म दुष्करं ३८ श्रीविष्णोर्वचनं श्रुत्वा प्राह सा कमलेक्षणा मयायं निह-
तो दैत्यस्त्वत्कृते विस्मयोत्र कः ३९ तच्छ्रुत्वातीवसंहृष्टो हृष्टस्तां प्रत्यभाषत का वा कस्यासि शक्तिस्त्वं स-
र्वमेव वदस्व तत् ४० ॥ शक्तिरुवाच ॥ त्वयि सुप्ते जगन्नाथ स दैत्योत्र समागतः घातुकं शक्तिपाणिं तं मया

दृष्ट्वा निपातितः ॥ तव चक्रेण तत्सैन्यं मया सर्वं निपातितं । आज्ञापयसि यच्चान्यत् तत्करिष्यामि स
प॰ पु॰ र्वथा ॥ श्रीविष्णुरुवाच ॥ तव रूपेण दत्तासि ते पुरुषा वध्यता मया । तद्धा कपालनार्थे वाहं च तस्मा
११४ त्पलायितः ॥ दशरात्रमहोरात्रं कृतं युद्धं मयामुना । निहतो यं महादैत्य त्व [illegible]
एकादशीति नाम्ना त्वं प्रथामिष्यसि पावनि । मत्तः कंचन्महाभागे वरं वरय कांक्षितं ॥ शक्तिरुवाच ॥
यदि तुष्टोसि भगवन् वरमेकं प्रयच्छ मे । तिथिरेकादशी तेहं वल्लभा स्यां तवाच्युत ॥ सर्वपापहराय
करी ब्रह्महत्यादिनाशिनी । सर्वतीर्थव्रतश्रेष्ठा स्वर्गमोक्षप्रदायिनी ॥ मद्भक्तये करिष्यंति नित्यं का
म्यं च मानवाः । सर्वपापविनिर्मुक्ताः प्रयांतु तव सन्निधिं ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा प्रीतो विष्णुरुवाच तां
यत्त्वमिच्छसि कल्याणि भविष्यति न तो धिकं ॥ इति दत्वा वरं तस्यै देवर्षिगणसंस्तुतः । देवकार्यं सम
साप्य वैकुंठभवनं ययौ ॥ एकादशीसमुत्पत्तिरेवमुक्ता महर्षयः । शृणुयाच्छ्रावयेद्यस्तु सर्वपापैः प्र ११४
मुच्यते ॥ एकादशीव्रतमिदं सभोपांगं निरूपितं । मद्भक्त्या श्रीगुरुणा प्रोक्तं किमन्यत् श्रवदामि वः ५२
॥ इति श्रीप॰ प्र॰ एकादश्युत्पत्तिनिरूपणं नाम एकसप्ततितमोध्यायः ॥ ७१ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ स्नानं दानं जप

पो होमो यद्व्रतं तपांसि च । अनंतफलदं सर्वं प्रयागे भवतोदितं ॥ ज्ञानतो ज्ञानतो वापि यत्किंचि
त्सुकृतं कृतं । अक्षय्यं जायते सर्वं माधवस्य प्रसादतः ॥ प्रयागमहिमं दिव्यं ते त्वं महत्वं ख्यातं तत्र भूमिका अ
क्षय्यो हि वटो यत्र किं नु तत्रातिरूपं भवेत् ॥ अक्षय्यवटमाहात्म्यं स्वरूपं प्रमाणे फलं । सर्वं वद सुनि
श्चित्य तत्र श्रद्धा यते मनः ॥ सूत उवाच ॥ विष्णुना ब्रह्मपुत्रेभ्यो यत्प्रोक्तं मुनिपुंगवाः । तत्सर्वं वर्णयिष्ये
हं वटमाहात्म्यमुत्तमं ॥ कदाचिद्ब्रह्मणः पुत्राश्चत्वारः सनकादयः । गत्वा वैकुंठभवने विष्णुदर्शन
कांक्षिणः ॥ भगवानपि तान्दृष्ट्वा स्वागतीकृत्य भक्तितः । उपवेश्यासने श्रेष्ठे तानुवाच मधुरं वचः ॥
अपूर्वं कथ्यतां विप्राः किंचिद्ब्रह्मांडमंडपे । यातायातेषु यच्चित्रं दृष्टं मे भवतादिभिः ॥ सनकादय ऊचुः ॥
वर्तते सकलाश्चर्यं त्वय्याश्चर्यमये विभो । तथापि दृष्टं खिलाश्चर्यमस्माभिर्दृष्टमेव तत् ॥ अथाप्येकं म
हाश्चर्यं प्रयागे दृष्टमप्यवै । एको महान्वटो वृक्षः सर्वाश्चर्यमयो हि सः ॥ पंचयोजनविस्तारः शातव
त्सो महाद्रुमः । मूले न दृश्यते तस्य सप्तपातालगाजयः ॥ पत्राणि स्वकावर्णानि फलानि मधुराणि
च । वैदूर्यसंनिभा छाया उपर्यंतो न विद्यते ॥ तन्मूले कोपि पुरुषस्तेजःपुंजान्वितो महान् । दृश्यते ऽ

भुजः स्रग्वी श्यामः पीतांबरावृतः ॥ ३४ ॥ तत्र दृष्ट्वा महदाश्चर्यं श्रमं तो वयमागताः त्वत्सकाशमिदानीं वै
प्र॰ शा॰ तत्सर्वं कथयाशु नः ॥ ३५ ॥ श्रीभग॰ ॥ नं॰ वा॰ ॥ भो भो ब्रह्मसुता यूयं शृणुध्वं तत्प्रणिधानतः तस्य क्षेत्रस्य च
१२५ ह्नस्य स्वरूपं पुरुषस्य च ॥ ३६ ॥ प्रयागं वै स्थलं वेदा तत्रैवैकं ह्यादधिकं मम कृतो लक्ष्यवटस्तत्र मदाधारो विराज
ते ॥ ३७ ॥ मूलेयः पुरुषो दृष्टः सोहं मलक्ष्यमाधवः वटमाधवनामापि मूलमाधव इत्यपि ॥ ३८ ॥ एवं त्रिनामा
तत्राहं वसाम्यक्षय्यपादपे ब्रह्मादिभिः सुरैः सर्वैः सहितस्तीर्थनायके ॥ ३९ ॥ सर्वविघ्नविनाशार्थं भक्तानां
कार्यसिद्धये दिग्विदिक्स्वरूपेण चाष्टनामा वसाम्यहं ॥ ४० ॥ शंखचक्रगदापद्मैर्नानतविंदुमनोहराः श्र
िमाधव इत्याद्यैर्मन्नामानि निबोधत ॥ ४१ ॥ लोकसंहररूपेण भक्तसंकटनाशने सर्वत्र सर्वदा तिष्ठ
याकार्यं भ्रमन्नहं ॥ ४२ ॥ वेणीमाधवनामाहं गंगायमुनसंगमे सुखो वसामि भक्तानां धर्मकामार्थमोक्ष
दः ॥ ४३ ॥ सर्वरूपाणि संहृत्य बालरूपधरस्ततः ब्रह्मांडमुदरे कृत्वा शयेते तस्य पादपे ॥ ४४ ॥ तस्याहं कल्पवृ
क्षस्य स्वरूपं वेद्मि नापरः प्रपंचबीजम् तस्य तद्वः सर्वं निरूपितं ॥ ४५ ॥ सूत उवाच ॥ एवं प्रयागतीर्थस्य माध
वस्य वटस्य च माहात्म्यं सकलं श्रुत्वा नत्वा ब्रह्मसुता गताः ॥ ४६ ॥ तस्मादेवंविधो वृक्षो नास्ति ब्रह्मांडगोलके ॥ ४७ ॥

तीर्थं यत्र यं देवा मनुष्याणां तु का कथा ॥ ४८ ॥ तस्मान्मुनिवरा यूयमेनं पूजयताक्षयं ये न्येपि पूजयिष्यंति
प्राप्स्यंते ते मनोगतं ॥ ४९ ॥ यात्रार्थमागता ये वै नरा नार्यो मलाशयाः संपूज्य प्रार्थयंत्येते लभंते फलमक्षयं
॥ ५० ॥ सृष्टिकर्तापि यद्ब्रह्मा न लेभे सृष्टिसाधनं तदा लक्ष्यवटं चैनं पूजयामास कामदं ॥ ५१ ॥ ततो दर्या सृष्टि
सृष्टिं लेभे ब्रह्मा द्विजोत्तमाः सृष्टिं चकार सोद्यापि अंडजादि चतुर्विधां ॥ ५२ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा नार्यो
ह्यसत्तमाः पूजनादस्य संसिद्धिं यास्यंत्यत्र न संशयः ॥ ५३ ॥ पुत्रपौत्रप्रपौत्रैश्च कुले वृद्धिः प्रजायते सौभाग्यं
लभते नारी पूजनाज्जन्मजन्मनि ॥ ५४ ॥ मृतवंध्या मृगवंध्या काकवंध्या च या बला कन्यावंध्या च सत्पु
त्रं प्राप्नोत्यस्य प्रपूजनात् ॥ ५५ ॥ या नष्टा न भाषते कामं सा सर्वान्स्प्रददात्यसौ संतानवर्धनश्चापि सर्वसंप
त्करोपि च ॥ ५६ ॥ संहरेतेवै पुमानायुः संहृत्य भुवनत्रयं पादांगुष्ठं करे धृत्वा ह्यपि पन्नालसन्बालकः ॥ ५७ ॥ तस्य
रूपं प्रवक्ष्यामि गुणत्रयमयं वपुः तं कल्पवृक्षमित्याहुरपरे वेदसंज्ञकं ॥ ५८ ॥ एवं केचिदित्याहुर्मायावृ
क्षमथापरे प्रधानपुरुषं केचित्केचित्संसृतिकारणं ॥ ५९ ॥ विश्वेश्वरश्च त्रिशूलाग्रे काशीमारोप्य संवरं तिष्ठ
ति प्रलये यस्य मूले नत्वस्य हर्षितः ॥ ६० ॥ तस्मिन्काले वटं सर्वे प्रार्थयंती ममव्ययं पूजयंति नमस्यंति गृणंति

चतुरः स्थिताः ॥ वटस्य प्रणिपातेन सर्वदेवप्रियो भवेत् वटस्य ध्यानमात्रेण सर्वे धाता न संशयः
प्र·मा· ॥ गंगायमुनयोर्मध्ये यावत्पंचकूलदर्शनं तावत्क्षेत्रं वटस्यास्ति तद्वयमुदाहृतं ॥ नमस्ते वटराज
१२६ य ब्रह्मविष्णुशिवात्मने सप्तपातालसंस्थाय विचित्रफलदायिने ॥ नमो भेषजरूपाय मायापापतये
नमः माधवस्य जलक्रीडालोलपल्लवकारिणे ॥ प्रपंचबीजभूताय विचित्रफलदाय च नमस्तुभ्यं नम
स्तुभ्यं नमस्तुभ्यं नमो नमः ॥ एवं यः स्तौति तं भक्त्या नारी वा पुरुषोपि वा भुक्त्वेह सकलान्भोगान्परत्र सुख
मश्नुते ॥ आयुरारोग्यसौभाग्यसंपत्संततिकाम्यया या नारी वटसावित्रीव्रतमत्र करिष्यति ॥ गृहीत
व्रतसिध्यर्थमुद्यापनमथापि वा यथाशक्ति यथावित्तं सा तत्फलमवाप्स्यति ॥ एवं वो वटमाहात्म्यं मया
प्रोक्तं मुनीश्वराः हरिणा सनकादिभ्यः प्रोक्तं सर्वफलप्रदं ॥ अक्षय्यवटमाहात्म्यं बहुवर्षशतैरपि वक्तुं
को वा समर्थो विस्मयोक्तं कृपया गुरोः ॥ इति श्री प· प्र· अक्षय्यवटमाहात्म्यनिरूपणं नाम द्विसप्ततमो
ध्यायः ॥ ७२ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ये त्वयाभिहिताः सूत माधवा बहुनामकाः संक्षेपेणाधुना तेषां वर्णनं विस्तरा
त्कुरु ॥ सूत उवाच ॥ वटस्य दक्षिणे भागे देवर्षिगणसेविते सर्वसिद्धिकरं नृणां वेणीमाधवपीठमुत्तमं ॥ मूल

माधवनामासौ तत्र तिष्ठति माधवः अक्षय्यमाधवश्चैव रणवटाधो वटमाधवः ॥ स वटस्यास्य पीठस्य
माधवस्य प्रसादतः प्रलयेपि लयो नास्ति शौनकाद्या महर्षयः ॥ सर्वाण्यपि यानि पीठानि शास्त्रे सौराष्ट्रि
कानि च गाणपत्यानि शैवानि तान्यत्रैव वसंति हि ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणं यत्
किंचित्क्रियते कर्म तदक्षयमुदाहृतं ॥ मूलटंकेश्वरस्तेषामन्वहं पूजनं मुदा कृत्वा प्रार्थयते भक्त्या वेद
सूक्तैश्च धूर्जटिः ॥ नानादेशागता ये च प्रयागं यांति यात्रिकाः एतेषां पूजनात्तेषां पूर्णं यात्राफलं भवे
त् ॥ पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो भक्त्या प्रयच्छति आदरेणाय दरिद्रोपि तस्यानंतो रणः समं ॥ अथ प्रयागमा
धवं वक्ष्ये इंद्रस्योपवनांतिके क्षेत्रस्य पूर्वदिग्भागे वर्तते शंखमाधवः ॥ शंखधारी ब्रह्मचारी सर्वसिद्धि
निषेवितः मायाविषविदारी च मायानटनटेश्वरः ॥ मायापाशविनाशी च मायाकार्यविवर्जितः स्थितः माया
गुणविहारी च मायया धृतविग्रहः ॥ शंखनादेन महता जीवमायां विदारयन् भाति विश्वं स विश्वेशो
विश्वरूपी जनार्दनः ॥ प्रलये सर्वभूतानां संत्राता भक्तवत्सलः क्षेत्रं शंखस्य तोयेन वेष्टयित्वा समंततः ॥
प्रयागं सर्वदेवानामधिष्ठानं मुनीश्वराः सर्वोपद्रवजातेभ्यः क्षेत्रं रक्षति यः सदा ॥ तं शंखमाधवं दृष्ट्वा

सर्वोपद्रवनाशनं लभते सर्वदा सोऽयं यत्र कुत्रापि संस्थितः ॥ बाल्यादारभ्य तत्पापं वाङ्मनःकायसं
त्र. श. चितं शंखमाधवनाम्नात् तत्सर्वं याति संक्षयं ॥ माघमासेऽथ वैशाखे शंखमाधवदर्शनं पूजनं येऽक
१२७ र्वंति तेषां पुण्यमनंतकं ॥ नानापुष्पैः सुगंधैश्च दीपैः पूजयित्वा जयस्तवैः श्रीशंखमाधवं स्तौति सपद
स्थितये न्वहं ॥१९॥ कदाचित्तं समागत्य सद्द्योषो विजितेंद्रियः वयं किं कुर्म हे नाथ भवद्दास्योऽत्र संस्थिताः
॥ श्रीशंखमाधव उवाच ॥ भवत्यो यदि मे दास्यो वचनं कुरुताशुभे तावत्तेवा [illegible] लासे वा भवतीभिः कृ
ता मम ॥ आयास्यंति जना येऽत्र मद्भक्ता मम पूजकाः तेभ्यो यूयं प्रसीदध्वं मद्वाक्याद विशंकिताः ॥
॥ सूत उवाच ॥ अतोऽत्र ये समागत्य शंखमाधवमर्चयेत् अप्सिमायाः प्रसीदंति सिद्धयस्तस्य निश्चितं ॥
देवस्याग्नेयदिग्भागे वह्न्याश्रमसमीपतः चतुर्भुजश्चक्रधारी वर्तते चक्रमाधवः ॥ यागे वसतो
लोकान् स्वभक्तांश्च विशेषतः चक्रेण सकलापद्भ्यः संतारयति नित्यशः ॥२१॥ देवत्रे संरक्षते नित्यं चक्रेण
त्रासयन्नघान् नानाविघ्नकरान् दुष्टान् तीर्थे निंदापरान् जनान् ॥ तत्र गत्वा नि [illegible] ये स्नात्वा संतर्प्य देव १२७
ताः माधवं पूजयंत्यद्धा ते लभंते परां गतिं ॥२२॥ अभिषेकं विधिवत्पूज्य माधवेश्वर माधवं सकृत्तत्र

मंत्रैश्च गृणंति प्रत्यहं द्विजाः ॥ न समीपं च ये गत्वा कुर्वंति तस्य पूजनं भक्त्या नानोपचारैश्च तेषां
तीर्थफलं ध्रुवं ॥ न [illegible] येदानं किंचित्कुर्वंति भक्तितः तेषां तत्कोटिगुणितं जायते देवगौरवात्
॥ कदाचिद्दापु [illegible] सेवितं चक्रमाधवं चतुर्दशमहाविद्या नमस्कृत्या विजितेंद्रियाः ॥ विद्या ऊ[illegible]
कृताभिविनीता [illegible] भागावन् चक्रमाधव सेवितं [illegible] यंयाताः स्वस्वलोकान्न वांछितं ॥ भवत्सेवां
विधास्यामः कृपयानुगृहाण नः गमिष्यामो न लोकान्स्वान् अत्र नो रमते मनः ॥ तदुदीरितमाकर्ण्य
प्राहृता चक्रमाधवः भवतीभिरिहस्थेयं कार्यं च वचनं मम ॥ श्रीचक्रमाधव उवाच ॥ भवत्यः प्रथि
ता लोके महाविद्याश्चतुर्दश दर्शयंत्यतिकालेन स्वोपासकमनोरथान् ॥ तदत्र यूयं मद्वाक्यात् स्व
कालेन देहिनां अत्रागतानां भक्तानां कामपूरा भवंतु वै ॥ ये यात्रिकाः समायांति दर्शनार्थं ममा
त्र वै तेभ्यः प्रसन्ना भवत संदृष्टिस्तेन मे भवेत् ॥ इति श्रुत्वा वचो रम्यं चक्रमाधवभाषितं ओमि
त्युक्त्वा स्थितास्तत्र [illegible] ॥ सूत उवाच ॥ तस्माद्येऽत्र समायांति पूजयंति च माधवं
गृणंति च नमस्यंति तेषां ताः सकलप्रदाः ॥ [illegible] देवस्याग्नेयमार्तिके गदामाध
श्रीचक्रमाधव उवाच

वनामाख्ये हरिः पीठे तृतीयके ॥ ३० ॥ गदाघातेन दुर्दान्तां स्थित्वा विभ्रंशकारकान् । त्रासयन्नखिलान्दु
प्र॰ श्री॰ ष्टान्धर्मं कारयति स्वयं ॥ ३१ ॥ वैशाखे मासि संप्राप्ते गदामाधवं जनाः । संपूजयंति मासं वा पक्षं पक्षा
१३८ र्धमेव वा ॥ ३२ ॥ पंचैकं दिनं वापि यथासंभारविस्तरैः । माधवस्य प्रसादेन तेषां कालभयं न हि ॥ ३३ ॥
किंचिद्दत्तं कृतं जप्तं श्रीगदामाधवांतिके । जायते तदनंतं वै गदामाधवसंनिधेः ॥ ३४ ॥ श्रीगदामाधवं
नित्यं पूजासंभारविस्तरैः । यमः संपूज्य धर्मात्मा प्राणानि च यथामति ॥ ३५ ॥ कदाचिदागतास्तत्र चतुः
षष्टिकला द्विजाः । संपूज्य प्रार्थयामासुः श्रीगदामाधवं प्रभुं ॥ ३६ ॥ कला ऊचुः ॥ अमित्वा सकले लोके
परिश्रांता वयं विभो । त्वत्सकाशं वयं प्राप्ताः प्रसीदानुग्रहं कुरु ॥ ३७ ॥ उचित्वात्र यथाकामं करिष्याम स
वेरितं । नान्यत्रेतो गमिष्यामो गदामाधवशासिनः ॥ ३८ ॥ श्रीगदामाधव उवाच ॥ भवत्यो त्रैव तिष्ठंतु कु
र्वंतु च ममेप्सितं । कलयंतु कलौ कालानां भागं कलमसात् ॥ ३९ ॥ यात्रार्थं ये समायांति ह्रानि नो ह्रानि
नो जनाः । नरा वा यदि वा नार्यो मूयंते वा प्रसीदत ॥ ४० ॥ सूत उवाच ॥ श्रुत्वेत्थं भगवद्वाक्यं वाढमुक्त्वा
महर्षयः । गदामाधववाक्येन स्थितास्तत्रैव संस्थिताः ॥ ४१ ॥ तदग्रे ये जना यांति पूजयंति च माधवं । कलावं

MEMORIAL

तो भवंत्येते गदामाधवशासनात् ॥ ४२ ॥ स्वशक्त्यानेकदानानि किंचिद्वा मनसापि वा । फलपुष्पादि
कं वापि ददतामतुलं फलं ॥ ४३ ॥ मयैवं वर्णिता विप्रा माधवा बहुसुखप्रदाः । भवंतो परमप्रीत्यैव वर्णयि
ष्यामि चापरान् ॥ ४४ ॥ इति श्रीप॰ प्र॰ माधववर्णने त्रिसप्ततितमोध्यायः ॥ ७३ ॥ सूत उवाच ॥ क्षेत्रस्य नैर्ऋ
ते भागे वर्तते पद्ममाधवः । चतुर्थे वेणवे पीठे योगिनां सिद्धिदायकः ॥ १ ॥ पद्ममालानिवीतांगः पद्म
गर्भादलेक्षणः । स्थितैतदखिलं क्षेत्रं पाति सर्वभयादसौ ॥ २ ॥ श्रियायां पूज्यते नित्यं सहस्रैः पद्मकुड्म
लैः । नानोपचारैर्भूपालैः पद्मया पद्महस्तया ॥ ३ ॥ कदाचित्पद्मया भक्त्या पूजयित्वा पद्ममाधवं । प्रणम्य पु
रतः स्थित्वा बद्धांजलिरुवाच वै ॥ ४ ॥ पद्मोवाच ॥ भगवन्पद्मपत्राक्ष पुण्यश्लोक श्रीरमापते । भवान्वै
कुंठभवनं त्यक्त्वात्रैव समास्थितः ॥ ५ ॥ त्वद्विना तत्र मे वासो जायते न सुखावहः । त्वत्पादपाथोज
मर्हं सेवितुमागता ॥ ६ ॥ न त्वां त्यजामि नैकस्मादधुना वैकुंठवासिनः । इति श्रुत्वा वचनं तस्याः कृपया वदसि च
रे ॥ ७ ॥ पद्ममाधव उवाच ॥ पद्मेव सुपलाशाक्षि वैकुंठादधिकं मम । प्रयागाख्यमिदं क्षेत्रमतीयवल्ल
भं प्रिये ॥ ८ ॥ तस्माद्त्रैव मे वासो रोचते कमलालये । त्वमप्यत्रैव तिष्ठ स्वमदाराधनतत्परा ॥ ९ ॥ पीठे

स्मिन्येसमायांतिमद्भक्तायात्रिकाजनाः प्रसन्नाभवतेभ्यस्त्वंमहाक्याद्विशंकिता ११ ॥सूतउवाच॥
ग्र·श· इतिप्रियवचःश्रुत्वापद्मापद्मदलेक्षणा चकारवसतिंतत्रपीठेसंहृष्टमानसा १२ ततोगंकृतियेतत्रन
१२९ रानार्यीमलाशयाः पूजयंत्युरुचारैश्चभक्त्याश्रीपद्ममाधवं १३ सौभाग्यमतुलंलक्ष्मीपुत्रपौत्रादिसंपदः
लभंतेत्रपरांभुक्तिंपरत्रचपरांगतिं १४ स्नानदानतपोहोमजपश्राद्धादिकाःक्रियाः क्रियंतेयेकरिष्यं
तितेषांतुष्यतिमाधवः १५ निर्वृतिःश्रद्धयायुक्ताश्चाद्भिविधिपूर्वकं विधायमाधवंदेवंसंतोषयतिनि
त्यशः १६ क्षेत्रस्यपश्चिमेभागेध्योतनेनंतमाधवः पंचमेवैहत्वपीठेवरुणाख्यमसन्निधौ १७ वरुणस्तत्र
तंभक्त्यासंपूज्यविमलाशयः विचित्रैर्विविधैःस्तोत्रैःस्तुवन्नास्तेसदाचलः १८ तत्रैकदासमाजग्मुर्दे
वाःसूर्यपुरोगमाः पूजयांचक्रिरेभक्त्यानंतमाधवमंदरात् १९ संपूज्यविविधैर्द्रव्यैरानंदाश्रुकुलाकुलाः
पुलकोद्भिन्नसर्वांगास्तुष्टुवुर्जगदीश्वरं २० ॥देवाऊचुः॥ हरेसर्वजगन्नाथजगद्धेयजगन्मय जगदा
धारभूतेशहृषीकेशनमोस्तुते २१ भक्तकामप्रदानंतभक्तानामभयंकर भजनीयपदस्वामिन्कृपया १२९
नुग्रहाणनः २२ त्वामत्रागतमाज्ञायवयंसर्वेसमागताः स्थातांदेहिस्वभक्तेषुप्रसीदकरवामकिं २३

॥सूतउवाच॥ इतिदेववचःश्रुत्वाप्रसन्नोनंतमाधवः तानुवाचवचनंरम्यंमुनयःशौनकादयः २४ ॥अ
नंतमाधवउवाच॥ भवंतोत्रप्रतिष्ठंतुमांभजंतुदिवौकसः पूरयंत्वखिलान्कामान्भक्तानांममसर्वदा
२५ ॥सूतउवाच॥ इत्यानंतंवचःसर्वेनिरजराःसुखदाः तदाप्रभृत्यार्वणर्जवस्ताःस्वर्वरुणाश्रममंडले २६ तत्र
गत्वातुयेकेचित्पत्रपुष्पजलादिभिः अनंतमाधवंसंपूज्यप्राप्नुवंतिमनोगतं २७ तत्रयेब्राह्मणादिभ्योवस्
नान्नजलादिकं दास्यंतिमाधवप्रीतयेतेयास्यंतिपरांगतिं २८ अथवायव्यदिग्भागेषष्ठेवैषाद्वपीठके वा
युमंडलमाश्रित्यवर्ततेबिंदुमाधवः २९ कल्पद्रुमप्रसूनानिवायुरानीयनित्यशः बिंदुमाधवमभ्यर्च्यतेः
स्तौतिपुरतःस्थितः ३० अतोत्रबिंदुनामानंमाधवंयेर्चयंतिते कृतकृत्याःप्रजायंतेनानाजन्मसुनिश्चि
तं ३१ कदाचिदागतास्तत्रदेवब्रह्मर्षयोपुरा भरद्वाजादयःसप्तमाधवालोकनोत्सुकाः ३२ आगत्यपू
जयित्वैनंप्रणिपत्यपुरःस्थिताः ईडिरेवैदिकैःसूक्तैर्बिंदुमाधवतुष्टये ३३ तेषांस्तुतिंसमाकर्ण्यप्रसन्नो
बिंदुमाधवः अवादीन्मंजुवचनैर्मीषत्स्मितमुखांबुजः ३४ ॥बिंदुमाधवउवाच॥ किमर्थमागतायूयंक
ष्टपायाःमहर्षयः तत्स्तत्कारणंतथ्यंमाकिलंबोविधीयतां ३५ श्रुत्वातेवचनंबिंदुमाधवीयंमनोरमं प्र
दु

हृष्टाः पुनरूचुस्तं सारासारविचक्षणाः ३४ ॥ कश्यपादय ऊचुः ॥ नमस्ते पुरुषाध्यक्ष बिंदुमाधव ते नमः ३
प०श० ष्टुत्वा वयमायातास्ते विलंघ्य जगत्पते ३५ ज्ञात्वा तदाशयं प्राह पुनस्तान्बिंदुमाधवः एवं चेदत्र तिष्ठंतु वि
१५० धाय पृथगाश्रमान् ३७ आगच्छंति जना येत्र मम संदर्शनोत्सुकाः भवतः पूजयित्वा ते पश्चान्मां पूज
यंतु वै ३८ ॥ सूत उवाच ॥ अतो मुनिवरास्तत्र पूज्यादौ कश्यपादिकान् पूजयंति ततो बिंदुमाधवं यांति
ते सुखं ३९ पूजनं हवनं दानं स्वाध्यायं जपमेव वा अत्यल्पं यश्च कुर्वीत मुनिरूपा भवंति ते ४० ॥ इति श्रीप
द्म० माधववर्णने चतुःसप्ततितमोध्यायः ॥ ७४ ॥ सूत उवाच ॥ अथ क्षेत्रोत्तरे भागे कुबेराश्रमसन्निधौ सप्त
मे वैष्णवे पीठे श्रीमनोहरमाधवः १ भूषणैः स्वर्णवसनै रत्नैर्मौक्तिकदामभिः कुबेरः पूजयत्येनं श्रीम
नोहरमाधवं २ प्रत्यहं पूजयित्वैवं दंडवत्प्रणिपत्य च करोति स्तवनं तस्य प्रांजलिः पुरतः स्थितः ३
॥ कुबेर उवाच ॥ नमस्ते कामरूपाय स्वर्णाकरभूमये मनोहराय देवाय माधवाय नमो नमः ४ इ १५०
दं कंदर्पदर्पघ्नं दृष्ट्वा रूपं तव प्रभो प्रसन्नं मानसं मे भूच्छ्रीमनोहरमाधव ५ धन्योयमाश्रमो मेस्ति यत्र
सन्निहितो भवान् अहमप्यस्मि धन्यो वै सर्वदा तव दर्शनात् ६ स्तुत्वा पुनः पुनश्चैवं तं मनोहरमाधवं

प्रसन्नमानसस्तत्र वसते स्म धनाधिपः ७ तत्रैकदा सगंधर्वा उर्वश्याद्या वरांगनाः नृत्यसाधन
संपन्नास्तं द्रष्टुं समुपागताः ८ नत्वा तं पूज्य सर्वास्ता आलप्य स्वरमंडले नृत्यंतः पुरतस्तस्य नानावि
धानुसारतः ९ वीणावेणुमृदंगानां ध्वनयः संबभूविरे सप्तस्वरैर्यथाभेदैः प्रजगुस्ताः समूर्छनैः १०
सुप्रसन्नस्तदा तासां वाद्यगायननर्तनैः प्रोवाच सस्मितं वाक्यं श्रीमनोहरमाधवः ११ ॥ श्रीमनोहरमाध
व उवाच ॥ वाद्येन भवतीनां मे परानंदोद्य जायते यदर्थमागता यूयं याचयध्वं मनोगतं १२ ॥ अप्सरस ऊचुः
त्वां द्रष्टुमागता वयमिंद्रलोकाद्रमापते श्रुत्वा च क्षेत्रमाहात्म्यमत्र त्वां सेवयामहे १३ ॥ सूत उवाच ॥ इति
तद्वाचमाकर्ण्य श्रीमनोहरमाधवः तासूचे वचनं कांतं स्मिताधरपल्लवः १४ ॥ श्रीमनोहरमाधव उवाच ॥
सुखमत्रैव तिष्ठंतु भवत्यः सपरिच्छदाः नाट्यं नित्यं प्रकुर्वंतु पूजनावसरे मम १५ ॥ सूत उवाच ॥ तदाद्यप्सर
सः सर्वाः सगंधर्वाः प्रहर्षिता संस्थिता मुनयः प्रीत्या तस्मिन्कौबेरमंडले १६ अतस्तत्र च ये गत्वा नरा ना
र्यो दृढव्रताः पूजयंति नमस्यंति श्रीमनोहरमाधवं १७ सौभाग्यपुत्रपौत्रादिधनधान्यसमाकुलाः भुक्त्वा
त्र विविधान्भोगान्वैकुंठे तेत्र जंति ते १८ क्षेत्रस्येशानदिग्भागे शंकराश्रममंडले अष्टमे वैष्णवे पीठे १

वरीवर्त्यसिमाधवः १९ अतसीपुष्पसंकाशः पीतांबरधरो युवा श्रीवत्सांकितो राजद्कुटिलालक
प्र.रा. संहतिः २० असितचर्मधरः स्रग्वी कूरः कोकनदेक्षणः बध्वा परिकरं तत्र सर्वदास्ते शिवांतिके २१ देव
१४१ दानवगंधर्वान्दैत्यान्राक्षसपन्नगान् नानाविघ्नकरान्सर्वान् तीर्थोपद्रवकारकान् २२ विधाय पूज
नं तस्य शक्तिकल्पितसाधनैः गृणाति च विरारूढस्तस्य परमो वैष्णवः शिवः २३ तत्रैकदा समाजग्मुः पा
तालतलवासिनः नागाश्च नागकन्याश्च द्रष्टुं हरिहरौ समं २४ उभावपि च संपूज्य भक्तिपूतेन चेतसा
बद्धांजलिपुटाः सर्वे स्थूरमो माधवयोः पुरः २५ तथाविधांश्च तान्दृष्ट्वा वाक्यमूचे सिमाधवः कुतो ह्याग
मनं जातं भवतां तलवासिनां २६ इति माधवजं वाक्यं श्रुत्वा प्रमुदिताननाः नागाश्च नागपत्न्यश्च प्रा
ब्रुवन्सिमाधवं २७ ॥ नागादय ऊचुः ॥ दुर्लभं दर्शनं लोके तव वैकुंठवासिनः कैलासवासिनो यस्य
सर्वेषां नो विशेषतः २८ तीर्थराजप्रभावेन युवयोर्दर्शनं समं भविष्यतीति निश्चित्य वयं संघसमागताः
२९ दर्शनं वामभूत्तन्नः संप्राप्तं तन्मनः फलं आज्ञां कुरुत मत्स्यमं ना यो वो किं करवामहे ३० इत्याक १४१
र्ण्य वचस्तेषां भक्त्याकलितचेतसां ऊचतुः सदयं वाक्यं माधवो माधवो द्विजाः ३१ स्थातव्यमत्र सततं तीर्थस्याव

योराश्रमांतिके भवद्भिर्भवती शिश्वसाविचार्य क्रियतां च नो ३२ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्ते द्वे च स्याकर्ण्य सर्वे पा
तालवासिनः स्थितास्तत्र यथास्थानमनुभावपि सिषेविरे ३३ तन्मयेयमस्तिंतितेजनाः पापकृतो पिहि
ते तयोर्दर्शनाच्चांभ्यां तयोर्यास्यंति सत्पदे ३४ यत्किंचित्सुकृतं येत्र करिष्यंति च मानवाः स्त्र प्राप्यान पिरे
द्दिष्या [illegible] त्प्राप्स्यंति ते मनोरथान् ३५ एवं द्विजा माधवाख्यो लोकख्याताः शौनकादयः इदानीं नवमं वक्ष्ये संक
ष्टहरमाधवं ३६ सर्वेपि पूजयंत्येनं संस्तुवंति च सर्वदा सर्वसंकटनाशार्थमसौ सर्वत्र तिष्ठति ३७ तथापि वर्त
ते संध्यावटाधस्तस्य चाश्रमः तस्मिन्वसति धर्मात्मा संकष्टहरमाधवः ३८ यस्य यस्य यदापद्यते संकटं जायते भृ
शं तस्य तस्य तदा तन्निवारयति माधवः ३९ सायंप्रातर्द्विजाः सर्वे तिष्ठन्त्य परमर्षयः उपासते सदा संध्यां पू
जयंति च माधवं ४० संध्यावटस्य माहात्म्यं गदितुं केपि नेशते सं [illegible]
[illegible] तस्माद्द्विजवराः सर्वे गत्वा संध्यावटांतिकं संध्यामुपास्य विधिवत्पूजयंति च माधवं ४२ अकाले
प्यथवा काले संध्या नोपासिता मया तदघं हर मे सर्वं संध्यावटनमोस्तु ते ४३ एवं संध्यावटं प्रार्थ्य मुच्यंते
लोपपातकात् प्रसन्नश्च भवेत्तेषां संकष्टहरमाधवः ४४ गंगायमुनयोस्तीरे वेणीदेशे मनोहरे मध्ये वेणीत

टेवेणीमाधवोसौविराजते ४४ धनुर्विंशतिविस्तीर्णःतस्याग्रमउदाहृतः तस्मिन्तुतिष्ठत्यसौलक्ष्म्यात्रिवे
प्र·श· णासहितःसदा ४५ इंदीवरदलश्यामःकुशेशयनिभेक्षणः चतुर्भुजःशंखचक्रगदापद्मधरःप्रभुः ४६
१४२ श्रीवत्सकौस्तुभाशोभीपीतांबरविराजितः नानालंकारशोभिष्ठःप्रसन्नमुखपंकजः ४७ त्रिवर्णात्रिगुणात्म
हात्रिविधाघविनाशिनी त्रिमार्गगापुरस्तस्यत्रिवेणीराजतेशुभा ४८ देवदानवगांधर्वाऋषयःसिद्धचारणाः
चतुःषष्ठिकलाविद्यासिद्धयोप्सरसस्तथा ४९ सर्वपीठस्थिताःसर्वेतत्रगत्वाससाधनाः प्रत्यहंपूजयंत्येनंवे
णीमाधवमादरात् ५० फलंददातिसर्वेषांकुशलाकुशलात्मनां अमानपेक्षमविलंभक्तानांतुविशेषतः ५१ ध
र्ममर्थंचकामंचमोक्षंचेतिचतुष्टयं प्रयच्छतियथाकाममकामेमोक्षमेवहि ५२ श्रुतिस्मृतिपुराणानियंस्तुवं
तिहिमाधवं अमुष्मिन्नागराजकेत्रकःपदार्थोस्तिदुर्लभः ५३ काश्यांविश्वेश्वरःसाक्षादुपदिश्यतुतारकं मु
क्तिंददातिपापानांभोगंचैवयथायथं ५४ अत्रसर्वाणिपापानिमरणेसमुपागते विलयंयांतिसर्वाणिभुक्ति
र्मुक्तिश्चसिध्यति ५५ अतोस्मादपरंकिंवादयालुःशरणंवयं अजेमनतथान्योस्तिभुवनेष्वखिलेष्वपि ५६ इति १४२
निश्चित्यसर्वेपियांतितच्चरणांतिकं यंयमर्थमपेक्षंतेतेतमर्थंलभंतिते ५७ अतोजन्मसमासाद्यदुर्लभंमानु

६ सोमोब्रह्मसुतासूर्येमिदानींश्रृणुताहृतां ॥ वक्ष्येऽवांतरतीर्थानां ॥ नामयात्राविधिक्रमं ६

षंवरं सकृद्दर्शनमात्रेयेयांतिलब्धंतैरेवतत्फलं ५८ गंगायमुनासंभेदेस्नात्वेनंपूजयंतिये तेषांकरगतंजातं
पुरुषार्थचतुष्टयं ५९ ० मुख्यामुख्यतमोवेणीमाधवोवर्णितोमया कृपयाश्रीगुरोर्विप्राःकिमन्यत्कथयामि
वः ६१ ॥ इतिश्रीप·प्र·श्रीमाधववर्णनंनामपंचसप्ततितमोध्यायः ॥ ७५ ॥ ऋषयऊचुः ॥ सूतसूतमहाबुद्धेश्रुत्वा
माधववर्णनं वयंप्रमुदिताःसर्वेयतःपुण्यविवर्धकं १ अवांतराणितीर्थानितथापुण्यस्थलानिच परोप
कृतयेस्माकंतानिवर्णयविस्तरात् २ ॥ सूतउवाच ॥ सम्यक्पृष्टंमुनिश्रेष्ठाःपरोपकृतिकांक्षया भवद्भिस्तद
हंवक्ष्येश्रूयतामवधानतः ३ वटस्यदक्षिणेभागेशूलटंकेश्वरस्थले उत्तरेवर्ततेपुण्यंपुण्यातिशयकारकं
४ शूलटंकेश्वरस्तत्रवर्ततेपरमेश्वरः माधवस्यप्रसादार्थंविहायानंदकाननं ५ तत्रगत्वाचयेलोकाभ
क्त्यातंपूजयंतिते पत्रपुष्पफलैस्तोयैःप्राप्नुवंतिमनोगतं ६ त्रिरात्रमेकरात्रंवानिराहाराजितेजनाः रुद्रा
ध्यायंरुद्रसूक्तंशिवपंचाक्षरंमनुं ७ दक्षिणामूर्तिमंत्रंवाऽघोरमंत्रंचवैदिकं जपंतिप्रयतात्मानस्तेषांसि
द्धिःकरेस्थिता ८ तत्रजप्तंहुतंदत्तंयत्किंचिच्छिववल्लभं शंकरस्यप्रसादेनतस्यकालभयंनहि ९ तिलभां
डेश्वरस्तस्मात्पश्चिमेवर्ततेशिवः तस्यपूजनमात्रेणप्राप्यतेपुण्यमुत्तमं १० शूलटंकेश्वरेयेवैतिलभांडेश्व

रैतथा रुद्राभिषेकंकुर्वंति तेषांपुण्यमनंतकं कर्मसाक्षी जगन्मूर्त्तस्तत्रैवास्ते विनायकः साक्षीविनाय
रे·पु· कोनाम्नाफलसंपूर्तिकारकः संपूजयंति ये भक्त्या स्तुवंति च नमंति च निवेदयंति यात्रां च तेषां पूर्णं फलं भवे
१४२ त् १३ तस्यैव पश्चिमे भागे कुलस्तंभोऽतिशोभनः ब्रह्मणा स्थापितो यत्र कुलवृद्धिकरः सतां १४ तं पश्यंति न
मस्यंति पूजयंति परिक्रमैः कुलवृद्धिर्भवेत्तेषां यावच्चंद्रार्कमेदिनी १५ तस्यांतरे स्थिता ललिता कल्याणीति च
गीयते दर्शनस्पर्शपूजाभिः सर्वेषां सर्वकामदा तत्रैव वर्तते साक्षादीश्वरो ललितेश्वरः तस्य पूजनमा
त्रेण जायते शिववल्लभः १७ वटस्य पश्चिमे भागे सूर्यकुंडोऽतिशोभनः सूर्यो यत्र तपस्तेपे मुनयो बहुवा
सरं १८ ॥ऋषय ऊचुः॥ कुतः सोत्र तपस्तेपे भास्करो देवसत्तमः तद्ब्रूहि सूत नः सर्वं श्रवणे कांक्षावगाहते १९
॥सूत उवाच॥ वेदोदितानि कर्माणि स्वर्गमोक्षकराणि च तेषां प्रवर्तकः सूर्यस्तपस्तेपे पुरानघाः २० एवं त
पस्यतस्तस्य शौनकाद्या महर्षयः प्रसन्नस्तपसा तस्य पंतमाह वटमाधवः २१ ॥माधव उवाच॥ तपनत्वं तपः क
स्मात् तपस्यत्रोपतापनं तद्ब्रूहि तपतां श्रेष्ठ तपसः कारणं परं २२ ॥सूर्य उवाच॥ भगवंस्तपतोकेन कर्मणा स्या १४२
महेश्वः सर्वेषां कर्मफलदस्तस्मात्तव माधव २३ इदं हितास्थितं देवेंद्रष्टानान्यत्र मे मनः गंतुमुत्सहते ना

न्यत तोत्रैव वसाम्यहं इति सौरं वचः श्रुत्वा माधवो भक्तवत्सलः प्रत्युवाच वचो रम्यं सूर्यमात्मस्वरूपि
णं नृप ॥माधव उवाच॥ संतुष्टस्तपसा तेहं प्रयच्छामि तवेप्सितं मदाज्ञया त्वं सर्वेषामादित्यानां प्रभुर्भव २६
स्वस्थाने गच्छ भद्रं ते जगतां धुरमावह सर्वेषां त्वद्विना कर्म सर्वं लुप्तं भविष्यति २७ अत्रांशेन तिष्ठस्वकुं
डास्थानमनुत्तमं फलदो भव भक्तानां यात्रिकाणां विशेषतः २८ आदिष्टो माधवेनैवमोमित्युक्त्वागमद्धी
मान् स्वस्थानं परमं चक्रे सूर्यकुंडे मनोहरे २९ रोगापनोदनं नाम स्नानानां बलवर्धनं ह्यपस्मारकुष्ठादि
महारोगनिवारणं ३० अतोत्र सूर्यकुंडे ये स्नानं कुर्वंति मानवाः मुच्यंते सर्वरोगेभ्यः पापेभ्यश्च मुनीश्वराः
३१ सूर्यकुंडे नरः स्नात्वा यः कुर्यात्सूर्यपूजनं यावज्जन्म निरोगी स्यादिति माधवशासनं ३२ देवाश्च ऋष
यः सर्वे सूर्यकुंडे समंततः तिष्ठंति स्वाश्रमान्कृत्वा सूर्यभक्तिपरायणाः ३३ पुष्यार्कवासरे प्राप्ते रवावनुदि
ते सति स्नात्वा कुंडे विधानेन सूर्यं संपूजयंति ये ३४ आरोग्यं परमामृद्धिं तेजस्तेजस्विनः सुतान् लभंते
ते महाविद्यां सूर्यलोकं व्रजंति ते ३५ प्रदक्षिणां करिष्यंति सूर्यकुंडस्य ये नराः प्रदक्षिणीकृतं सर्वं तैः पूर्णा
वनिमंडलं ३६ ये कुर्वंति नमस्कारान् सौरमंत्रैर्यथाविधि तत्कल्पेन ते सद्यः प्राप्नुवंतीप्सितं फलं ३७

मानौमानौमहाराज संक्रांतिषु विशेषतः मनुजा ये करिष्यंति स्वर्गं तेषां भविष्यति ७ संक्रांतिषु तुलादाने
स्क॰ श्रा॰ विशेषाद्विषुवायने ये कुर्वंति यथाशक्त्या सूर्यस्तेभ्यः प्रसीदति ८ एवं वः सूर्यकुंडस्य महिमा वर्णितोऽनघाः
१४४ अन्यान्यपि तीर्थानि प्रवक्ष्यामि निबोधत ९ ॥ इति श्रीप॰ स्क॰ सूर्यकुंडमहिमावर्णनं नाम ष[illegible]
ध्यायः ॥ ७६ ॥ सूत उवाच ॥ शौनको जाय पप्रच्छ सूतपुत्रं पुरातनः सहोवाच पुनस्तान्वै तच्छृणुध्वं समाहिताः
१ ॥ शौनक उवाच ॥ श्रुतं वेदीस्थतीर्थानां नामग्रहणपूर्वकं सर्वेषामथ वक्ष्येऽहं स्नानदानादिजं फलं २ वरस्य दक्षि
णे भागे ह्यादिवेणी विराजते देवाश्च ऋषयः सर्वे सर्वदा तामुपासते ३ ॥ सनकादय ऊचुः ॥ अविमुक्तं न मुंचंति दे
वाश्च मुनयस्तथा इत्यस्माभिः श्रुतं पूर्वं नेत्रापिकृतं त्वयागताः ४ ॥ शौनक उवाच ॥ भोभो ब्रह्मसुताः सर्वे शृणुध्वं तु तत्
कृतसंशयाः निर्गुणं पदमासाद्य सगुणं को नु सेवते ५ सेवया लभ्यते यत्र तत्रान्यः को हि याचते फलं नानाविधं
यत्रैकमेवाभिकांक्षति ६ चतुरंगबलं यत्र नैकमाश्रयते बले यानं बहुविधं यत्र नैकमेवाधिरोहति ७ स
प्राप्ये च क्रवर्तित्वे सामंतत्वं न वांछति लभ्यमाने च देवत्वे मनुष्यत्वं क इच्छति ८ नरो बहुगुणाकांक्षी नैकमाश्र १४४
यते गुणं तथा सर्वफलाकांक्षी प्रयागं सेवते ध्रुवं ९ इष्टं इष्टमहित्वापि कल्पवृक्षं न मुंचति तथा भूवलयं दृष्ट्वा

प्रयागं न विमुंचति १० प्राप्य दैत्सुरवमुत्सृज्य स्वाप्निकं कोपि नेच्छति तथा प्रयागमुत्सृज्य विमुक्तिं कोपि नेच्छ
ति ११ सुखेन लभ्यते यत्र पुरुषार्थचतुष्टयं तत्यक्त्वा मुक्तिमात्रं कः कामयेत भोगवर्जितं १२ तावद्गर्जंति ती
र्थानि पृथिव्यां स्वस्वमंडले यावन्नाभ्युदयत्येषः प्रयागस्तीर्थनायकः १३ उपदेशं विना मोक्षं विना क्लेशमघा
द्दते देहत्यागे नवैदेत्स्यादनेकं सतां परः १४ पापहारीणि तीर्थानि यानि संति जगत्त्रये पुनंति तानि नात्मानं
तीर्थराजं विना क्वचित् १५ तस्मादत्रैव तिष्ठंति तीर्थदेवर्षयोऽखिलाः जानीध्वं निश्चितमिदं सनकाद्या महर्षयः
१६ अतो माघमासादिवेण्यां वै स्नानं कुर्वंति ये नराः तर्पयंति निजान्पितॄंस्ते ते वैकुंठगामिनः १७ आदिवेण्यां तु
ये किंचित्स्नानदानजपादिकं कुर्वंति कोटिगुणितं मतं तेषां भवति ध्रुवं १८ तस्याः पश्चिमभागे घृतकुल्यास्ति
शोभना तद्ये मधुकुल्या च तीर्थद्वयमिदं वरं १९ स्वयंभुवा सरोधाद्ब्राह्मणार्थे विनिर्मिते सर्पिषा मधुना पू
र्वं वाहिन्यौ सरितौ शुभे २० सर्वं पितॄन्द्विजमात्रं सर्वं न्यो ब्राह्मणानपि यथेष्टं पयसा कंठं घृतं च मधुरं मधु २१ ॥
तयोः स्नात्वा च यो भक्त्या तर्पयेत पितृदेवताः देवाश्च पितरस्तस्मै प्रयच्छंति बहून्वरान् २२ श्राद्धं नासि तर्पयेत
त्रश्राद्धं प्रकुर्वंति आवर्षं पितरस्तेषां तृप्तास्तिष्ठंति वै दिवि २३ तत्र दानं कृतं किंचित्तत्सर्वं बहु जायते फलं द

दाति दातॄणामिह लोके परत्र च तयोश्च पश्चिमे तीर्थमादित्यस्य निरंजनं सर्वदा यत्र तिष्ठंति देवाः सर्वे सवासवाः
२५ तत्र ये यात्रिकाले लोका गत्वा स्नानं प्रकुर्वते उपास्य मध्यमां संध्यामुपतिष्ठंति पूषणं २६ देवर्षिपितृणां तृ-
प्र॰श॰ प्तिं तिलापांजलि निश्चये कुर्वंति च यथाशक्ति दानान्यपि मुनीश्वराः २७ विमुक्तपातकाः सर्वे सूर्यलोकं व्रजंति
१४५ ते भित्वा बहुसर्वं तत्र जायंते वैदिका द्विजाः २८ तस्याथ पश्चिमे तीर्थमृणत्रयकरं परं ऋणप्रमोचनं नाम
देवर्षिपितृसेवितं २९ पंचदंडप्रमाणं तत्तीर्थं परमपावनं ऋणापाकरणं श्रेष्ठमृणत्रयविमोचनं ३० जन्म
जन्मांतरीणं स्याद्येन जन्मोद्भवं तथा तत्सर्वं नाशमायाति तत्तीर्थस्नानमात्रतः ३१ तत्र स्नानेन पूर्णायां पुन-
श्च न भवेदृणं विमुक्तो जायते सद्यो देवर्षिपितृणामृणात् ३२ अतस्तत्र च ये गत्वा स्नानं दानं प्रकुर्वते ऋणमु-
क्ता भवंत्येव त इह लोके परत्र च ३३ बहवस्तत्र निर्मुक्ता ऐहिकामुष्मिकादृणात् एतत्सर्वं मया दृष्टं व्रजसुग्रामसे-
जसः ३४ ॥ इति श्रीप॰ पु॰ आदिखण्डे ऋणमोचनतीर्थनिरूपणं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥ शेष उ- १४५
वाच ॥ अस्मिंस्तीर्थे च वक्ष्येऽहमितिहासं पुरातनं यस्य श्रवणमात्रेण सर्वस्मान्मुच्यते ऋणात् १ आनंदकानने के-
श्चित् ब्राह्मणो वामनाभिधः कुटुंबी ममतासक्तो वेदवेदांगपारगः २ कर्मकांडेति निष्णातः समर्थोऽतिपर-

कामी प्रतिग्रहसमर्थश्च प्रतिग्रहपरोऽपि च सर्वप्रतिग्रहग्राही ग्राह्याग्राह्यविवर्जितः दुष्टदानप्रतिग्राही सर्व-
दानग्रहोद्यतः ३ सर्वार्जितप्रतिग्राही श्राद्धकर्मपरायणः एकादशान्नभोजी च प्रेतशय्यापरायणः ४ य-
स्तेन न गृहीतो हि वाराणस्यां प्रतिग्रहः नैतादृक् दृश्यते कोऽपि कुत्रापि सनकादयः ५ इति नानाविधोपा-
यैर्दुष्टैः संचितवान् धनं तथापि च दरिद्रोऽसावृणं गृह्णाति सर्वतः ६ ऋणं गृहीत्वा विप्रेभ्यः कुटुंबं पोषयत्य-
सौ स्वयं पिष्टान्नमश्नाति सर्वदा यत्र कुत्रचित् ७ किं चित्रं युक्तमेवैतत् कुमार्गोपार्जितं धनं शीघ्रं नश्यत्यवि-
ज्ञातं भुंक्ते पापफलं च सः ८ सन्मार्गेणार्जितं द्रव्यमल्पमप्यधिकायते न नश्यति कदाप्येतत्फलं यच्छति शोभनं
१० न एवात्र द्विजा धन्यास्तस्मात्पापधनेन ये पोषयंति कुटुंबं स्वं पापद्रव्यपराङ्मुखाः ११ तस्यैवं वर्तमानस्य
कुटुंबासक्तचेतसः दुर्जरं पातकं जातं बहूनां च ऋणं तथा १२ ऋणदुःखेन भिन्नात्मा भुनक्ति म्रियमाणमनाः यो
द्रव्यं याचते सोऽपि न तेन सह भाषते १३ न तस्य यात्यग्रहे नैव दिवसे निशि तिष्ठति स्वयं मुक्तिमंडपिकायां रात्रौ स्व-
पिति नित्यशः १४ निर्गमानस्ततः काशीं स सर्वत्रामृणपीडितः त्यक्त्वा काशीं जगामासौ ग्रामांतरमलंहितः १५
तत्राप्यनेन मार्गेण बिभर्ति स्वोदरं शठः ततो बहुतरे काले वृद्धः पंचत्वमापसः १६ क्रियाकर्तृअभावेन स्वीयपा-

पश्चात्तदा नाग्निदाहोऽभवत्तस्य न कर्म चाप्यौर्ध्वदेहिकं १७ यमलोकमथो नेतुं कालदूताः समागताः क
अ·श· रालाः पाशहस्ताश्च यमशासनकारिणः १८ अंगुष्ठमात्रं पुरुषं पाशैर्बध्वा यमाज्ञया निन्युस्ते निर्मुद्गरैश्च ताड
१४६ यंतः कशादिभिः १९ नीत्वा संयमिनीं शीघ्रमंतकाय निवेदितं प्राहुः प्रांजलयो दूता धर्मराजं वचो मृदु २०
॥दूता ऊचुः॥ धर्मराज द्विजश्चायमानीतो वामनाभिधः आज्ञां देहि सुरश्रेष्ठ किं कर्तव्यमनुष्य वै २१ दूतवा
क्यं समाकर्ण्य चित्रगुप्तं यमोऽब्रवीत् यद्भवेदस्य कर्तव्यं दृष्ट्वा तद्ब्रूहि सत्वरं २२ चित्रगुप्तोपि दृष्ट्वैनमूचे सं
यमनीपतिं क्रमेण सर्वनरकेष्वयं पात्यो ह्यतिपातकी २३ श्रुत्वा तदुद्यताः सर्वे निन्युस्तं नरकांतिकं पातना
यायमं चक्रुस्तावच्चित्रमभूत्तद्द्विजाः २४ तस्मिन्काले महान्कश्चिद्गृध्रस्तस्य कलेवरात् खंडमेकमुपा
दाय गगने चोदडीयत २५ तत्पृष्ठे बहवो गृध्राः समायाताः पलेच्छया तान्दृष्ट्वातिद्रुतं गृध्रः सोपि जगाम वि
हायसा २६ आजगाम गृहीत्वा तत्सयागस्योपमंडले ऋणप्रमोचनादूर्ध्वं तावत्तेपि समागताः २७ तस्य
तैरभवद्युद्धं बलिनो बलिभिः सह तावत्तदंतरे तद्दास्यात्तत्कलेवरं निपपात ह २८ पतितं तन्महापुण्ये ऋणमोचन १४६
मंडले तेनासौ मुक्तपापश्च धर्मात्मा वामनः २९ ततो विमानमारुह्य विष्णुदूता यमांतिकं गत्वाभिजगदुः
ते २

काले विप्रोऽसौ मुच्यतामिति ३० इत्युक्त्वा तं समानीय विशदं दिव्यवपुर्धरं स्वविमाने समारोप्य निन्युर्वैकुं
ठमंदिरं ३१ ऋणमोचनमाहात्म्यं को वा गदितुमर्हति यत्र भूमिस्पर्शमात्रेण संमुक्तो ऋणपातकैः ३२
तस्मादत्र मुनिश्रेष्ठा देशदेशांतरागताः स्नानदानादिकं कर्म कारयंत्यृणमोचने ३३ ऋणैर्विमुक्तास्ते स
र्वे सप्तजन्मकृतैरपि निष्पापा निर्मला भूत्वा यास्यंति हरिमंदिरं ३४ ऋणमोचनमाहात्म्यमेवमुक्तं यथाश्रु
तं अथापरं प्रवक्ष्यामि सत्तीर्थं सनकादयः ३५ ॥इतिश्रीप·उ·ख· ऋणमोचनतीर्थमहिमावर्णनंनामाष्ट
सप्ततितमोऽध्यायः॥ ७८ ॥ईश्वर उवाच॥ तस्य पश्चिमभागे तु पापमोचनमुत्तमं तीर्थं संभूतपापघ्नमन्य
पापविनाशनं १ कायिकं वाचिकं मानसिकं च त्रिविधं ह्यघं एतज्जन्मसमुद्भूतं च जन्मजन्मांतरार्जितं २
आर्द्रं शुष्कं लघु स्थूलं ज्ञातमज्ञातपातकं तत्सर्वं नाशमायाति तत्तीर्थस्नानमात्रतः ३ तत्र स्नात्वा च ये न
रोत्तमास्तर्पयंति पितॄन्स्वकान् तदैव पितरस्तेषां प्रयांति परां गतिं ४ दशार्द्धात्मकं तीर्थं तद्धि धार्मिकं पुरा
तनैः तत्राहं यत्कृतं कर्म स्नानदानजपादिकं ५ अस्मिन्नर्थे मुनिश्रेष्ठा वक्ष्ये पुण्यं कथानकं सम्यक्छ्रु
तः समाधाय तत्सर्वमवधार्यतां ६ पुरा चंद्रपुरे रम्ये विप्र आसीन्महामतिः वेदशास्त्रप्रवीणश्च सदाचा

रः रतः सदा ७ तत्पत्नी ललिता नाम्नी पतिशुश्रूषणे रता स्वधर्मनिरता नित्यं सत्यवागल्पभाषिणी ८ तया
व्र.शा. साकं सधर्मो तामगार्हस्थ्यं बुभुजे सुखं षट्कर्माण्याचरन्नित्यं विष्णुभक्तिपरायणः ९ एवं काले सुसंवृत्ते मध्य
१४७ मेवयसि स्थितः ज्वरेण पीडितोत्यर्थं ममार सतकादयः १० स सदाचरणेनापि धर्माचरणतोपि च स्वर्गप्राप्तम
रोभूत्वा भुंजन्भोगाननुवासह ११ अथात्र ललिता दृष्ट्वा मृतं पतिमपुत्रका भृशं विलप्य करुणं संस्तभ्यात्मानमात्म
ना १२ तस्यौर्ध्वदैहिकं कृत्यं ब्राह्मणानामनुज्ञया यथाशक्ति यथावित्तं स्वयमेव चकार सा १३ ततस्तस्य स्वगेहे सा
स्वधर्मनिरता सदा स्वदेहं शोधयामास व्रतैर्नानाविधैरपि १४ स्त्रीणामयं परो धर्मः श्रुतिस्मृतिविनिश्चितः पतिसे
वानुवर्तित्वं तद्वचः परिपालनं १५ मृते त्वारोहणं तस्मिन्ब्रह्मचर्यमथापि वा यावज्जीवं प्रकर्तव्यं तेन तासां सतीग
तिः १६ इत्थं सा वर्तमानापि दुष्प्राचीनकर्मणा तरुणी रूपसंपन्ना मतिभेदमवाप सा १७ तां दृष्ट्वा ललितांगीं गा
भृशं ललितयौवनां एकाकिनीं भोक्तुकामा नानोपायान्प्रचक्रिरे १८ तत्समीपस्थिता काचिद्ब्राह्मणी व्यभिचारिणी १४७
तद्द्वारा बोधयामासुर्ललितां ललिताकृतिं १९ सा तत्समीपमागत्य व्यभिचारधुरंधरा संभली त्वमुरीकृत्य जगा
द ललितं वचः २० ॥संभल्युवाच॥ ललिते तव सौंदर्यं दृष्ट्वा तारुण्यमेव च भोगहीनमिति ज्ञात्वा भृशं तप्याम्यहं भृ

शं २१ तवेदं यौवनं व्यर्थं स्वरूपं च सुशोभनं गतं न पुनरायाति विना जन्मांतरं खलु २२ भोगांस्त्वं भुंक्ष्व सततं
जारैः सह सुमध्यमे गते जले पुनर्व्यर्थं केदारकरणं यतः २३ मद्गृहे बहवो यांति सुरूपास्तरुणा नराः अहं भुन
ज्मि तैः सत्रा जारैः संभोगं सुसुखं २४ मयानुभूतं तत्सौख्यं न तवाप्यस्ति मे मतिः अतो हं प्रशंसामि सर्वशास्त्र
वुपंडिताः २५ आगमिष्यसि वेश्म मम अधुनैव वरंतिके तानानयामि तरुणान्रूपाढ्यान्भकोविदान् २६ सहृत्व
यानुभूतं चेन्नत्सुखं कामतत्त्वया न त्वहास्ति करापि नान्वयमाकारयिष्यसि २७ एवं प्रलोभिता वाक्यैर्ललिता
काममर्जिता अंगीचकार तद्वाक्यं तथाचरदशंकिता २८ तेपि तद्वचसा नित्यमागत्यैव तद्गृहं विटाः ललितां ता
नयामासुः स्वीयधर्माद्धर्षिणः २९ पापकर्म ततो नित्यं चरंत्यस्ते उभे स्त्रियौ धनं जगृहतुस्तेभ्यः स्वभोगार्थं वि
टेभ्यतः ३० कुलजातिवयोरूपधर्मक्रीडापराङ्मुखे द्रव्यमात्ररते नित्यं चक्रतुर्व्यभिचारिकं ३१ एकस्मिन्दि
वसे केपि नागता धनिनस्तदा प्रतीक्षां चक्रतुर्द्वारे ते उभे प्रहरावधि ३२ ततस्तेन पथा कश्चिद्गच्छन्विप्रो वि
लोकितः तमाहूय गृहं नीत्वा बुभुजाते सुनासुखं ३३ ततो निनिंदुस्ते सर्वे तं गपुद्रव्याकुलाः रात्र्यां ते कालस
र्पेण संदष्टे ते उभे स्त्रियौ ३४ पापराशी मृते दृष्ट्वा यमदूताः समागताः बध्वा पाशेन ते मे निन्युर्यमसदनालयं ३५

ततो दृष्ट्वा तयोः कर्म नरकार्हं विचिंत्य च यमात्तां प्राप्य ते दूता निन्युर्निरयसंनिधिं ३६ भ्रातस्त्याय विप्रो सावु
भे दृष्ट्वा मृते स्त्रियौ शुशोच भिन्नहृदयो भ्रष्टांतद्विरहाकुलः ३७ पश्यतां हो महत्स्वर्यं स्वसृतं दुर्भगस्य मे संगमा
प्र·श· त्रान्मृते चो भे धिङ्मां पापनिधिं बत ३८ विलप्यैवं स दुःखेन तयोः स्नात्वा वसीयं गृहादिकं तयोर्वस्त्रे समादाय निःसृत
१४८ स्ततुरा द्विजः ३९ दुःखेन महता व्याप्तः स्नेहडाकुलितेंद्रियः विलपन् विभ्रमन् विप्रस्तीर्थराजं समगात ४० पा
पमोचन तदिग्भागे समासीनः स वासमी अशांतस्तत्र प्रसुप्याप विलप्य च पुनः पुनः ४१ पापमोचनभूभागस्प
र्शमात्रेण वाससोः नष्टं पापं तयोः सर्वं व्यभिचारादिसंभवं ४२ तावद्विष्णुना आनीतं विमानमधिरुह्य ते ब्रा
ह्मणेपकृतिं ज्ञात्वा समायाते तदंतिके ४३ गत्वा तमूचतुर्विप्रं किं खेदं असि महामते उत्तिष्ठोत्तिष्ठ भद्रं ते त्वया
वां तारिते बलात् ४४ इति श्रुत्वा स चोत्थाय पूर्ववद्दृष्टे विलोक्य ते स्नात्वा तदा ज्ञया विप्रो देवयाने समारुहत् ४
५ दिव्यरूपधराः सर्वे दिव्यवस्त्रविभूषणाः जग्मुर्वैकुंठभवनं दिव्यस्रगनुलेपनाः ४६ पापमोचनमाहात्म्यमे
वं वः कथितं मया वस्त्रसंपर्कमात्रेण यत्र पापा दिवं गताः ४७ अतोऽत्र ये करिष्यंति स्नानदानजपादिकं ते पा १४८
पनिर्गडं छित्वा यास्यंति हरिसंनिधिं ४८ पापमोचनतीर्थस्य महिमा वर्णितो मया अथोन्यतीर्थमाहात्म्यं व

MEMORIAL

दाम्मि सनकादयः ४९ ॥ इति श्रीप॰ प्र॰ पापमोचनमहिमा वर्णनं नाम एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥—१—
रामतीर्थमथो वक्ष्ये रामेणाधिष्ठितं यतः निंदापैशुन्यघातादि पापक्षयकरं परं १ वेदनिंदापरा ये च गुरुनिं
दापराश्च ये वेदनिंदापराश्चैव तीर्थनिंदापरायणाः २ पितृनिंदापरा ये च परनिंदापराश्च ये ते त्रमज्जनमा
त्रेण पूता स्नातो भवंति वै ३ सर्वकामप्रदं तीर्थं जामदग्न्येन प्रकाशितं सर्वरोगहरं पथ्यं पराक्रमविवर्धनं ४
॥ सनकादय ऊचुः ॥ कथं वै जामदग्न्येन तद्धि तीर्थं प्रकाशितं तद्वदस्व यथापूर्वं येन नश्येत संशयः ५ ॥ श्रीगुरु उ
वाच ॥ पूर्वं परशुरामेण सत्वरं पितृराज्ञया रेणुका निहता माता जमदग्नेः प्रियं कृतं ६ ततो मातृवधेनासौ
प्रसन्नो मुनिराह तं राम ते हं प्रसन्नोऽस्मि महाज्ञापरिपालनात् ७ वरं वरय भद्रं ते मत्तः शीघ्रं मनोगतं श्रुत्वा
तां पितृवाणीं स याचे मातृजीवनं ८ मुनिस्तथेति प्राह रेणुकाप्युत्थिता सती दृष्ट्वा पितां स संतेपे स्वमा
तुः शिरःकृतादघात् ९ पापं मनसि संधाय पितरं प्राह भार्गवः मयाचरितपापस्य निष्कृतिर्ब्रूहि मे पितः १० सहो
वाच पुना रामं पापं मातृवधोद्भवं समस्ततीर्थयात्राभिः परागुदममाज्ञया ११ ततः पितुर्वचनं श्रुत्वा गृहीत्वा
परशुं स्वकं चचाल तीर्थयात्रायै सहितो मुनिभिः पुरा तु १२ विभ्रामन् रमानो सौ तीर्थयात्राप्रसंगतः प्रयाग

माजगामांते बहुभिः परिवारितः १३ पापमोचनतीर्थस्य पश्चिमे भूमिमंडले उवास सर्वसहितः प्रसन्नात्मा
प्र.श्री. स भार्गवः १४ ततः स्नात्वा त्रिवेण्यां तेन कृत्वा मुंडनमुत्तमं ब्राह्मणान्भोजयामास कृत्वा श्राद्धानि विस्तरात् १५
१४९ रामोपि सकलं कृत्वा कृत्यं श्राद्धं तमुत्तमं गोदानानि चकाराथ ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि १६ पूर्वोक्तेन विधानेन
मुख्यकल्पानुसारतः ददौ पश्चु रामोत्र कोटिधेनूरलंकृताः १७ बहून्यन्यानि दानानि यथाविधि यथाधनं
द्विजेभ्यः प्रददौ भक्त्या माधवप्रीतये परं १८ चक्रुरन्येपि दानानि स्वस्ववित्तानुसारतः ब्राह्मणांस्तोषयामा
सुस्तीर्थराजनिवासिनः १९ ज्ञात्वा तीर्थस्य माहात्म्यं रामः संतुष्टमानसः निवासाय मतिं चक्रे कृत्वाश्रम
मनुत्तमं २० तदारभ्य ततस्तीर्थं रामतीर्थमिति स्मृतं त्रिंशद्धनुःप्रमाणं तद्धर्मबाहुल्यकारकं २१ तस्मिंस्ती
र्थे तु यः कश्चिद्दानं कुरुते नरः कोटिगोदानजं पुण्यं स प्राप्नोति न संशयः २२ कदाचिदागता वाणी वीणा
पुस्तकधारिणी रामाश्रमपदं द्रष्टुं तीर्थप्रांतविहारिणी [illegible] जामदग्न्यस्तु तां दृष्ट्वा सहसोत्थाय सादरं प्रांज
लिः पुरतः स्थित्वा नत्वा स्तुत्वाब्रवीद्वचः २४ ॥ राम उवाच ॥ सरस्वति नमस्तेस्तु त्वं कुत्रात्र समागता तद्ब्रूहि १४९
सकलं वृत्तं प्रसादं कुरु ते नमः २५ जामदग्न्यवचः श्रुत्वा तीर्थराजे तिलालसा वीणावाद्यरसाभिज्ञा

वाणी सरस्वती २६ ॥ सरस्वत्युवाच ॥ राम राम महाबाहो क्षेत्रमेतदनुत्तमं ब्रह्मांडादधिकं दृष्ट्वा वसाम्यत्र
यथासुखं २७ गंगायमुनयोः संयोगस्तु रूपा वसाम्यहं पंचक्रोशात्मके क्षेत्रे यथेच्छं विहरामि च २८ त्वय
त्वामागतं श्रुत्वा द्रष्टुं त्वां समुपागता त्वमप्यत्रैव तिष्ठस्व तीर्थे सर्वोत्तमोत्तमे २९ इति सारस्वतीं वाचं श्रुत्वा रा
मोतिहर्षितः उपवेश्यासने वाणीं वचनं पुनरब्रवीत् ३० ॥ राम उवाच ॥ त्वमस्य तीर्थराजस्य स्तवनं कुरु शार
दे तच्छ्रुत्वात्रैव तिष्ठामि नयाभीतः क्व च स्थले ३१ ॥ सरस्वत्युवाच ॥ पररूपा च पश्यंती मध्यमा वैखरीति च च
तूरूपाहमेवास्मि पंचमी नास्तिका च न ३२ साहमस्य स्तवे पूर्वं प्रवृत्ता विधिशासनात् यावच्छक्यं स्तुतिं कृत्वा
गुणानंत्यात्पराङ्मुखता ३३ तदा व्यासेन रक्ताहं स्तवाय सामर्थ्यजा तथा ह्रियं तु त्वा वसाम्यंतर्गंगायमुनसंगमे
स्प८ ३४ अतोत्र मे स्तवने कः शक्तोस्ति जगत्त्रये त्यक्त्वा वैकुंठभवनं हरिर्यमधितिष्ठति ३५ अस्मिन्नेवाश्रमे
राम त्वया स्थेयं यथासुखं रामतीर्थमिति ख्यातिं यास्यतीदं तव स्थलं ३६ राज्यकामाश्च ये केचित् करिष्यं
ति दशाशयाः पंचाग्निद्वादशाब्दानि साधनेन यथाविधि ३७ धूमपानं तथाकाश जलवासं विकर्तनेन क
रीषाग्निविधानं च लक्षं तेतेमनोगतं ३८ अन्यानि क्रूरकर्माणि कुर्वतामत्रवेन्नृणां अखंडभूपतित्वा

दिफलंतेषां सुनिश्चितं ३१ ॥ इतिश्रीप॰प्र॰ रामतीर्थवर्णनंनामाशीतितमोध्यायः ॥ ८० ॥ रामउवाच ॥ पंचा
प॰ पु॰ ग्न्यादेस्तथाधूम्रपानादेश्च विधिं वद तमत्राहं करिष्यामि करिष्यंत्यपरेजनाः १ ॥ सूतउवाच ॥ पंचाग्न्या
१५० देःसाधनस्यविधिं वक्ष्येप्रयत्नतः तथैवजलवासादेः शृणु राम यथाश्रुतं २ आदौ भूशोधनं कुर्याच्चि
कीर्षन्नग्निसाधनं प्राचीं संसाध्य यत्नेन वेदिं कुर्यान्मनोरमां ३ पंचहस्तदशहस्तैश्चविस्तृतां चकरोछ्रितां
कूर्मपृष्ठोन्नतां श्लक्ष्णां गोमयाद्युपलेपितां ४ तस्यां विदिक्षु कुर्वीत राम कुंडचतुष्टयं चतुर्विंशांगुलं यो
निमेखलाकंठभूषिते ५ हस्तमात्रा प्रकर्तव्या मध्ये स्वासनवेदिका पंचाग्निसाधने प्रोक्तं वेदीकुंडादिल
क्षणं ६ यदा तु द्वादशाग्नीनां साधनं कर्तुमीहते कुंडानां तु चतुष्कं प्राक्प्राग्वदुपितथैवतत् ७ कुंडद्वयं
तथायाम्यामेककुंडंतदोत्तरे मध्ये तु पूर्ववद्वेदिः स्वासनार्थं प्रकल्पयेत् ८ ततः शुभेह्नि कर्ता च कृतनि
त्यक्रियः शुचिः देशकालावनुस्मृत्य फलमुद्दिश्य मानसं ९ संकल्प्य पूजयेत्पश्चाद्विघ्नेशं स्वस्ति वाच
येत् द्विजैः सह स्वगृह्योक्तविधिनाविदधीत सत् १० दिक्पालान्पूजयेत्पश्चादिंद्रादीन्दशचक्रमात् कलशां १ १५०
स्थापयेत्तत्रवारिपूर्णाननलंकृतान् ११ बलिदानं प्रकर्तव्यं माषान्नेनाष्टदिक्ष्वपि ततोग्निस्थापनं कुर्यात्स्वगृह्यो

क्तविधानतः १२ अरणीसंभवं वह्निं सूर्यकांतसमुद्भवं अथवाग्निं श्रोत्रियागारादानीय स्थापयेत्क्रमात् १३
आग्नेय्यां तु सहस्रार्चिर्नैरृत्यां स्वस्तिनामकः सप्तजिह्वस्तु वायव्यामीशे वैश्वानरस्तथा १४ स्थापनं द्वादशा
ग्नीनामीशानीतः क्रमाच्चरेत् सहस्रार्चिश्चतुःशृंगः सप्तजिह्वो द्विशीर्षकः १५ वैश्वानरो जातवेदा धूमव्या
पी हुताशनः हव्यवट् शिखिनामा च देवपोषस्तथांतिमः १६ एवं वह्नीन्प्रतिष्ठाप्य ध्यात्वा परिसमूह्य च प
रिस्तीर्याथ पर्युक्ष्य जुहुयात्सघृतांस्तिलान् १७ सहस्रं तु जुहुयादिष्टमंत्रेण प्रथमेहनि प्रत्यहं तु दशांशेन ज
पस्य हवनं चरेत् १८ एवं कृत्वा महाकाष्ठैः प्रज्वाल्याग्निं समंततः भूतशुद्ध्यादिकं कृत्वा ध्यात्वा स्वेष्टदेव
तां १९ मध्ये स्थित्वा जपेन्मंत्रं रवौ विन्यस्तलोचनः अनाहतं भागं कुर्वीत पुरश्चरणमुत्तमं २० मुहूर्तत्रितयं नि
त्यं कर्म कृत्वा ततः परं उपविश्यासने मध्ये वह्निज्वालापरीवृतः २१ मुहूर्तत्रितयं यावद्दिने शेषमतंद्रितः प्र
सन्नाचलचित्तस्सन्निष्टमंत्रं समभ्यसेत् २२ वसंतग्रीष्मयोः कुर्यादेतत्कर्म त्रयं बुधः कर्मद्वयमिदं प्रोक्तं तृती
यमवधारय २३ वक्ष्ये परशुरामाथ धूम्रपानविधिं शुभं यस्यानुष्ठानमात्रेण स्वेष्टसिद्धिर्न संशयः २४ पूर्वो
क्तविधिना कृत्वा वेदीं पंचकरां शुभां हस्तमात्रे तु तन्मध्ये कुंडं कुर्यात्सलक्षणं २५ दक्षिणोत्तरयोर्वंशाः पंचह

ग्नौ सकर्णिको क्षीरवृक्षभवो ऽथवा भो निखनेत्पंचमांशतः २६ तन्मध्ये नलिकां दत्वा सरलां सुदृढां नवां तस्याः
ग्र·श· कोटिद्वये कार्यो त्रिशूलो षोडशांगुलो २७ मंडपस्तत्र कर्तव्यः पताकाध्वजभूषितः सर्वलक्षणसंपन्न इति
१५१ केचन मन्वते २८ सुमुहूर्ते ततः कृत्वा कृतनित्यक्रियः शुचिः गणेशं पूजयित्वा च पुण्याहं वाचयेत् द्विजैः २९
स्वशाखोक्तविधानेन कुंडे ऽग्निं स्थाप्य पूर्ववत् कृत्वाध्यानादिकं सर्वं ततो हवनमाचरेत् ३० तिलव्रीहियवान्ना
ज्यान्नानां गारे नो सहस्रकं गायत्र्या जुहुयाद्वापि स्वेष्टमंत्रेण साधकः ३१ ततो जसा निर्माकाघशरावेण समंत
तः तन्मध्ये विवरं कुर्यात् चतुरंगुलमानकं ३२ तस्मिन्निवेश्य पात्रस्थ श्लक्ष्णा नलिका द्वादशांगुला मूले स्थूला
च सरला संकोचाग्रा विलान्विता ३३ तस्योपरि स्वयं तिष्ठेल्लंबमानो ह्यधोमुखः स्थूणाया मध्यमे भागे र
ज्वा बद्धपदांबुजः ३४ नलिकाग्रं मुखे दत्त्वा पिबेद्धूमं शनैः शनैः स्वेष्टमंत्रं जपंस्तिष्ठेन्मुहूर्तत्रितयावधि
३५ मुहूर्तत्रितयं प्रातर्दिनांते तावदेव हि कालद्वये पि कुर्वीत धूम्रपानमतंद्रितः ३६ प्रातर्जपदशांशेन हुत्वा
सायं पिबेदमुं सायं जपदशांशेन प्रातर्हुत्वा पिबेदमुं ३७ अनेन विधिना यस्तु तपश्चरति दारुणं सर्वान्का १५१
मानवाप्नोति किं कार्यस्तस्य सिद्धयः ३८ प्रयोगो यस्तु कुर्वीत वर्षसाध्यमिदं तपः इहलोके परत्रापि सल

मेद्वांछितं फलं ३९ आकाशवासं कुर्वीत वर्षासु च शरद्यपि जलवासं प्रकुर्वीत हेमंते शिशिरे पि च ४०
छित्वा स्वदेहमांसानि शाकं तेभ्यो ददाति यः समालभेत सुखं स्वर्गे भुक्त्वा भूमिपतिर्भवेत् ४१ शुष्कगोमयखं
डानां चूर्णं चूर्णोपटे स्वयं कृतनित्यक्रियो भूत्वा ऽकंठं चूर्णेन पूरयेत् ४२ पुरतो वह्निमुद्दीप्य फलमुद्दि
श्य वांछितं जपन्मंत्रं हरिं ध्यायन्भस्मीकुर्यात्स्वकां तनुं ४३ एवं यः कुरुते क्रूरं प्रयोगं कर्म मानवः यं य
यं कामयते कामं तं तमाप्नोति निश्चितं ४४ स्वलोम सम संख्यानि भुक्त्वा स्वर्गे सुखं ततः ततः स्वर्गात्परि
भ्रष्टो जंबूद्वीपाधिपो भवेत् ४५ अकामो मुक्तिकामो वा प्रयोगेनेन कर्मणा माधवस्य प्रसादेन मुक्तिमा
प्नोति निश्चितं ४६ इति ते कथितं सर्वं मया भार्गवनंदन पार्वत्यै शंकरेणोक्तं तत्रीत्याकर्मसप्तकं ४७
॥श्रीषउवाच॥ इति सारस्वतं वाक्यं श्रुत्वासौ भृगुनंदनः पुनरप्येवमाहाथ वाणीं मतिमतां वरः ४८ ॥रा
मउवाच॥ सम्यग्युक्तं भवेत्वेदं प्रयोगं कर्मसप्तकं तच्छ्रुत्वाने दिमापन्नो मानसं मम शारदे ४९ ममाश्रमं
तिके स्थेयं भवत्यानुग्रहान्मयि सर्वलोकोपकारार्थं मत्रस्थानां तरं कुरु ५० तथेति तं प्रतिज्ञाय कृत्वा
तीर्थं मनोरमं नाम्ना सरस्वतीकुंडं तत्राभ्यंशेन संस्थिता ५१ तस्मिन्कुंडे तु ये स्नानं दानं तस्याः प्रपूज

नं करिष्यंति नरा नार्यस्ते यांति ब्रह्मणः परं ५२ तदग्रे चापरं तीर्थं नाम्ना गोघट्टनं स्मृतं गवां संघट्ट
प्र.श. नेनेदं दत्तानां भार्गविप्रेत ५३ तत्रापि स्नानदानादिकरणाद्दीप्सितं फलं तीर्थत्रयमिदं प्रोक्तं मयोन्यच्च
१५२ वदामि वः ५४ ॥ इति श्री प॰ प्र॰ रामतीर्थादिगोघट्टनांतवर्णनं नाम एकाशीतितमोध्यायः ॥ ८१ ॥ ऋषय उवाच
तस्यापि पश्चिमे भागे वर्तते सनकादयः पिशाचमोचनं नाम तीर्थं परमपावनं १ तत्तीर्थस्नानमात्रेण
पापं नश्यति तत्क्षणात् रक्षोभूतपिशाचानां भयं चापि प्रणश्यति २ ये केचित्स्वकुले जाताः पिशाचाः पाप
कर्मणा तत्र स्नानेन दानेन तेषां मोक्षो भवेद्ध्रुवं ३ तस्याप्यपश्चिमे भागे कामतीर्थमनुत्तमं कामेश्वरो
पि तत्रास्ति तस्य तीर्थस्य दैवतं ४ तस्मिंस्तीर्थे तु यः स्नात्वा कामेश्वरमथार्चयेत् सर्वकामसमृद्धोसौ परत्रे
हापि जायते ५ तस्यापि पश्चिमे भागे कापिलं तीर्थमुत्तमं ज्ञानप्रदं च भक्तानां कपिलेन प्रकाशितं ६ कपि
लेनैव तत्तीर्थस्थापितश्चेंदिरेश्वरः तस्य दर्शनमात्रेण कृतकृत्यो भवेन्नरः ७ स्नात्वा तु कापिले तीर्थे पूज १५२
येदिंदिरेश्वरं योसौ पापविनिर्मुक्तो विज्ञानं लभते मलं ८ इंदिरेश्वरमारभ्य यावत्तद्दीकमंडलं असंख्या
तानि तीर्थानि तन्मध्ये निवसंति हि ९ यत्र कुत्रापि तन्मध्ये स्नानदानजपादिकं कुर्वतां पापनाशः स्यात्फ

लं चाविकलं भवेत् १० अथ पतद्दीकतीर्थस्य महिमानं ब्रुवे नघाः तत्रास्ति तात्तकं कुंडं तथास्ते तत्तके
श्वरः ११ तस्मिन्कुंडे नरः स्नात्वा पूजयेत्तत्तकेश्वरं यस्य दर्शनमात्रेण विषबाधा न जायते १२ सर्पेभ्यो
वृश्चिकेभ्यश्च विषवल्लीभ्य एव च नानाविषविघातेभ्यो भयं नैव प्रजायते १३ कदाचिदश्विनो देवौ श
त्रोपारदकर्मणि कृतोद्योगौ वनं यातौ किष्किंधे पर्वतोत्तमे १४ रसराजं विनिर्माय कष्टेन परमेण तौ सं
स्थाप्य कंदरायां तं गुप्तमायतनं गृहे १५ तदासौ तत्तकस्तेन तु छलेनापीयतं रसं गत्वा पाताल विवरे साश
कस्तत्र तस्थिवान् १६ ततस्तावागतौ तत्र नासत्यौ रसभाजनं उद्घाट्यालोकयतां शून्यं विस्मितावि दस्रूचतुः
१७ केन नीतं कथं नीतं कस्य जातं फलोन्मुखं एकेन साध्यते येन भुज्यते नेति विश्रुतिः १८ तथापि
स्वर्गिणां देवं कथयामः प्रभुं किल विचार्यैवं गतौ स्वर्गं कथयामासतुर्हरिं १९ ॥ नासत्यावूचतुः ॥ देवेंद्र वा
नजानीवः केन नावौषधं हृतं जानासि यदि सूक्ष्मदृष्टिकरिष्या वत्स योग्यं २० तच्छ्रुत्वेंद्रो वदत्ताभ्यां नेतादृक्को
पि दृश्यते त्रैलोक्ये कोपि तं शास्मीय यत्र कुत्रापि दृश्यतां २१ अन्विष्यतो ततः स्वर्गं मृत्युलोके विलोक्य च पाता
लमीयतुरन्वेष्टुं रसतस्करं २२ तावत्तावागतौ दृष्ट्वा माद्भुतं तत्तकस्फली पलायनं निलीया श्रुच्चके

पातालतोबली ॥ आगात्य तीर्थराजे सो ऽयागेगात साध्वसः प्रविश्य यामुने कुंडे निलीयावस्थितस्तदा
॥ अथाश्विनौ तमन्विष्य पाताले सर्वतस्तदा अदृष्ट्वा तं ततो गत्वा देवं द्वं पुनरूचतुः ॥ ॥नासत्यावूचतुः॥
प्र.श. त्रैलोक्यं सकलं दृष्टं न प्राप्तो रसतस्करः परं तु तद्विको नभाः पाताले ऽपि न दृश्यते ॥ स एव हृतवान्किं वा कार्ये
१५२ संप्रति तत्र कः इत्यावां नैव जानीवस्त्वयेदमवधार्यतां ॥ इंद्रोपि तद्वचः श्रुत्वा मायया पुरुरूपभाक् ददर्श
सर्वतस्तेन मदृष्ट्वा गुरुमब्रवीत् ॥ ॥इंद्र उवाच॥ न जानेहं गुरो क्व त्वं कस्य जातमलौकिकं मया तु सर्वतो दृष्टं त्व
मिदानीं विचारय ॥ ॥बृहस्पतिरुवाच॥ जानेहं तत्तक्षकस्यैव कर्मेदमिति निश्चितं तथापि स लभ्यो नायं यतस्तीर्थे
न स ताश्रयः ॥ पीतं तत्तक्षकेनैव सो ऽवध्योस्ति च भूतले ॥ अक्षय्यवटमध्यस्थो ऽसौ तत्र राजस्य मंडले ॥ सर्वदा माधवं
ध्यायन्वर्तते यामुने ह्रदे तत्क्षेत्रस्य निवासेन न स वध्योस्ति कस्यचित् ॥ यथोपरम्यतामिंद्र त्वयेताभ्यां च सर्वे
प्या भवतामुद्यमो मोघः सर्वथैव भविष्यति ॥ भूयः संपादयध्वं तं रसराजं यथाविधि किंवर्थेनाग्रहेण स्या
दतो भवत निश्चलाः ॥ गुरोर्वचनमाकर्ण्य त्रयोपींद्रादयस्तदा त्यक्त्वाशां सदनं स्वं स्वं जग्मुर्म्लानमुखश्रियः
॥ तदारभ्य प्रसिद्धं तत्तक्षकं कुंडमुत्तमं सर्वपापप्रशमनं सर्वोपद्रवनाशनं ॥ सर्वस्यां शुक्लपंचम्यां मा

MEMORIAL

र्गशीर्षे ऽवरणयोः परं यः स्नायात्तक्षके कुंडे विषबाधा न तत्कुले ॥ यः स्नात्वा तत्र कुर्वीत स्नानं दानं जपादि
कं तक्षकेश्वरपूजां च धनवान्स भवेत्सदा ॥ एवं तक्षकतीर्थस्य माहात्म्यं गदितं मया तीर्थांतरमथो व
क्ष्ये शृण्वंतु सनकादयः ॥ ॥इति श्रीप॰प्र॰ तक्षककुंडमहिमावर्णनं नाम द्व्याशीतितमो ऽध्यायः॥ ॥ ॥शेष उ
वाच॥ कालियस्य ह्रदो प्यास्ति तस्यैव निकटे महान् सर्वरोगहरः पुण्यः सर्वपापप्रणाशनः । यमाश्रित्य सुखेनाप
कालियस्तार्क्ष्यपीडितः त्यक्त्वा रमणकद्वीपं सुखं स्वापसानुगः ॥ तत्र स्नांति नरा ये च पूजयंति च कालियं स
र्वबाधाविनिर्मुक्ता बलवंतो भवंति ते ॥ स्नानं दानं जपं होमं स्वाध्यायं पितृतर्पणं कुर्वतामेधते तस्मिन्नैहिकामु
ष्मिकं फलं ॥ ॥सनकादय ऊचुः॥ द्वीपं रमणकं रम्यं कुतस्त्यक्त्वा जगाम कालियः गरुडेन विरोधश्च कुतो ऽभूदनेन हि
॥ एतन्नः सर्वमाचक्ष्व कृपया धरणीधर एतस्य श्रवणे ऽस्माकं परमाश्चे कुतूहले ॥ ॥शेष उवाच॥ कश्यपस्य उभे
भार्ये कद्रूश्च विनता तथा कद्रूः संतानसंपन्ना विनता न तथा पुनः ॥ संतानगर्विता कद्रूर्विनतामवजानती आ
सीत्तां विनतापुत्रौ द्वावेव गरुडारुणौ ॥ विनता सर्वदा गेहे पुत्रचिंतासमाकुला तिष्ठति म्लानवक्त्रा सा पतिसेवा
परायणा ॥ कदाचिद्वैनतेयो ऽसौ मातुरंतिकमागतः पप्रच्छ मातरं किं त्वं भासि चिंतासमाकुला ॥ इति पुत्र

वचःश्रुत्वाविनताचावदुःखिता गरुत्मन्तंततेदुःखाद्दुःखमन्यत्तयोषिता । त्वंज्येष्ठोममपुत्रोसिपक्षीतियं
अ॰शा॰
करोमिकिं अनूरुस्त्वापरःपुत्रइतिचिंताकुलास्म्यहं । सपत्न्याबहवःपुत्राःकाद्रवेयामहाबलाः श्रेष्ठाःप्र
तापसंपन्नाःसंतिसर्पामहाभयाः । इतिमातृवचःश्रुत्वादुःखितामवलोक्यतां उवाचसत्वसंपन्नोगरुत्मान्मात
रंवचः । ॥गरुडउवाच॥ किंजातैर्बहुभिःपुत्रैर्मातःसंतापकारकैः वरमेकःकुलालंबीयेनख्यातिंलभे
त्कुले । मत्समःकोस्तिहेमातःसर्वब्रह्मांडगोलके त्वमद्यमेबलंपश्यदर्शयेतवतुष्टये । इत्युक्त्वोड्डीय
सहसाखंजगामखगेश्वरः पक्षाभ्यामीरयन्वायुंस्वसामर्थ्यंप्रदर्शयन् । गरुडस्यवातमात्रेणत्रयोलोकाः
प्रकंपिताः प्रकंपितामहीसर्वासशैलवनकानना । गगनेनष्टचंद्रार्कज्योतिर्नैवप्रकाशते देवताभयभीता
श्चमारुतोपिप्रवातिन । सूर्योविपतितश्चाभ्रमवंदस्यच्चलितःपदात् भूचराणिनदृश्यंतेखेचराणिकृताःपु
नः । पिनाकीसपरीवारःस्वकंदर्यांव्यलीयत ब्रह्माजलनिधौमग्नोहूचमौलिंव्यकंपयं(?) । एवंजगद्व्यतिक
रंकुर्वन्नागांतकोययौ क्षीराब्धिशायनेविष्णुंसर्वानगणयन्बलात् । भगवानपितंदृष्ट्वाकाश्यपेयंमहाब
लं उत्थायपुयुधेतेनज्ञात्वातद्विक्रमावधिं । फटात्कारेणतंदूरेचकारगरुडस्तदा निरायुधैर्महाविष्णुं

युयुधेतेनमुष्टिभिः । चिरकालमभूद्युद्धंविष्णुनागरुडेनवै खगेंद्रःप्रापकिमपिनचापिनपराजयं ।
तच्चात्तस्यबलंदृष्ट्वातुतोषभगवान्हरिः उवाचचवचोरम्यंकरुणुप्रसादरं । ॥श्रीभगवानुवाच॥ धन्योसि
विनतापुत्रसंमतोमेपराक्रमे तुष्टोहंतवयुद्धेनवरंवरयकांक्षितं । धन्येयंविनतासाध्वीययाकुक्षौ
तोभवान् एकोपितादृशःपुत्रोवरंनबहवोपरे । ॥गरुडउवाच॥ योयंविजेतिसंग्रामेतस्मैदत्तेवरंतुसः
अतस्त्वमेववजेतारंमांयाचयपरंवरं । ॥श्रीभगवानुवाच॥ सत्यमेतादृशोसित्वंविक्रमेणबलेनच ममभारवं
हयानंभवत्वंविनतासुत । श्रावयच्छ्रभवेत्तुष्टैतमोमिनिवदन्खगः स्वपृष्ठेतंमहाविष्णुंसलक्ष्मीकमुवा
हसः । कुत्रयामीतितेनोक्तेविष्णुस्तमवदद्वचः स्वगृहंनयमांभद्रविनतातोषकारणात् । इतिश्रुत्वा
वचोहृष्टस्तदालक्ष्मीपतेःशुभं स्वस्तुत्यपातगरुडःस्वगृहाभिमुखंययौ । एतस्मिन्नंतरेश्रुत्वाविनतातत्र
निरखने ददृशेपुत्रमायांतंसलक्ष्मीपतिकंपुरः । ततोदृष्ट्वाघनश्यामंपीतकौशेयशोभितं चतुर्बाहुंविशा
लाक्षंशंखचक्रादिभूषितं । प्रसन्नवदनंविष्णुंवामांकस्थश्रियायुतं पतित्वादंडवद्भूमावुत्थायप्रांजलिः
स्थिता । विनतानुनतद्वाक्यांप्रांजलिंपुरतःस्थितां भगवान्प्राहतेपुत्रोजेतामेविनतेभवत् । अमुनामे

प॰ श्री॰ वरोदत्तो मया ॥ वाहनेन्वृतः अद्यप्रभृति मम स्वपुत्रं त्वं विनते मम वल्लभं ॥ ॥विनतोवाच॥ धन्या माता पिता
१५५ धन्यो धन्यं धनं कुलादिकं तस्य यस्य कुले भाग्यात् जायते वैष्णवः सुतः ॥ अयं तु त्वां सपत्नीकं पृष्ठे नो वा
हमत्सुतः श्रुतो नेनाद्य भगवन्पावितं काश्यपं कुलं ॥ यो मम स्वपुत्र विरहाद्यः शोको मय्यभूत्पुरा अद्य
योग्यतमं पुत्रं ज्ञात्वा स विलयं गतः ॥ किमत्र कार्यमेतस्य सर्वदा स्तुतिं वा तिके उच्छिष्टभुग्भवद्द्वारे से
वाकारी वतिष्ठतु ॥ वैनतेयं वचः श्रुत्वा प्रसन्नो भगवांस्तदा वैकुंठभवनं जग्मो गरुडाधिष्ठितो विभुः
॥ तत्र गत्वाथ भगवान्गरुडं परया मुदा स्वतोरणे प्रतिष्ठाप्य मंदिरं स्वयमाविशत् ॥ नाना महेश्वभोजै
श्च विष्णुनिर्माल्यधारणैः परानंदमनुप्राप्तस्तस्थौ तत्रैव काश्यपिः ॥ कदाचिदागतस्तत्र नारदो भगवत्प्रि
यः भ्रमन्सर्वेषु लोकेषु भगवद्दर्शनोत्सुकः ॥ तं दृष्ट्वा गरुडस्तूर्णं समुत्थाय ननाम च नारदो गरुडं दृ
ष्ट्वा वचनं समवोचत ॥ ॥नारद उवाच॥ गरुत्मन्दुर्बलः कस्मात्दृश्यसे कारणं वद वैकुंठे वसतिस्तेत्र १५५
तार्क्ष्य हे न संशयः ॥ ॥नारद उवाच॥ भूमंडलादहं यातस्तत्रैकं दृष्टमद्भुतं सर्वलोकास्तव भ्रातॄन्पूजयंति

फणीश्वरान् ॥ अपदोपि हि पूज्यंते स्वश्रोत्रैः फणिनः कथं न वपूजां न कुर्वंति कारणं तत्र किं वद ॥
॥गरुड उवाच॥ अकृतोपद्रवः कश्चिन्महानपि न पूज्यते अत्रेदमेव जानीहि कारणं मुनिपुंगव ॥ ॥ना
रद उवाच॥ तव भागोपि तत्रैव दीयते सकलैर्जनैः भ्रातॄभ्यो यत्परैर्दत्तं सर्वेषां तत्समर्पयतः ॥ ॥गरुड
उवाच॥ मम भागं न यच्छंति कस्मात्गृह्णंति भोगिनः गच्छामि भूतलं शीघ्रं भागं गृह्णामि तं मुने ॥ इत्यु
क्त्वा गरुडः शीघ्रं गत्वा पन्नगसन्निधिं स्वीयं भागं ययाचे तान्न ते पितस्मै ददुस्तु तं ॥ तत्रैकः कालियो ना
गो नदर्दौ बलवत्तरः युयुधे गरुडस्तेन पराजित्य बबंध तं ॥ ततस्थलेन निष्क्रम्य कालियो सोपला
यितः यातः प्रयागं यमुनाह्रदे लीनो व्यतिष्ठत ॥ अदृष्ट्वा कालियं पश्चात्गरुडो न्विष्यतं बहु तीर्थरा
जाश्रितं ज्ञात्वा जगाम हरिसन्निधिं ॥ तदारभ्य प्रसिद्धोयं प्रयागे कालियो ह्रदः उक्तमेतस्य माहात्म्यं
तीर्थांतरमथोच्यते ॥ ॥इति श्रीप॰ प्र॰ कालियतीर्थवर्णनं नाम अशीतितमोध्यायः॥ ॥ ॥शेष उवाच॥
तस्यापि पश्चिमप्रांते चक्रतीर्थमनोरमं सर्वबाधाप्रशमनं सर्वारिष्टनिवारणं १ गत्वा परमया भक्त्या त
त्र यः स्नाति मानवः चक्रो दिव्यवपुर्भूत्वा स गच्छेद्वैष्णवं पदं २ यत्किंचित्क्रियते तत्र दान होम जपादिकं यः

करोति स धर्मात्मा वांछितं लभते फलं २ सुदर्शनस्य मंत्रस्य यः कुर्यात्तत्र वै जपं तत्प्राधीनं भवेन्मंत्रं सर्व
कार्यार्थसाधकं ३ तत्पश्चिमे परं तीर्थं प्रसिद्धं सिंधुसागरं सर्वाघनाशनं पुण्यं वर्तते सनकादयः ४ त
प्र·श· त्र ये स्नांति मनुजाः सिंधुसागरसंगमे ते विध्वस्ताखिलाघौघा यांति विष्णोः परं पदं ५ यत्किंचिदपि सत्कर्म
१५६ तत्र यत्क्रियते नरैः तत्तीर्थस्य प्रभावेन तत्सागरवद्वर्धते ६ तदुत्तरे परं तीर्थं पांडवैर्यद्विधिष्ठितं पंचानां
सुखदं यस्मात्तस्मात्तत्पांडवं ७ पंचापि पांडवास्तत्र चक्रिरे स्वाश्रमं मुदा तत्तीर्थस्य प्रभावेन लेभि
रे स्वमनोगतं ८ राज्यं प्राप्तं यशो जातं रिपूणां मरणं तथा कृष्णस्य दर्शनं नित्यं तत्तत्रास्य प्रभावतः ९ स्ना
त्वा पांडववर्त्मपि ये संस्थिताः पांडवैः सह गोविंदस्मरणे भक्त्या कुर्वंत्येते च्युतक्रियाः १० स्नानदानादिकं ये तत्र यत्किं
चिदपि कुर्वते पूजनं पांडवानां च तत्तेषामक्षयं भवेत् ११ तदुत्तरे शिव वरुणस्याश्रमः प्रागुदाहृतः ऋषि
सिद्धसुरैर्जुष्टः सर्वकामफलप्रदः १२ स्नात्वा वै वारुणे कुंडे वरुणं पूजयंति ये दानं च कुर्वते शक्त्या लभंते
ते मनोगतं १३ ऋषीणामाश्रमाः पुण्या बहवस्तत्र संति वै तेषां प्राधान्यतो वक्ष्ये पुण्यान्येषां विदाश्रमान् १५६
१४ वरुणस्योत्तरे भागे वर्तते कश्यपाश्रमः नानावृक्षलताकीर्णो दर्शनानंदवर्धनः १५ कश्यपोत्र तपस्तेपे

सृष्टिकामः पुरानघाः तत्प्रभावाच्चकारासौ ततः सृष्टिं च काश्यपी १६ तत्र गत्वा तु ये लोकाः पूजयंति च क
श्यपं अविच्छिन्ना भवेत्तेषां पुत्रपौत्रादिसंततिः १७ एकरात्रं द्विरात्रं वा त्रिरात्रं वापि ये नराः तत्र वासं प्रकुर्वं
ति ते हि दुःखसंकटस्थिताः १८ सिद्धेश्वराश्रमोऽस्यास्ति रविदूरे तदुत्तरे यत्रानसूयया सार्धं वर्ततेत्रिः स्वभार्य
या १९ पुरा तत्र तपस्तेपे स चिरं पुत्रकाम्यया तं तेभ्यो माधवादिभ्यो दत्त्वा दीनापसत्सुतान् २० अतस्तदाश्रमे
सत्पुत्रमिच्छंस्तपश्चरेत् अचिरात्तत्प्रसादेन स सत्पुत्रमवाप्नुयात् २१ यो नरः पूजयेदत्रिं स्नानं कृत्वा यथा
विधि दद्यात्तत्र यत्किंचित्सोपि तेऽभूममवाप्नुयात् २२ तदुत्तरे तिरस्यास्ति भरद्वाजाश्रमो महान् तपः कृत्वा पुरा
यत्र तपःसिद्धिमवाप्तवान् २३ प्रागासीत्तत्कलर्षिभ्यो भरद्वाजाश्रमे नघाः समायातस्तत्स्थानेकृष
यः कश्यपादयः २४ भरद्वाजेश्वरस्तत्र स्थापितो मुनिना मुना तयो दर्शनमात्रेण कल्पितं जायते फलं २५ पूज
येन्नित्यमान्यस्तु भारद्वाजं महेश्वरं सर्वान्कामानवाप्नोति भरद्वाजप्रसादतः २६ प्रयागमागतो यस्तु भारद्वा
जं न गच्छति तस्य यात्राफलं न्यूनं जायते नात्र संशयः २७ त्रिरात्रमेकरात्रं वा तत्र वासं करोति यः जपादि नि
रतो भक्त्या कामान्नाप्नोति पुष्कलान् २८ तस्योत्तरे विविधं द्रुः सीताराम्नाश्रमो महान् यस्य दर्शनमात्रेण जा

पतेरामवल्लभः ४९ यदादाशरथीरामोसीतालक्ष्मणसंयुतः प्रवेष्टुं दंडकान् जग्मोसाकेतात् गुर्वनु
प्र॰ श्री॰ तया ५० तदागत्यात्रैवरामोभरद्वाजस्यसन्निधौ स्थित्वातदातूयापश्चात्चित्रकूटंगिरिंगतः ५१ तदार
१५७ भ्यात्रविख्यातःसीतारामाश्रमःकिल कामितार्थप्रदःपुंसांसर्वपापविनाशकृत ५२ तत्रगत्वाचयेरामं
सीतालक्ष्मणसंयुतं पूजयंतिनरानार्योयांतितेरामसन्निधिं ५३ विश्वामित्राश्रमस्तस्याप्युत्तरेवर्ततेमहा
न् तस्मिन्नाश्रमनमात्रेणपापंनश्यतितत्क्षणात् ५४ येर्चयंतिनराभुक्त्याविश्वामित्रंमहामुनिं सर्वान्कामान
वाप्यांतेब्रह्मलोकंव्रजंतिते ५५ तत्राचरंतिगायत्र्याःपुरश्चरणमुत्तमं येतेपापविनिर्मुक्ताःप्रयांतिब्रह्मणःप
दं ५६ तस्याप्युत्तरतःकुंडेवर्ततेगौतमाश्रमः साहल्याक्लिष्टतेयत्रगौतमोखिलशर्मकृत ५७ तत्रागत्यंति
येलोकाःप्रजयंतिस्तुवंतिच गौतमस्यप्रसादात्तेयास्यंतिगतिमुत्तमां ५८ तस्योदगाश्रमस्तस्यजमदग्ने
र्महामुनेः रेणुकासहितोयत्रजमदग्निर्विराजते ५९ तंपूजयंतियेलोकाभक्त्यानानोपसाधनैः प्रसन्नो १५७
जायतेतेषांजमदग्निःसरेणुकः ६० तत्रवासात्जपात्दानात्तनमनात्पूजनादिभिः लभंतेवांछितंलोका
इहामुत्रचनिश्चितं ६१ वसिष्ठस्याश्रमःपुण्यस्तस्याप्युत्तरतोमहान् अस्तियत्रसपत्नीकोवसिष्ठोमुनिसत्त

मः ६२ तत्रगत्वाचयेलोकाएकद्वित्रिदिनोषिताः नमंतिपूजयंत्येनंजीवन्मुक्ताभवंतिते ६३ यत्किंचि
त्सुकृतंतत्रकृतमल्पमपिभक्तितः स्नानदानजपार्चादितदानंत्यायकल्पते ६४ वरुणाश्रममारभ्ययावद्वाय
वमंडलं ऋषीणामपरेषांचसंत्यष्टाशीतिसहस्राः ६५ मिल्काशोवर्णनेतेषांकःकल्पःसनकादयः नमस्कु
र्यात्तत्तेभ्योभक्तिमान्यात्रिकोनरः ६६ एवंपश्चिमतीर्थानिकथितानियथामति। वक्ष्येथोत्तरतीर्थानिशृणु
ध्वमवधानतः ६७ ॥ इतिश्रीप्र॰ प्रवर्ली[illegible]ानरामचतुःषष्टितमोध्यायः ॥ ६४ ॥ श्रीगुरुवाच ॥ अथवरु
णमण्डलवक्ष्येवायुमंडलपूर्वतः विजयैश्वर्यदंपुंसांसर्वशत्रुविनाशनं १ प्रयागेदानमाहात्म्यंश्रुत्वातत
फलाप्तितं इंद्रःकदाचिदागत्यहृदयदानेमतिंदधौ २ उच्चैःश्रवसमानीयहृदयरत्नपुरंदरः प्रदादातंमन
श्चक्रेतदावि[illegible]विघ्नयत ३ अश्वदानेसमारब्धेब्रह्माद्यादेवतास्तदा गुरुंप्रणम्यपप्रच्छुर्हयदानस्य
कारणं ४ ॥ ब्रह्मादयऊचुः ॥ मरुत्वान्दानशूरोभूत्प्रयागेभगवन्कुतः तत्सर्वंवदचास्माकंयेननश्येतनो
भयं ५ दशधेनुसमोनड्वान्दशभिस्तैःसमोहयः तंप्रयागेतुयोदद्यान्मत्पदंतत्करेस्थितं ६ स्वपदच्यु
तिभीतोहंपृच्छामित्वांबृहस्पते निश्चित्यमनसासर्वंसाध्वसंमेनिवारय ७ ॥ गुरुरुवाच ॥ बहुधामाधवप्रीत्यै

नपदंप्राप्नुयेतव प्रयागेमघवाब्रह्मन्स्वर्गप्रदातृं समुद्यतः ॥ गौरवीवाचमाकर्ण्य संदिह्मानस्तथाप्य
प्र॰ श॰ सौ कथंचित्संभययामास ब्रह्मास्त्रेमनविद्यया ॥ ततोसौ जडतांप्राप्तः समर्थोपीन्द्रकाशिराट् तथाभूतेन
१५८ मालस्य पत्रेशेद्रोपिवाक्पतिं ॥ इंद्र उवाच ॥ समानीतो मयादातुं माधवप्रीतये हयः पदमात्रं न चल
ति प्रयागे सोकृतो वद ॥ गुरुरुवाच ॥ यथा भूपोष्टवसुपा शक्रयज्ञाश्वो मुषितः पुरा तथाधात्रापि दानाश्व
स्तवायं स्तंभितो बलात् ॥ तस्मादुपरमस्व त्वं प्रयागे हयदानतः श्रीत एवास्ति ते शक्र माधवो भक्तवत्सलः
॥ प्रयागेल्पं च यद्दानं पुण्यातिशयकारकं त्वहं स्तविभेति मघवन्नेनस्मात्स्वपदच्युतेः ॥ एकेनैवाश्वदाने
न प्राप्यते ब्रह्मणः पदं एकेनैवाश्वमेधेन पुरुहूतपदं व्रजेत् ॥ एकेन धेनुदानेन लक्षगोदानजं फलं
एकेन वृषदानेन कैलासे वसते नरः ॥ एवं सर्वाणि दानानि प्रयागे तु शताधिकं फलं यच्छंति देवेंद्र विर
घ्नं कुर्वंत्यतो मराः ॥ येत्र दानं कर्तुकामस्तामन्यत्र नयंति ते कारयंति च दानानि तीर्थे वासव भंगुरे ॥ मा
धवीया कृपायास्मिन्परिपूर्णा भविष्यति दानं घटे तस्यैव प्रयागे माधवप्रिये ॥ शेष उवाच ॥ इति वाक्यं गु १५८
रोः श्रुत्वा प्रसन्नहृदयांबुजः इंद्रो निवर्तते दानात्प्रीत्या चात्मभुवस्तथा ॥ तदारभ्य हरेस्तत्र वर्तते संमि

॥

तो हयः तस्य पूजनमात्रेण संप्रीणाति शचीपतिः ॥ परिक्रमंति ये लोकाः पूजयित्वा तु तं हयं अश्वशि[illegible]
कृतं ज्ञेयमेतैरवनिमंडले ॥ तस्यैव निकटे पूर्वे वृषरूपोस्ति धर्मराट् तस्य दर्शनमात्रेण [illegible]
धर्मिष्ठो जायते नरः ॥ तं ये चर्चयंति मनुजा धर्मराजं यतव्रताः वांछितं फलमायाति धर्मस्तेभ्यः प्रसीदति ॥
तस्यापि पूर्वदिग्भागे वासुकेरुत्तरे तथा अस्ति भोगवती तीर्थं दर्शनादघनाशनं ॥ यदास्ति माधवाभ्यासे सर्वे
पातालवासिनः समायातास्तदासापि समायाता धरातलात् ॥ सनकादय ऊचुः ॥ कस्मात्भोगवतीत्याख्यां
प्राप सा नागराट्प्रभो तन्नः कथय बोधाय बहुधार्था याति पुण्यतां ॥ शेष उवाच ॥ यदा निपतिता गंगा
स्वस्था पातालमागता ममभोगे मुनींद्राः सा तस्मात्भोगवती स्मृता ॥ स्वर्गे मंदाकिनी प्रोक्ता मंदगत्वाप
ताकिनी गां गता गीयते गंगा तस्मात्त्रिपथगा स्मृता ॥ भगीरथसमानीता प्रोक्ता भागीरथीति च जह्नुपीता
परित्यक्ता जाह्नवीति च गीयते ॥ विष्णुपादप्रसूतत्वाद्वैष्णवीति च कीर्त्यते इत्यनेकाभिधेयासावस्मत्तो ब्रह्म
रूपिणी ॥ एवं भोगवती तीर्थं वर्तते कामितप्रदं तत्र स्नात्वा च पीत्वा च सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ यत्किं
चित्सुकृतं कर्म कृतं भोगवती ह्रदे स्नानदानजपार्चादि तदक्षय्यमुदाहृतं ॥ तस्याभ्यासे परं पुण्यमस्ति वा

प॰त्री॰ सुकिमंडलं ममस्थानं च तत्रैव वर्तते सनकादयः ॥ पुरा तत्र तपस्तेपे दिवोदासो महातपाः षष्टिवर्ष
१५९ सहस्राणि मदाराधनतत्परः ॥ प्रादुरासमहं तत्र फणामंडलमंडितः दृष्ट्वा तु एवमहं तत्र दिवोदासः कृतां
जलिः ॥ ॥दिवोदास उवाच॥ नमामि त्वां शाश्वतं शेषराजं विश्वोत्पत्तिस्थानसंहारहेतुं नागेशं त्वां सर्पं
नाथं ह्यनंतं सर्वाधारं वासुकिं त्वां नमामि ३७ फणिफणीद्रं फणिनां गणेशं फणातपत्रं फणराजि
राजितं फणासहस्रस्य किरीटशोभितं तं वासुकिं देवमहं प्रपद्ये ॥ बिभर्ति यं वै शिरसा महेशो बि
भर्ति यं वै सततं गणेशः नमंति यं वै दिनकृत्सुरेशास्तं वासुकिं त्वामहमानतोस्मि ३९ येदेहभाजो प्रण
धाय कुंडली नाडी सुषुम्णा कुंडलिनीति गीयते कुर्वंतु पर्यस्य बलेन योगिनो योगस्य सिद्धिं तमहं नतोस्मि
४० अभिनवतररूपं गूढपादं फणींद्रं स्तनयनश्रुतियुक्तं रम्यातकाकोदरं तं अविदितगतिमंतं सर्पराजं
हि जितं सकलभुवनवीरं वासुकिं त्वां नतोस्मि ४१ स्तुवतीति दिवोदासे सुप्रसन्नः कृतांजलौ स्तोत्रेण
परभक्त्याहमब्रोचमनघा इति ॥ वरं ब्रूहि वरं ब्रूहि त्वं दिवोदास सत्वरं सर्वार्थसाधनं ब्रूहि यत्तेमन
सि वर्तते ॥ ॥दिवोदास उवाच॥ यदि प्रसन्नो भगवान्भवान्सर्वार्थसाधकः वाराणस्याधिपत्यं मे

MEMORIAL

चलं देहि पतं जले ॥ न पेतुर्नोमया पश्चाद्दिवोदासो महीपतिः काश्यां गत्वा प्रजाः सर्वा धर्मे
णापालयच्चिरं ॥ तस्य वै पौरुषं बलं नको पि भुवने प्रभुः विश्वेशोपि गतो दूरं विहायानंदकान
नं ॥ एवंविधमिदं क्षेत्रं वासुकेर्मम च प्रियं त्रिंशद्दंडात्मकं श्रेष्ठं नानानागगणान्वितं ॥ यः
स्नात्वा मामके कुंडे वासुकिं मां प्रपूजयेत् प्राप्नोति सकलानर्थानिहत्रेत्य दिवं व्रजेत् ॥ श्रा
वणे शुक्लपक्षे ये पंचम्यां यात्रिका जनाः पूजयंति विशेषेण तेषां तुष्टो भवाम्यहं ॥ स्नानदानादि
कं तत्र कुर्वतामखिले कुले अस्मज्जातिकृता बाधा न भवेदिति शासनं ॥ उक्तराव धिभूतं तन्त्रयाग
स्य मुनीश्वराः वर्णितं वासुकिक्षेत्रं मया न्यदपि वच्मि वः ॥ ॥इति श्रीप॰ त्रि॰ तीर्थावलीवर्णने पं
चाशीतितमोध्यायः॥ ॥ ॥शेष उवाच॥ ॥गंगायाः पश्चिमे तीरे वासुकेर्दक्षिणे शुभं आधिव्याधि
हरं पुण्यं ब्रह्मकुंडं विराजते ॥ ब्रह्मणा निर्मितं कुंडं ब्रह्महत्यानिवारणं ब्रह्मणाधिष्ठितं शश्वत्सर्वका
मकरं डकं ॥ तत्र स्नात्वा च ये लोकास्तर्पयंति स्वकान्पितॄन् तदैव पितरस्तेषां गच्छंति ब्रह्मणः पदं ॥
स्नानहोमतपोदानजपस्वाध्यायपूजनं भक्त्या कुर्वंति ये विप्रा ब्रह्मलोके वसंति ते ॥ तस्य दक्षिणे

प्र॰श॰ ८०

दिग्भागे त्रिषु लोकेषु विश्रुतं दशाश्वमेधिकं तीर्थं वर्त्तते पापनाशनं ॥ यस्मिन्नेकगुणं पुण्यं दशघ्ना
विवर्धते पापं प्रशममायाति वाङ्मनःकायसंचितं ॥ अन्यत्र शतयज्ञैर्यन्नरैः फलमवाप्यते तदत्रैकेन
यज्ञेन प्राप्यते सकलं फलं ॥ अत एव पुरा तत्र वाजिमेधाः कृता दश ब्रह्मणा देवमुख्येन तेन ख्यातं
तथैव तत् ॥ दशाश्वमेधिके तीर्थे वैशाखे मासि यो नरः नियतं प्रत्यहं स्नाति सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
यस्य कस्यापि धान्यस्य तुलां तत्र करोति यः सुवर्णतुल्यं पुण्यं भक्त्या प्राप्नोति मानवः ॥ दशाश्वमेधि
के तीर्थे पंच यज्ञान्करोति यः पंचाश्वमेधजं पुण्यं प्राप्नोत्यत्र न संशयः ॥ धनुःशतमिते तस्मिन्देहत्यागं करो
ति यः न वै स पुनरायाति संसृतिं सनकादयः ॥ स्नानात्तर्पणतो दानाद्धोमात्स्वाध्यायतो जपात् असंख्य
सुकृतं यत्र प्राप्नोति श्रद्धया जनः ॥ प्रातः स्नात्वा विधानेन गंगायमुनसंगमे तत्र माध्याह्निकं कृत्वा सर्व
पापैः प्रमुच्यते ॥ यात्रार्थमागता ये च प्रयागे सकला जनाः दशाश्वमेधे न स्नांति व्रतास्ते भयः प्रकुप्यति ॥
तस्यैव पश्चिमे भागे शिवस्थानमनुत्तमं तत्र गत्वा शिवं भक्त्या तत्तीर्थेशं नमंति ये ॥ पूजयंत्युपचारैश्च ८०
बिल्वपत्रादिभिः शुभैः तेषां यात्राफलं पूर्णं जायते नात्र संशयः ॥ गंगायाः पश्चिमे भागे लक्ष्मीतीर्थं

तदंतिके तपस्तप्त्वा पुरा यत्र माधवं प्राप वल्लभं ॥ लक्ष्मीतीर्थात्परं तीर्थं लक्ष्मीप्राप्तिकरं न
हि स्नानपूजनदानाद्यैर्गृहे लक्ष्मीश्चिरायते ॥ तीर्थं महोदधेस्तस्य दक्षिणे स्तिमलापहं तस्य
दर्शनमात्रेण सर्वं नश्यति संकटं ॥ जगन्नाथगताः सर्वे तीर्थराजे समागताः तदारभ्य शतस्तत्र
तिष्ठंत्येवाभिलाषुकाः ॥ महोदधौ स्नानपानाद्देवर्षिपितृतर्पणात् सर्वपापविशुद्धात्मा याति वै
विष्णोः परं पदं ॥ यत्किंचित्कुरुते दानं नरो भक्त्या महोदधौ तस्य तद्दानजं पुण्यं प्रलयेऽपि न नश्य
ति ॥ तस्य च दक्षिणे भागे ह्युर्वशीकुंडमुत्तमं वर्तते मलपानीयं महर्षिसिद्धसेवितं ॥ तत्र स्नानाच्च
पानाच्च देवर्षिपितृतर्पणात् यत्फलं समवाप्नोति तदन्यत्र सुदुर्लभं ॥ त्रिरात्रं पंचरात्रं वा सप्त
रात्रमथ त्रयः स्थित्वा स्नानजपादीनि कुरुते नियतव्रतः ॥ रूपवान्गुणवान्शूरो धनी भूत्वा स धा
र्मिकः उर्वशीसदृशीनां तु स्त्रीणां भवति वल्लभः ॥ अपरं चोर्वशीकुंडं यमुनादक्षिणे तटे विद्यते
सनिमित्तं तद्धि ख्यं मुनिपुंगवाः ॥ यत्र नालमपावस्य यस्माद्ब्रह्मा प्रजायते स्वलये लयमाप्नोति
संहृत्य सकलं जगत् ॥ तस्मात्तत्पावनं तीर्थं धनुर्विंशतिमंडले वासेनेष्टप्रदं नॄणां मरणान्मार

प्र·श णापहे ९० स्नानसंध्यार्चनाध्यायदानहोमादितर्पणैः अनंतं पुण्यमाप्नोति भक्तिमान्यात्रिकोन
रः ९१ एवमेतानि तीर्थानि वर्णितानि यथाश्रुतं यात्रामभीष्टां कृत्वा तु पुनर्वेण्यां व्रजेन्नरः ९२ तत्र स्ना
त्वा तथा कृत्वा वेणीमाधवपूजनं संप्रार्थ्य दंडवन्नत्वा ततो यात्रां निवेदयेत् ९३ एवं यः कुरुते यात्रां भक्ति
१६१ मान्यात्रिको नरः पादस्नाकल्पमासाद्य प्राप्नुयात्स महत्फलं ९४ ॥ क प ट स ऊ पु ॥ अत्यद्भुतानि तीर्थानि
निदेवतायतनानि च त्वन्मुखांभोजतः स्वायश्रुत्वानंदमुपागताः ९५ विधिना केन कर्तव्यो यात्रा
विधिरयं नृभिः तं वदस्व प्रबोधाय सर्वलोकोपकारक ९६ ॥ श्रीप उवाच ॥ सम्यक्पृष्टं मुनिश्रेष्ठाः भ
वद्भिर्लोकमंगलैः शृण्वंतु प्रणिधानेन तीर्थयात्राविधिं ब्रुवे ९७ दानाध्ययनसक्तानां जपध्यानरता
त्मनां नावश्यको सौ मुनयो तीर्थयात्राविधिः स्मृतः ९८ एतदर्थासमर्थानां रंकवैधेयरोगिणां तीर्थे ।।१४
वांतरतीर्थानां यात्रा प्रोक्ता मनीषिभिः ९९ पुण्यमासे मलेपक्षे स्वतिथौ शुभवासरे पर्वकाले च संक्रांतौ
मन्वादिषु युगादिषु १०० प्रातः स्नात्वा विधानेन गंगायमुनसंगमे निर्वर्त्य नित्यं नित्यमात्र पूजन १६१
साधनः १ श्रीमाधव दयासिंधो वांछितार्थफलप्रद अनुजानीहि मामद्य त्वत्तीर्थानां परिक्रमे २

न जाने तीर्थनामानि देवतायतनानि च अतः परिक्रमां कुर्वे त्वंतर्वेद्यां यथाक्रमं ३ इति संप्रार्थ्य म
तिमान्सपत्नीकोप्यवैकलः अव्रतानन्विकिरन्गच्छेदुक्तपूर्वप्रदक्षिणं ४ स्नायान्महत्सु तीर्थेषु गं
गायमुन[redacted]तीरयोः मार्जनाचमने कुर्यात्क्वचित्जाकृविक्लितः ५ दुष्टालापस्तथालापसंसाराला
पवर्जितः माधवं मनसाध्यायन्माधवेतीरयन्मुनः ६ यथा प्रागुक्ततीर्थानां भक्त्याकृत्वा प्रदक्षिणं पुनर्वेणीं
समासाद्य स्नात्वा सर्वं निवेदयेत् ७ माधवानंत गोविंद जगन्नाथ जगत्पते गृहाण मत्कृतां यात्रां फलदो भ १६५
वतेनमः ८ एवं यः कुरुते यात्रामंतर्वेद्यां यथाविधि अगण्यं पुण्यमाप्नोति माधवश्च प्रसीदति ९ तथा
ज्ञकृतपापानां स्नानेन विशुद्धये लघूनां हि विनाशाय वर्षे कुर्यात्प्रदक्षिणं १० तत्रस्थानां विधिश्चायं प्रा
यश्चित्तस्वरूपकः यात्रिकाणां यथाकालं तदभावे फलप्रदः ११ अंतर्वेदीस्थतीर्थानि तेषां यात्राविधिश्च
यः निरूपितो मुनिश्रेष्ठाः सर्वेषामुपकारकः १२ पद्मांकूर्णफलश्चायं मर्धादिर्वाह्नादितः असामर्थ्ये
द्विजाद्वासे संपूर्णे भृतिदानतः १३ अशक्तानां दरिद्राणां सर्वेषां पापसंभवे यात्राविधिं फलं पूर्णं यथा स्यात्
न्निबोधत १४ अरुणोदयवेलायां गंगायमुनसंगमे तीर्थानि देवतायतनानि स्नानुमार्ध्यति नित्यशः १५ अ
न

अ॰ पु॰ पातत्समयेतत्र स्नात्वा ध्यात्वाखिलानपि तदर्थं च पुनः स्नात्वा तीर्थयात्राफलं लभेत् ॥ अंतर्वेदी मुनिश्रेष्
१६२ ठाः सांगोपांगा निरूपिता अथो मध्यवदिष्ये यो वर्णयामि यथामति ॥ ॥ इति श्रीप॰ अ॰ अंतर्वेदी
र्थनिरूपणं षट्षष्टितमोध्यायः ॥ ॥ श्री ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ मध्यवेद्यामथो वक्ष्ये मुख्यतीर्थानि सुव्रताः ये
षां दर्शनमात्रेण निष्पापः स्वर्दिवं व्रजेत् ॥ सेतस्याग्नेयदिग्भागे अंतर्वेद्याः अवाक्तटे सोमतीर्थमिति
ख्यातं सर्वलोकेषु पावनं ॥ यत्रागत्य पुरा सोमो पीडितो राजयक्ष्मणा शिवस्याराधनं चक्रे भक्त्या तदपनु
त्तये ॥ ततस्तत्तपसा तुष्टः शंकरो लोकशंकरः दत्वा यथेप्सितान्कामान्वचनं चेदमब्रवीत् ॥ अत्रिनेत्रस
मुद्भूत सोमास्मिन्तीर्थनायके मामुपासितवान्यत्वं कृतं ते नाहमागतः ॥ आजन्मविविधापापैः स्नात्वान्यत्रा
स्मदादयः उपासिताः प्रसीदंति न द्रागत्र तु मंदते ॥ अतस्त्वमप्यदो भक्त्या सेवस्वागतवत्सरः मां प्रतिष्ठाप्य
विधिवन्मंत्रं चेमं जपानिशं ॥ यत्र गंगा च यमुना यत्र प्राची सरस्वती यत्र सोमेश्वरो देवस्तत्र मामं मृतं हधी
॥ एवं कृते त्वयाभीष्टमखिलं सेत्स्यति ध्रुवं परं कामयमिदं स्थानं सर्वेषां च भविष्यति ॥ इति यावत्समाकर्ण्य १६२
शंकरी शंकरप्रियः शंभोर्लिंगं प्रतिष्ठाप्य सोमः सोमेश्वराभिधं ॥ तत्राश्रमपदं चक्रे माधवस्याप्यदूरतः

नानावृक्षलतैर्जुष्टं रम्यं नंदनसन्निभं ॥ तत्राश्रमे वसन्स्नात्वा प्रत्यहं च यथाविधि जजाप मंत्रमनि
शं शिवादिष्टं समाहितः ॥ द्विजानामोषधीनां च भूमिर्जादस्तथा तदादिख्यातिमायांतं तीर्थं सोमेश्व
राभिधं ॥ तस्मात्तत्र नरो गत्वा स्नात्वा सोमेश्वरं प्रभुं पूजयित्वा तिमनुजा यथोपकरणादिभिः ॥ रुद्रा
भिषेकं सूक्तानि शिवपंचाक्षरीजपं स्वाध्यायं ब्रह्मयज्ञं च दानं ब्राह्मणभोजनं ॥ ये कुर्वंति नरा भक्त्या तेषां
सोमेश्वराभिधः शिवस्तदेकतापन्नो माधवश्च प्रसीदति ॥ एकरुद्रा महारुद्रफलं तत्र प्रजायते शैव
मंत्रस्य सिद्धिः स्यात्सहस्रजपमात्रतः ॥ सोमवत्याममायां यः कुर्यात्सोमेशपूजनं स सोमयोगजं पुण्यं
प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ इत्यादिगुणसंपन्नं सोमतीर्थं मुनीश्वराः वर्णितं मे ततोन्यानि वर्णयामि यथा
क्रमं ॥ पश्चिमे सोमतीर्थस्य सूर्यतीर्थमिति स्मृतं तत्र स्नानाच्च पानाच्च सूर्यलोके महीयते ॥ अस्ति ध
नदं तीर्थं कौबेरं तस्य पश्चिमे स्नानदानादिभिस्तत्र धनिनः स्युः पुनः पुनः ॥ तस्यापि पश्चिमे रम्यं वायुतीर्थं
वरप्रदं स्नातानां तत्र भूतानां वायुबाधा न जायते ॥ अथ तत्पश्चिमे वह्नितीर्थं परमपावनं स्नातो स्व
ति समस्ताग्निमिल्लोकं व्रजेन्नरः ॥ पश्चिमे धर्मराजस्य तीर्थं त्वनरकं स्मृतं स्नानाच्च तर्पणात्तत्र नर

केनचप्रपद्यते ॥२४॥ वारुणे तस्य विख्यातं वीरतीर्थं च वर्तते तत्र मज्जनतो जंतुर्लभते शूरवीरतां ॥२५॥ तदंति
प्र.पु. केवरी वर्त्ति प्रागुक्तो माधवाश्रमः स्नानपूजनवासाद्यैर्वैकुंठं तत्र गच्छति ॥२६॥ तस्याद्दूरे वरीवर्त्ति यामुनं तीर्थं
१६२ मुनीश्वराः तत्र स्नानार्चनाभ्यां च न याति यमसादनं ॥२७॥ तस्याविदूरे वारुण्यां रामतीर्थं विशारदं सीता
कुंडं ततः पश्चाद्धनूमत्तीर्थमुत्तमं ॥२८॥ यदा हि भगवान्विष्णुर्देवद्विजसुरेच्छया आविर्भूतो क्षितिः ॥१॥
ऐक्ष्वाकौ साकेताधिपतेः कुले ॥२९॥ रामलक्ष्मणशत्रुघ्नभरताख्याभिरन्वितः बाललीलारतस्तातो विश्वामित्र ॥१॥
क्रियान्वितः ॥ गाधिजानुचरे सोऽष्टस्त्रशास्त्रातिबलाबलः ताटकाजठरध्वंसी मारीचमाधिसताश्रमः ॥
क्रव्यान्निधननिर्विघ्नसमापिततदध्वरः मिथिलेशाध्वरालोकी कलितर्षिपदानुगः ॥ रुष्टगौतमसंश
प्तार्हल्योद्धारयशस्करः माहेश्वरधनुर्भंगप्राप्तसीतापरिग्रहः ॥ जामदग्न्यमदध्वंसी मातापितृप्रियं
करः ॥ स्वचक्रस्वनार्भयेरज्ञराज्यः सीतानुजान्वितः गुहोत्तीर्णमहागंगो भरद्वाजानुमोदितः ॥ तद्वेदि
ताखिलोदंतस्ताच्चित्रकूटतीर्णतारणिः चित्रकूटकृतावासो विहिताः स्वीयसांत्वनः ॥ प्रविष्टदंडकारण्यो १६२
विराधप्राणदारणः शरभंगस्तुतीक्ष्णंचाप्यगस्त्यं भाजि संस्तुतं ॥ दृष्ट्वा नत्वा कृताथित्योत गृहीतेद
२ मंथराशिष्टकैकेयीवाग्वद्धजनकेष्टकृत २

कार्मुकः प्रतिज्ञाताखिलवधः प्राप्तपंचवटीतटः ॥ तत्कृताश्रमवासी च राक्षसी नासिकाहरः खरत्रि
शिरदूषणघ्नो हतमायामृगः क्षणात् ॥ विज्ञाताखिलदुःप्रेक्ष्य प्राकृतं भावमागतः जटायुलब्धहतांतस्त
च्छारदूर्वाप्रतिवापसः तापर्यकः ॥ तदुक्तशबरीप्राप्तपंपायुग्युतान्वितः सुग्रीवकृतसौहार्दो तद्वालिकृतघातनः
स्वमुक्तिप्ररायकः ॥ तदुक्तशबरीप्राप्तपंपावायुपुत्रान्वितः सुग्रीवकृतसौहार्दो तद्वालिकृतघातनः
॥ हनूमद्विक्रमप्राप्तसीतोदंतः स्वसैन्ययुतः नलाब्धिबंधसंसेतुप्रोत्तीर्णलवणार्णवः ॥ विभीषणसखः
संख्ये घोरराक्षसमर्दनः स्वहस्तहतलंकेशो विभीषणवरप्रदः ॥ अंगीकृतावनिसुतो जीवितामृतक ॥१॥
वानरः विभीषणादिसंवीतः पुष्पकाधिष्ठितः स्वराट् ॥ यथागतं समायातो यमुनादक्षिणे तटे तत्रा
वतीर्य तैः सर्वैर्वेण्यां स्नात्वा प्रहर्षिता ॥ ब्राह्मणेभ्यो धनं भूरि ददुः सर्वे यदृच्छया सीता प्रास्तरणपत्नीभो
व्राह्मणानि दरीसवयं ॥ भूषणानि विचित्राणि मणिमुक्तान्वितानि च वेणीदानं कृतः स्नात्वा वेण्यां रामेण
हर्षिता ॥ नवरत्नादि संयुक्तं चकार त्र्यंगुलं सती यद्यत्पूर्वं मतं वेण्यै तत्तत्कृत्वा पतिप्रिया ॥ कारया
मास विधिना दंपतीनां च भोजनं रामः स्त्रीवेणीसंपूज्य माधवं चाक्षयं वटं ॥ भरद्वाजांतिकं गत्वा कपि
नाशो यसतकथा हनूमंतं पुरः प्रेष्य स्वयं चानुजगाम ह ॥ भरतादिकृताल्हादः कृत्वा राज्यमकंटकं य
ज्यो

प्र·श्री·

त्रांश्चविविधान्कृत्वाजगामस्वजनःपदं तदादिख्यातिमायातंतीर्थत्रयमिदंपरं एषुस्नानार्च
नावासैःप्राप्नुयादीप्सितंफलं सीताकुंडेचयानार्यो गत्वास्नात्वायथाविधि रामंसीतांहनूमंतंप्र
जयंत्युपसाधनैः जन्मजन्मनिसौभाग्यंसंततिंचपरांश्रियं भुक्त्वेहपतिभिःसाकमंतेयास्यंतिस
द्गतिं एतस्तानितीर्थानिवर्णितानिपुरातनाः अतऊर्ध्वंवदिष्यामिनैरुत्यांतानियानितु ॥

॥ ॥इतिश्रीप·प्र·सोमेश्वरादितीर्थावलीवर्णनंनामसप्तशीतितमोध्यायः॥ ॥शेषउवाच॥ ॥

तेषामदूरेविख्यातमुर्वशीकुंडमुत्तमं प्राकपंचाप्सरसांमध्येशक्रेणकुधोर्वशी सयोभूतलमा पेतं
याता पुरूरवसमाश्रिता शं देवस्वसभांकांत्योद्योतयंतीवरानना लावण्यहृदिनींमत्वातामुवाच
पुरूरवाः॥पुरूरवाउवाच॥कासित्वंवदवामोरुकुतोवात्रसमागता सत्यंवदस्वित्वंहृत्तंक्षोभयमान
सहारिणि॥उर्वश्युवाच॥शचीपतेःपुरेपंचघृताचीप्रमुखांगनाः तासांयासुर्वशीसाहंदैवादिह
समागता इंद्राज्ञापरानित्यंवर्तमानाप्यहंप्रभो नागांशचीपतेःपार्श्वंकदाचिद्दैविमोहिता त
न्मेवहेलनंज्ञात्वाकुपितेनमरुत्वता शप्तंसमाभुवंयाहीत्येवंशप्तास्वकर्मणा तेनभूमंडलेप्राप्य
सु

५ राज्ञासंपूजितश्चाथतमुवाचपितामहः॥ब्रह्मोवाच५

म्वासायोचितंस्थलं सर्वत्रान्वेष्यचाप्राप्यत्वामहंशरणंगता अतस्त्वंयत्रमेस्थानंदास्यस्यत्राहि
तासती स्थापयित्वानिजंशापंगमिष्याम्यमरावतीं ॥पुरूरवाउवाच॥किमर्थंखिद्यसेबालेत्वमत्रै
वापसाधिशं शतक्रतोरधीनाहमितिचेत्तान्करोम्यहं एवमुक्त्वासमारेभेक्रतूनांवैसहस्रकं त
दादुंदुभयोनेदुर्भुविजातोमहोत्सवः ततो त्वासहस्रसाम्ब्रह्मावकंपेस्वपदेस्थितः स्वर्वद्युति
भीतःसन्नहंकर्त्रासंएनरूपतः यज्ञान्विघ्नयितुंतूर्णंयज्ञवाटंसमागतः यज्ञदानवतोप्रस्तु
द्विजकोमत्रपूरकः मिदान्देहिभवान्मह्यंयाचकोहंसमागतः ॥पुरूरवाउवाच॥धनधान्यगृ
हग्रामरत्नादिचवसुंधरां किंवांछसिमाचक्ष्वदास्यामिद्विजसत्तम ॥द्विजउवाच॥दानशूरोसि
जानामिमदीप्सितमिदंकुरु प्रयागेमाकुरुष्वेत्रेयज्ञानद्यकामदान् उर्वशींत्वंसुरंभुंक्ष्वयाव
द्वैराम्यमावहेत् ततःसात्वदनुज्ञाताया तुपार्श्वंशचीपतेः ततोनिवर्तितेराजायज्ञेभ्योत्रसवान्प
तः सकलान्विषयान्दिव्यानुर्वश्यानुभुजेसुखं उर्वशीतत्रविपुलंकुंडंनिर्मायनिर्मलं पुण्यपु
ष्पलताकीर्णंसर्वदातत्रतिष्ठति नित्यंवेण्यामुषःस्नात्वास्वाश्रमेवासनेस्थिता मध्याह्नंतृषिं २
आ

ध्यात्वा ततो विषयभोगकृत ॥ ४२ ॥ तदारभ्योर्वशीनाम्ना कुंडं ख्यातमिदं भुवि विचित्रफलदं नृणां स्त्री
णां सौभाग्यवर्धनं ॥ स्नानदानार्चनध्यानहोमस्वाध्यायतर्पणं आचरंस्तत्र निष्पापः स्वर्गलोके व
सेच्चिरं ॥ ततः सुधारसं नाम तीर्थं परमपावनं वर्तते यमुनातीरे यमबाधानिवारणं ॥ ४४ ॥ स्नानेन स
र्वरोगाणां नाशकं चाघलोटकं सेवनात्स्वल्पकालेन स्वर्गभोगप्रदायकं ॥ तस्य दक्षिणतो दूरे कंब
लाश्वतरावुभौ वर्तेते तौ महानागौ तयोस्तत्तीर्थमुत्तमं ॥ ब्रह्मणा स्थापितौ पूर्वं सर्वविघ्ननिवारणे
यत्तौ ते वरदानं च प्रसन्नेनामुना कृतं ॥ भवद्भ्यां मम साहाय्यं यात्रिकं बहुधा कृतं अतोत्र तिष्ठतं श्री
त्या सर्वेषां फलदायिनौ ॥ विप्राणां च तथा राज्ञां द्रव्यं प्रतिग्रहादिकं अत्रामितं वरीवर्तु युवां तस्या
धिकारिणौ ॥ ये यात्रार्थमायांति पूजयिष्यंति नौ युवां तद्यात्राफलभागानां भागिनौ भवतं युवां
॥ अतस्तत्पूजनं कार्यमवश्यं तत्फलार्थिभिः श्रावणे मासि कृत्तिके वापि वर्षे वर्षे यथाविधि ॥ पूर्णि
मायां सितपंचम्यां न्ये वा पितृपर्वसु पंचामृतैर्धूपदीपैर्नैवेद्यैः पूजयेद्दले ॥ एवं पूजयतां भक्त्यात्र
सन्नौ भवतस्तुतौ आलेपं विपुलं द्रव्यं ददते यावदयेप्सितं ॥ पूजनादिषु सामर्थ्यं स्नात्वा चेत्स्यायत

व्रतैः मनसा द्रुतमानेन नमस्कार्यौ ततः सुखं ॥ ४९ ॥ तस्याप्यपश्चिमे भागे विकिरं पुण्यसाधनं वि
र्द्धं तद्विधिष्ठितं दिव्यं माधवेन च भूषितं ॥ प्रयोगतद्वर्णितं प्रायं मध्यवेदी प्रसंगतः पुनरुक्तं मुनिश्रेष्ठाः
नानापुण्यफलप्रदं ॥ सोमेश्वरं समारभ्य विकिरांतं यथामति कानिचोक्तानि तीर्थानि प्रसिद्धा
न्यखिलानि च ॥ सर्वेषां वर्णने को वा यमुनातीरवासिनां तीर्थानां हि समर्थोस्ति तस्मात्तेभ्यो नमो
नमः ॥ ततो धनददिग्भागे विदूरे बहुमूलकः नागस्तु वर्तते तीर्थं चावधिरंबधरः परः ॥ ५० ॥ तंच
यः पूजयेद्भक्त्या तीर्थे यो यात्रिकोपि वा पुत्रपौत्रसुखं चात्रि धनप्राप्तिं च विंदति ॥ तद्दक्षभागे
वं तीर्थं गालवं चापरं तथा एकस्नानेन पूतात्मा व्रजेत्स्वर्गं प्रभामयः ॥ ५२ ॥ कोटितीर्थं ततः पूर्वं गालव
दक्षिणे तटे वर्तते परमस्थानं कोटितीर्थफलप्रदं ॥ सर्वदा पुण्यकाले वा तीर्थे स्नायंति का च वा
कोटितीर्थसमासाद्य यत्करिष्यंति तद्गुरु ॥ स्नानं दानं तपो होमस्स्वाध्यायः पितृतर्पणं रुद्राभि
षेकस्तत्र मंत्रजपः पार्थिवपूजनं ॥ यद्यन्नात्र कृतं किंचित्स्वल्पमित्मद्विर्नरैरिह कृतं सर्वं कोटिगुणं तत्र
जायते नात्र संशयः ॥ गंगायमुनयोरेतीरे मानसं तीर्थमुत्तमं स्नानमात्रेण तत्रास्तु मानसं नश्यते

प्र·प्रा·
१६६

मलं ॥ तस्यैव पूर्वदिग्भागे हंसतीर्थं मनोहरं तत्र स्नानेन पानेन हंसवन्निर्मलो भवेत् ॥ कालकूपमथो वक्ष्ये कालबाधानिवारणं स्नानात्तत्र नरो दृष्ट्वा न नरकं नैव पश्यति ॥ तस्याग्रे शाल्मलीतीर्थं शाल्मलीवृक्षचिह्नितं तत्र स्नायी स्यैनेनैव पापिनः शुद्धिमागताः ॥ तत्पुरो ब्रह्मकुंडोऽस्ति धनुराकारमायतः तत्र स्नानेन पानेन ब्रह्मलोकमवाप्नुयात् ॥ तद्वामकूपरं मंत्री द्विहंसप्रपतनं स्मृतं तत्रैव [illegible] ति ष्ठ ति जीवा हंसा एव न संशयः ॥ हंसरूपी जगन्नाथस्तत्रास्ते सर्वदा किल तत्र स्नानाच्च पानाच्च नरो हंसगतिं लभेत् ॥ प्रतिष्ठाने महान्कूपः समुद्राख्यो विराजते दर्शनाद्यस्य पानाच्च नरो निष्कल्मषो भवेत् ॥ अमायां पौर्णमास्यां वा चंद्रसूर्यग्रहे तथा मत्परिक्रमणाद्भूमिप्रदक्षिणफलं लभेत् ॥ स्नानाद्दानादिजं तत्र सुकृतं बहु वर्धते सर्वत्र मरणात्स्वर्गं प्राप्नोत्यत्र न संशयः ॥ तस्यापि दक्षिणे भागे व्यासतीर्थं मनोहरं तत्र व्यासाश्रमः शांति देवर्षिगणसेवितः ॥ तत्र विश्राम्य तं पूज्य दंडवत्प्रणिपत्य च प्रार्थयेद्भक्तिमान्यो वै विद्यावान्स भवेद्ध्रुवं ॥ तस्यैवाग्नेयदिग्भागे यमुनाया उदकतटे वसते नागतीर्थं हि नाग १६६
नागीगणावृतं ॥ तत्र गत्वा तु ये जीवा दधिदुग्धादिसाधनैः पूजयंति नमस्यंति ते वांछितमनंतकं ॥

एवं मध्यवहिर्वेद्योः मुख्यतीर्थानि यानि तु मया वः कथितान्यद्य परोपकृतये मलाः ॥ पंचयोजनविस्तीर्णे मंडले यानि संति वै तानि वक्तुं न शेषेण न शक्रेण कुतोऽपरे ॥ पुनश्च यमुनासंगाद्गंगासंगाद्दूनि च समागतानि तीर्थानि गणनाके न शक्यते ॥ एकैव यमुना यत्र दर्शनात्पापनाशिनी तथैव गंगा किं तस्य वर्ण्यं माहात्म्यं वैभवं ॥ तस्यास्य तीर्थराजस्य ब्रह्मपुत्राभवत्कृते वेदीनां त्रितयं प्रोक्तं किमन्यत्कुतु मिच्छथ ॥ ॥ इति श्रीप॰ प्र॰ मध्यवहिर्वेदीस्थतीर्थावलीवर्णनं नामाष्टषष्टितमोध्यायः ॥ ६८ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ वेदीत्रयस्य तीर्थानि वर्णितानि त्वयानघ यमुनायाश्च माहात्म्यं श्रुत्वानंदमुपागताः ॥ इदानीं यमुनोत्पत्तिं श्रोतुमिच्छामहे वयं तत्सर्वं नः समाचक्ष्व सूत सर्वोपकारक ॥ सूत उवाच ॥ इममेव पुरा प्रश्नं सनकाद्या महर्षयः शेषमापृच्छन्स्तस्मात्स यथोचे तथोच्यते ॥ शेष उवाच ॥ शृणुध्वं ब्रह्मतनया यमुनोत्पत्तिमादरात् आगमं च प्रभावं च समुद्भूतं महद्भुवि ॥ विवस्वतश्च संज्ञायां त्वाष्ट्र्यां वैवस्वतादनु अपत्यं द्वंद्वमुत्पन्नं श्रोतुः कल्मषनाशनं ॥ पूर्वं संज्ञा तपस्तेपे वरपुत्रेच्छया सती तत्तपः सफलं कर्तुं ब्रह्मा तत्र समाययौ ॥ आगमानं दर्शयामास वरदोऽस्मीत्यभाषत ॥ संज्ञोवा

॥ प्रसन्नोयदिमेब्रह्मन्धर्ममष्टांगलक्षणं ॥ पुत्रमिच्छामिधर्मेणभास्करात्वत्प्रसादतः ॥
॥ साक्षाद्दंडधरोधर्मसूर्यात्त्वयिभविष्यति ॥ चरित्रास्यतियोधर्ममधर्मंनिहनिष्यति इत्युक्तांत
ब्र.पु. र्दधेब्रह्मासंज्ञावरमवाप्य च ॥ सानंदादित्यमभ्येत्यगर्भमापयमध्यमा नियमेनपरेणासौगर्भयाव
१६७ त्कृतंसमाः ॥ धारयामासनियतसद्व्रतासंयतेंद्रिया कदाचित्तांसहस्रांशुर्लोकास्तावलोपरि ॥
आलभ्यचकरैस्तैस्तैरिदमाहरुषान्वितः किमर्थंतप्यसेभीरु मुंचगर्भविरोधितं ॥ अतिखिन्नासिन
हिमेधर्मज्ञासहचारिणी इत्युक्त्वासाकरैस्तप्तासंज्ञागर्भमथा॑जत् ॥ सगर्भस्तत्करैस्पृष्टःश्यामो त्य
भूत्वापतत्द्विधा पुत्रश्चकठिनोभागोयम इत्युच्यतेद्वियः द्रवरूपेणयमुनाप्रसवोयःसताभवत्
॥ एवंतद्युगलापत्यंपरमाश्चर्यकारकं ॥ तंजठरान्मातुरभवत्तदचेतनं ॥ अथागत्यसपार्वा
णोब्रह्मविष्णुशिवादयः स्वस्तिस्वस्तीतिजल्पंतस्तंसमावृत्यतास्थिरे ॥ द्रुहिणोमृतमिश्रोबुपरि ॥
क्लिन्नेनपाणिना यस्पर्शन्त्यस्वयंविष्णुःप्रविश्यजीवयद्भितत् ॥ ऐश्वर्यमदधात्तस्मिन्नीश्वरःस्वय ७
मव्ययः एवमन्येसपार्वाणःस्वप्रभावैरयोजयन् ॥ ततःसंप्राप्यसंज्ञांसधर्मराजःसमुत्थितः ॥
न्तिः

श्यामःसमुल्लोहितांशोचलत्कुंडलमूर्धजः ॥ तथैवयमुनाश्यामापद्मपत्रारुणेक्षणा सभा
स सभासयासासमस्तान्सान्पुरस्थितान् ॥ यमंचयमुनांचैवदृष्ट्वादेवास्सचेतनौ च दृष्टुर्दिव्य ॥
कुसुमैर्नानावाद्यान्यवादयन् ॥ जगुर्गंधर्वमुख्याश्चननृतुश्चाप्सरोगणाः प्रसेदुश्चदिशोवा
ताववुर्मंदंचमंगलं ॥ ततःस्वांकेसमादायब्रह्माद्भुततनुंयमं यमुनांचाच्युतःस्वांके आश्लिष्य
परमादरात् ॥ संस्कारैर्योजयामासजातकर्मादिभिःक्रमात् देवर्षिगणसंयुक्तःसर्वसाधनसं
युतः ॥ ततस्तंसत्कृतं[illegible]ब्रह्मादित्यतनूद्भवं अनुग्रहायसाधूनांनिग्रहायचपापिनां ॥
आधिपत्येप्रेतानांलोकपालपदेतथा दंडंसमर्प्यतस्यापययावस्थाभ्यषेचयन् ॥ अभि
षिच्यततोवेधाःसूर्यपुत्रमसित्रपत् यमोसित्वंनियंतासिमित्रोदासीनशत्रुषु ॥ यातनाभिप
चक्षतस्वयथास्मात्सदैवहि स्थानानिरौरवादीनियातनानांतवाज्ञया ॥ श्वकाकगृध्रचां
डालकन्यादैस्तवकिंकरैः पापिनोनिगृह्यंतेक्रूरोपायैरहर्निशं ॥ नरूपाभवताकार्यो
स्वपुत्रेप्यपराधिनि नियोगिनामयंधर्मःस्वनियोगेकपालनं ॥ मन्युःकालश्चित्रगुप्तःस

हायाभवतस्मयः दक्षिणस्यां चतेवासो दिशिख्यातो भविष्यति ॥ यानं ते कूर्ममहिषः शीघ्रगो
प॰ श॰ स्तमनोधिकः एवंमदुक्तमखिलं देशकालोचितं कुरु ॥ शेष उवाच ॥ इत्युक्तो वेधसा सोपयतपेत्यु
१६८ क्तापरेतराट् प्रणिपत्यामुमामंत्र्य तदादिष्टमथाकरोत ॥ यमुनाप्यच्युतेनैवं संस्कृत्याथ सुशिक्षिता
शंखांबुनाभिषिक्तेनेनां स्तोत्रे नान्यास्तिपावनी ॥ गंगाप्यतीतोतिपापायेतान्पुनीहि कृपावती जलेस्थले
चलेव्योम्निपाताले प्यनिलेनले ॥ भविष्यति प्रसादान्मेतवाप्रतिहतागतिः अपिब्रह्महणः पापमपने
ष्यसिसेविता ॥ इत्थं जनार्दनवचोस्यवधार्यसोरीकृत्वा प्रादक्षिणमथ प्रणिपत्य देवं सानंदमेत्य
पितरौ च सहोदरं सा पुण्यास्तपर्वतगता यमुना ववर्ध ॥ ॥ इति श्री प॰ प्र॰ यमुनोत्पत्तिर्नामएको
नत्रिंशत्तमोध्यायः ॥ ॥ शेष उवाच ॥ कदाचित्स्वर्वदं गंतुमामंत्र्य पितरौ यमः यमुनां चाब्रवीद्भ्राताभ
गिन्यो हिमसमालयं ॥ लोकपालपदं प्राप्तं दुःप्रापं यत्सुरासुरैः त्वं ममैश्वर्यमालोक्य परां प्रीतिं गमिष्यसि
२ अहं पत्या प्रजानां हि व्यादिष्टः पापिनिग्रहे तथैव च प्रतिज्ञातं मया कार्यं सदेव तत् ॥ यमुनोवाच ॥ १६८
केकेतया विनिग्राह्याः पापिनस्तान्ब्रवीहि मे श्रुत्वा यथेच्छया पश्चात्करिष्याम्यस्मि भास्करे ॥ यम उवाच ॥

ब्रह्महा मद्यपस्तेयी स्वर्णहृद्गुरुतल्पगः महापापिन एते स्युस्तत्संसर्गी च पंचमः ॥ त्यक्ताधीतश्च दे
वर्षिगुरुयज्ञादिनिंदकः नास्तिकोव्यर्थकृशरमधुपायसमांसभुक् ॥ विश्वस्तबालभृत्यस्त्रीनृपमित्र
स्वघातकः अगम्यागामी नित्यघ्नः प्राप्तातिथिपराङ्मुखः ॥ त्यक्तदोषकलत्रादिः स्वादिशुल्कोपजीव
कः क्रीतकन्यः कृतघ्नश्च साधुद्वेषी दुराशयः ॥ एत उद्देशतः प्रोक्ताः पापिनो बहवः परे ये भविष्यंति
यमुनेनिगृह्णामि तानहं ॥ ॥ यमुनोवाच ॥ स्वसा हं धर्मासि जातस्त्वं पितृभ्यामपि दारुणः पापेभ्यः पि
सदाकार्या समर्थैः सद्यतं तं कृपा ॥ स्वस्मात्सुगंध पेयानः शिवास्तेसंतु नित्यशः अहं जलमयी भूत्वा
प्रजाम्यवर्तिमंडलं ॥ विनिग्राह्यास्त्वया भ्रातर्येनरापापकारिणः तानहं तारयिष्यामि नेष्यामि च स्व
रालयं ॥ सप्तद्वीपान्समुद्रांश्च पावयेत्यस्तपर्वतान् गंगाम्यनुत्तया विहितारोदयाद्ध्विजगत्कृते ॥
इत्युक्तः स तया भ्राता यमुनामब्रवीद्वचः यमुने कृपया पापानवश्यं तारयिष्यसि ॥ त्वयासहोपजा
ते हि सदा कार्या दयामयि आदिष्टं गच्छ पंथानं यथेच्छं कुरु पावनी ॥ अप्यंबु मात्रदानेन सत्कार्यो हं
त्वया स्वसः अहं च त्वद्गृहं यास्ये प्रतिसंवत्सरं सकृत् ॥ ॥ यमुनोवाच ॥ एवमस्तु मदंभोभिः स्नात्वा य

ख्यां द्दष्ट्वा ततः दृशाभिश्च चतुर्भिश्च तर्पयिष्यति नामभिः ॥ तेन हिंसापरो नित्यं घृतकल्को भवि
प्र॰ शा॰ ष्यति निरातंकाः भविष्यंति भवतो ये पि पापिनः ॥ इत्यन्योन्यं समाभाष्य कृत्वा संविदमप्युभौ यथो
क्तसाधने देवौ प्रायातां यमुनायमौ ॥ यमो याम्यां पुरीं गत्वा घातनाभिरधार्मिकान् पातया
मास सततं ततो दारुणकर्मभिः ॥ यमुनांबुवपुर्भूत्वा पुण्यतोयाभिगामिनी वैलवं योगमास्था
य सावतीर्णास पर्वतात् ॥ अर्घ्यादिकृतसत्कारा भित्वा चांबुनिधिं ततः संप्राप्ता पुष्करद्वीपं पु
ष्करद्वीपवासिभिः ॥ पूज्यमाना विवेशास्तौ क्षीराब्धिं तेन सत्कृता निर्गत्याथ गता पुण्या शाकद्वी
पमधिष्ठिता ॥ तन्मूर्तीर्यंगता देवी दध्यब्धिमभिनंदिता तेन संपूजिता भक्त्या क्रौंचद्वीपमथा
विशत् ॥ तद्वासिभिः कृतार्चा सा समुद्रमवतीर्य च कृतार्घ्या तेन निष्क्रम्य कुशद्वीपमभूषयत्
॥ तदालयैरर्चिताथ सुरोदधिमथाविशत् तेनाहृतार्घ्यमित्वा तं शाल्मलिद्वीपमास्थिता ॥ तदा १६९
श्रितैः सेविता पश्चाविष्टेक्षुरसोदधिं तेनापि पूर्ववि विधुना प्लक्षद्वीपमथागता ॥ तत्रस्थजनवृंदेन
कृतार्घ्यं यथाविधिः लवणाब्धिसमागत्य तत्पूजां प्रतिगृह्य च ॥ संप्राप्ता भारतं वर्षं जंबूद्वी

पस्य दक्षिणं कर्मक्षेत्रमधर्मिष्ठधर्मिष्ठजनमिश्रितं ॥ पदे पदे कृतार्घा सा ब्रह्मक्षेत्रे द्विजातिभिः पु
नः क्षाराब्धिमासाद्य प्लक्षद्वीपं च पावनी ॥ तस्मादिक्षुसागरं सौरी शाल्मलद्वीपमेव च सुराब्धिं च कुश
द्वीपं घृतोदं क्रौंचसंज्ञितं ॥ द्वीपं च दधिमंडोदं शाकद्वीपं पयोनिधिं द्वीपं पुष्करसंज्ञं च स्वादूदकमथा
र्णवं ॥ भित्वा यथाक्रमं सौरी पावयित्वा च सर्वशः लोकालोकगिरेः शृंगं समासाद्योदयाचले ॥ वि
वेश क्षितिमंशुमांस्तु निर्मलेवाऽथ यीमयी मातरं पितरं प्रीत्या तोषयामास पावनी ॥ इत्थं दिनेशतनया
भित्वा सप्तोदधीन् सरित् सप्तद्वीपांश्च सततं वर्तते सा पुनः स्वसा ॥ ॥मुनय ऊचुः॥ विचित्रमिदमा
ख्यातं माहात्म्यं शमनस्वसुः भगवंस्तत्स्वरूपं तु श्रोतुमिच्छामहे वयं ॥ ॥सौ॰ [illegible] त्रय्येषा हि ऋग्य
जुःसामात्मा मादित्य इति गीयते तत्स्वरूपा जगत्कर्मसंतानैकप्रवर्तिका ॥ रसोयं परमो धारः सच्चि
दानंदलक्षणः ब्रह्मेत्युपनिषद्गेयं तदेव यमुनास्वयं ॥ पावना पास्य जगतः सद्भूत्वा ससार तत्
कृगावर्णा यजुर्वेगा सामवीचिर्महत्वना ॥ चतुर्मुखमुखांभोजमकरंदरसावहा स्नानरूपानुरधती
सदा नारायणीतनुं ॥ विभ्रती मत्स्यकूर्मादिरूपाणि हरिसंयुता अपरित्यक्ता शंकाशुच कको मोद

कीस्वयं ॥ सुपर्णपत्राशुगतिर्द्विजसंघसमावृता शंभोरंभोमयीमूर्त्तिः खेटखट्वांगधारिणी ॥ त्र
प॰श॰ यीमयीनदीशौरी ब्रह्मविद्यासुधावहा नारायणीश्वरीब्राह्मीधर्ममूर्त्तिः कृपावती ॥ पावनीपुण्यतोयो
१०० घासप्तसागरसंगता तापनीयमुनायामीस्वर्गसोपानपद्धतिः ॥ कालिंदीकालसलिलासर्वतीर्थ
मयीवरा नीलोत्पलदलश्यामामहापातकभंजं ॥ दैत्यारिर्विष्णुदयिताह्यवारितगतिः सरित् श
रत्राणसंपन्नासगुणानिर्गुणागुणा ॥ एभिर्नामपदैर्यस्तांप्रभातेसंस्मरेन्नरः नानापातकजालेभ्यो
दूरस्थोपिविमुच्यते ॥ ऋषयऊचुः ॥ भगवन्सूर्यकन्यापिकालिंदीत्यभिधांपुनः कथंप्राप्तातदाचक्ष्व
परंकौतूहलंहिनः ॥ शौनकउवाच ॥ जंबूद्वीपेमहाकायोगिरिराजोमहाचलः अधोमुखःशयानोसौ
धरणीधारणक्षमः ॥ पूर्वेःक्षारोदधौतस्यमग्नौपादौमहानलौ सशिरस्कौतथाहस्तौ प्रतीच्यांलव
णार्णवे ॥ शृंगमेकंगिरेस्तस्यकलिंदइतिविश्रुतं नानावनलताकीर्णंनानासिद्धैरधिष्ठितं ॥ त्यक्त्वा
क्षीरोदधिंस्वारायदायातार्कनंदिनी कृतार्घासमुद्रातेनप्रसन्नायमुनाभवत् ॥ २ वेधूढीतितंप्राह
प्रसन्नास्मितवाचलकाम्येबुविविधार्णवैयंमिकसिवृणुषतं ॥ [illegible] ममोदरंप्रविश्य

गंगकूचादित्यनंदिनी कालिंदीतिसमाख्यातिरस्तुलोकत्रयेतव ॥ अतपत्यस्यवैलोकानभवंति
सनातनाः विख्यातिश्चभवेन्नैवतेनत्वामर्थयाम्यहं ॥ तथेत्युक्त्वातुयमुनाकलिंदाचलमूर्धनि सं
मारुह्यजगामाशेकालिंदीतिततोभवत् ॥ एवंबहूनिकृत्यानिकुर्वतीसामनोजवा जगामभारतंव
र्षपुनानापावनैर्जलैः ॥ १० ॥ ॥ इतिश्रीप॰प्र॰यमुनामाहात्म्यनाम नमतितमोध्यायः ॥ ९ ॥ ऋषयऊचुः ॥
श्रुतंचयमुनारूपंकालिंदीनामकारणं भारतेगमनंसांगंसांतंनिरूपिता ॥ शौनकउवाच ॥ कालिंदा तस्याः
दधउत्तीर्यहिमाद्रेःपृष्ठमागता पूजितातेनविधिवत्प्रविष्टाकश्यपाश्रमं ॥ सत्कृत्यकश्यपेनेयंततः
स्वांकेनिवेशिता त्रोमूर्धानमाघ्रायसुप्रीतेनविसर्जिता ॥ तदाश्रमंपरिक्रम्यप्राप्ताश्रैभ्यमुनेप
दं अद्ययाभ्यर्चितातेनकपिलाश्रममभ्यगात् ॥ तत्रस्थायमुनिर्नीसांख्याचार्येणपूजिता आगत्या
दित्यदुहितर्सर्वत्वयापाविता वयं ॥ कालाग्निरूपशालोपेतंवैश्वानरशतैर्युतं प्रदक्षिणमुपावृत्या
गालवाश्रममभ्यगात् ॥ गालवेनार्चितासम्यक्अवतीर्यहिमाचलात् अदूरंसत्यतपसाविधा
नेनार्कनंदिनी ॥ सपुण्योघंप्रवाहसननदीत्वमगामहद्रं पुष्पभद्रेतिकालिंदीप्रविष्टासरिदुत्तमा ॥

तयोः समागमः पुण्यः सेव्यते दैवतैरपि सत्पुत्रैश्च मुनिभिः जन्ममृत्युजरापहः ॥ आह्लाद्यतद्
नं पश्चात् अविष्टमदनाटवी विजित्य यत्र गिरिशो मदनेन प्रतापितः ॥ वारं वारं तया मुक्तः क्रोधेन च ति
प्र॰ध्या॰ योजितः प्रसभं कोपितस्तस्यास्तनेत्रात्समभवान्दुःखी ॥ सद्यो मदनं तस्य वनं च दशयोजनं शांतो भू
१७१ त्वद्वनं च कृत्वा ब्रह्मालयाशिवपूजिता ॥ कुरु॰ शांतिमगारीशस्त्रं हं तो पुरमुच्यते तस्य मध्ये मध्ये यांत्याला
वयित्वा स्ववारिणा ॥ इंद्रद्युम्नस्य राजर्षेर्मुक्तिस्थानं नगस्य च स्यमंतपंचकं चापि मन्मथ्याश्रममेव
च ॥१५॥ खांडवं वनमासाद्य तत्र तैर्देवैः पूजिता तिलप्रस्थं पावयित्वा ब्रह्मविष्णुशिवालयं ॥१६॥ रम्यमश्वर
सो स्थानं यस्मिंश्च चलतां गतः यायावरः पुरा विप्रः तपसा विजितेंद्रियः ॥ शक्रपुरंदरेणैमं पावनी
कृत्य पावनी मे पुरामंडलं प्राप्ता पुण्ये देवर्षिपूजिता ॥ पूरयित्वा कुरून् देशान् शूरसेनान् समाविश
त् वनानि द्वादशासीत् तस्योतानि गुणसंपदा ॥१८॥ कृष्णाद्रिं प्रांतिमासाद्य विश्रांता केशवालये चाप्सि
प्राणा सदेवेन सत्कृत्याभ्यर्चिता पिनी ॥ अनुज्ञाता गता पुण्ये पुण्यं ध्रुवमाश्रमं यत्र सिद्धो ध्रुवः ॥२१
पूर्वं ततः सप्तर्षिपूजिता ॥ संप्राप्ता पुण्यसलिलापवित्रं रेणुकाश्रमं दीक्षितो यत्र रामो भस्मसर्वक्षत्र

क्षयाध्वरे ॥२१॥ कृत्वा यूपं स्वपरशुं कार्तवीर्यमहापशुं अपि स्वमातरं हत्वा सस्नात्वा यमुनाजले ॥[illegible]॥
तामिलेवाप्यनेसयो विष्णुहिंपरमं गतः पुनः सा प्राप्त दुःखी भूत्वा संप्राप्ता शोकरीपुरी ॥[illegible]॥ यत्र धात्री
समुद्धर्तुं मुत्पन्नस्थाविष्णुकरः प्राप्य विष्णुवराहत्वं त्रैलोक्यं परिपालयन् ॥[illegible]॥ धराभारार्दितः सोपि प्र
द्युषास्थापितो नयन ततस्तां नगरीं सौरीं भूत्वा प्रत्यक् पराङ्मुखी ॥[illegible]॥ ततः सा शूरसेनेभ्यः पांचालानं
भिमुखी दृष्ट्वा काश्यममासाद्य वसिष्ठायतनं महत् ॥[illegible]॥ दुर्वाससा वसितान्यदा वसिष्ठेनासितेन च
एकचक्रं समासाद्य संप्राप्ता शानसौर्यहं ॥२७॥ ततो वाचस्पतेः पूजामादाय आश्रमात् कर्जाश्र
ममासाद्य देशान् देशांतरं गता ॥२८॥ प्लावयंती स्वधाभोभिः पावयंती च पापिनः ब्रह्मलोमध्यमावेदी
प्रयागस्य विशेषतः ॥२९॥ भरद्वाजेन मुनिना माधवेन श्रिया सह महेश्वरेण पार्वत्या तथान्यैरपि दै
वतैः ॥[illegible]॥ संचक्ष्य परमप्रीत्या समालिंग्य विसर्जिता ततो विंध्याद्रिमासाद्य गता वाराणसीं पुरीं ॥
दृष्ट्वा कर्ममहाक्षेत्रं वंधनच्छेदकारिणी यत्रादिकेशवः शंभुस्तीर्थान्यायतनानि च ॥३२॥ ततः प्रयाता य
मुना भरतस्याश्रमांतिकं ततो देवी च कून् देशान् प्लावयंती च पापिनः ॥३३॥ महानयंती पापानि प्रभा

वैरुत्तमैर्निजैः तत्रतत्रचदेवर्षिब्रह्मर्षिगणपूजिता ४४ एवंनाराजर्षिवृंदेनप्रविश्यलवणांबुधिं
नानानदनदीमिश्रंक्रीडनेसागरेनिशं ४५ ॥ ऋषयऊचुः ॥ प्रयागादोदधिस्वामिन्सर्वैर्गंगेवगीय
प्र·श· ते वदंतियमुनांनैवकोहेतुस्तत्रकथ्यतां ४६ ॥ शेषउवाच ॥ पुराभगीरथोराजामुनिकोपदग्धाति
१७२ ना दग्धानशेषानाकर्ण्यनिजापूर्वानयशस्विनः ४७ तानसमुद्धर्तुंमानितेविष्णुपादोदकंवरं नियं
मेनपरेणसोकष्टेनमहताभुवं ४८ आपयामासतद्वारिपूतंराजर्षिसत्तमः संप्राप्यगामंबुभरोगंगे
त्वरयाजगामसः ४९ नदीत्वमगमत्पुण्यंसर्वलोकोत्तमोत्तमं यमुनासंनिधिंप्राप्तप्रयागेभासवा
हिनी ५० अर्घ्यादिनादरपूर्वेणयमुनातामथाभ्यगात् गृहाणार्घ्यंमयादत्तंविधिवच्चिरशालये ५१ आ
दरेणापिदत्तंसानार्घ्यंगंगाभ्यनंदत तदासंदेहमापन्नायमुनातामुवाचह ५२ ॥ यमुनोवाच ॥ पू
जनीयासिमेगंगेअर्घ्यादिकेनहेतुनां पूजांनैच्छसिमद्दत्तांतदाख्याहियथामतं ॥ गंगोवाच ॥ सरितामु १७२
या त्तमासित्वंप्रविश्यभवतीमितः अधुनामेप्रयाभाविनामनाशंप्रयास्यति ५४ यदिमेनामसत्त्वंस्या
द्यमुनेसंगमात्तव तर्हित्वदर्हणंप्राप्यप्रविश्यभवतीव्रजे ५५ ॥ यमुनोवाच ॥ इतस्तेयोजनशतंगंगे

ता २

गंतव्यंहित्वयासाकं ५६ अन्योन्यंसंविदंकृत्वाएवंतेसरि
नामभविष्यति अतःपरंपृथक्भूत्वा ... शतयोजनं ५७ ततोगंगापृथक्भूत्वानुज्ञाप्याञ्जुखीतया ६
दुत्तमे प्रयागेसंगतेश्रमणागतेचशतयोजनं ततोद्भूते तेउभेसरिदुत्तमे गंगोद्भेदैस्तैरस्मात् ६३
प्राविवेशजलधिंमानयंतीभगीरथं ५८ यस्मिंतीर्थेपृथक्भूतेतेउभेसरिदुत्तमे सहस्रधातथागंगाप्रविष्टालव
तत्तीर्थंपुण्यपावनं ५९ ततश्शतधाभूत्वायमुनांबुनिधिंगता सहस्रधातथागंगाप्रविष्टालव
णांबुधिं ६० एवंचयमुनोत्पत्तिःसनकाद्यामहर्षयः मयोक्ताभवतांप्रीत्याकिमन्यत्प्रवदामिवः ६१
॥ ॥इतिश्रीप·प्र·यमुनोत्पत्तिनिरूपणंनामएकनवतितमोध्यायः॥९१॥मुनयऊचुः॥ जन्माद्य
स्तुतेप भिगमंयावयमुनायाश्चेष्टितं स्नानदानविधिंतस्याःतत्फलंचवदस्वनः ॥ शेषउवाच ॥ प्रातर्म
ध्याह्नयोःस्नानंयमुनायांमहाफलं यथाधिकारंकर्तव्यंसमंत्रामंत्रकंजनैः २ स्नानंकरिष्यनामे
त्यप्रणम्ययमुनांबुधः प्रार्थयीतशुचिःशांतोयमुनामितिमंत्रतः ३ आदित्यदुहितर्देवियमजेषे
यशस्विनि त्रैलोक्यवंदितेदेविपापंमेयमुनेहर ४ प्रार्थ्यैवंमासपक्षादिसमुह्लेखनपूर्वकं मानसं
फलमुद्दिश्यस्नायाद्विधिवदादृतः ५ स्नानांगंतर्पणंकृत्वास्वेष्टंसंध्यापसव्यतः चतुर्दशांजलीन्

दद्यात् यमायेत्यादिनाममिः ६ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च वैवस्वताय कालाय सर्वभूत
प्र.पृ. क्षयाय च ७ औदुंबराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय ते नमः ८
१०२ देवतर्पणवद्दद्याच्चतुर्दश जलांजलीन् पितृतर्पणवद्दद्यात्सतिलांस्तावदंजलीन् ९ पुनः स्नात्वा
शिरोवस्त्रे निष्पीड्याचम्य वाग्यतः अहते वाससी धृत्वा संध्यावंदनमाचरेत् १० नित्यनैमित्तिके का
म्ये विविधे स्नानकर्मणि विशेषे विधिरेषोयं मया ते विनिरूपितः ११ फलं च यत्र कुत्रापि स्नानात्पा
पविनाशनं स्थलभेदविशेषेण काम्यं नानाविधं फलं १२ ध्यानात्संकीर्तनाद्दानान्निवासात्पितृत
र्पणात् जपस्वाध्यायहोमेभ्यः सूर्यबिंबप्रपूजनात् १३ नित्येभ्यः पंचयज्ञेभ्यः सोमादिभ्यश्च यत्फलं
यमुनातीरवर्तिभ्यः प्रवक्ष्यामि यथामति १४ कालिंद्यामन्यतीर्थेभ्यः फलं स्नानात् शताधिकं गंडूषमात्र
मप्यंबु पीत्वा भवति सोमपाः १५ यत्किंचिद्दीयते तस्यां नल्पं स्वल्पमेव वा सुमेरुसदृशं भूत्वा तद्दा
तुरुपतिष्ठते १६ दूरस्थेनापि यमुना ध्याता हंति मनःकृतं वाचिकं कीर्तिता हंति स्नाना कायकृतं मलं १०२
१७ अपि यावदधीतानि मंत्रान् कामं जपन्नरः भक्त्या समग्रं लभते सोपि स्वाध्यायजं फलं १८ जप्त्वा

स्यामेव गायत्रीमयुतं तिष्ठन् द्विजः ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः १९ सायं प्रातर्द्विजः
संध्यामुपास्ते सह देवयः कालिंद्यां न स दोषेण संध्यालोपस्य लिप्यते २० तर्पयित्वा नरो देवानमनु
ष्यांश्च पितॄनथ श्रद्धया यमुनावारिभिः पुनाति वै कुलत्रयं २१ जुहोति यस्तिलान्स्नात्वा सर्पिर्विशतसं
ख्यया तेनेष्टं क्रतुभिर्मुख्यैः सहस्रशतदक्षिणैः २२ पंचयज्ञांस्तु यो मर्त्यस्तत्र स्नात्वा करोति वै तस्य या
गादिजं पुण्यं जायते तस्य निश्चितं २३ सोमसंस्थाविधानं यः करोति यमुनाजले अध्वराचरणेनेन
कृतं नात्र विचारणा २४ पिंडं दत्वा पितृभ्यो यः तदद्भिरवनेजयेत् पापिनोपि पितॄन्सोयान् ब्रह्मलो
कं नयत्यसौ २५ यः स्नात्वा यमुनावारिभिः केशवं शिवमेव वा रविं वा पूजयेद्भक्त्या न स भूयो भवेन्नृतः
२६ एकमप्युपवासं यः करोति यमुनातटे सदोपवासी विज्ञेयः कृतसर्वव्रतः पुमान् २७ यद्यत्कर्म
च कालिंद्यां शुभं वा यदि वाशुभं तत्तदेवाक्षयगुणं भूत्वा तस्योपतिष्ठति २८ स्नानादिकर्म कालिंद्यां
येन केनापि यत्कृतं यथावद्यथावांस्तत्साधुफलवद्भवेत् २९ संक्रांतौ रविवारे च समग्रमावस्ये धृतीत
पा व्यतीपाते च हस्तार्द्रास्वातीष्वपि पुनर्वसौ ३० एकादश्यां चतुर्दश्यां सप्तम्यां च विधुक्षये पौर्णमा

द्वा२मित२

स्यांचपूर्वोक्तंफलंशतगुणंभवेत् २१ तदेवस्यात्कोटिगुणंग्रहणेचंद्रसूर्ययोः तथैवफलमुद्दिष्टंमन्वा
प्र.श्री. दिषुयुगादिषु २२ द्वादश्यामर्चयेद्विष्णुमेकादश्यामुपोषितः कालिंद्यांतस्यसत्फलंभंतद्विष्णोःपरमंपदं
१७४ २३ यमुनादक्षिणेकूलेफलमुक्तमिदंमया तदेवचोत्तरेकूलेफलंशतगुणाधिकं २४ कलिंदपर्वतोद्भे
देमथुरायांतथापुरि अत्यद्भुतंप्रयागेचभागीरथ्याश्चसंगमे २५ गंगोद्भेदेमहातीर्थेयमुनासागरेत
था उत्तरोत्तरभूमिष्टंफलंस्नानादिकर्मणां २६ मथुरासंगतायांतुहरिरेवनिमज्जनात् पातकीपातकान्मु
क्तोधनाढ्यःस्यादपातकी २७ कार्तिकेशुक्लद्वितीयायांस्नात्वासूर्यजयतेयमं कुलेयमभयंतस्यजायतेनैव
निश्चितं २८ देहत्यागोभवेद्यस्यकालिंद्यांपुण्यकर्मणां सूर्यलोकमवाप्नोतिदीप्तिमांस्तत्रमोदते २९ मथु
रायांप्रयागेचसमुद्रेणसमागमे मुक्तिश्चजायतेनृणांभक्तानामुचितात्मनां ३० अतंगुलंद्वितीर्थानिप्रति
ष्ठंसुरालयाः ऋषयोमुनयःसिद्धाःसंत्यस्याःकूलयोर्द्वयोः ३१ एवंमाहात्म्यमाख्यातंयमुनायामुनीश्वराः
विशेषेणाधिकंवक्तुंब्रह्मणापिनशक्यते ३२ माहात्म्यंयमुनायाश्चशृणुयाच्छ्रावयेच्चयः विधूयसर्वपापा १७४
निसूर्यलोकमवाप्नुयात् ३३ इतिश्रीप.प्र.यमुनामाहात्म्यनिरूपणंनामद्विनवतितमोऽध्यायः ९२

॥श्रीयमुनायैनमः॥ऋषयऊचुः॥श्रुतंहियमुनाख्यानंगंगाख्यानमथोच्यतां सूतसर्वज्ञवक्तव्यंगंगामा
हात्म्यमेवतत् १ श्रवणंकीर्तनंध्यानंस्मरणंदर्शनंतथा स्नानंदानंजपोहोमस्तर्पणंश्राद्धमेवच २ उप
वासोजपार्चाचमरणंचमहामुने सर्वाण्येतानिगंगायांफलंयच्छंतिकिंकियत् ३ एतत्सर्वंतदुत्पत्तिर्वर्ण्य
तां तंपरमादरात् एतेषांश्रवणेस्माकंमनःपरमलालसं ४॥सूतउवाच॥सम्यक्पृष्टंमुनिश्रेष्ठाःगंगामा
हात्म्यमुत्तमं श्रोतुंश्रोतुंजगत्सारंभवद्भिर्वर्ण्यतामिवः ५॥व्यासउवाच॥नदानद्यश्चतीर्थानिपुण्यान्याय
तनानिच गंगाबिंद्वभिषेकस्यकलांनार्हंतिषोडशीं ६ गंगागंगेतियोब्रूयाद्योजनानांशतैरपि मुच्यतेस
र्वपापेभ्योविंशत्यासहशोभवेत् ७ यन्मृत्तिकाललाटेवैध्रियतेयत्रमानवैः तत्रैवजायतेनेत्रंतृतीयंकिंत
पसःफलं ८ यत्रगंगाजलंमत्वापुण्यंदुर्लभंत्रिदिवौकसां साहूप्यदायकंविष्णोःकिमस्याःकथ्यतांपरं ९ यत्र
स्नातापापिनोपिसर्वपापविमोचिताः विमानवरमारुह्यप्रयांतिपरमंपदं १० यत्रस्नातमहात्मानःपितृ
मातृकुलानिच सहस्राणिसमुद्धृत्यविष्णुलोकेव्रजंतिते ११ सस्नातःसर्वतीर्थेषुगंगांस्मरतियोनरः पुण्य
क्षेत्रेषुसर्वेषुस्थितवान्सनसंशयः १२ यत्रस्नातंनरंदृष्ट्वापापोपिस्वर्गभूमिभाक् यदंगस्पर्शमात्रेणदेवा

नामधिपो भवेत् १४ तुलसीमूलसंभूताद्द्विजपादसमुद्भवा गंगोद्भवाच मृल्लोकान्नयत्यच्युतरूपतां १५
ग॰शा॰ कदा यास्याम्यहं गंगां कदा पश्यामि तामहं अनुतापीत्यो नित्यं स विष्णुपदमश्नुते १६ गंगायामहिमा वै नू॰नं॰२
१७॥ पिबतुं वर्षशतैरपि न शक्यते विष्णुनापि किमन्यैर्मितबुद्धिभिः १६ अहो माया जगत्सर्वं मोहत्या ये सम
नतः यत्स्ते नरकं यांति गंगानाम्नि स्थिते सति १७ सकृदप्युच्चरेद्यस्तु गंगागंगेति यो नरः सर्वपापवि
निर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते १८ योजनत्रितयं यस्तु गंगायामीति गच्छति सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वान्का
न मांतमश्नुते १९ या पुण्यतिथयः प्रोक्ताः शास्त्रेषु मुनिभिर्द्विजैः तासु सर्वं जलस्थास्सा भक्त्या पावयतेऽखिले
२० अहो गंगा जगद्धात्री स्नानपानादिभिर्जगत् पुनंती परमप्रेम्णा न कथं सेव्यते बुधैः २१ यो गंगां भजते
नित्यं शंकरो लोकशंकरः सर्वज्ञेष्टः कथं तस्या महिमा परिकीर्त्यते २२ गंगायाः परमं नाम पापारण्यदवा
नलः भवव्याधिहरा गंगा तस्मात्सेव्या प्रयत्नतः २३ अहो गंगा महाभागा स्मृता पापप्रणाशिनी हरिलोक
प्रदा दृष्टा पीता सारूप्यदायिनी २४ गंगाजलकणेनापि यः सिक्तो मनुजोत्तमः सर्वपापविनिर्मुक्तः प्रया १७५
ति परमं पदं २५ न तपसा ब्रह्मचर्येण यज्ञैस्त्यागेन वा पुमान् तां गतिं नैव लभते गंगां संसेव्य यां व्रजेत् २६

स्नातानां शुचिभिस्तोयैर्गंगायां नियतात्मनां शुद्धिर्भवति या पुंसां न सा क्रतुशतैरपि २७ अग्निं प्राप्य यथा
सद्यस्तूलराशिर्विनश्यति गंगां प्राप्य तथा नृणां सापराधो विनश्यतीति २८ चांद्रायणसहस्रैस्तु यश्चरेत्काय
शोधनं पिबेद्यश्चैव गंगांभः समौ स्यातामुभावपि २९ तिष्ठेद्युगसहस्रं तु पदेनैकेन यः पुमान् पिबेद्यश्चै
व गंगांभो यस्तत्समाद्विशिष्यते ३० लंबेदधःशिरा यश्च ऊर्ध्वपादश्च बहुवत्सरं गंगास्नायी च नियत उभा
वपि समौ मतौ ३१ अशक्तानां दरिद्राणां बालिशानां च भूतले गतिमन्वेषमाणानां नास्ति गंगासमा ग
तिः ३२ श्रुताभिवाञ्छिता दृष्टा पीता चावगाहिता गंगा तारयते पुंसां उभौ वंशौ विशेषतः ३३ जात्यं
धैरिह तुल्यास्ते मृतैः पंगुभिरेव वा समर्था ये न पश्यंति गंगां पुण्यजलां नदीं ३४ त्रिकालदर्शिभिर्नित्यं से
विता मुनिपुंगवैः देवैः सेंद्रैश्च विबुधैः तां गंगां को न सेवते ३५ उत्क्रामद्भिश्च यैः प्राणैः प्रयतः शं जलैः शि
तः चिंतयेन्मनसा गंगां सोपि गच्छेत्परां गतिं ३६ गंगाजलोर्मिभिर्धूतं यत्कलेवरं मांसशरीरिणां केशानस्ना
श्च येषां ते शुद्धाः स्वर्गमुपासते ३७ आकाशात्परमं पुण्यं पतंतीयां महेश्वरः दधार शिरसा देवी गंगां तां
को न सेवते ३८ गंधाक्षीबा जडाव्यंगा पतिता रोगिणोन्त्यजाः गंगां संसेव्य पुरुषा देवैर्गच्छंति साम्यतां ३९

कांक्षंति पितरस्तेषां सर्वेषां मुनिपुंगवाः महद्देशेकेपि धर्मात्मा कदा गंगां गमिष्यति ४० दूरस्थोपि यदा
त्र·पु· मर्त्यः स्वपितॄंस्तर्पयिष्यति तदास्य जन्मसफलं स धन्यः पुरुषो भुवि ४१ गंगाद्वारे प्रयागे च गंगासाग
१७६ रसंगमे स्नानत्रये महापुण्यं मध्ये कोटिगुणं भवेत् ४२ स्नानं दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणं पूजनं
च पुरश्चर्या तत्र कोटिगुणं भवेत् ४३ तत्राप्यलभ्ययोगेषु वारुण्यार्धोदयादिषु क्रियते सुकृतं तत्स्यात्तस्य
वै मेरुतां व्रजेत् ४४ गंगायाः पुलिने यस्तु पिंडं निर्वपते नरः गंगाजलसमायुक्तं मुक्तास्तस्य पितरोखिलाः
४५ गंगायां यत्र कुत्रापि प्राणांस्त्यजति यः पुमान् प्रयागे तु विशेषेण समुक्तो नात्र संशयः ४६ गंगायां दी
पि क्षिता ये च संस्कारैश्चापि संस्कृताः आस्वर्ग्यं दुर्लभे लोके ते चैव परितिष्ठते ४७ सर्वत्रैव समा गंगा देश
कालादिभेदतः श्रेष्ठा श्रेष्ठतरा ज्ञेया फलानां तारतम्यतः ४८ घोरे कलियुगे चास्मिन् पापिष्ठानां नृणा
मिदं गंगास्नानं हरेर्नामकीर्तनं तारकं मतं ४९ वेदशास्त्रपुराणानि देवाश्च ऋषयस्तथा पुनः पुनः
समालोच्य इदमेव रटंति ते ५० या पुत्रान् भस्मसंभूतान् सगरस्यानयद्दिवं अतो लोकत्रये यस्याः पु १७६
ण्यत्वान्नापितं यशः ५१ आराध्य तपसोग्रेण यां गंगां स भगीरथः पूर्वजोद्धारणार्थाय मरोऽगा

दिहानयत् ५२ कस्तां वर्णयितुं शक्तो गुणान् ब्रह्मसहस्रपि तथापि भवतां भक्त्या मया प्रोक्तं यथाम
ति ५३ ॥ इति श्री प्र· म· गंगामाहात्म्यकथनं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ मुनय ऊचुः ॥ शेषराज
त्वयोक्तो सौ गंगाया महिमाद्भुतः श्रुत्वा यं निर्वृतान्यद्य समस्तानींद्रियाणि नः १ अथैकः संशयो जा
तः कथं गंगा समेरुगा भगीरथेन चानीता विस्तरात्तद्वदस्व नः २ ॥ शेष उवाच ॥ शृणुध्वं प्रसन्नतया:
गंगोत्पत्तिमिहागमं वर्णयामि विशेषेण सेतिहासं यथाश्रुतं ३ आसीद्रविकुले राजा सगरः सत्यसंग
रः तस्यत्वासन्महिष्यौ द्वे केशिनी सुमतिस्तथा ४ केशिन्यास्तनयो जज्ञे समंजा इति विश्रुतः पुत्रा
षष्टिसहस्राणि सुमतेः सागरा भवन् ५ अंशुमानाम पुत्रोभूद्गुणवानसमंजसः सगरस्तु तदा रा
ज्यं धर्मेण प्रशशास सः ६ सगरः सागरांताया भुवो राज्यमकंटकं कुर्वन् विचारयामास स्वहितं मुनि
भिः सह ७ ते प्रोचुरश्वमेधेन यजस्व पुरुषं परं इदमेव परं श्रेयः कृतमूलधर्मियः फलं ८ इति तद्
वचनं श्रुत्वा यज्ञारंभमन्वीक्ष्यत प्राक्तनं चाश्वमुक्तं यतन्कृतं समपादयत् ९ अथाश्वं यज्ञियं दिव्यं
सर्वलक्षणसंयुतं मोचयामास विधिवदेकराट् बाहुनंदनः १० अथ तस्यानुचराः पौत्रो हठधन्वा महा

बलः अंशुमानभवद्वीरः समर्थः सगराज्ञया ११ अममाणम यामेध्यं तंपुरंदरः इत्वाश्वं
ना·पु· विवरे गत्वा कपिलानुबबंध ह १२ हृते श्वे यज्ञीयेतत्रके नापिधरणीतलात् याजकाः समुपागम्य
यजमानमथाब्रुवन् १३ [illegible] केनापि पुरुरूपेण हृतोश्वस्तवय
ज्ञियः हत्वा तमश्वहर्तारं तमश्वं शीघ्रमानय १४ यज्ञच्छिद्रं महानिष्टं सर्वेषामहितावहः तत्तथा
क्रियतां राजन्यथाऽच्छिद्रः क्रतुर्भवेत् १५ इति तेषां वचः श्रुत्वा तस्मिन्सदसि पार्थिवः षष्टिं पुत्रस
हस्राणि समाहूयेदमब्रवीत् १६ शृणुध्वं पुत्रकाः वाक्यं यज्ञीयोश्वो हृतो मम केनवा कुत्रवासोस्ति न
आनयत सत्वरं १७ ओमित्युक्त्वा चते सर्वे प्रस्थिताः शस्त्रपाणयः दृष्टा दिक्षु पदं दृष्ट्वा तं विफलाः पुन
रागमन् १८ राजनिर्बंधमालक्ष्य पुनः सर्वे प्रतस्थिरे अवनिं खनयामासुर्यज्ञियाश्वदिदृक्षया १९
आगुरीचापमथाके चित्स्थलं पुत्रा ण्यतिकं दृष्ट्वा प्रविविशुस्तस्मिन्सर्वे सगरनंदनाः २० तत्र ते दद
शुः सर्वे कपिलाख्यं महामुनिं ध्याननिष्ठं जडीभूतं तत्रैवाश्वं चयज्ञियं २१ प्रमत्ताः पापनिरतास्तेऽविवे
किनः सर्वेपि सहसाभ्येत्य तं मुनिं बकुमर्पयन्ताः २२ हन्यतां हन्यतामेष बध्यतां बध्यतामयं इत्युक्तां च
सर्वेषाम्२

हन्यतामाशु इत्यूचुश्च परस्परं [illegible] हत्वाश्वं साधुभावेन बकध्यानपरायणः आडंबरमहो लोके कुर्वं
न्सततं खला [illegible] परस्वं ध्यायते नेन हियते परजीवनं इत्युच्चरंतः प्रहसुः कपिलं तं मुनीश्वरं २५
समस्तेंद्रियसंदोहं नियम्यात्मानमात्मनि पश्यन्मुनिवरस्तेषां तत्कर्म ज्ञातवान्नहि २६ आसन्नमृ
त्यवस्ते तु विनष्टमतयो मुनिं पद्भिः संताडयामासुर्बाहू च जगृहुः परे २७ परित्यक्तसमाधिस्तान्
दृष्ट्वा विस्मितोऽभवत् उवाच भावगंभीरं वचनं खिन्नमानसः २८ ऐश्वर्यमदमत्तानां क्षुधितानां च
कामिनां अहंकाररतानां च विवेको नैव जायते २९ निधेराधारमात्रेण महीज्वलति सर्वदा तमेनं
मानवा मुक्त्वा ज्वलंतीति किमद्भुतं ३० किमत्र चित्रं सुजनं बाधंते यदि दुर्जनाः महीरुहं चरंतटंपा
तयंति नदीरयाः [illegible] यत्र श्रीयौवनं चापि शास्त्रदारापिति स्थितिः सज्ञानानुनेतव्यं किमुत्रितयमयत्रेसा ३२
इत्युक्त्वा कपिलः क्रुद्धो नेत्राम्यांनं विसृष्टवान् सवन्हिः सागरान्सर्वान्भस्मसात्करोत्क्षणात् ३३ तद्दृष्ट्वा
तापिताः सर्वे दृष्ट्वा कार्यानराः सागरं विविशुः शीघ्रं सत्ताकोपोहि दुःसहः [illegible] अथ तस्य महीपस्य
समागम्याध्वरं तथा नारदः स्वरायेतद्यथावृत्तं न्यवेदयत् ३५ एतत्सर्वं समाकर्ण्य सगरः सर्ववित्प्र

MEMORIAL

मुः दैवेन प्रेरिताद्दुष्टाद् इति मत्वा शुशोच नः ३६ यस्त्वधर्मप्रवृत्तिरतः सर्वलोकविरोधकृत तं रिपुं परमं॰
प॰पु॰ विद्यात्कार्यस्त्यागो मे न निर्णयः ३७ यतोऽधिकारवान्ताद पुत्राणां महीपतिः असमंजसपुत्रं तु पौत्रं जग्राह उ
१७८ त्तवत् ३८ अंशुमंतं महावीर्यं सुधियं वाग्विदां वरं युवा जसा र विक्रमोऽश्वानयनकर्मणि शूरस्त्वं कृत
विद्यश्च सर्वस्त्वल्पपराक्रमः अंशुमानगच्छच्छीघ्रं त्वमंशुमन्नश्वमानय ४० आरब्धयागं देवानामृणं
तं सह ऋत्विजं सिद्धार्थं सं समागत्य यज्ञाद् उत्तारयस्व मां ४१ एवमुक्तोंऽशुमान् शूरः सागरेण महात्मना धनु॰
रादाय खड्गं च ययौ त्वरितविक्रमः ४२ स गत्वा तद्बिलद्वाराद् दृष्ट्वाथ कपिलं मुनिं कृतांजलिपुटो नत्वा स्तु
त्वा वाक्यमुवाच ह ४३ ॥अंशुमानुवाच॥ दौष्ट्यं यत्कृतं ब्रह्मन् ब्रह्मन्नैतत्क्षमस्व मे दुष्टवृत्तान्यपश्यं तः
क्षमासारा हि साधवः ४४ दुर्जनेष्वपि सत्वेषु दयां कुर्वंति साधवः न हि संहरति ज्योत्स्नां चंद्रश्चांडालवे
श्मसु ४५ बाध्यमानोऽपि सुजनः सर्वेषां सुखकृद्भवेत् ददाति परमां तुष्टिं भक्ष्यमाणोऽमरैः शशी ४६ इति
स्तुतो मुनिस्तेन प्रसन्नवदनस्तदा वरयेति वरं प्राह प्रसन्नोऽस्मीति सादरं ४७ कपिले प्रवदत्येवमंशु १७८
मान् प्रणिपत्य तं प्रापयास्मत्पितॄन् ब्रह्मलोकमित्यभ्यभाषत ४८ ततस्तस्यातिसंतुष्टो मुनिस्तं प्राह साद

रं एषामुद्धरणं नैव भवेद्गंगामृते बिना ४९ प्रापयेमं हयं पुत्र पितामहमखोचितं भक्त्या धर्मपरो नित्यं॰
तव श्रेयो भविष्यति ५० इत्युक्तस्तं प्रणम्याशु हयमादाय सत्वरः सगराय हयं दत्वा यद्वृत्तं तन्न्यवेदयत्
५१ ततस्तं हयमादाय ऋत्विग्भिः सहितो नृपः यज्ञं समापयामास प्रायश्चित्तपुरःसरं ५२ समाप्य यज्ञं
सर्वांस्तान् दक्षिणाभिः प्रतोष्य च विसृज्य च पुना राज्यं नातिहृष्टः प्रकार ह ५३ ततोंऽशुमति पौत्रे तद्राज्यं
नं न्यस्य द्विजैः सह सपत्नीको वनं गत्वा चचार सुकरं तपः ५४ तपोभिः क्षीणदेहः सन् हरिं हृदि निधाय च
सपत्नीकस्ततो लेभे तद्विष्णोः परमं पदं ५५॥ ॥इति श्रीप॰पु॰ सगरयज्ञादिवर्णनं नाम चतुःनवतितमो
ऽध्यायः॥९४॥ शौ उवाच॥ ॥अथांशुमान्नृपो राज्यं चकार सगरार्पितं यद्राज्ये सकला लोका सगराद
पि हर्षिताः १ सोऽपि कृत्वा कियत्कालं राज्यं पश्चात्स्वतनयं तत् दिलीपाय ददौ प्रीत्या निवृत्तिनिरतोऽभवत्
२ वने गत्वा तपस्तेपे गंगागमनकाम्यया तपःक्षीणतनू राजा सोऽपि वैकुंठमन्वगात् ३ ततो राजाऽपि दिली
पोऽपि पितृवद्रंजयन् प्रजाः निःसपत्नं कंटकं धर्मात् शशास क्षितिमंडले ४ तस्य पुत्रोऽभवत् सज्जनैर्भक्तो ना
म्ना भगीरथः तस्मै दत्वाऽखिलं राज्यं दिलीपोऽगात्तपोवनं ५ गंगाप्राप्तिर्भवेन्नो ह्यं य यैवं कर ब्रा हं

निश्चित्यैवं चिरं तेपे हिमाद्रौ दुश्चरं तपः ७ सोपि तामनवाप्यैव तपःक्षीणकलेवरः तनुं विसृज्य का
प्र.श्री. लेन पूर्वेषां गतिमाप्तवान् ८ ततो भगीरथो राजा ह्यभूत्परमधार्मिकः राज्येनैव मनस्तस्य गंगायां तद
१७९ हर्निशं ९ स तपो महदातस्थे गंगानयनकाम्यया ऊर्ध्वबाहुः पंचतपा ग्रीष्मे भूत्वा यतव्रतः १० वर्षा
सारसहनो हेमंते जलमध्यगः शीर्णपर्णकृताहारो यतात्मा संयतेंद्रियः ११ तस्य वर्षसहस्रांते तप
सोग्रेण तोषितः आजगामाश्रमं ब्रह्मा वराणां प्रभुरीश्वरः १२ स तैः सुरगणैः सर्वैः विमानवरसंस्थि
तैः स चैनमाभाष्य तदा तप्यमानं नृपोब्रवीत् १३ भगीरथ महाभाग प्रीतस्तेहं नराधिप गृहाण वरम
स्मात्तः कांक्षितं पृथिवीपते १४ तमुवाच ततो राजा ब्रह्माणं स्वयमागतं भगीरथो महातेजाः कृतांज
लिरिदं वचः १५ यद्यसि भगवन्प्रीतो यद्यस्ति तपसः फलं ततः सगरपुत्रास्ते मत्तः सलिलमाप्नुयुः मु
निकोपाग्निसंदग्धाः सागराणां महात्मवै भस्मकूटानि चाप्लाव्य गंगा नयतु तां दिवं १७ इत्युक्तवंतं रा
जानं परमेष्ठी पितामहः प्रत्युवाच प्रियं वाक्यं पूर्वजोद्धारकांक्षिणं १८ तव भक्त्या महीपाल तपसो १७९
ग्रेण चानघ मदीयवरदानेन गंगा यास्यति निश्चितं १९ परं तु यद्दलिंगस्य विक्षोभो मनरूपिणः या

ब्रलाद पहुकुः॥६

चतो बलये भूमिमिंद्राय त्रिपदक्रमले ऊर्ध्वं प्रसारितो वामपादांगुष्ठो मम सानने लग्नस्तदाहं दृष्टुं ब्र
ह्मा सप्तर्षिभिः सह २१ सहसा पश्यमानो न्यत पूजासाधनमादरात् मर्दयंकरकेनैव गांगे
हमर नैव पूजयं २२ ततस्तत्पादरजसा तुलस्या चंदनेन या युक्ता पुण्यतरा गंगा स्वर्गलोके पपात ह २३ इ
दानीं क्रीडते तत्र देवदेवैः सुपूजिता स्वर्गस्थानां हितार्थाय नाम्ना मंदाकिनी स्मृता २४ गंगाया पतनं
राजन्भूमौ सोढुं न शक्नोति अतिवेगात्पतंती सा गां भित्वा तलमाविशेत् २५ अतस्तद्धारणे शक्तं श्रे
ष्ठं परमयोगिनं राजन् शिवं देवं प्रसादय २६ तस्याधारणकर्तारं नान्यं पश्यामि शंकरा
त् इत्याभाष्य विधाता स देवः स्वपुरं ययौ २७ अथ योनौ गते राजा सवंगुष्ठाग्रनिपीडितो कृत्वा वसुम
तीं तस्थौ मतिमान्स्थाणुवद्दृढासनः २८ ऊर्ध्वबाहुर्निरालंबो वायुभक्षो निराश्रयः अचलः स्थाणुवत्तिष्ठन्वारा
दिवमतंद्रितः २९ एवं संवत्सरे पूर्णे देवर्षिगणपूजितः पुरारिस्तत्पुरः स्थित्वा तमुवाच भगीरथं
३० ॥शिव उवाच॥ प्रीतोहं ते नृपश्रेष्ठ करिष्यामि तव प्रियं शिरसा धारयिष्यामि गंगां गगनमेखलां ३१
ततो हिमवतः शृंगं समारुह्य महेश्वरः पतंतीं तत्र प्रवीक्ष्य गंगामाभाष्य कश्यप संस्थितः ३२ जटाकलापं वि

परोपकारि॥६

पुलं प्रविकीर्य समंततः बहुयोजनविस्तारं गिरिकंदरसंनिभं ३३ तस्मिन्निपतितां देवीं तीव्रवेगां महत्
अ॰शा॰ त्वनां दधार परमो योगी गंगां गगनतः श्रुतां ३४ इत्थं सा सह्यवेगापि जगाम संप्राप्य धूर्जटेः जटाजूटेश
१८० र्याव बद्धभ्राम परिमोहिता ३५ तत्रैव प्रतिबद्धां तां गंगां ज्ञात्वा भगीरथः पुनः प्रसादयामास गंगां मुंचे
ति शंकरं ३६ पुनस्तत्प्रार्थनाद्देवो जटामेकां विलंबिनीं विधाय मुमुचे गंगां ततस्त्रोतस्वरूपिणीं ३७
ततो वेगस्वरूपेण पतित्वाधो हिमालयात् वनानि प्लावयंती सा पातयंती भुवस्तलं ३८ यक्षाः सगणगं
धर्वाः वसुधातलवासिनः नागाश्च शोधयामासुर्मार्गमस्या महौजसः ३९ ब्रह्मपात्रप्रसूतत्वात् वि
ष्णुपादात्तु संभवात् भवांगसंगतत्वाच्च पुण्यराशिशिरोमणिः ४० गंगता सा यदा गंगा विस्तीर्णा सा
तदाभवत् मत्स्यकच्छपनक्रैश्च शिशुमारग्रहाकुला ४१ गंगां भूमिगतां ज्ञात्वा सर्वे देवर्षिपन्नगाः स्ना
त्वानं शोधयामासुः भक्त्या पानावगाहनैः ४२ प्रसन्ना सा तदा गंगा भगीरथमुवाच ह यच्च मां नयसे रा
जन् नय तत्रागतेऽभव ४३ इत्युक्तः प्रतिहृष्टात्मा स्नात्वा पीत्वा यथासुखं वायुवेगाश्वसंयुक्तं रथमध्यारु १८०
ह्य हर्षं ४४ रथो वेगात्पुरो याति गंगा तत्पृष्ठचारिणी पार्श्वयोः पापवर्गीं च स्थितान्प्लावयंत्यमान् ४५ व
ती १

नानाद्रींश्च विविधान् पुरग्रामव्रजाकरान् खेटखर्वटवाटीश्च पुमानाप्लावतोऽन्वमात् ४६ जह्नोराश्रम
मापन्ना राजर्षेर्दीक्षितस्य सा यज्ञवाटस्य संभारान् हरंती जवेगतः ४७ तदा तस्यर्त्विजः सर्वे यज्ञनाश
विलोकात् जह्नवे यजमानाय कथयामासुरंजसा ४८ तच्छ्रुत्वा स च राजर्षिः क्रुद्धः कालानलप्रभः पी
त्वा गंगां महाबाहुस्तेऽपूर्वं वत्सासनेऽस्थितः ४९ राजा भगीरथस्तावत् कियद्दूरं विनिर्गतः अश्रुत्वा गांगस
ब्दं पृष्ठतो पश्यदाकुलः ५० ततो गंगामदृष्ट्वा सौ ज्ञात्वा जह्नुकृतं चिरं रथं निवर्तयामास तदाश्रम
मथाभ्यगात् ५१ रथादुत्तीर्य मुनये साष्टांगं प्रणिपत्य च कृतांजलिपुटस्तिष्ठन्नस्तवीत्तं महामुनिं ५२
सोऽपि तत्स्तवनं श्रुत्वा प्रसन्नः सस्मिताननः क्षिप्त्वा स्वापराधं तं भगीरथमुवाच ह ५३ भगीरथ महा
भाग सूर्यवंशशिखामणे प्रसन्नोऽस्मि त्वदीयेन गंगानयनकर्मणा ५४ कोऽपि नैतादृशं कर्म न करि
ष्यति चापरे यदसाध्यं महत्कर्म त्वमकार्षीरिदं खलु ५५ इत्युक्त्वा मुमुचे गंगां कर्णरंध्रात्स दक्षिणा
त् कृतकृत्यो भवस्वेति स्वाशीर्भिस्तं युयोज च ५६ ततो भगीरथो नत्वा रथमारुह्य पूर्ववत् जगाम गंग
या सार्धं प्रयागं समपद्यत ५७ तत्र तां कुंठितां दृष्ट्वा वित्रस्तवत्तदाशयं यमुनां पार्श्वाचानीय द्वयोः सख्य

मकारयत् ५८ तयोराभाषणं सर्वं प्रागेव विनिरूपितं दृष्ट्वा प्रयागं तीर्थराजं नेत्वात्वा हृष्टस्तत्र तस्थतुः
प्र·पु· ५९ पुनश्च रथमारुह्य गंगासंगे भगीरथः स्वकार्यविधिवत्सर्वं यथेच्छमकरोद्विभुः ६० विंध्यवाराणसी
१८१ भागान्प्लावयित्वा स्वपाथसा गंगोद्भेदं समासाद्य पृथक्भूत्वाब्धिमापसा ६१ इत्येवं मुनिशार्दूला गंगो
त्पत्तिर्निरूपिता सप्रभावा भवद्भ्यो वै त्या किमन्यच्छ्रवदामि वः ६२ ॥इति श्रीप·प्र· स्नान प्रभावे गंगोप
त्तिनिरूपणं नाम पंचनवतितमोऽध्यायः ॥९५॥ मुनय ऊचुः॥ ॥गंगाख्यानं श्रुतं स[illegible]भवतः करुणात्म
नः सरस्वत्याः समुत्पत्तिं श्रोतुमिच्छामहे वयं ॥ श्रीप ऊचा वा ॥ यदा ब्रह्माकरोत्सृष्टिं ध्यायमानः प्रजाव
द्व मनसः कामरूपैवासीत्क्रुमध्या क्रोध एव च २ अधराक्षोभ एवासीद्दास्याद्दासी सरस्वती ब्रह्मा तां चकमे
कामी तस्या लावण्यमोहितः ३ विलोक्य मुनयः सर्वे निषेधं चक्रुरुत्तमाः नैतत्पूर्वं कृतं केश्चित् न भवि
ष्यति सांप्रतं ४ तत्र योग्यं तवेदं भो विचारय महामते ततो निवृत्तो निर्बंधात्तस्मादारश्री निकेतनं ५ तदै
वांतर्दधे वाणी वीणा पुस्तकधारिणी तस्मां ब्रह्मतनौ भूयो लीना मानसहारिणी ६ ततो बहुतरे काले पू १८१
र्वविन्निःसुरासुराः श्रुत्वा प्रभासमाहात्म्यं सत्यलोकादवातरत् ७ लावण्यशेवधिं यांतीं चपलाम्नि

वभास्वरां दृष्ट्वा दधीचिः कामार्तोऽतीवतस्य वीर्यमच्युतत् ८ तद्वीर्यं तत्कुशालेपपतितं ब्रह्मसंभवं तरम
णो तदा कापि च वडवा तदभक्षयत् ९ तस्यां कालेन संजातो वाडवो नाम बालकः उत्पन्न एव क्षुधितो
मोक्तुं ब्रह्मांडमुद्यतः १० मातुस्तन्यं पपौ सर्वं तृप्तिं नो याति बालकः जलं दत्तं न वै तृप्तो रसादन्नान तृ
प्तिदाः ११ तदा माता वदत्कः स्वंभक्तकोसि जगत्त्रयं तच्छ्रुत्वा पितिनद्वाक्य प्रमाणं कृतवान् शिशुः १२ त
तो ब्रह्मादयो देवाः संत्रस्ता इदमूचिरे अयं बालो नवे नालेन रौद्रो घोरदर्शनः १३ ब्रह्मांडं भोक्तुकामोऽसि
ब्रह्मवीर्यसमुद्भवः वीर्यं तपस्विनामुग्रं नास्माकं प्रभवेद्बलं १४ वर्तमानाहृष्या शांति वैकुंठो ब्रह्मण
प्रियः अतोऽस्माकं किल प्राप्तं मरणं सर्वथा ध्रुवं १५ किं कर्तव्यं विमूढास्ते यदा ब्रह्मादयोऽभवन् तदा श्री
दुरभूद्वाणी मगदीकृत विग्रहा १६ उवाच पितरं ब्रह्मन् किं ते कर्तव्यमादिश तत्सर्वं हि करिष्यामि यद्ब्र
वान्मां प्रभाषते १७ ॥ब्रह्मोवाच॥ ब्रह्मवीर्यसमुद्भूतो बालोयं बहुवीर्यवान् ब्रह्मांडं भोक्तुमुद्युक्तस्तस्य
शांतिर्विधीयतां १८ मया पि विष्णुना वापि शंकरेणापि ते ह्यता कर्तुं न शक्यते भीत्या ब्रह्मवीर्यसमुत्थया
१९ तत्त्वं हि दधि नियतो शांति कर्तुं विधा इते यथा सम्यक्प्राणरक्षास्माकं भवेत्तथा कुरु निवारणं २० ॥ नह पु ॥

धीमर

मतोवेदश्च शास्त्राणि पुराणस्मृतयस्तथा धर्माधर्मप्रवृत्तासा चकुर्यत्साकथमन्यथा २२ धातस्तवाद
ननयाजातावेनदिकर्मणा करिष्यतस्तौकार्येनसोस्वंभवेत्तव २३ एवमुक्तातिलावण्यवस्राभ
श्री·शा· रणभूषिता भूमावतवतारदृष्टाणीवादयंतीवक्कहूपी २४ रम्यवीणानिनादेनमोहयंतीजगत्त्रयं स्थाव
१८२ रान्जंगमांश्चैकेजंगमान्स्थावराणिव २५ तस्मिनवसरेसोप्यवाडवःक्षुधितोपिसन् तस्याखनामृतंपी
त्वातदंतिकमुपाययौ २६ शुश्राव परमप्रीत्यातदीयंमंजुगायनं विसस्मारक्षुधांस्वीयांजगत्त्रयमपाव
हां २७ यथाबालःक्षुधार्तोपिदोलायांस्थापितुःस्तनं रुदन्नीतामृतंपीत्वाहृष्टोविस्मरतिक्षुधां २८ उ
वेचतांवचःकात्वंकुयासिप्रमदोत्तमे किंतेप्सितंचास्तिसर्वमेवदतत्वतः २९॥राम उवाच॥अहं
ब्रह्मसुताब्रह्मन् चरामिक्षितिमंडले क्रीडायांत्रेविनापित्रायथेच्छंविचराम्यहं ३० तलातलेवापाताले
भूतलेवानभस्तले विदिग्ब्रह्मप्रसादेनममाप्रतिहतागतिः ३१ परारूपाचपश्यंतीमध्यमावैखरीतिच
एवंचतत्स्वरूपंमांत्वंनावेत्सिकुतोद्विज ३२॥वाडव उवाच॥ क्षुधयापीडितोप्यहंनान्यज्जानामिकिंच
न सर्वभक्षापिनोतृप्तिर्ममकिंकरवाण्यहे ३३ आत्मानंमप्यहंनैवजानेत्वंतंवमुहितः तवमीतामृतं १८२

पीत्वाक्षुत्तृक्कांतिर्भूत्मम ३४ त्वंचैदुवसिमेभार्यानमांत्यक्तबाधयिष्यसि गार्हस्थ्यंचकरिष्यामि
त्वयासहसुमध्यमे ३५॥सरस्वती उवाच॥ सर्वभक्षःक्षुधार्तोपिगृहमहःसउच्यते कुटुंबघातकंतद्धि
प्रवदंतिमनीषिणः ३६ सर्वभक्षोनरोब्रह्मन्दरिद्रोभवतिध्रुवं ताहृशस्यतवाहंस्त्रीभविष्यामिकथ
५६ थंवद ३७ दैवकेनाभ्युपायेनक्षुधांजेष्यसिचेद्विजा गृहकर्माधिकारीत्वंतदाभवितुमर्हसि ३८॥
॥वाडव उवाच॥ त्वमेवमेवदोपायंक्षुज्जयस्यहपावनि भवद्युक्तंकरिष्यामिनान्यथावचनंमम ३९॥स
रस्वती उवाच॥ एवंचेदेहिमत्पृष्ठेतवक्षुत्तृतिघातकं उपायंदर्शयामितंमाविलंबंवृथाकुरु ४० एवं
मायतौदेवीवादयंतीचकच्छपिं मूर्च्छयंतीस्वरंषड्जंतत्पृष्ठेसोप्यगाच्छनैः ४१ एवंगानरसेनामुं
मोहयंतीसरस्वती सागरस्यतटंनित्येकर्षयंतीवरस्त्रुभिः ४२ अथोतमब्रवीद्देवीक्षुधितंवडवांसु
एतत्समुद्रपानीयंयथेच्छंपिबवाडव ४३ यावत्क्षुधोजयंपीत्वापरातृप्तिभविष्यसि ततोगृहस्थध
र्मगार्हस्थ्यंसुखमावह ४४ [illegible]र्युक्ताप्रविश्यवरुणालयं पपौसागरजंतोयंयथेच्छं
प्रायोजनं ४५ एवंब्रह्मदिसंख्यावारपीत्वास्यतेजसा पराहत्ताचसंहृष्टात्र्यागेसमुपागता ४६

तत्कृत्यो च ततो दृष्ट्वा तदा ब्रह्मादयो ऽमराः मुनयो मुनिपत्न्यश्च समाहृत्यावतस्थिरे ४७ प्रशशंसुश्च तां सर्वे
प्र.श. साधु कृत्यं कृतं त्वया वाड्वस्य इच्छया शांतिरस्माकं कारणं हृतं ४८ इत्युक्त्वा मुनयश्चक्रुर्नानापूजनसाधनैः
१८३ गंगा च यमुना चोभे पूजयामास तत्क्षणं ४९ एवं संपूज्य संस्तुत्य प्रसन्ना मा सिता गिरं प्रोचुः संहृत्य सेवां च
सर्वेषामुपकारकं ५०॥ ॥इति श्री प॰ पु॰ ...... ४६॥

अथ मं माधवो देवस्ता उवाच प्रहर्षितः तस्या नादेन नादात्मा मोहितश्च सरस्वती १ ...... त्वत्ते
रूपं न पश्यामि त्रैलोक्ये ऽहं मनोरमं त्वद्रूपगुणलावण्य मोहितास्सकलामराः २ मयापि मोहिनीरूपं यत्कृतं
त्वन्मोहनं ततो ऽप्यतीव लावण्यं रूपं ते दृश्यते मया ३ अतस्त्वमत्र संतिष्ठ त्रयाणां संगमोद्भवः इदं प्रयागं सद्क्षेत्रं
...भुक्तिमुक्तिदं ४ ऋषिसिद्धसुरैर्जुष्टं मम चातीव वल्लभं अत्र ज्ञातास्ति कालिंदी गंगा चानंतपुण्यदा ५ अनयो
रंतरा त्वं च तिष्ठ सूक्ष्मस्वरूपतः भवतीनां तिसॄणां यः संगमे मज्जते नरः ६ नारी वा पुरुषो वापि स मुक्तो भवबंध
नात् वेणीति तिसॄणां योगो लोके ख्यातिर्भविष्यति ७ अत्र वेणीप्रदानं च करिष्यंति च याः स्त्रियः तासां संततिसं १८३
पत्तिसौभाग्यं पुष्टिरिद्धयः ८ भविष्यंति प्रसादान्मे स्वर्गोश्च पतिभिः सह इति श्री माधवं वाक्यं श्रुत्वा सर्वे ऽनुमोद

यन् ९ इदं पथ्यमिदं साधु सर्वेषां संमतं प्रियं इति सर्वमतं ज्ञात्वा माधवः प्रीतिमानभूत् १० गंगायमुनयोः
प्रीतिहेतुं चाद्भुतमास सा तिसॄणां संगमं श्रुत्वा प्रयागे तीर्थनायके ११ लोकत्रयगताः सर्वे सपत्नीकाः समाग
ताः समागत्य त्रिवेण्यां ते स्नानं कृत्वा विधानतः १२ दानानि सर्वा कुरु पाणि ब्राह्मणेभ्यो ददौ मुदा देवपत्न्यो ना
गपत्न्यो ऋषिपत्न्यस्तथैव च १३ वेणीप्रदानमाचेरुर्यथामानं निजेच्छया सावित्री प्रथमं चक्रे वेणीदानं च्छूरे
णेन १४ धातुसद्मनाग गुणमानेन ...रत्नसगर्भितां सौभाग्यद्रव्यसंयुक्तां पुष्पमालासुशोभितां १५ पूजितां
परया भक्त्या षोडशैरुपचारकैः गृहीत्वा स्वां जलौ वेणीं मंत्रेणानेन तर्पयेत् १६ नमो वेण्यै नमो वेण्यै नमः
वेण्यै नमो नमः पातिव्रत्यं सदा सह्यं देहि तु भ्यं नमो नमः १७ मंत्रेणानेन तां नाभिर्त्तराणपुरस्सरं ...
णेन मंत्रेण वेण्यां वेणीं प्रवाहयेत् १८ वेण्या वेणीप्रदानेन मम पापं व्यपोहतु जन्मांतरे ऽपि सदा सौभा
ग्यं मम वर्द्धतां १९ अंगुलादि प्रमाणां तां प्रवाह्यैवं पुनः स्वयं समूलं वपनं ......
मुंडनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः इदमेव वचो ब्रूते सौरंध्रीउ स संमितं २१ केशमूलान्युपाश्रित्य स
पापानि देहिनां तिष्ठंति गुरुरूपाणि तस्मात्तांपरिवापयेत् २२ सर्वक्षौरनिषेधाये पुराणांतरकीर्तिताः प
पश्चाच्चक्रे भर्तुरनुज्ञया॥

गतीर्थयात्रायाः अन्यस्मिन्विषये च न २३ सभर्तृकाणां नारीणां सर्वपापापनुत्तये प्रयागे मुंडनं का
प्र॰श॰ नान्यदेशे कदाचन २४ तस्मादत्र चिरंटीभिः सर्वथा सर्वमुंडनं भर्तुः समक्षं कर्तव्यं ग्रहणं वेणीरूपं
१८४ २५ अथान्ये पि च ये पक्षाः संति तान्यहं शृणु वे आचारात्स्वेच्छया वापि कं चित्पक्षं समाश्रयेत् २६ द्व्यंगु
लं त्र्यंगुलं वापि प्रदेयाच्चतुरंगुलं षडंगुलं वा गुर्वंतानामूलांतावेति विद्बुधाः २७ अनेन विधिना पश्चा
द्भ्राणाद्याः सुरस्त्रियः रंभाद्यप्सरसः सर्वाः कृतिपत्यश्च सुव्रताः २८ यथोक्तं पक्षमाश्रित्य स्वभर्तुरनुज्ञया
त्रिवेण्यां विधिवत्स्नात्वा वेणीदानानि चक्रिरे २९ तद्दृष्ट्वा परमाश्चर्यं देवाश्च कृतयत्स्त्रियः अहो सभर्तृ
नारीणां मुंडनं यच्च मंडनं ३० इत्याद्येवं प्रशंसंतः गीतवाद्यपुरःसरं मंगलाचारभूयिष्ठं प्रणेमुश्च प्रहर्षित
३१ अथ अतः परं शोभराजभवन्याः कर्तं वेणीदानं ब्रूतं परं इदानीं तद्विधिं ब्रूहि कर्तव्यं येन सुखं भवेत् ३२
सभर्तृकाणां नारीणां वेणीदानविधिं शुभं प्रयागे वेणिकातीरे प्रवक्ष्यामि निबोधतः ३३ प्रथमे
ह्नि प्रकर्तव्यमथवा तद्दिनांतरे तदा तु निर्मले पक्षे सतिथौ शुभवासरे ३४ सुनक्षत्रे सुयोगे च शोभने कर १८४
णे तथा दंपत्योश्चंद्रताराणामानुकूल्ये सुलग्नके ३५ पूर्वाह्ने नित्यकृत्यांते सर्वसाधनसंयुता पत्या

सुवासिनीभिश्च सहिता वाद्यघोषिता ३६ गत्वा त्रिवेणिकातीरं समाचम्य प्रणम्य च त्रिवेणीं चैव भ
र्तारं ब्राह्मणांश्च सुवासिनीः ३७ संकल्पं तु ततः कुर्यात् ब्राह्मणोक्तविधानतः नूतनं वासः परिधाय
नियता प्राङ्मुखी ३८ विद्यमाने पुण्यदिवसे तिथिवारादिसंयुते सुयोगलग्नकरणे चंद्रताराब
लान्विते ३९ जन्मप्रभृति यत्पापं [illegible] कायिकं वाचिकं तथा मानसं चापि संसर्गाज्ज्ञातं स्थूलं त
था लघु ४० पाणिग्रहणमारभ्य यावत्कृतं च यत् भर्त्रादीनामशुश्रूषा तदाज्ञापरिपालनं ४१
अन्यासितु स्वबेकामात् स्मरणेन कृतं मैथुनं कामांधा कामतो वापि तथा ऽप्यवहमैथुनं ४२ तथोच्च
घवस्था यांभांडस्पृश्यादिकं च यत् ज्ञानतो ज्ञानतो वापि पापान्यन्यानि यानि च ४३ इत्यादि सर्वपा
पानां समूलोच्छेदपूर्वकं जन्मजन्मनि चाखंडसौभाग्यप्राप्तये तथा ४४ कांतस्य चायुरारोग्यप्राप्ति
सुखहेतवे आयुष्मत्पुत्रपौत्रश्रीसंपद्वृद्धिप्रसाधनार्थमेव च ४५ वेणीमाधवयोः प्रीत्यै पतिर्विप्रादयः
या स्नानं वेणीप्रदानं च करिष्ये वेणिकातटे ४६ इति संकल्प्य वेदविद्भिः ब्राह्मणैः सह हरिद्रया पत्यास
ततः स्नायात् वेण्यं ग्रथितवेणिका ४७ समाचम्य समागत्य पत्नी [illegible] सुखासने भर्तारं प्रार्थयं

कृत्वा प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ४८ अपराधसहस्राणि ज्ञातानि मम मोहतः तत्सर्वं त्वं प्रसन्नेन
प्र·मा· त्वं सोढुमर्हसि ४९ त्वत्प्रसादान्मया भोगाः स्वामिनो भोगाः सहस्रशः आनीतास्मिन्प्रयागाख्ये हि
१८५ कामफलप्रदे ५० गंगायमुनयोर्यत्र सरस्वत्याश्च संगमः वेणीति प्रथिता लोके भार्यासौभाग्यव
नी ५१ तत्र वेणीं प्रदास्यामि यद्वृत्ता स्वामिनो भवेत् एवं संप्रार्थ्य तं नत्वा तथैवोपविशेत्स्वयं ५२
पतद्वेणिकां भर्ता प्रान्ते धृत्वा यथांगुलं सौभाग्यद्रव्यसंयुक्तां सत्कमंगलमंत्रितः ५३ प्रागुक्तां
गुलिमानेन कर्तयेद्वाप्यक्षुरेण वा। छित्वा पत्नी जलौघाग्रे सोपस्कारां प्रवाहयेत् ५४ वेण्यां वेणी
प्रदानेन मम पापं व्यपोहतु जन्मान्तरेष्वपि सदा सौभाग्यं मम वर्धतां ५५ वाचयित्वा तथा मंत्रं पुष्प
मालामलंकृतां सुवर्णवेणिकाकारैर्युक्तां पत्न्या प्रवाहयेत् ५६ समंगलं पुनः स्नात्वा कृत्वा वस्त्रादिधा
रणं उभावप्यासने स्थित्वा कुर्यातां वेणिपूजनं ५७ प्रागुक्तवर्त्मना सम्यक्त्रिवेणीपूजनं ततः व
स्त्रालंकारसौभाग्यद्रव्याद्युक्तानि मंत्रतः ५८ द्विजेभ्यो द्विजपत्नीभ्यो वंशपात्राणि भक्तितः वायनार्थं १८५
प्रदेयानि द्विजेभ्यो भूयसीं तथा ५९ पुनर्वेणीं नमस्कृत्य भर्त्रा सह गृहं व्रजेत् दंपती भोजनं कार्यं।

भोक्तव्यं च ततः परं ६० वेणीदानविधिश्चायं भवद्भिः कथितो मया महासौभाग्यदः स्त्रीणां प्रयागे
तीर्थनायके ६१ अतोऽत्र याः समागत्य सर्वनार्यश्चिरंटिकाः एवं वेणीप्रदानं च करिष्यन्ति पतिव्रताः
६२ जन्मजन्मनि सौभाग्यं पातिव्रत्यं समाप्य तं भर्तृभिः सह संयोगं पुत्रपौत्रादिसंतति ६३ एवं ना
नाविधं सौख्यं भुक्त्वेह पतिभिः सह स्वर्गेपि पतिभिः सार्कं वसिष्यन्ति चिरं सुखं ६४ न कुर्वन्ति च याः
त्र स्यात्तु वेणीदानं च योषितां विना भर्त्रापि तन्नास्यात्स्नानयात्रादिकं भवेत् ६५ [illegible]
पुराणप्रयागमाहात्म्ये [illegible] ७० [illegible]
या: पत्न्यश्चैकाश्चिद्वृत्तिपत्न्यः पतिव्रताः सावित्रीमुपसंगम्य प्रणम्योचुः सुहर्षिताः १ [illegible]पति
मस्त्रैकः सर्वलोकोत्तरः परः दृष्टोस्माभिः प्रभावोऽत्र त्वत्प्रसादात्पतिव्रते २ अपूर्वं स्नानमाहात्म्यं माहात्म्यं
वपनस्य च सभर्तृकामुंडनं तत्कथं [illegible] भवती मिश्च यत्प्रोक्तं तत्सर्वं सत्यं
वहि सभर्तृकामुंडनेनत्रस्त्वानुभूतं वरानन्दं ४ सर्वकल्पेषु [illegible] वेराग्यवर्णस्य च कन्यकामादं
नो विदन्ताम्नि वरायच ॥ वेदनामाच मालध्वासरूपगुणशालिनी अंतर्वेद्यां मध्यदेशे गृहस्थाश्च

चरत् ६ तस्यैवं वर्तमानस्य सात्विकस्य गतैनसः वेदशास्त्रप्रवीणस्य संतुष्टमनसोमम ७ कोपि काल
प्र·शु· चिदायातौ प्रयागाद्वयोर्गृहे अन्योन्यप्रीतिसंयुक्तौ विशुद्धौ द्विजदंपती ८ वैश्वदेवांतरे काले मत्पत्नि
१८६ गृहांगणे सपत्निकं द्विजं दृष्ट्वा मामुवेऽतिथिधर्मवित् ९ धर्मपत्न्यातिथिःप्राप्तो मध्याह्ने भगवत्प्रियः अतस्त
जयिष्यामि भोजयिष्यामि च प्रिये १० ओमित्युक्ते मया भर्त्रा तं सपत्नीकमादरात् आनीय संपूज्य भो
मास भक्तितः ११ भुक्तौ तौ दंपती हृष्टौ स्थितौ तत्रैव तद्दिने अपूर्वां तां स्त्रियं दृष्ट्वा स्त्रियः सर्वाः समागताः १२
दृष्ट्वाश्चर्यसंपन्नां स्त्रियं मुंडितमस्तकां पप्रच्छुस्तामिदं वाक्यं मया सह स्वमध्यमाः १३ [illegible] अहोप
व्रते नारि चिरं टीनां धन्ये ज्ञोपमः वेणीं वं यानते कस्मात्त्वं नारीणां पतिसेवया दः १४ पतिव्रता नारी महा
परायणा प्रायश्चित्तैः शुद्धिकामा तस्याः मुंडनमीदृशं १५ आशिरस्कं स भर्तॄणां स्नानं पापविमोचनं सा
रस्कं यदि स्नाया त्पुनः स्नानेन शुध्यति १६ अस्पृश्यस्पर्शयुक्तापि कंठस्नानेन शुध्यति शयनाद्युत्थि
ता नारी शुचिः स्यादशुचिः भवेत् १७ भर्तारं लंघयेद्यो स्त्री वचसा मनसाथवा सा पवित्रा न शुद्धा तं गं १८७
गास्नानशतैरपि १८ भर्तुराज्ञाकरी नारी भर्तृपादपरायणा तस्याः संस्पर्शनादेव पापं याति सहस्रधा
धा

अतस्त्वन्नः समाचक्ष्व शिरोमुंडनकारणं अन्यथा संशयोस्माकं सर्वासां हृदि जायते २०॥ [illegible]
अहं गत्वती स्वरवः प्रयागे तीर्थनायकं गंगा च यमुना यत्र सरस्वत्या समन्विता २१ तस्मिन् क्षेत्रे खि
स्नानार्थी वेणीदानं प्रकुर्वते तद्दनंतफलं वेत्ति पतिर्मे हंक यं भुवे २२ मया वेणीप्रदानं तु कृतं पत्युरनुज्ञया
नदा ह्यापालनं स्त्रीणां परो धर्मो यतः श्रुतः २३ पतिव्रतानां नारीणां धर्मोयं समुदाहृतः नाहं धर्मं समर्थार्थं
न त्वाप्यज्ञाकरी पत्नेः २४ शुभं वाप्यशुभं वापि पुण्यं पुण्योप्रियाप्रिया यायानिःसरते वाणी मुखात्तस्य
करोमि तां २५ नान्यं धर्ममहं जाने तदुच्छिष्टं प्रियं हि मे अन्नं भक्ष्यं च भोज्यं च तदुच्छिष्टं व्रतं मम २६ भर्तॄ
णां परं दैवं कामदं मुक्तिदं शुभं भर्तारं यानसेवेत सा नारी रौरवं व्रजेत् २७ वंचयेद्या पतिं मह्यौ भोज्यैर्यो
स्वसाधनैः पापकर्मरता दुष्टा सालभेद्यमयातनां २८ नारीणां पुरुषाणां वा प्रयागे वपने फलं कोटि
कुंनशक्तोपतिवक्तुं वर्षशतैरपि २९ एवं विचार्य पतिना तत्र मे मुंडनं कृतं मुंडनं मंडनं यत्र प्रयागे तीर्थं
के ३० प्रयागे वपनं राज्ञो नानाविद्दं विधीयते एकवारं द्विवारं वा जातश्चौरोपि कारयेत् ३१ योजीवा पित्रके
त्रः कुमारी राजपुत्रकः यो वा कोवा सदा कुर्यान्मुंडनं तीर्थनायके ३२ पेवैश्चौरनिषेधाः स्युः तेचात्रप्रभवं
१२

Digitized with financial assistance from the
Government of Maharashtra
on 11 June, 2017

DR BHAU DAJI
डाक्टर भाऊदाजी इत्याख्यस्य स्मारकम्
MEMORIAL

न तिथिवारादिदोषोपि प्रयागे न विधीयते ३३ या या पतिव्रता याति प्रयागे तीर्थनायके तासामयं पुरा
प्र॰प्रा॰ द्विविधिः सम्यगुदाहृतः ३४ पतिर्यासां परं दैवं सौभाग्यं विपुलं धनं पतिः सुखभांडारं यस्यास्तापाति
१८७ तामया ३५ इति तस्या वचः श्रुत्वा सर्वास्ता वामलोचनाः तामूचुश्च सती त्वं ते सत्यमेव न संशयः ३६ ज
जन्मांतरे भूयाः सती त्वं तव सेवया अस्माकं च तथान्यासामित्युक्त्वा स्वगृहं ययुः ३७ स्त्रीभिः सर्वाभिर
भिः पूजिता मानिता भृशं सापि प्रभाते निर्याता महत्या पतिना सह ३८ पतिस्तस्याः परं प्रेम तस्यामिन्भक्त
चकार ह तया सह व्रजन्मार्गे स्वाश्रमं प्रतिपद्यत ३९ तत्रोषित्वा चिरं कालं गृहधर्मपरायणः आर्यः
गृहमेधीयान्नानाधर्मान्स चकार ह ४० वार्धके समनुप्राप्ते गृहं पुत्रेण योज्यतौ माधवं हृदि विन्यस्य ज
न्तुस्तीर्थनायके ४१ अत्रासित्वा कियत्कालं तपःशोषितविग्रहौ स्नापयामासतुर्देहं गंगायमुनसंगमे ४
२ तत्पुण्यप्रभावेन वसिष्ठोभून्महामुनिः सापि चारुंधती जाता पातिव्रत्यप्रभावतः ४३ एवं प्रभावमालोच्य
तीर्थराजं प्रयागं मे मतिश्च मया सार्धमत्रागंतुं मनो दधे ४४ गृहभारं सुते सोपि न्यस्य सर्वं मया सह सा
निकः प्रययौ चात्र ऋषिपत्न्यः पतिव्रताः ४५ गत्वा वेणीतटे श्राद्धं चकार स्वैरमात्मनः मम पित्रोर्मम च